

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

800. SĒJUMS

Zinātņu vēsture
un muzejniecība

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 800

History of Sciences
and Museology

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 800

History of Sciences and Museology

UNIVERSITY OF LATVIA

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

800. SĒJUMS

Zinātņu vēsture un muzejniecība

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

UDK 001(091)(474.3)(082)
Zi 668

Atbildīgais redaktors
Dr. paed. Ilgonis Vilks

Redakcijas kolēģija

Dr. habil. med. prof. Māris Baltiņš (Rīgas Juridiskā augstskola)

Dr. paed. prof. Aīda Krūze (LU)

Prof. **Jānis Langins** (Toronto Universitāte, Kanāda)

Prof. **Jānis Lielmežs** (Britu Kolumbijas universitāte, Vankūvera, Kanāda)

Dr. chem. prof. Imants Meirovics (RTU)

Dr. habil. ing. prof. Jānis Ozols (LLU)

Dr. habil. hist. prof. Jānis Štrauhmanis (RTU)

Dr. habil. theol. prof. Leons Gabriels Taivans (LU)

Dr. ing. prof. Kaspars Vārtukapteinis (LLU)

Dr. med. prof. Arnis Vīksna (LU)

Dr. paed. Ilgonis Vilks (LU)

Dr. habil. phys. prof. Juris Zaķis (Sociālo tehnoloģiju augstskola)

Dr. habil. phys. prof. Juris Žagars (Ventspils Augstskola)

Sastādītājs **Arnis Vīksna**

Latviešu tekstu literārā redaktore **Ruta Puriņa**
Angļu tekstu literārā redaktore **Andra Damberga**
Maketu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.
Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.
Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2014

ISSN 1407-2157
ISBN 978-9984-45-919-6

Saturs/Contents

Ziedonis Andersons

Trakumsērga un karadarbība Latvijas teritorijā 20. gadsimtā
Rabies and Wars in the Territory of Latvia in the 20th Century 7

Tāļivaldis Apinis

Latvijas neiroķirurģijas pirmā simtgade
The First Century of Latvian Neurosurgery 17

Inguna Cīrule, Inta Vegnere

Prof. Jāņa Maizītes ieguldījums Latvijas farmācijā un farmācijas vēsturē
*Prof. Jānis Maizīte's Investment in Latvian Pharmacy
and Pharmaceutical History* 24

Valdis Gavars, Andrejs Cebers, Oļģerts Lielausis

Juris Birzvalks (1926–1995) – elektriķis, fiziķis, liriķis
Juris Birzvalks (1926–1995) – Electrician, Physicist, Poet 36

Rīta Grāvere

Kārļa Ādamsona (1884–1958) devums bērnu veselības aizsardzībā 20. gs.
20. gados
*The Contributions of Kārlis Ādamsons (1884–1957) toward the Protection
of Children's Health in the 1920s* 44

Ilgars Grosvalds, Irēna Berga

Bioloģija Latvijas Universitātē (1919–1944)
Biology at the University of Latvia (1919–1944) 60

Ilgars Grosvalds, Ivans Griņevičs

Fitopatoloģijas iedibinātājs Latvijā profesors Maksis Eglītis (1892–1974)
*Professor Maksis Eglītis (1892–1974),
the Founder of Phytopathology in Latvia* 76

Ilgars Grosvalds, Ivans Griņevičs

Alfreds Tauriņš (1904–1986) – no Latvijas Universitātes
privātdocenta līdz Kanādas Karaliskās biedrības loceklim
*Alfreds Tauriņš (1904–1986) – from Associate Professor of the University
of Latvia to Member of the Royal Society of Canada* 86

Iveta Ķestere, Gunta Marihina

Milda Drīzule (1895–1992) – pedagoģijas vēsturniece un LVSU Pedagoģijas
un psiholoģijas katedras vadītāja (1948–1960)
*Milda Drīzule (1895–1992) – the Historian of Pedagogy and the Head
of Department of Pedagogy and Psychology at the Latvia State University
(1948–1960)* 99

Sarma Kļaviņa

Jāņa Endzelīna visražīgākie gadi: Harkova, 1909–1920
The Most Productive Years of Jānis Endzelīns: Kharkiv, 1909–1920 110

Vladimirs Kuzņecovs

„Šī ļoti neveselīgā vājprātīgo novietošana...”: Aleksandra Augstumi
19. gs. 60. gados
„*This very unhealthy lunatics' placement...: Alexander's Heights
Asylum in 1860s* 122

Marina Loseviča, Vladimirs Kuzņecovs

Magdalēnas patversme Rīgā
Riga Magdalene Asylum 135

Bruno Podiņš

Par otru iespējamo latvieti vecajā Tērbatas Universitātē
Possibly the Second Latvian Enrolled at Tartu (Terbata) University 158

Jēkabs Raipulis

Latvijas Universitātes pasniedzēji un studējošie no Malēnijas 1919–1940
University of Latvia Lecturers and Students from Malenia 1919–1940 162

Danute Ražuka-Ebela, Inguna Ebela, Romualds Ražuks

Gerhards Feders – ārsts, docētājs, sabiedriskais darbinieks
Gerhard Feder – Medical Doctor, Lecturer, Community Worker 175

Arnīs Vīksna

Grigorija Lemperta 1946. gadā aizstāvētā un 1948. gadā noraidītā disertācija
„Vācu okupācijas demogrāfisko seku analīze Latvijas PSR 1941.–1945. g.”
*Dissertation Defended by Grigorijs Lemperts in 1946 and Rejected in 1948
“Analysis of Demographic Consequences of German Occupation in Latvian
USSR in 1941–1945”* 181

Ilgonis Vilks

Astronomijas terminoloģijas attīstība latviešu valodā 19. un 20. gadsimtā
*Development of Astronomy Terminology in Latvian
Language during the 19th and 20th Centuries* 188

Lilīta Znotiņa

Eleonora Upatniece (1893–1980) – Latvijas Universitātes profesora Ernsta
Šneidera (1878–1957) skolniece
*Eleonora Upatniece (1893–1980) – the Student of the Professor
Ernst Schneider (1878–1957) from University of Latvia* 197

Trakumsērga un karadarbība Latvijas teritorijā 20. gadsimtā *Rabies and Wars in the Territory of Latvia in the 20th Century*

Ziedonis Andersons

Palmu iela 4–35, Rīga, LV-1006

E-pasts: z.andersons@inbox.lv

Rakstā aplūkota trakumsērgas mainīgā epidemioloģija Latvijas teritorijā 20. gadsimta laikā un atklātas tās intensitātes kopsakarības ar sociāliem, ekonomiskiem, politiskiem sabiedrības satricinājumiem (ar 1905. gada revolūciju, Pirmo un Otro pasaules karu), to postu un citiem faktoriem atsevišķos periodos.

Izmantota trakumsērgas oficiālā statistika. Vēsturiskie notikumi aprakstīti, balstoties uz nacionālām un demokrātiskām vērtībām, arī uz raksta autora darbošanos trakumsērgas izpētē. Statistiskie dati apkopoti tabulās, veikta to matemātiskā analīze un interpretācija. Sniegtas jaunas atziņas, kā arī nozīmīgi sasniegumi sērgas izskaušanā gadsimta nobeigumā.

Atslēgvārdi: trakumsērga, epizootija, epidemioloģija, 1905. gada revolūcija, Pirmais pasaules karš, Otrais pasaules karš, satricinājumi, kopsakarības.

20. gadsimts Latvijai ir bijis liktenīgs ar diviem pasaules kariem un vairākkārtējām okupācijām, to postu, nežēlību, zaudējumiem, taču ir piedzīvoti arī divi laimīgi saullēkti: 1918. gadā valsts nodibināšana un 1991. gadā tās neatkarības atjaunošana.

Vēsturē atzīmēti mēra, holēras, spāņu gripas un daudzu citu epidēmiju masveida uzliesmojumi kara ietekmē. Kaut gan trakumsērga skaitliski nesasniedz to apjomus, tomēr tās bīstamība ir ļoti augsta.

20. gadsimta sākumā tagadējās Latvijas teritorija bija iekļauta Krievijas impērijas guberņās. Latvieši dzīvoja Vidzemes, Kurzemes un daļēji Vitebskas guberņā. Guberņu veterinārinspektori sniedza ikgadējus pārskatus par lipīgām dzīvnieku slimībām, ieskaitot trakumsērgu.

1. tabula [1]

Ar trakumsērgu saslimušo dzīvnieku kopskaits Rīgā un Vidzemes guberņā (1905–1909)

Gadi	1905	1906	1907	1908	1909	Kopā	%
Rīgā	7	115	112	48	4	286	28,6
Vidzemes gub.	51	325	363	248	89	1076	100

Kā redzams no 1. tabulas, dzīvnieku trakumsērgas reģistrēto gadījumu skaits Vidzemes guberņā no 51 saslimušā 1905. gadā bija pieaudzis līdz 325 slimajiem 1906. gadā un 363 saslimušajiem 1907. gadā un turpmāk samazinājās 1909. gadā.

Ziņojuma autors – Vidzemes guberņas veterinārinspektors Kārlis Kalniņš – sērgas pieaugumu skaidrojis ar ekonomiskās situācijas negatīvām konsekvencēm, kuras radās 1905. gada revolūcijas rezultātā. Turpmākajos gados, kad satricinājumi pārtraucās, samazinājās arī saslimušo dzīvnieku apjoms [1].

1905. gada revolūcija bija latviešu pirmā uzstāšanās par savām nacionālajām tiesībām. Tā reizē bija arī nacionālā atbrīvošanās cīņa no krievu carisma un vācu muižnieku apspiestības.

Krievijas cara režīma administratīvie spaidi, pārkrievošana un vācbaltiešu privilēģijas, divkāršais nacionālais jūgs bija galvenie vietējie 1905. gada revolūcijas cēloņi. Jau 1903. gadā modernais, eiropēiski izglītotais un orientētais Miķelis Valters avīzē “Proletārieti” aicināja: “Patvaldību nost! Krieviju nost!”

Rīgā sākās varens ģenerālstreiks ar plašām demonstrācijām un mītiņiem. 13. janvārī, demonstrantu tūkstošiem nonākot pilsētas centrā, karaspēks atklāja uguni. Nošāva 73 cilvēkus, ievainoja vairāk nekā 200 personu. Rīgas Latviešu biedrība aicināja paplašināt latviešu valodas tiesības, latviešu inteliģences darbinieku petīcija prasīja cenzūras ierobežošanu, biedrošanās brīvību, kārtu nevienlīdzības atcelšanu un Satversmes sapulces sasaukšanu. Pieņēmās spēkā uzbrukumi muižnieku īpašumam, mežu un muižu, saimniecības ēku dedzināšana, bruņotas sadursmes. Kurzemē un Vidzemē izsludināja karastāvokli. Revolūcija prasīja daudz upuru un atstāja daudz krāsmatu. Apmēram 3000 revolucionāru tika nogalināti, 7000 ieslodzīti cietumā vai izsūtīti, tāpat bija spiesti doties emigrācijā. Jānis Akuraters savās atmiņās raksta, ka 22 mēnešus pavadījis astoņos cietumos un ieslodzīšanas vietās, un secina, ka Krievija gadsimteņiem ir raidījusi savus labākos dēlus pie karātāvām, uz katorgu, uz tundrām.

1906. gadā cara sodu ekspedīcija piesēja pie koka uzņēmēju Augustu Dombrovski un viņa acu priekšā nodedzināja viņa uzcelto Ziemeļblāzmas pili, uzskatot Dombrovska palīdzību strādniekiem par bīstamu radikālisma pazīmi.

No revolucionāro emigrantu vidus nāca daudzi izcili vēlākās Latvijas politiskie darbinieki, arī Miķelis Valters un Kārlis Ulmanis. 1905. gada notikumi bija pirmais nopietnais uzmetums idejām, ko vēlāk īstenoja Latvijas valsts [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]

Par šo laiku Jānis Akuraters rakstīja kaismīgas rindas:

*Ar kaujas saucieniem uz lūpām,
Ar karstām sirdīm kritāt jūs...*

Tūkstoši dziesmu svētku dalībnieku dziedāja Emīla Dārziņa melodiju ar Raiņa vārdiem:

*Vējš augstākās priedes nolauza,
Kas kāpās pie jūrmalas stāvēja.*

1914. gada maijā Rīgā nodibināja Pastēra staciju (vēlāk Pastēra institūts), kura nepārtrauca savu darbību arī kara laikā. Tajā ražoja trakumsērgas vakcīnu, realizēja

un organizēja inficēto cilvēku vakcināciju (aizsargpotēšanu), kā arī sagatavoja ikgadējus pārskatus par veikto potēšanas darbu cilvēkiem un medicīnisko statistiku par šo sērgu (1914–1942).

2. tabula [10]

Inficēto, aizsargpotēšanai pakļauto cilvēku skaits Rīgas Pastēra stacijā (1914–1921)

Reģions	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	Summa
Rīga	54	145	155	160	27	8	18	8	575
Vidzeme	37	43	219	153	211	118	156	72	1009
Kurzeme	54	68	–	2	35	7	4	10	180
Latgale	–	–	–	–	53	–	29	48	130
Summa	145	256	374	315	326	133	207	138	1894

2. tabula rāda, ka cilvēku inficēšanās un reizē potēšanai pakļauto personu kop skaits šai periodā bijis 1894 un pieaudzis no 145 personām 1914. gadā līdz 374 cilvēkiem 1916. gadā un 326 personām 1918. gadā. Te izpaužas Pirmā pasaules kara postošās sekas [10].

Pirmā pasaules kara gados negatīvu ietekmi uz Latvijas saimniecisko un sociālo dzīvi noteica vairāki faktori. Visu kara laiku teritorija atradās vai nu piefrontes, vai tiešas karadarbības joslā. Kurzeme kopš 1915. gada, Rīga un daļa Vidzemes kopš 1917. gada, bet visa Latvijas teritorija 1918. gadā atradās vācu okupācijā. Visapkārt varēja vērot karadarbības radītā posta pēdas. Pamestas un nopostītas mājas, krāsmatas. Daudzas ģimenes bija aizklīdušas bēgļu gaitās, vīrieši iesaukti dienestā un karoja.

Sākot ar 1917. gada beigām, kad vācieši okupē visu Latvijas teritoriju, bet Krievijā norisinājās lielnieku apvērsums, latviešu patriotiskā kustība nonāk pagrīdē, ko Krievijas pusē vada Latviešu pagaidu nacionālā padome, bet vācu pusē Demokrātiskais bloks. 17. novembrī abas šīs organizācijas nodibināja jaunu Tautas padomi, par kuras prezidentu ievēlēja Jāni Čaksti, par Ministru prezidentu Kārli Ulmani. 18. novembrī svinīgā aktā proklamēja Latvijas valsti.

Tautas padomes locekļi, kas piedalījās neatkarības aktā, bija augsti izglītoti un patriotiski noskaņoti neatkarības idejas radītāji, virzītāji, sagatavotāji, īstenotāji – to laiku sabiedriskā un politiskā elite.

Latvijas teritorijā turpinājās karadarbība, kurā mainījās varas un naidīgi režīmi. Brīvības cīņu nobeiguma posmā – 1919. gada novembrī – Bermonta karaspēks tika padzīts no Latvijas. 1920. gada 11. augustā Krievija un Latvija parakstīja miera līgumu, kurā teikts, ka “Padomju Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību un suverenitāti un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām tiesībām, kuras piederēja Krievijai, uz Latvijas tautu un zemi”.

Kā atzīmējis vēsturnieks Inesis Feldmanis, “Brīvības cīņu laikā visā spilgtumā un daudzveidībā atklājās un atplaiksnījās K. Ulmaņa personības lielums un diženums. Jaunā nacionālā Latvijas valsts bija tieši viņa svarīgākais un vēsturiski nezūdošais devums latviešu tautai”. To apstiprinājusi arī atjaunotās Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga: “K. Ulmanis nezaudēja optimismu un nekrita panikā pat tad,

kad zem pagaidu valdības kājām vairs nebija Latvijas zeme, bet tikai kuģa “Saratov” klājs.” [5, 11]

To laiku cīnītājus, viņu varonību, patriotismu un reizē ienaidnieku nežēlību spilgti aprakstījis rakstnieks un karavīrs Aleksandrs Grīns romānā “Dvēseļu pute- nis”, kuru autors veltī “Jauno laiku draugiem, kas mira Tīrelpurvā, un tuviem un tāliem, kam acis sedz brāļu kapu smilts”. Skaudras rindas veltījuši arī Kārlis Skalbe, Aleksandrs Čaks, Mariss Vētra.

3. tabula [12, 13]

Dzīvnieku saslimstības gadījumu un cilvēku vakcinācijas-aizsargpotēšanas salīdzinošs pieaugums pirmajos trijos pēckara gados Latvijā

Gadi	Dzīvnieku trakumsērga		Aizsargpotēšana	
	Gadījumi	Pieauguma reizes	Personu skaits	Pieauguma reizes
1921	96	–	140	–
1922	256	2,6	291	2
1923	308	3,2	769	5,5

3. tabula ilustrē trakumsērgas bīstamības pieaugumu Latvijā arī pirmajos pēckara gados kā Pirmā pasaules kara sociālo un politisko satricinājumu sekas. Tā, piemēram, dzīvnieku saslimšanas gadījumi 1923. gadā pieauguši 3,2 reizes un aizsargpotēšanai pakļauto personu skaits 5,5 reizes salīdzinājumā ar situāciju 1921. gadā. Šeit uzskatāmi parādās arī medicīnas un veterinārmedicīnas statistisko rādītāju korelatīva sakarība.

Turpmākajos gados sērgas intensitāte pierima. Latvijā augstas labklājības brīvvalsts laikā, uzlabojot un stingri ieviešot vispārējos profilakses pasākumus, ieskaitot suņu turēšanas kārtību, slimība ievērojami samazinājās, un 1937. gadā Austrumlatvijas apriņķos reģistrēja tikai 24 ar trakumsērgu saslimušos dzīvniekus, galvenokārt suņus.

A. Kirhenšteins atzīmējis, ka pēckara gados Latvijā bija stipri savairojušās lapsas un iesaistījušās trakumsērgas izplatīšanā. Tāpat vilki. Pēdējie pirms Pirmā pasaules kara Kurzemē un Vidzemē bija izskausti, un tikai Latgales mežos tie piederēja pie vietējās faunas. Bet pēc kara vilki no jauna ir parādījušies daudzos Vidzemes un Kurzemes apgabalos [14].

Līdz 1940. gadam Latvijas brīvvalsts iedzīvotāji pēc labklājības un citiem rādītājiem nokļuva galveno Eiropas valstu grupā. Izauga tā patriotiskā paaudze, kura savā sirdī saglabāja brīvas, neatkarīgas valsts ideju gan okupācijas apstākļos, gan būdami trimdā. Plaši izvērtās celtniecība. Uzcēla 111 jaunas skolas, jaunas slimnīcas, dzelzceļu pietātnes. Rīgā – Tiesu pili, Finanšu ministrijas ēku, Daugavpilī – Vienības namu, Ķemeru – modernu viesnīcu un sanatoriju; Ķeguma elektrostaciju un vēl daudz citas celtnes. Latvijas finanšu sistēma bija darbojusies sekmīgi, valstij bija ievērojami valūtas un zelta uzkrājumi, kopumā iedzīvotāju dzīves līmenis auga. Sekmīgi attīstījās visas lauksaimniecības nozares. 30. gadu otrajā pusē Latvijā bija viens no straujākajiem rūpnieciskās produkcijas pieauguma tempiem Eiropā. Ražoja lauksaimniecības mašīnas, vagonus, kuģus, automobiļus (importējot Forda motorus), pat lidmašīnas. Kā atzīmējusi Vaira Vīķe-Freiberga, “Latvijas brīvvalsts posma

sasniegumi liecina, ka latvieši, kaut arī saskardamies ar milzīgām materiālām grūtībām, blakus dabiskajām rūpēm par saimniecisko pamatu bija spējīgi domāt par savas tautas garīgo nodrošinājumu”. Jau 1920. gadā dibināja Kultūras fondu. 1936. gadā tika nodibināts Latvijas vēstures institūts. Plašu starptautisku rezonansi guva Latvijas vēstures institūta un Latvijas Universitātes kopīgi organizētā Baltijas vēsturnieku 1. konference Rīgā 1937. gadā. Latviešu konversācijas vārdnīcas 21 sējuma izdošana ir viens no izcilākajiem Latvijas laika kultūras pieminekļiem. K. Ulmaņa 1938. gada “Draudzīgais aicinājums” rosināja atcerēties savu pirmo skolu. Vēl jāmin apbalvojumi “Tēvzemes balva” izciliem rakstniekiem, māksliniekiem, tautsaimniekiem.

Īsā neatkarības posma sasniegumi kultūras attīstības laukā ir un paliek apbrīnas vērti. Viss, ko valsts patstāvības gados sasniegusi, bija iegūts pašu rokām, pašu smagā un mērķtiecīgā darba un prasmīgas saimniekošanas rezultātā. Saimnieciskā ziņā tie palikuši tautas atmiņā kā valsts labklājības, uzplaukuma un ziedu laiki. Kā atzīmējis vēsturnieks profesors Inesis Feldmanis, “K. Ulmaņa popularitāti vairoja visai sekmīga ekonomiskā un sociālā politika, ieinteresētība panākt un nodrošināt iespējami plašāku iedzīvotāju slāņu labklājību. Izcils viņa nopelns bija latviešu tautas nacionālās pašapziņas celšana”.

Un vēlreiz Inesis Feldmanis: “Nav jābūt gaišrēģim, lai spētu paredzēt panākumus gandrīz jebkurā jomā, ja ne liktenīgais 1939. gada 23. augusts un 1940. gada 17. jūnijs.” [5, 11]

Otrā pasaules kara izcelšanās bija cieši saistīta ar PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augustā noslēgto neuzbrukšanas līgumu, kas bija starta signāls vispārējai vācu un krievu agresijai Eiropā.

1939. gada 5. oktobrī Latvijai tika uzspiesti t. s. savstarpējās palīdzības pakti un militārās bāzes. Saskaņā ar bāzu līgumu PSRS ievada Latvijā noteiktu karaspēka kontingentu (vairāk nekā 25 000 karavīru), ierīkoja sauszemes, gaisa un jūras karabāzes. Karaspēka izvietošana radīja ārkārtīgi smagas problēmas Latvijas valdībai un iedzīvotājiem. Vajadzēja nodot skolas, slimnīcas, dzīvojamās ēkas, lauksaimniecības zemi, dzīvokļus. Tas viss izjauca normālu dzīvi un radīja lielu sarūgtinājumu. 1940. gada 16. jūnijā Latvijas valdība saņēma PSRS valdības ultimātu, kurā bija pieprasīta Latvijas valdības atkāpšanās un neierobežota karaspēka kontingenta ielaišana Latvijā.

PSRS agresiju ievadīja ciniskas un nežēlīgas provokācijas. 1940. gada 15. jūnijā PSRS bruņotie spēki uzbruka Latvijas robežposteiņiem, nogalinot un aizvedot robežsargus un iedzīvotājus. Masīnkos robežsardzes priekšnieka sieva Hermīne Puriņa, tērpusies tikai naktskreklā, paķēra patšauteni un atklāja uguni pret iebrucējiem. Padomju iebrucēju ložu ķerta, viņa turpat pagalma vidū nomira varones nāvē.

16. jūnija Latvijas valdības sēdē nolēma pieņemt Padomju Savienības ultimātu. Arī Lietuva un Igaunija padevās bez cīņas.

1940. gada 17. jūnijā padomju karaspēks ieplūda Latvijā vispirms no Lietuvas un Latviju ielenca no visām pusēm, un Rīgā ieņēma lidlauku, galveno pastu, staciju, tiltus [15, 16].

Rīgā ieradās PSRS Tautas komisāru padomes pilnvarotais pārstāvis Andrejs Višinskis, kurš jūnijā–jūlijā vadīja Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā. Sākās baiga

okupācijas režīma dzīve ar saimniecisko sagrāvi, represijām, arestiem, deportācijām un cilvēku nogalināšanu.

Kā norādījis vācbaltieši tiesību zinātnieks Dītrihs Andrē Lēbers, šī aneksija balstījās uz prettiesiskiem pamatiem – intervenciju un okupāciju. Baltijas valstu starptautiskā subjektivitāte neizzuda. Latvija, Lietuva un Igaunija turpināja pastāvēt “de jure”, šo faktu atzina vairāk nekā piecdesmit valstis [17].

Vēsturnieks Kārlis Kangeris atzīmējis, ka Krievijas Federācijas ārlietu ministrs Andrejs Kozirevs 1992. gadā izteicies par PSRS vēsturisko vainu, ka tā “faktiski esot okupējusi Baltijas valstis”. Tajā pašā laikā līdzīgā garā izteicās Krievijas Federācijas prezidents Boriss Jeļcins [18].

Krievu vēsturnieks A. Zubovs monogrāfijas “История России. XX век: 1937–2007” nodaļā par Baltijas valstu sagrābšanu norāda, ka 1940. gada jūnijā PSRS ultimāts un rīcība bija spilgta iejaukšanās šo suverēno valstu tiesībās, sākās masveida represijas, ko veica NKVD orgāni, un krasi pasliktinājās iedzīvotāju dzīves līmenis [19].

Par 1941. gada 14. jūnija deportācijas upuriem kļuva pazīstami politiķi, augsta ranga valsts ierēdņi, armijas un policijas karavīri un virsniecība, aizsargi, literāti, augstskolu mācību spēki, uzņēmēji un tirgotāji, to skaitā sievietes, bērni un pat zīdaiņi. Tika iznīcināta Latvijas elite, kas bija izveidojusies valsts neatkarības gados.

Par to arī Kārļa Skalbes “Mocekļi”:

*Pa mazu lauku ceļu gāju,
Kur vasara visapkārt zied,
Un draugus tālē iedomāju,
Kas tumšu sāpju ceļu iet.*

1941. gada vasarā Baigo gadu Latvijā nomainīja vācu laiks. Latvijas iedzīvotāju noskaņojumu un darbību, kā arī viņu nostāju pret vācu okupācijas varu jūtami ietekmēja lielākoties pirmajā padomju okupācijas laikā pārdzīvotais un gūtā rūgtā pieredze, kā arī centieni atgūt zaudēto valsts neatkarību. Latvijas teritoriju karš sasniedza 1941. gada 23. jūnijā, bet 5. jūlijā karadarbība Latvijā faktiski jau bija beigusies. Visas Baltijas zemes kļuva par Ostlandes reihskomisariāta sastāvdaļām (ģenerālapgabaliem). Nacisti atbrīvošanas un neatkarības vietā atnesa jaunu brutālu okupāciju, kurai bija raksturīgas represijas. Salīdzinošā aspektā veiktie pētījumi rāda, ka gan latviešu, gan arī citu Eiropas tautu iemesls sadarbībai ar Vāciju bija “piedalīšanās krusta karā pret boļševismu” [17].

Grāmatā “Mein Kampf” (“Mana cīņa”) Ādolfs Hitlers atzīst, ka Baltijas tautām nav tiesību ne tikai uz valstiskumu, bet faktiski arī uz fizisku pastāvēšanu [20].

Eiropas Parlamenta rezolūcija 2009. gada 2. aprīlī oficiāli atzina vienlīdz noziedzīgo padomju un nacisma totalitāro režīmu dabu. Eiropas Parlaments uzsvēra, ka “ir jāatbalsta Eiropas nemierīgās pagātnes dokumentēšana un liecību vākšana, lai palielinātu Eiropas informētību par noziegumiem, kas pastrādāti totalitāro un nedemokrātisko režīmu laikā”.

1940. un 1941. gadā PSRS okupācijas laikā ziņas par trakumsērgu nebija stopamas. Publicitāte atjaunojās 1941. gada otrajā pusē, kad laikrakstos parādījās

informācija par šīs sērgas intensitātes strauju pieaugumu, norādījumi un rīkojumi par tās profilakses un apkarošanas kārtību un tiesisko regulējumu. Vērtīgs oficiālās statistikas avots ir pārskats par Universitātes Seruminstitūta Pastēra nodaļas darbību 1940., 1941. un 1942. gadā [21].

4. tabula [21]

Trakumsērgas skarto apriņķu skaits, potēto personu un mirušo cilvēku daudzums (1939–1942)

Gadi	1939	1940	1941	1942
Aprīņķu skaits, kuros trakumsērga reģistrēta	11	11	17	19
Potēto personu skaits	256	270	732	707
Mirušo cilvēku daudzums	1	1	6	7

Kā redzams no 4. tabulas datiem, pieaudzis sērgas skarto apriņķu skaits, aizsargpotēto personu skaits un mirušo cilvēku daudzums, kas norāda uz trakumsērgas epidēmiskās situācijas pasliktināšanos šajā laika posmā. Tas savukārt sakrīt ar Latvijā notiekošo: okupācijām un karadarbību.

5. tabula [22, 23]

Dzīvnieku trakumsērgas saslimšanas gadījumi pirms un pēc Otrā pasaules kara

Gadi	Saslimšanas gadījumi	Pieaugums % (salīdzinājumā, sākot ar 1938. gadu)
1937	24	–
1938	44	–
1939	68	154,5
1945	194	441,0
1946	347	789,0

Kā redzams no 5. tabulas datiem, saslimšanas gadījumi 1939. gadā salīdzinājumā ar situāciju 1938. gadā pieauguši par 154,5% un turpina palielināties pēc kara gados kā t. s. bāzu līguma (1939) un turpinājumā Latvijas okupācijas un aneksijas, kā arī Otrā pasaules kara satricinājumu sekas.

Otrā pasaules kara laikā bija pieaugusi to savvaļas dzīvnieku populācija (lapsas, vilki), kuriem saslimstot sērga izplatās. 1939. gadā bija uzskaitītas 9900 lapsas, bet 1940. gadā jau 13021 lapsa. 1940. gadā uzskaitīja 17 vilkus, bet 1947. gadā to skaits bija sasniedzis jau 1100 (!) [24].

Kā atzīmējis mežzinātnieks un medību faunas ilggadējs pētnieks Vitauts Gaross, “Otrā pasaules kara gados Latvijā vilki ienāca no Krievijas un Baltkrievijas” [25].

Pēc Otrā pasaules kara pirmais savvaļas zvēru (lapsas) saslimšanas gadījums ar trakumsērgu atzīmēts 1947. gadā Liepājas rajonā. Laikā no 1951. līdz 1955. gadam konstatēti lapsu un vilku saslimšanas gadījumi trijos savstarpēji piegulošos austrumu rajonos: Krāslavas, Rēzeknes un Ludzas rajonā, kur arī veidojās pirmie savvaļas dzīvnieku trakumsērgas perēkļi Latvijā. 1948. gadā no Krievijas Latvijā ieveda jenotsuņus, un kopš 1954. gada sācies to populācijas straujš pieaugums. 1958. gadā

atzīmēts pirmais jenotsuņa saslimšanas gadījums ar trakumsērgu līdz ar sekojošu saslimstības pieaugumu un iesaistīšanos sērgas izplatīšanā.

No 1951. līdz 1996. gadam ar trakumsērgu Latvijā inficējās, saslima un nomira 23 cilvēki. No 17 zināmajiem infekcijas avotiem 7 bija suņi, 2 kaķi, 3 lapsas, 2 vilki un 1 jenotsuns. Jāatzīmē vilku bīstamība, jo, kā liecina novērojumi, saslimušajiem ir tieksme ātri un tāli izplatīties – līdz 40–50 kilometriem divu dienu laikā. Sākot ar 1964. gadu, līdz ar savvaļas zvēru saslimstības pakāpenisku palielināšanos iezīmējās arī šo dzīvnieku – trakumsērgas izplatītāju – pārsvars dabā. Vidēji lapsas izplata trakumsērgu 41%, jenotsuņi 23% gadījumu, saglabājot ilgstoši noturīgu šo īpatsvaru. Tomēr jānovērtē arī suņu un kaķu nozīme sērgas izplatīšanā – 26% gadījumu [26, 27, 28].

Drīz pēc Latvijas valsts atjaunošanas Starptautiskais epizootiju birojs (SEB) un Pasaules veselības organizācija (PVO) sāka pievērst uzmanību trakumsērgas situācijai Baltijas valstīs, gan organizējot starptautiskas sanāksmes un seminārus, gan arī pārstāvjiem ierodoties Latvijā. Tādi pasākumi notika Tallinā, Pulavi (*Pulawy* Polijā), Bukarestē, Rīgā, un tajos bija iespēja ar ziņojumiem piedalīties arī šī raksta autoram. Galvenā tematika tika pievērstā jaunatklātai metodei – savvaļas zvēru vakcinēšanai dabā. Dalībnieki saņēma arī informatīvus materiālus.

PVO centram Tībingenē (Vācija) no 1977. gada 36 Eiropas valstis ik ceturksni iesniedza ziņojumus par trakumsērgu, izdodot un izplatot speciālu biļetenu. Pēc centra vadības uzaicinājuma no 1992. līdz 1998. gadam esmu gatavojis Latvijas ziņojumus kopā ar valsts veterinārā dienesta speciālistiem. Pašreiz šis biļetens ir skatāms arī internetā.

Trakumsērgas profilaksei, kontrolei un likvidācijai izstrādāju metodiku ar ieteikumiem Valsts veterinārajam dienestam lapsu orālās vakcinācijas praktiskajai realizācijai Latvijā. Tās angļu valodas variants tika nosūtīts Eiropas Savienības institūcijām, kuras šim nolūkam piešķīra 360 000 eiro.

Kā Eiropas valstīs, tā arī Latvijā, ar medībām samazinot savvaļas zvēru populācijas blīvumu, pasākumi nedeļa efektu, jo bija neiespējami to skaitu samazināt līdz tādām līmenim, kas pārtrauktu slimības riņķojumu dabā.

1960. gadā ASV pētījumu rezultātā tika izstrādāta pilnīgi jauna pieeja savvaļas dzīvnieku trakumsērgas apkarošanā ar eksperimentālu pierādījumu, ka, vakcīnu (ēsmu, kas satur modificētus trakumsērgas vīrusus) ievadot caur muti (t. i., orāli), to organismā indicējas antirabiskas antivielas, kuras dzīvniekus pasargā no saslimšanas ar šo sērgu. Kamēr ASV šīs metodes lietošanu pētīja tikai eksperimentāli, tā tika steidzīgi izveidota un izmantota orālai imunizācijai sākotnēji Šveicē, vēlāk Vācijā un citās Eiropas valstīs. Rezultātā trakumsērga samazinājās un valstis pakāpeniski kļuva brīvas no sērgas. Progresā sasniegšana prasīja ilglaicīgu (pat 10 un vairāk gadu) nepārtrauktu orālās vakcinācijas kampaņu īstenošanu ar stratēģijas uzlabojumiem un korekcijām.

Lapsu orālā vakcinācija Latvijā tika uzsākta 1991. gadā. Pakāpeniski uzlaboja tās izplatīšanas paņēmienus, paplašināja lietošanas areālu, līdz 2005. gadā ar Eiropas Savienības finansiālu atbalstu orālās vakcinācijas projektu Pārtikas un veterinārā dienesta speciālisti realizēja, izmantojot aviotehniku vakcīnu izplatīšanā. Darbs sekmējās, un trakumsērgas gadījumu skaits samazinājās.

6. tabula

Savvaļas zvēru trakumsērgas gadījumu skaita samazināšanās, sākot ar 2004. gadu

Gadi	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Saslimušas lapsas	471	181	176	187	95	37
Saslimuši jenotsuņi	285	143	137	153	33	35

Turpinot orālās imunizācijas kampaņas, pēdējos trijos gados Latvijā nav konstatēts neviens savvaļas dzīvnieku saslimšanas gadījums ar šo bīstamo infekcijas slimību.

Savvaļas zvēru trakumsērgas orālās imunizācijas metode ir nepārvērtējams un izcils pasaules zinātnes un Latvijas praktiskās realizācijas sasniegums.

Secinājumi

1905. gada revolūcijas un Pirmā pasaules kara laikā pieauga saslimšanas gadījumi ar trakumsērgu, inficēto un potēto cilvēku skaits, ko ietekmēja tā laika sabiedriskie, ekonomiskie un politiskie satricinājumi.
- Labi rezultāti sērgas izskaušanā tika sasniegti pakāpeniski Latvijas saimnieciskās nostiprināšanās un uzplaukuma laikā, kad 1937. gadā reģistrēja ar trakumsērgu saslimušos dzīvniekus tikai Austrumlatvijas apriņķos.
- PSRS realizētā Latvijas okupācija un aneksija 1940. gadā radīja politiskas, sociālas un ekonomiskas izmaiņas valstī. 1941. gada jūlijā sekoja Otrā pasaules kara šausmu turpinājums ar Vācijas iebrukumu. Abu totalitāro režīmu laikā Latvijas iedzīvotāji kļuva par kara postījumu, nežēlības, apcietināšanas un iznīcināšanas upuriem.
- Iepriekš minēto satricinājumu norises laika ziņā sakrita, vai tiem sekoja trakumsērgas izplatības pieaugums, kas norāda uz kariem kā ietekmējošu faktoru un uz savstarpējo kopsakarību.
- Kara apstākļos strauji pieaugot savvaļas dzīvnieku populācijai, Latvijā izveidojās noturīga savvaļas dzīvnieku trakumsērgas epizootija, kura saglabājās ilgstoši – līdz pat 20. gadsimta beigām.
- Sākot ar 2004. gadu, trakumsērgas apjomus izdevās samazināt un turpmāk izskaust, lietojot savvaļas dzīvnieku imunizāciju un ar mazās aviācijas palīdzību izplatot dabā speciālas vakcīnu ēsmas. Vakcīnu izmaksas daļēji sedz Eiropas Savienība.

VĒRES

- Калнинг К. *Отчет о ветеринарно-санитарном состоянии Лифляндской губернии в 1909 г.* Р., 1911. 26 с.
- 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskās konferences materiāli*, 2005. gada 11.–12. janvāris. Rīga, 2006. 583 lpp.
- Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. 2. papild. izd. Rīga, 2005, 52.–59. lpp.
- Turpat, 42.–45. lpp.
- Turpat, 174. lpp.

6. Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts. 2. papild. izd.* Rīga, 2005, 155.–174. lpp.
7. Grāpis A. *Augusts Dombrovskis. Mūžs un veikums.* Rīga, 2005, 72. lpp.
8. Treijs R. *Miķelis Valters.* Rīga, 2013, 34. lpp.
9. Akuraters J. *Dienu atspīdumi.* Rīga, 1924, 34.–35. lpp.
10. Adelheim R. Über die Tollwut in Lettland. *Monatsschrift "Eesti Arst" 10,* 1923 s. Dorpat. S. 187–293.
11. Vīķe-Freiberga V. *Kultūra un latvietība.* Rīga, 2010, 42.–45. lpp.
12. *Pārskats par Rīgas Pastera stacijas darbību 1921., 1922., 1923. gadā.*
13. Veterinārā pārvalde. *Vetsanitārais pārskats par 1921., 1922., 1923. gadu.*
14. Skujenieks M. *Latvijas zeme un iedzīvotāji.* Rīga, 1927, 73. lpp.
15. Grava-Kreiture I., Feldmanis I., Goldmanis J., Stranga A. *Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940. Dokumenti un materiāli.* Rīga, 1995. 603 lpp.
16. Andersons E. *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II.* Daugava, 1984. 558 lpp.
17. Feldmanis I. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945): jauns konceptuāls skatījums.* Rīga, 2012. 95 lpp.
18. Kangeris K. *Latvijas okupācijas starptautiskie aspekti.* Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27. sēj. Rīga, 2011, 61. lpp.
19. Зубов А. Захват Балтийских государств. В кн.: *История России. XX век: 1937–2007.* Москва: Астрель, 2009, с. 16–20.
20. Stradiņš J. *Trešā atmoda.* Rīga, 1992, 27. lpp.
21. Bišmanis J. Universitātes Sēruminstitūta Pastera nodaļas darbība 1940., 1941. un 1942. gadā. *Ārstniecības žurnāls, Nr. 5.* Rīga, 1943, 326.–330. lpp.
22. Veterinārpārvaldes Veterinārsanitārais pārskats par 1939. gadu. Rīga, 1940. 155 lpp.
23. Kraukle S. *Lipīgo slimību dinamika pēc veterināriem pārskatiem. Veterinārā pārvalde 1945.–1973.* Rīga, 1973. 174 lpp.
24. Kalniņš A. *Medniecība.* Rīga, 1943, 21. lpp.
25. Gaross V. *Vilki un lūši Latvijā.* Rīga, 2013, 86.–87. lpp.
26. Andersons Z. *Trakumsērga.* Rīga, 1975. 87 lpp.
27. Andersons Z. *Disertācija. Epizootijas īpatnības un pasākumi cīņā ar trakumsērgu Latvijā.* Sigulda, 1984. 234 lpp.
28. Rabies in the Baltics by B. Westerling, Z. Andersons, J. Rimeicans, K. Lukauskas, A. Dranseika. In: *Historical Perspective of Rabies in Europe and the Mediterranean Basin.* Paris, France, 2004, p. 359.

Summary

On the basis of official statistics, historic documents and monographs the article covers historical aspects of the rabies' epidemiology in different chronological divisions: from 1900 with an emphasis on the 1905 Revolution, the First and the Second World Wars in the territory of Latvia. An analysis has been made of the rabies' inconstant epidemiology and its relationship to social, economic and political changes and military consequences at that time. Further facts and findings have been presented regarding the progress of oral immunization of wildlife in Latvia.

Author has used personal publications and materials of international conferences and seminars.

Keywords: rabies, epizootic, epidemiology, Revolution of 1905, the First World War, the Second World War, turmoil, interrelationship.

Latvijas neiroķirurģijas pirmā simtgade *The First Century of Latvian Neurosurgery*

Tālivaldis Apinis (neiroķirurgs, privātārsts)

E-pasts: talivaldis.apinis@gmail.com

Klasiskās neiroķirurģijas pirmsākumi Latvijā saistās ar Rīgas Praktizējošo ārstu biedrības darbībā pieminētajām neiroķirurģiskajām operācijām 19. gs. 80. gados. Latviešu ārstu dalība turpmākajā neiroķirurģijas attīstībā saistās ar pirmās Latvijas Republikas laiku no 1920. līdz 1940. gadam. Pirmais latviešu profesionālais neiroķirurgs bija docents K. Dolietis. Pirmā neiroķirurģiskā nodaļa Latvijā tika atvērta 1946. gadā. Latvijas neiroķirurģijas pirmās simtgades beigās Latvijā darbojās 7 neiroķirurģiskie stacionāri ar vairāk nekā 185 neiroķirurģisko profilu gultām un 32 neiroķirurgi. Plašu atzinību bija ieguvuši neiroķirurgi K. Arājs, I. Puriņš, R. Ķikuts, J. Kupčs, O. Bieziņš, I. Lūkins, K. Bicāns, I. Aksiks, H. Aide, J. Ozoliņš u. c.

Atslēgvārdi: Latvijas neiroķirurģijas pirmsākumi, pirmais latviešu neiroķirurgs, Latvijas neiroķirurģijas attīstība.

Latvija ir to teritoriju skaitā, kur cilvēku roku veiktās trepanācijas primitīvā izpildījumā veiktas 5.–4. gs. p. m. ē. To apstiprina Latvijas teritorijā izdarīto arheoloģisko izrakumu laikā atrastie galvaskausti ar trepanācijas lietojuma pazīmēm. Tos pētījis latviešu paleopatologs Dr. V. Derums (1899–1988). Pirmās ziņas par mūsdienu klasiskās neiroķirurģijas pirmsākumu saistās ar Rīgas Praktizējošo ārstu biedrības (1822–1939) darbību. Minētās biedrības sēžu protokolos laika posmā pēc 1880. g. parādās pirmie ziņojumi par veiksmīgi izdarītām operācijām galvas smadzeņu abscesu, galvaskausa traumu, galvas un muguras smadzeņu audzēju gadījumā. Veikta arī spinālā traktotomija apakšējas ekstremitāšu spasticitātes gadījumā. Kā biežākie ziņojumu autori minēti Ā. fon Bergmanis (1855–1922), P. Klemms (1861–1921) u. c. Šie notikumi galvenokārt saistās ar 1803. g. dibinātās Rīgas pilsētas 1. klīniskās slimnīcas priekšteci.

Pirmā pasaules kara laikā Rīga ilgstoši atradās piefrontes zonā. Rīgā tika izveidots īpašs hospitālis ievainotajiem karavīriem ar galvaskausa un mugurkaula kara traumu sekām. Ievainotajiem karavīriem palīdzība sniegta arī Rīgas pilsētas 2. klīniskajā slimnīcā Pārdaugavā (atvērta 1912. gadā).

Nodibinoties neatkarīgajai Latvijas Republikai, akadēmiskās profesūras un praktizējošo ārstu vidū sāka dominēt latvieši. Toreiz medicīnā praktizējošā profesūra un ārsti ķirurģijā sniedza plaša profila palīdzību, tomēr bieži vien paturot sev tiesības vairāk pievērsties kādai konkrētai nozarei. Epizodiski, situācijas spiesti ar neiroķirurģisku darbību praktiski saskārušies LU profesori Jānis Jankovskis (1876–1925), Pāvils Mucenieks (1891–1940) un Jēkabs Alksnis (1870–1940). No minētajiem trīs Latvijas Universitātes profesoriem ārstu atmiņās palikusi prof. P. Mucenieka spožā operatīvās tehnikas prasme.

Taču īpaši jāmin ebreju tautības ārsts profesors Vladimirs Mincs (1872–1945), kurš šajā laika posmā savu turpmāko darba dzīvi saistīja ar Rīgu, strādājot slimnīcā “Bikur Holim” un Rīgas pilsētas 1. klīniskajā slimnīcā (pirmsrevolūcijas laiku viņš pavadīja Krievijā). Prof. V. Mincs, pacientam atrodoties sēdus stāvoklī, sekmīgi veicis operācijas galvaskausa mugurējās bedres rajonā bez atlogojošas ventrikuļu punkcijas. Tāpat viņš sekmīgi veicis operācijas arī hipofīzes rajonā. Prof. V. Mincs bijis augstas morāles cilvēks ar lielām zināšanām.

Līdzās akadēmiskajai profesūrai neiroķirurģisko pacientu ārstēšanā savu ieguldījumu devuši ķirurgi Jānis Jēgermanis (1899–1968), Jānis Pavārs (1914–1979), Arvīds Ekšteins (1913–1960), Jānis Keggi (1906–1979), Anna Bormane (1896–1990), Ēvalds Ezerietis (1913–2013) u. c.

Tai pašā laikā īpaši jāizceļ profesora Paula Stradiņa (1896–1958) ieguldījums Latvijas neiroķirurģijas attīstībā. Savas akadēmiskās karjeras sākuma posmā prof. P. Stradiņš kā Rokfelleras fonda stipendiāts 1925. g. bija stažējies Meijo neiroķirurģiskajā klīnikā ASV. Arī viņa disertācija, kas 1923. g. aizstāvēta Petrogradā, bija veltīta perifēro nervu traumatiskajiem bojājumiem. Savas klīnikas ikdienā Rīgas pilsētas 2. klīniskajā slimnīcā viņam bieži nācās saskarties ar neiroķirurģisko slimnieku neatliekamu ārstēšanu. Apzinoties savu lielo ikdienas slodzi un aizņemtību, prof. P. Stradiņš neiroķirurga profesijas apguvei mērķtiecīgi virzīja savu Sēlijas puses novadnieku un savas klīnikas asistentu Kārli Voldemāru Dolieti (1900–1986), būtībā pirmo latviešu profesionālo neiroķirurgu. Laika posmā no 1937. līdz 1938. g. K. Dolietis kā Rokfelleras fonda stipendiāts stažējās Edinburgas neiroķirurģijas klīnikā Skotijā, kā arī piedalījās īslaicīgās vizitācijās Berlīnes, Amsterdāmas un Parīzes neiroķirurģijas klīnikā. Savas varēšanas izpausmei docents K. Dolietis 1940. gadā par savu nākamo darbavietu izvēlējās Rīgas pilsētas 1. klīniskās slimnīcas ķirurģisko klīniku, ko vadīja prof. V. Mincs. Šeit tad arī tika izveidotas pirmās specializētās gultas neiroķirurģisko slimnieku ārstēšanai toreizējās 13. nodaļas teritorijā. Docenta K. Dolieša kolēģi bija A. Rocēns (1907–1988) un J. Rožkalns. Docents K. Dolietis kopā ar rentgenologiem profesoru E. Vēberu (1875–1947) un J. Lediņu (1900–1989) izveidoja jaunu nozari neiroloģisko slimnieku diagnostikai – neirorentgenoloģiju. Klīnikas ikdienas praksē tika ieviestas tādas diagnostiskas procedūras kā pneimocēfalogrāfija (PEG), ventrikulogrāfija (VEG), mielogrāfija (MG). Minētās procedūras no slimnieka prasīja arī izturību. 1939. g. docents K. Dolietis atklātā ceļā veica Latvijā pirmo cerebrālo angiogrāfiju. Viņam pieder prioritāte dažu neiroķirurģisko operāciju veidu lietošanā Latvijas medicīnā. Vācu okupācijas laikā docents K. Dolietis kļuva par “Kriegslazaret 608” kara neiroķirurgu. Par teicamu darbu viņu apbalvoja ar Dzelzs krustu. Kādu laiku viņa kolēģis ir K. Arājs. 1944. g. oktobrī K. Dolietis kopā ar ģimeni dramatiskā braucienā dodas pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju. No 1944. līdz 1953. g. viņš strādā par neiroķirurgu Stokholmas Serafima slimnīcas neiroķirurģiskajā nodaļā pazīstamā zviedru neiroķirurga prof. Oliverkrona vadībā un apmāca jaunos ārstus. 1953. g. docents K. Dolietis atver savu privātprakti Zviedrijas pilsētā Kārlstadē. Savu nāves stundu viņš sagaida savās mājās “Ataugas” 1986. g., līdz pēdējam elpas vilcienam saglabājot savu latviskumu.

Otrais pasaules karš cirta pamatīgus robus Latvijas ārstu vidē. Daudzi ārsti un akadēmiskās profesūras pārstāvji devās svešumā. Kara laikā visi lielākie Latvijas

slimnīcu stacionāri un arī mācību iestādes veica kara hospitāļu funkcijas ievainoto ārstēšanai un izmitināšanai.

Mainoties okupācijas varām, pēc inerces darbu turpināja Rīgas pilsētas 1. un 2. slimnīca, kā arī Sarkanā Krusta slimnīca. Ievainoto sarkanarmiešu neiroķirurģiskai aprūpei tagadējā Traumatoloģijas un ortopēdijas zinātniskās pētniecības institūta teritorijā īslaicīgi 1946. g. tika atvērta neiroķirurģiskā nodaļa profesora A. Mačabeli (1905–1960) vadībā.

Pie medicīniskā personāla kadru sastāva atjaunošanas ķērās profesors P. Stradiņš. Neiroķirurģijas aspektā savu lomu spēlēja divu Krievijas latviešu ierašanās Latvijā. Daugavas labajā krastā no 1946. g. Rīgas pilsētas 1. klīniskās slimnīcas ķirurģisko klīniku sāka vadīt prof. Aleksandrs Liepukalns (1892–1966), kura latviskās saknes ir Skrundas pusē. Daugavas kreisajā krastā Rīgas pilsētas 2. klīniskajā slimnīcā 1947. g. vispārējās ķirurģijas klīnikas vadību uzņēmas Latvijas Valsts universitātes profesors Jānis Bune (1891–1973), kurš bija dzimis Ceraukstes pagastā. Abi minētie profesori savā praktiskajā darbā bija saistīti ar neiroķirurģiju.

RMI profesors A. Liepukalns vairāk nekā 5 gadu garumā pirms ierašanās Latvijā bija strādājis toreizējā PSRS galvenā ķirurga N. Burdenko (1876–1946) paspārnē par Maskavas 1. medicīnas institūta docentu un zinātnisko sekretāru. Tā kā akadēmiķis N. Burdenko toreiz bija arī izcils padomju neiroķirurgs, A. Liepukalns bija apguvis arī neiroķirurga iemaņas. Ieradies Latvijā, pazīstamā latviešu neirologa un Neuroloģijas klīnikas vadītāja Jāņa Vildes (1900–1971) skubināts, prof. A. Liepukalns 1946. g. uz Neuroloģijas klīnikas nodaļas bāzes izveidoja pirmo neiroķirurģisko nodaļu Latvijā – Rīgas 1. klīniskās slimnīcas 26. neiroķirurģisko nodaļu – ar 30 gultām. Par pirmajiem nodaļas praktiskā neiroķirurga darba veicējiem sākumā kļuva Latvijas neiroķirurģijas patriarhs Kārlis Arājs, Jānis Breitenšteins, Juris Bērziņš, Alberts Putniņš, bet vēlāk – Raimonds Ķikuts, Ojārs Bieziņš, Indars Lūkins, Tālivaldis Apinis u. c. Sākotnēji nodaļas vadību uzņēmas pats profesors A. Liepukalns, kurš sevi augstu vērtēja kā galveno operāciju veicēju. Taču profesora akadēmiskās aizņemības dēļ nodaļas vadība tika uzticēta prof. J. Vildem, kurš gan diplomātiski atbildības nastu par konkrētu neiroķirurģisko darbību uzticēja K. Arājam. Sākumā operāciju skaits bija neliels. Bija augsta pēcoperāciju mirstība un daudz diagnostisko kļūdu. To noteica nepilnvērtīgs operāciju instrumentārijs, hemostāzes un narkozes grūtības, tehniski vājais operāciju zāles aprīkojums un citas tehniskas un sadzīviskas likstas. Vāja bija pēcoperācijas aprūpe un rehabilitācija. 1971. g. par 26. neiroķirurģiskās nodaļas vadītāju kļuva I. Lūkins.

Diametrāli pretēja bija profesora Jāņa Bunes personība. Viņš bija pabijis Pirmā un Otrā pasaules kara ugunīs. Otrā pasaules kara beigu posmā viņš bija kļuvis par vairākkārtīgi apbalvotu Sarkanās armijas medicīnas dienesta apakšpulkvedi. Būdam Krievijā, viņš izpildīja Kurskas Medicīnas institūta rektora pienākumus. Viņa spalvai piederēja arī vairākas publikācijas pirmskara gados Rietumu medicīnas žurnālos par neiroķirurģisku tematiku (galvas smadzeņu cietā apvalka un smadzeņu defekta plastiku). Profesors pats bija azartisks un izcils neiroķirurģisko operāciju veicējs ar filigrānu tehniku.

Ņemot vērā apstākli, ka toreizējā P. Stradiņa Republikāniskajā klīniskajā slimnīcā (RKS) atradās 3 neiroloģijas nodaļas, prof. J. Bune kopā ar slimnīcas

vadību augstākās instancēs izteica domu par neiroķirurģiskas nodaļas izveidošanas nepieciešamību. 1959. g. 7. decembrī prof. J. Bunes vadītās Vispārējās ķirurģijas klīnikas sastāvā tika izveidota RKS 22. neiroķirurģiskā nodaļa. Par tās vadītāju tika iecelts talantīgais ķirurgs I. Puriņš (1927–1977). Par viņa pirmajiem kolēģiem kļuva A. Grīslītis, E. Brēmanis, J. Kupčs (1940–1995), L. Trusle (1932–1991) u. c. Kā pašsaprotama lieta tika uztverta visu tai laikā praktizējošo neiroķirurgu apmācība kvalifikācijas celšanas kursos Maskavas, Ļeņingradas un Kijevas neiroķirurģijas institūtos. Šo kursu beidzēja apliecība bija neiroķirurga turpmākas profesionālās darbības garants.

Pirmajās pēckara desmitgadēs praktiski neiroķirurģiskās palīdzības lielāko daļu uz saviem pleciem iznesa Kārlis Arājs, vienlaikus skolodams un apmācīdams pirmo pēckara neiroķirurgu paaudzi. Daļa neiroķirurģisko pacientu, īpaši no elitārām un dažādām etniskām grupām, palīdzību meklēja PSRS labākajās neiroķirurģijas klīnikās. Rīgas stacionāros bija bieži sastopami acināti un neacināti dažādas raudzes konkurenti no dažādām PSRS pilsētām.

Taču situācija sāka krasi mainīties 20. gs. 60. gadu sākumā. Arvien skaļāk sevi pieteica latviešu pēckara ārstu paaudze. Latvijas neiroķirurģijā līdz 1967. g. kā galvenā neiroķirurģiskā dienesta vienība darbojās Rīgas pilsētas 1. klīniskās slimnīcas 26. neiroķirurģijas nodaļa, kuras gultu skaits bija pieaudzis līdz 46. Darbu turpināja RKS 22. neiroķirurģiskā nodaļa. Baltijas kara apgabalā 1964. g. tika izveidota autonoma neiroķirurģijas nodaļa, attālinoties no līdzšinējās Ļeņingradas S. Kirova vārdā nosauktās Kara medicīnas akadēmijas neiroķirurgu aizbildniecības. Pamazām sadrumstaloti sākās neiroķirurģiskā dienesta atjaunošana Traumatoloģijas un ortopēdijas zinātniskās pētniecības institūtā.

Īpaši radikālas pārmaiņas PSRS toreizējā veselības aizsardzības sistēmā norisinājās 1967.–1969. g. Tika realizēta ideja par medicīnas nozaru praktiski zinātniski metodisko centru dibināšanu. Uz pārrunām uzaicinātie Latvijas neiroķirurģijas pārstāvji pret jaunievedumiem izturējās nogaidoši un atturīgi. Tad savu lomu nospēlēja LPSR Veselības aizsardzības ministrijas vadība. 1967. g. uz RKS bāzes tika izveidota otra 30. neiroķirurģiskā nodaļa, kuras pirmie darbinieki bija Edgars Brēmanis, Jānis Ozoliņš (1938–2008), Tāļivaldis Apinis, Tuba Gihere. 1969. g. tika reģlamentēta Republikāniskā Neiroķirurģiskā centra (RNC) struktūra uz P. Stradiņa RKS bāzes. RNC struktūrā ietilpa 2 neiroķirurģijas nodaļas (22. un 30. nod.), zinātniski pētnieciskā grupa ar laboratoriju, metodiskā darba grupa, ārstu kvalifikācijas celšanas kursi neiroķirurģijā, konsultatīvais dienests (konsultatīvais kabinets poliklīnikā un patstāvīgās neiroķirurgu diennakts dežūras neiroķirurģijā).

Par RNC vadītāju kļuva docents Ilmārs Puriņš. Viņš bija arī LPSR galvenais neiroķirurgs. RKS 22. nodaļas vadītāja pienākumus izpildīja Tāļivaldis Apinis, RKS 30. nodaļas vadītājs bija Artūrs Grīslītis.

RNC nodibināšana deva jaunu stimulu straujai Latvijas neiroķirurģijas dienesta attīstībai un ļāva Latvijas neiroķirurgiem iegūt labu atpazīstamību mūsu nozares medicīnu sabiedrībā toreizējā PSRS. 1972. gadā Latvijā darbojās 185 neiroķirurģiskās gultas un strādāja 32 neiroķirurgi.

Šajā laika posmā pārmaiņas piemeklēja Rīgas pilsētas 1. klīniskās slimnīcas 26. neiroķirurģisko nodaļu, kuras darba apjomu un nodaļas izvietojumu izmainīja

Neirovaskulāras ķirurģijas centrs, kas no 1971. līdz 1979. g. pastāvēja uz Neuroloģijas klīnikas 17. nodaļas bāzes. Centrā savu radošo veiksmi apliecināja I. Lūkins, S. Kadišs, O. Bieziņš (1935–1964), J. Kupčs, K. Bicāns, A. Putniņa u. c. Pēc ilgstošas telpu rekonstrukcijas 1984. g. savu darbu atjaunoja 26. neiroķirurģijas nodaļa ar neurotraumatoloģijas ievirzi. Nodaļā darbu turpināja Ā. Beķeris (nodaļas vadītājs), A. Miķelsone, V. Arājs, R. Dumbere, U. Imša, B. Kools, E. Vasaraudzis, M. Strazdiņš u. c. Neuroangioloģiskā centra darbinieku veikums bija ievērojams. Izcilu virtuozitāti similāru un multiplu arteriālo Viltzija loka aneirismu operatīvā ārstēšanā sasniedza O. Bieziņš, K. Bicāns, I. Lūkins, J. Kupčs. J. Kupčs praktiski izstrādāja mikroanastomožu veidošanu starp ekstrakraniālajiem un intrakraniālajiem asinsvadiem. Viņu kolēģis neurorentgenologs V. Tolpežņikovs (1928–2008) ieguva starptautisku atzinību par savu vadāmā virziena pneimocencefalogrāfijas metodes perfektu izstrādāšanu.

P. Stradiņa RKS 22. neiroķirurģijas nodaļā 60.–80. gados strādāja T. Apinis, J. Ozoliņš, O. Bieziņš, I. Aksiks, L. Trusle, J. Tikiņš, A. Ozols, J. Stukēns, R. Ražuks, E. Stumbris, D. Nikolajevs, G. Krūmiņa u. c. Nodaļas darba profils galvenokārt saistījās ar neiroonkoloģiju, neirovaskulāro patoloģiju un funkcionālo neiroķirurģiju.

P. Stradiņa RKS 30. nodaļā tai pašā laika posmā strādāja A. Grīslītis, G. Nauđiņš, D. Kurme, G. Birkhāns, V. Strumpe, I. Māķēns, E. Puķītis, R. Dumbere, Ā. Beķeris u. c. Nodaļas darba virzieni galvenokārt saistījās ar neurotraumatoloģiju, vertebrogēno patoloģiju un perifērās nervu sistēmas bojājumiem – A. Grīslītis veica ekstrapiramidālās sistēmas patoloģiju korekciju ar stereotaktisko operāciju palīdzību.

1964. g. Baltijas kara hospitālī darbu sāka M. Kolibabčuka vadītā neiroķirurģijas nodaļa. Nodaļas ķirurgi galvenokārt bija iesaistīti Baltijas kara apgabalā notikušo neurotraumu ārstēšanā, kā arī bija devušies uz tolaik tā saucamajiem karstajiem punktiem ārpus PSRS robežām.

1975. g. darbu sāka Republikāniskās bērnu klīniskās slimnīcas neiroķirurģijas nodaļa. Sākotnēji tās darbinieku sastāvā bija I. Lūkins (nodaļas vadītājs), J. Indriksons, A. Rubene, L. Lugovskojs u. c.

1979.–1980. g. jaunuzceltajā Rīgas 7. klīniskajā slimnīcā “Gaiļezers” tika atvērta 16. neiroķirurģijas nodaļa, kuras sākotnējo vadību uzņēmās O. Bieziņš. Pēc O. Bieziņa traģiskās nāves par klīnikas vadītāju kļuva J. Ozoliņš, kurš vēlāk organizēja arī Rīgas Stradiņa universitātes Neiroķirurģijas katedru. Sākotnēji 16. neiroķirurģijas nodaļā strādāja K. Bicāns, A. Putniņa, V. Keris, J. Dzelzītis, I. Gārša, R. Bricis, H. Ozoliņš, H. Aide (1940–2002) un J. Puriņš. Nodaļas darba profilā ietilpa neirovaskulārā ķirurģija, neiroonkoloģija, neurotrauma un vertebrogēnā patoloģija.

Šajā pašā laika posmā tika izveidotas reģionālās neiroķirurģiskās nodaļas ar dominējošo neurotraumatoloģisko ievirzi Daugavpilī (vad. P. Muižnieks), Rēzeknē (vad. N. Mazurenko) un Liepājā (A. Oļmanis un M. Vītoliņš). Atsevišķās rajonu centrālajās slimnīcās (Jelgavā, Dobelē, Alūksnē u. c.) darbojās apmācītie neurotraumatologi.

Ilgstoši neatrisināts un strīdīgs bija laika prasībām atbilstošas kvalificētas neatliekamās palīdzības sniegšanas jautājums pacientiem ar spinālo traumu. Šīs ieilgušās un sāpīgās problēmas atrisinājumu sniedza Vertebroloģijas centra ķirurgi B. Cerļuks (1913–2009), V. Ruks (1947–1997), K. Treimanis, E. Kārķliņš u. c. Iekaisuma etioloģijas spinālo patoloģiju sekmīgi un operatīvi ārstēja V. Vestermanis.

Datortomogrāfija (CT) Rīgā pirmo reizi parādījās 1983. g. Līdz CT ērai diagnostikas jautājumos būtiska nozīme bija konsultējošā neirologa slēdzienam. Ciešā ikdienas kontaktā ar neiroķirurgiem strādāja neirologi prof. J. Vilde, doc. T. Upners (1898–1992), T. Gihere, M. Godļevska (1943–2008), A. Plūme (1927–1978), L. Janšone, Ņ. Moorlate u. c.

Pēckara pirmās neiroradiologu paaudzes veidoja J. Lediņš, B. Apinis, V. Tolpežņikovs, V. Raits, V. Vorona, L. Švaglis, M. Salmiņa, J. Jansons, A. Mīgals u. c.

Tikai 60. gados atrisinājās neiroķirurģisko pacientu anestezioģiskās apkalpes problēma, aizvietojot ne vienmēr efektīvo lokālo anestēzijas metodi. Kā pirmie neiroanestezioģi jāmin V. Rozīte, I. Marcinkēvičs, J. Lācis, M. Everte, A. Zandersone, G. Štuba-Ozola, R. Rundāns, N. Grīnberga u. c.

No citiem sākotnējiem palīgdienestu speciālistiem jāmin pirmie neirookulisti B. Lindgrēna, E. Mētra, S. Ķikute, kā arī neirootolaringoloģe L. Legzdiņa, neiro-morfoloģe D. Apškalne, neiropsiholoģe S. Voitkāne, elektrofiziologi I. Kurpniece, Z. Grīnbergs, A. Joffe u. c.

Jāpiemin atsevišķu personību ieguldījums Latvijas neiroķirurģijas attīstībā. Te vispirms jānosauc pirmā latviešu neiroķirurga K. Dolieša darba turpinātājs, Latvijas neiroķirurģu patriarhs K. Arājs (1915–2005), kas neiroķirurģijai veltījis savu darba mūžu turpat 40 gadu garumā.

K. Arājam pieder prioritāte Latvijā pirmās diska trūces izdalīšanā operatīvā ceļā 1949. gadā. Būdams teicams anatoms, viņš veiksmīgi lokālā anestēzijā veica bulbārās traktotomijas operācijas trijzaru nerva neiralģijas gadījumā. Tāpat K. Arājs toreizējo iespēju līmenī ieviesa ventrikulo–cisternālo šuntēšanas operāciju.

Doc. I. Puriņš fundamentāli izstrādāja diskogēno radikulītu operatīvās ārstēšanas praktiskos un teorētiskos pamatojumus, klīnikas apstākļos pirmoreiz lietoja hemorāģiskā insulta operatīvo terapiju, ieviesa dažu jaunu neiroonkoloģisko operāciju modifikācijas. Viņš kā pirmais no Latvijas neiroķirurgiem tika iekļauts PSRS neiroķirurģu delegācijā braucienā uz Tokijā notiekošo Pasaules neiroķirurģu kongresu.

V. Tolpežņikovs viens no pirmajiem pasaulē lietoja endovaskulāru katetru balonizāciju. O. Bieziņš ieviesa krioterapijas metodi galvas smadzeņu dažu veidu operācijās. PSRS Valsts prēmijas laureāts prof. R. Ķikuts neiroķirurģijā ieviesa magnetobioloģiska efekta izmantošanu. Viņam izdevās modulēt arteriālas aneirismas maisa trombozēšanās efektu magnētiskā laukā. Viņš tāpat praktiskajā darbā ieviesa drenējošās šuntu sistēmas. LPSR Valsts prēmijas laureāts prof. J. Kupčs pirmais pasaulē ar lāzera palīdzību izveidoja neliela kalibra cerebrālo asinsvadu savienotājšuvi. Prof. J. Ozoliņš veica Latvijā pirmo transnazālo hipofīzektomiju. G. Krūmiņa un D. Apškalne izstrādāja jaunas kompleksās ķīmijterapijas shēmas neiroonkoloģijā. T. Apinis pētīja ķīmijpreparātu farmakokinētiku neiroonkoloģijā un hipotermijas lietojumu neiroķirurģijā. Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis prof. I. Aksiks turpināja pilnveidot mikroneiroķirurģijas lietojumu, ieviešot daudzus jaunu operāciju veidus, it īpaši galvas smadzeņu stumbra rajonā intrakraniālo rizopātiju gadījumā.

Mūsu neiroķirurģijas nozare atrodas pastāvīgā kustībā un virzībā līdzī laika garam. Latvijas neiroķirurģija ir jaunu izaicinājumu priekšā. Ir notikušas ievērojamas

izmaiņas nozares tehnoloģiskajos procesos. Savu noturību mainījušas daudzas iepriekš tik šķietami stabilas koncepcijas. Neiroķirurģijas praksē savu vietu sāka meklēt privātmedicīna. Izaugusi jauna neiroķirurgu paudze, kura iesoļo Latvijas neiroķirurģijas otrajā simtgadē.

VĒRES

1. Стумбрис Э. *История развития нейрохирургии Латвийской ССР*. Baltijas neiroķirurģijas vēstures konference, 1976.
2. Apinis T. Neiroķirurģijas attīstība Latvijā. *Latvijas Ārsts*, 1997.
3. Apinis T. Neiroķirurģiskā dienesta attīstība P. Stradiņa Republikāniskajā klīniskajā slimnīcā (1910–1995). *Latvijas Ārsts*, 1995.
4. Apinis T. Neiroķirurģija P. Stradiņa slimnīcā laika griežos. No: *Stradiņa slimnīca: rakstu vainags deviņdesmitgadē*. Rīga, 2000.
5. Martinova V. *Ieskats neiroķirurģijas vēsturē*. Diplomdarbs. Rīga, 2001.
6. Martinova V., Puriņš J., Vīksna A. *Ieskats Latvijas neiroķirurģijas vēsturē*. Pasaules latviešu ārstu 4. kongresa materiāli, 2001.
7. Puriņš J., Vīksna A. *Neiroķirurģijas sākumposms Latvijā*. Rīga: LU Medicīnas fakultāte, 2005.

Summary

The beginning of classical neurosurgery in Latvia was related to the neurosurgical operations mentioned in the context of Riga German Medical Practitioners' Association and the work of its members during 1980s. Latvian doctors participated in the further development of neurosurgery during the time of the first Republic of Latvia from 1920 until 1940. The first professional Latvian neurosurgeon was the assistant professor K. Dolietis. The first department of neurosurgery in Latvia was opened in 1946. At the end of the first hundred years of neurosurgery in Latvia there were 7 operational neurosurgery hospitals with more than 185 neurosurgery profile beds and 32 neurosurgeons. Wide recognition was received by neurosurgeons K. Arājs, I. Puriņš, R. Ķikuts, J. Kupčs, O. Bieziņš, I. Lūkins, K. Bicāns, I. Alksnis, H. Aide, J. Ozoliņš, etc.

Keywords: *Beginning of Latvian neurosurgery, the first Latvian neurosurgeon, the development of Latvian neurosurgery.*

**Prof. Jāņa Maizītes ieguldījums Latvijas farmācijā
un farmācijas vēsturē**
*Prof. Jānis Maizīte's Investment in Latvian Pharmacy
and Pharmaceutical History*

Inguna Cīrule, Inta Vegnere

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs
Farmācijas muzejs
Riharda Vāgnera iela 13, Rīga, LV-1050
E-pasts: *farmacijasmuzejs@inbox.lv*

Publikācijā aplūkots profesors *Dr. pharm.* Jānis Maizīte kā Latvijas Universitātes mācībspēks, izvērtēts viņa ieguldījums farmācijas vēsturē un Farmācijas muzeja izveidē, kā arī apzināti viņa apbalvojumi Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājumā.

Atslēgvārdi: farmācijas vēsture, prof. Jānis Maizīte, muzejniecība, LU.

.. neviļus nāk prātā kāda pazīstama ķīmiķa vārdi, ka “nepazīstot pagātņi, mēs nevaram saprast tagadni: tikai pilnīgi pārzinot pagātņi un tagadni, mēs varam pareizi spriest par nākotni”. Pagātne uzliek arī zināmus pienākumus un atbildību tagadnei un nākotnei.

J. Maizīte. Latvijas Farmaceitu Žurnāls, 1938. g.

25 gadus Farmācijas muzejs Rīgā, Riharda Vāgnera ielā 13, ir atvērts interesentiem ar plašu farmācijas vēstures liecību kolekciju. Lai neaizmirstu tās saknes, jāatgādina, ka nozīmīgu darbu mūsu nozares vēstures pētīšanā un saglabāšanā veicis profesors Jānis Maizīte, kurš līdz mūža galam bija Latvijas Valsts universitātes mācībspēks.

Jānis Maizīte dzimis 1883. gada 10. maijā Cēsu apriņķa Liepas pagasta Leču mājās Kārļa un Karlīnes (dzim. Pelēkzirnī) ģimenē [1]. Toreiz Vidzeme bija Krievijas impērijas guberņa (1721–1917), kurā ietilpa arī daļa Igaunijas. Jāņa tēvs Kārlis bija reizē saimnieks, kalējs un skolotājs vietējā pagasta skolā, kur arī Jānis ieguva pamatizglītību un pēc kuras absolvēšanas turpināja izglītoties privātā Valmieras vidusskolā un Nikolaja vidusskolā (Rīgā), kuru pabeidza 1898. gadā [2].

Jaunībā Jānis bieži apciemoja savu mātes brāli Kārli Pelēkzirnī Ainažu aptiekā, kur viņš ieguva pirmos priekšstatus par aptiekāra profesiju [3]. Vēlēdamies to apgūt, jaunietis trīs gadus kā mācekļis nostrādā Vecā aptiekā Vjazmā (Krievijā, Smoļenskas apgabalā) un 1901. gadā nokārto aptiekāra palīga eksāmenus Tērbatas Universitātē. Darba gaitas viņš turpina G. Fridoliņa aptiekā Saratovā (1901–1902) un Osēs aptiekā Astrahaņā (1902–1904) [2].

1904. gadā Jānis Maizīte iestājās Tērbatas Universitātes Medicīnas fakultātē, lai studētu farmāciju. Medicīnas fakultātē studentu apmācība notika vairākos institūtos,

klīnikās un Universitātes aptiekā. 1843. gadā dibinātais Farmācijas institūts bija pirmais institūts Krievijā, kur izglītību ieguva topošie farmaceiti [24]. Tā paša gada II semestrī viņu uzņēma studentu korporācijā “Lettgallia”, kas ir viena no vecākajām latviešu akadēmiskajām mūža organizācijām, kuru 1899. gada 20. februārī (pēc vecā stila 8. februārī) dibināja deviņi Tērbatas Universitātes Farmācijas institūta studenti [4]. Studiju laikā Jānis praktizēja aptiekās Ainažos, Dzērbenē, Ķemerose, Salacgrīvā, Vecpiebalgā un Ņevas aptiekā Pēterpilī [5]. 1908. gadā viņš studijas beidza ar provizora grādu, un 14. martā Maizīti apstiprināja par jaunāko laborantu Farmācijas institūtā [2]. 1909. gadā viņš nolika mutiskus un rakstisku pārbaudījumus maģistra grādam. Strādādams pie institūta direktora profesora Ivana Lavrentjeviča Kondakova (08.10.1857.–14.10.1931.), viņa vadībā veica eksperimentus sintētiskā kaučuka, ēterisko eļļu, sveķu un to sastāvdaļu tālākā pārstrādāšanā [3]. Farmācijas profesors *Mg. chem.* I. Kondakovs Tērbatas Universitātē nostrādāja vairāk nekā 23 gadus (1895–1917), būdams mācītbspēks daudziem topošiem latviešu farmaceitiem [25].

Lai sekmētu zinātniskos centienus, Tērbatas Universitātē tika piešķirtas medaļas un prēmijas. 1911. gadā Jānis Maizīte saņēma Suvorova zelta medaļu par darbu “Ēterisko eļļu ražošana Krievijā” (“Производство эфирных масел в России”) ar lēmumu šo darbu iespiest Universitātes Rakstos un izdot kā atsevišķu grāmatu uz Universitātes rēķina [2]. (Diplomu var apskatīt Latvijas Universitātes Ķīmijas vēstures muzejā.) 1912. gadā Jānis Maizīte piedalījās Universitātes organizētajās ekspedīcijās uz Krimu un Kaukāzu, kur iepazinās ar ārstniecības augu vākšanu un pārstrādāšanu ēteriskajās eļļās. Tā paša gada 15. novembrī viņu paaugstināja par farmācijas laborantu. Par darbu “Sila un Krimas priedes un egles sveķošanās mēģinājumi un pie tiem iegūtie sveķošanās produkti” (“Опыты смолистости лесных и Крымских сосен и елей в России и приобретенные при этом смолистые продукты”) 1913. gadā Tērbatas Universitātē piešķīra Jānim Maizītem Kreslavskā (*Креславского*) zelta medaļu ar lēmumu arī šo darbu iespiest Universitātes Rakstos [6].

Tā kā Tērbatas Universitātes Farmācijas institūtu bija paredzēts paplašināt un pārveidot, Jāni Maizīti, pateicoties labajām valodas zināšanām, komandēja uz Marburgas Universitātes Filozofijas fakultāti, lai iegūtu pieredzi uzturvielu, baudvielu un ārstniecības vielu ķīmiskajā izmeklēšanā pie profesoriem Ernesta Šmidta un Oskara Kellera, un uz Botānikas institūtu pie profesora Artūra Meijera zināšanu papildināšanai stādu anatomijā, farmakognozijā un uzturvielu un baudvielu mikroskopiskajā analīzē. Šeit uzsāktos darbus farmakognozijā un ārstniecības augu kultūrā viņš turpināja 1914. gada vasarā Vīnes Universitātes Farmakognozijas institūtā pie profesora Mollera [2]. Par ieguldīto darbu Maizīte saņēma Krievijas impērijas apbalvojumus: bronzas piemiņas medaļu “Romanovu dinastijai 300 gadi”, kuru piešķīra par teicamu dienestu arī visiem mācītbspēkiem visās valsts augstākajās, vidējās un pamata izglītības iestādēs, un medaļu “Par varonību” (“За храбрость”), ar kuru apbalvoja personas (kam ir zemākā dienesta pakāpe) par kaujas nopelniem miera un kara laikā (abas medaļas atrodas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājumā). Ieviešot Tērbatas Universitātē jaunu amatu sarakstu, Jāni Maizīti pārdēvēja par vecāko asistentu. Eksperimentālo darbu rezultātus viņš izlietoja savai maģistra disertācijai “Par pīrena halogenhidrātiem un to pārvēršanos ciklēna un santēna tipu ogļūdeņražos” (“Галогенгидраты пирена и их превращение в углевод сантенного и цикленного типа”), bet darbu neizdevās aizstāvēt [6].

To visu pārtrauca Pirmais pasaules karš, kurš sākās 1914. gada 28. jūlijā un ilga līdz 1918. gada 11. novembrim. Jāni Maizīti karadienestā iesauca 1914. gada 1. augustā kā rezerves farmaceitu un iecēla par 307. lauku hospitāļa pārvaldītāju Vakarā frontes armijā. 1915. gada 6. janvārī viņu pārcēla par 6. lauku aptiekas nodaļas pārzini. Lauku aptieku nodaļas bija ierīkotas vagonos, un to uzdevums bija apgādāt frontes kara daļas ar ārstniecības, pārsienamajiem, dezinfekcijas un dezinsekcijas līdzekļiem, kā arī, sākoties gāzu karam, apgādāt kara daļas ar individuāliem un masu aizsarglīdzekļiem pret nāvīgām gāzēm. 1916. gada 31. maijā viņu iecēla par farmaceitu-darbvedi vispirms 10. un pēc tam 2. armijas štāba sanitārā nodaļā, visbeidzot, 1918. gada 26. martā, – par 1. un vēlāk par 2. aptiekas bāzes laboratorijas vadītāju. Bāzes uzdevums bija ievākt, pārbaudīt un sakopot to sanitārmedicīnisko inventāru, kas, kara daļām demobilizējoties, bija palicis pāri [2]. Kara laikā Jāni Maizīti tika apbalvots ar III pakāpes Krievijas Svētā Staņislava ordeni (*орден Св. Станислава 3-й степени*) [7] un III pakāpes Svētās Annas ordeni (*Св. Анны 3-й степени*) [8].

1918. gada februāra beigās Tērbatā ienāca Vācijas karaspēks un pārtrauca Universitātes darbību. Tā tika evakuēta uz Voronežu, kur 1918. gada 12. novembrī atsāka darbību [9]. Pēc Voronežas Universitātes lūguma Jāni Maizīti kā augstskolas mācītspēku atbrīvoja no karadienesta. Viņu ievēlēja par docentu Farmācijas katedrā, un, sākot ar 1919. gada 1. februāri, docents lasīja lekcijas Voronežas Universitātes Medicīnas fakultātē (kuras paspārnē bija arī Farmācijas katedra) obligātajos priekšmetos:

- 1) farmācijas studentiem – farmācijas ķīmiju, tiesu ķīmiju, farmaceitisko propedeutiku un farmaceitisko grāmatvedību;
- 2) medicīnas studentiem – farmācijas ķīmiju.

Vadīja obligātos praktiskos darbus:

- 1) farmācijas studentiem – tiesu ķīmijā un kvantitatīvajā analīzē;
- 2) medicīnas studentiem – farmācijā ar farmakognozi.

Jānis Maizīte pasniedza arī neobligātos priekšmetus:

- a) par Voronežas apgabala ārstniecības augiem;
- b) par ķīmiskajiem dezinfekcijas un dezinsekcijas līdzekļiem un to lietošanu.

Paralēli viņš vadīja nodarbības jaunatvērtajā farmaceitu skolā (tehnikumā) farmaceitiskajā ķīmijā, farmakognozijā, ārstniecības augu vākšanā un kultivēšanā, lasīja lekcijas vairākos speciāli organizētosursos (ārstniecības augu ievācēju, kultivatoru un pārstrādātāju, farmaceitu papildkursos, Sarkanā Krusta žēlsirdīgo māsuursos). Bez pedagoģiskā darba Jānis Maizīte bija Voronežas farmaceitiskās fabrikas ķīmijas daļas vadītājs un konsultants ēterisko eļļu ražošanā [2].

1920. gadā pēc miera noslēgšanas ar Krieviju Latvijā masveidā atgriezās gan dažādu tautību bēgļi, gan tie latvieši, kas savulaik Krievijas impērijas teritorijā mācījušies un strādājuši. Voronežas Universitātes Medicīnas fakultāte bija militarizēta sērgu dēļ, tāpēc Jānim Maizītem neizdevās atgriezties ar pirmo ešelonu. 1921. gada 11. maijā Jānis Maizīte nodibināja ģimeni, apprecēdamies ar farmaceiti Elizabeti Novikovu [10]. Vasarā abi pārcēlās uz Latviju, kur Jāni Maizīti 1. jūlijā ievēlēja par docentu Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļā [11]. Ģimeni papildināja dēls Visvaldis tā paša gada 28. septembrī [12].

1921./22. mācību gadā Jānis Maizīte lasīja lekcijas un vadīja praktiskos darbus

- 1) farmācijas propedeutikā;
- 2) farmācijas praktikumā ar receptūru;
- 3) farmakopejas metodēs;
- 4) tiesu ķīmijā.

1922. gadā viņš tika ievēlēts par vecāko docentu farmācijas ķīmijā un farmācijas studentiem lasīja

- 1) lekcijas par ārstniecības vielu izmeklēšanas metodēm ar praktiskajiem darbiem attiecīgajā laboratorijā;
- 2) ievadu praktiskajā farmācijā;
- 3) receptūru ar praktiskajiem darbiem farmaceitiskās receptūras laboratorijā un aptiekā;
- 4) lekcijas farmācijas vēsturē.

Medicīnas un Veterinārmedicīnas fakultātes studentiem Jānis Maizīte lasīja lekcijas par farmācijas ķīmiju un farmaceitisko receptūru ar praktiskajiem darbiem [2].

Tabula

Jāņa Maizītes atalgojums [29]

1922. gada 1. jūlijs (rub.)		1923. gada 31. marts (Ls)	
Pamatalga	9300	Pamatalga	300
Ģimenes piemaksa	1860	Ģimenes piemaksa	32
Alga par virsstundām	2278,5	Alga par virsstundām	94,5
Kopā	13438,5	Kopā	426,5 [426,5]

Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļas darbs Kronvalda bulvārī 4 bija apgrūtināts telpu, aparātu un speciālās aparatūras trūkuma dēļ. Tikai 1925. gada janvārī tas tika atvieglots, Farmācijas ķīmijas un Farmakognozijas katedru pārceļot uz Baznīcas ielu 5 [12]. Tomēr joprojām trūka speciālās literatūras un laboratoriju pētījumu veikšanai. Tāpēc brīvlaikus Jānis Maizīte vienmēr izmantoja pieredzes apmaiņai ārzemēs (Šveice, Francija, Norvēģija, Somija, Polija), īpašu vērību piegriežot praktiskās farmācijas pasniegšanai, kas līdz šim notika aptiekās, bet pamazām tika pārnesta uz Universitātes laboratorijām. Lai gan viņu komandēja Universitātē, visus izdevumus viņš sedza pats [6].

Jānis Maizīte pārvaldīja piecas valodas: latviešu, krievu, vācu, franču, angļu valodu. Pateicoties šīm zināšanām, bija iespēja aktīvi piedalīties starptautiskos pasākumos, kas bija saistīti ar farmāciju. 1925. gada septembrī Universitātē viņu komandēja uz II Starptautisko stipri darbojošos ārstniecības vielu normēšanas konferenci Briselē [2]. 1928. gadā Budapeštā viņš apmeklēja II Starptautisko kongresu par Eiropas ārstniecības augiem. 1934. gadā piedalījās vācu farmaceitu apvienības sanāksmē Ķelnē un I Starptautiskajā farmācijas vēstures kongresā Bāzelē. 1935. gadā – XII Starptautiskajā farmaceitu kongresā Briselē [6]. Pateicībā par ieguldījumu izglītībā un zinātnē Jānis Maizīte 1928. gadā saņēma Francijas apbalvojumu – Akadēmiskā Palmas Zara ordeni (*L'Ordre des Palmes academiques*) [14]. Novērtējot viņa ieguldījumu nozares

attīstībā, Antverpenes farmācijas biedrība (*Societe de Pharmacie d'Anvers*) sakarā ar savu 100 gadu jubileju 1935. gada augustā Jāni Maizīti ievēlēja par goda biedru [15].

Daudzi studenti katru gadu profesora vadībā izstrādāja diplomdarbus, pētot augu sastāvdaļu ārstniecisko vērtību. Laika posmā no 1930. līdz 1944. gadam tika novadīti 105 diplomdarbi [28]. Zinātniskā laukā Jānis Maizīte specializējās skuju koku sveķu pētniecībā un par darbu “Par Latvijas skuju eļļām” 1936. gadā saņēma K. Barona prēmiju 100 latu apmērā [16]. Vislielāko darbu viņš ieguldīja Valmieras papardes (*Filicis maris Volmarensis*) pētniecībā, kuras ekstraktam piemīt specifiskas farmakoloģiskas īpašības. Šis pētījums tika ņemts par pamatu darbam “Pētījumi par Latvijas paparžu ekstraktu” – doktora disertācijai, kuru Jānis Maizīte aizstāvēja 1937. gada 10. martā, iegūstot *Dr. pharm.* grādu [17]. Latvijas Universitātes padome tā paša gada 19. maijā viņu ievēlēja par profesoru Farmācijas ķīmijas katedrā [18]. Ķīmijas fakultātē Jānis Maizīte vairākkārt veica arī sekretāra pienākumus (1925–1926; 1928–1931; 1937–1939).

Papildus aktīvam darbam izglītībā un zinātnē Jānis Maizīte interesējās par farmācijas vēsturi, vākdams senus priekšmetus, kas bijuši saistīti ar nozari. Sākumā to visu viņš krāja savā dzīvoklī, bet pamazām radās vēlēšanās iepazīstināt studentus, tāpēc 1937. gada novembrī profesors lūdza fakultātes padomes atļauju organizēt Farmācijas vēstures muzeju [19]. 1938. gadā Jānis Maizīte saņem no Dāvja Blūmentāla atraitnes Farmācijas vēstures muzeja veidošanai novēlētās grāmatas un manuskriptus [20]. Dāvis Blūmentāls (1871–1937) Pirmā pasaules kara laikā Petrogradas Farmaceitu biedrības uzdevumā bija sācis veidot kolekciju, saistītu ar farmācijas vēsturi. 1920. gadā, atgriežoties Latvijā, būdams Kara farmācijas nodaļas priekšnieks ar pulkveža dienesta pakāpi, viņš turpināja kolekcionešanu [22]. Šo nodoto priekšmetu saraksts rokrakstā glabājas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājumā. Gribēdams pēc iespējas vairāk papildināt kolekciju, Jānis Maizīte 1939. gada janvārī kopā ar Latvijas Farmaceitu biedrību aicināja aptiekārus nodot muzejam senus priekšmetus no visas Latvijas [21]. Zināma sacensība izveidojās starp profesoru Jāni Maizīti un profesoru Paulu Stradiņu, kas fanātiski kolecionēja priekšmetus, saistītus ar medicīnas vēsturi. Periodā no 1939. līdz 1941. gadam izceļo 84 000 Baltijas vāciešu [30], starp kuriem bija arī aptieku īpašnieki, atstādami viņiem piederošās aptiekas un to inventāru. Speciāli izveidota likvidācijas komisija ļāva kolecionāriem ņemt izūtrupēšanai nederīgos priekšmetus [19]. 1939. gada 10. novembrī ar Ķīmijas fakultātes lēmumu oficiāli atvēra profesora Jāņa Maizītes izveidoto Farmācijas vēstures muzeju, un 1940. gada 8. maijā to iekļāva fakultātes palīginstitūtu sastāvā [23]. Muzejs ar savām sešām nodaļām (aptiekas oficīnas iekārta, aptiekas materiālistabas iekārta, aptiekas laboratorijas iekārta, zāļu līdzekļu kolekcijas, Kara farmācijas vēstures nodaļa, Tautas dziedniecības līdzekļu nodaļa un arhīvs) kalpoja par uzskates līdzekli studentiem.

Periodā no 1921. līdz 1938. gadam Jānis Maizīte publicēja vairāk nekā 50 zinātnisku darbu gan Latvijas Farmaceitu Žurnālā, gan Universitātes Rakstos, kā arī ārzemju izdevumos (sk. pielikumu).

1938. gadā par izcilu Tēvijas mīlestību un par sevišķiem nopelniem valsts, sabiedriskajā, kultūras, zinātnes, sporta un izglītības darbā profesors Jānis Maizīte saņēma Atzinības krustu (*Croix de la Reconnaissance*).

Viens no nozīmīgākajiem darbiem farmācijā, kas ilga 13 gadus (1927–1940), bija “Latvijas farmakopeja”, kuras iniciators un galvenais redaktors bija Jānis Maizīte. Tās tapšanā tika iesaistīts arī profesors Eduards Svirlovskis un citi mācītbspēki. Šis krājums tika sastādīts pēc citu valstu labākajiem paraugiem un noteica kārtību Latvijas aptieku praksē [26]. Ārpus Universitātes Jānis Maizīte bija līdzstrādnieks Latviešu konversācijas vārdnīcas sastādīšanā, kas ir universāls enciklopēdisks izdevums latviešu valodā un aptver visas tajā laikā aktuālās zinību nozares. Vēl profesors darbojās komisijā, kas pārbaudīja jaunus farmaceitiskus līdzekļus, ievestus no ārzemēm, lasīja lekcijas pretgāzu aizsardzības instruktoruursos un bija farmaceitu palīgpersonāla pārbaudīšanas komisijas loceklis [27].

Profesors Jānis Maizīte bija ļoti aktīvs sabiedriskajā darbā. Par to liecina garais biedrību saraksts, kurās viņš piedalījās:

1. Latvijas farmaceitu biedrība – goda biedrs.
2. Latvijas ķīmijas biedrība – biedrs un arī valdes loceklis.
3. Latvijas bioloģijas biedrība.
4. Latvijas ģeoloģijas biedrība.
5. Veselības veicināšanas biedrība.
6. Krišjāņa Barona biedrība.
7. Farmācijas veicināšanas biedrība.
8. Latviešu vecāku un pedagogu biedrība.
9. Latviešu skolotāju biedrība.
10. Tautu savienības veicināšanas biedrība.
11. Latviešu farmācijas studentu biedrība Tērbatā.
12. Korporācijas “Lettgallia” filistru biedrība.
13. Rīgas latviešu biedrība.
14. Latviešu–itāļu tuvināšanas biedrība.
15. Latvijas Universitātes krājaizdevu kase.
16. Latvijas Universitātes darbinieku savstarpējās dzīvības apdrošināšanas biedrība.
17. Akciju sabiedrība “Farmācija”.
18. Vācijas farmaceitu biedrība (*Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft*).
19. Vācijas ķīmijas biedrība (*Deutsche Chemische Gesellschaft*).
20. Vācijas ķīmiķu asociācija (*Verein Deutscher Chemiker*).
21. Farmācijas vēstures biedrība (*Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie*).
22. Vācijas “Hostus” biedrība (*Deutsche “Hostus” Gesellschaft*).
23. Francijas ķīmijas biedrība (*Société chimique de France*).
24. Farmācijas vēstures biedrība Francijā (*Société d’histoire de la Pharmacie*).
25. Antverpenes farmācijas biedrība – goda biedrs (*Société de Pharmacie d’Anvers*) [14].

Jānis Maizīte visu savu laiku veltīja darbam. Viņš strādāja kā darbdienās, tā arī svētdienās, katru dienu kājām mērodams ceļu no dzīvokļa uz laboratoriju un

atpakaļ. Tāpat vasarā – vasarnīcā Mellužos, Kāpu ielā 75, viņš vienmēr atrada kaut ko darāmu.

1940. gada vasarā Latviju okupēja Sarkanā armija. 17. jūnijā Rīgā ienāca krievu bruņumašīnas un tanki. 20. jūnijā izveidoja jauno valdību. Lielākajai daļā jauno ministru bija pozitīva attieksme pret Padomju Savienību. Septembrī Latvijas Universitāti pārdēvēja par Latvijas Valsts universitāti. Akadēmisko inteliģenci uzraudzīja un izsekoja. Komunistu represīvās iestādes radīja baiļu un nomāktības gaisotni. 1941. gada 13. un 14. jūnijā pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem arestēja 15 081 personu (vīriešus, sievietes un bērnus) izvešanai uz Sibīriju [30].

1941. gada 22. jūnijā Vācija sāka karu pret Padomju Savienību. 5. jūlijā visu Latviju bija okupējis vācu karaspēks, taču vācieši nedomāja atjaunot Latvijas valstisko patstāvību. Vienu okupāciju nomainīja cita. Sākās ebreju vajāšana. Arī profesoram Jānim Maizītem 1942. gada 30. jūlijā bija jāraksta pazemojošs apliecinājums:

Es apliecinu, ka pat pēc rūpīgas pārbaudes man nav zināmi nekādi apstākļi, kas varētu norādīt uz manas sievas – E. Maizītes dz. Novikovas izcelšanos no žīdu vecākiem un vecvecākiem. Es zinu, ka par apzināti nepareizu ziņu sniegšanu man draud tūlītēja atļaišana, manas iecelšanas atzīšana par nenotikušu vai dizciplinārlietas uzsākšana pret mani nolūkā panākt manu atļaišanu no dienesta.

Prof. J. Maizīte [31]

1944. gada 13. oktobrī padomju karaspēks atkal ieņēma Rīgu, šoreiz uz ilgu palikšanu. Bailēs no represijām daudzi mācībspēki emigrēja. Kad 1945. gada janvārī Ķīmijas fakultāte atjaunoja darbību, Farmācijas nodaļā bija palikuši profesori Jānis Maizīte un Eduards Sirlovskis, vecākie asistenti Viktors Šķilters, Milda Dūmiņa un Irina Robežniece.

Pēc 1944. gada Maizītem uzdeva pārkārtot Farmācijas nodaļu pēc Padomju Savienības augstskolu parauga, kur paredzēts farmaceitus sagatavot četros gados bez diplomdarba aizstāvēšanas. Profesors Jānis Maizīte izņēmuma kārtā panāca atļauju studentiem izstrādāt un aizstāvēt diplomdarbu. PSRS Augstākā atestācijas komisija apstiprināja J. Maizītem un E. Svirlovskim farmācijas doktora grādu un profesora nosaukumu. Kādu laiku viņš bija vairāku katedru vadītājs Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas un Medicīnas fakultātēs. Viņš bija Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ķīmijas institūta laboratorijas vadītājs, lasīja lekcijas farmakoloģijā Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas Veterinārajā fakultātē. 1944. gada 25. oktobrī Jānim Maizītem izdevās dabūt apliecinājumu:

Dzīvoklis Blaumaņa ielā 32 dz. 3 pieder LU profesoram J. Maizīte. Tas ir aizpildīts ar zinātnisko bibliotēku un nepakļaujas kara daļu vajadzībām. [32]

Pēc kara 1946. gadā iznāca viņa mācību grāmata “Ievads praktiskajā farmācijā”, tomēr tā saņēma kritiku no LVU partijas sekretāra par padomju literatūras ignorēšanu un galvenokārt par vācu literatūras izmantošanu.

1949. gads Jānim Maizītem noslēdzās slimojot, jo pārdzīvojumus radīja PSRS Augstākās izglītības ministrijas 18. novembra pavēle Nr. 1478 par Farmācijas nodaļas pārceļšanu no LVU Ķīmijas fakultātes uz Medicīnas fakultāti ar izpildes

termiņu 1950. gada pavasarī. 1950. gada 5. janvārī profesors rakstīja vēstuli LVU rektoram ar pamatojumiem, kāpēc vajadzētu vēl pārdomāt par galīgo lēmumu, bet netika uzklausīts [33].

Neklausīdams ārstu padomiem ieturēt mieru, viņš turpināja aktīvi darboties, līdz 14. februārī savā dzīvoklī mirst ar miokarda infarktu. Viņu apglabāja Meža kapos, piedaloties lielam bērinieku pulkam.

Pielikums

Maizītes publicētie darbi laikā no 1918. līdz 1938. g.

- *Über die Bedeutung der Alkaloide im Leben des Menschen und der Pflanze. Pharmacia.* 1923. g.
- *Über das Terpentinöl der Krim. Chemiker Zeitung.* 1923. g.
- *Über die Gewinnung der Koniferennadelöle in Russland. Ber. v. Schimmel & Co.* 1923. g.
- *Über das aetherische Öl der Rottanne (Picea excelsa L.). Arch. D. Pharmazie.* 1923. g.
- *Über das russische Herzterpentinöl.* Turpat, 1923. g.
- Latvijas opiums. L.F.Ž. 1923. g.
- Par farmakopeju ārstniecības vielu izmeklēšanas metodēm. Turpat, 1924. g.
- Par Latvijas priežu skuju eļļām. Turpat, 1924. g.
- Par borniljodīdu. L.U. Raksti, 1924. g., L.F.Ž. 1925. g.
- Par starptautisko ārstniecības vielu nomenklatūru. L.F.Ž. 1924. g.
- Par paparžu ekstraktu iedarbošanās spējas noteikšanu bioloģiskā ceļā. Turpat, 1924. g.
- *Sur le haloidhydrates du pinène et leur transformation en hydrocarbures du type santénique et cyclénique,* (kopā ar prof. Kondakovu) *Le Caoutchouc et la Gutta – Percha.* 1924. g.
- Pētījumi par ārstniecībā lietojamām papardēm un viņu preparātiem. L.U. Raksti. 1925. g.
- Par paparžu ekstraktu iedarbošanās spēju noteikšanu ķīmiskā ceļā. L.F.Ž. 1925. g.
- *Hydrastis canadensis* Latvijā. Turpat, 1926. g.
- *Solutio Jodi spirituosa.* Turpat, 1926. g.
- *Zur Pharmakopoefrage in den Baltischen Ländern. Compte rend. Du I-er Congrès pharmac. Des délégués des Etats Baltiques.* 1926. g.
- Par I. Baltijas valstu farmaceitu delegātu kongresa uzdevumiem un mērķiem. Turpat, 1926. g.
- Septītā Igaunijas farmaceitu diena Tērbatā (Tartū). L.F.Ž. 1925. g.
- Otrā stipri darbojošos ārstniecības vielu priekšrakstu apvienošanas konference Briselē 1925. g. Turpat, 1926. g.
- Ceļojuma iespaidi Somijā. Turpat, 1926. g.
- Interese par farmācijas pagātnei. Turpat, 1927. g.
- Par starptautiskās farmakopejas pašreizējo stāvokli. Turpat, 1928. g.
- *Über die Arzneipflanzen Lettlands. Ber. Über die II. Int. Tagung der europäischen Arzneipflanzeninteressenten.* 1928.
- Otrā starptautiskā Eiropas ārstniecības augu interesentu konference Budapeštā. L.F.Ž. 1929. g.
- *Rahvusvaheline organisatioon arstirohutaimede kultuuri ja kogumise alal. Eesti Rohuteadlane.* 1929. g.
- Ungārijas paprika. L.F.Ž. 1929. g.
- *Marcelin Berthelot* (100 g. dzimšanas atcerei). Turpat, 1927. g.
- *Henriks Ibsens* kā farmaceits (100 g. dzimšanas atcerei). Turpat, 1928. g.

- Astotā starptautiskās farmaceitu savienības sapulce Stokholmā. Turpat, 1930. g.
- Jautājums par patentlīdzekļiem astotā starptautiskās farmaceitu savienības sapulcē Stokholmā. Turpat, 1930. g.
- IV Starptautiskais dziedniecības un ēterisko eļļu augu kongress Parīzē. Turpat, 1931. g.
- Farmaceitu izglītības reforma Vācijā. Turpat, 1931. g.
- Prof. I. Kondakovs (nekrologs). Turpat, 1931. g.
- *Das neue pharmazeutische Selbstständigkeitsgesetz in Lettland. Bull. De la Fédér. Intern. Pharmac.* 1932. g.
- Par farmaceutiskiem likumiem Baltijas valstīs. L.F.Ž. 1932. g.
- Dziedniecības augu ievākšana Latvijā. Turpat, 1934. g.
- Par aptiekas stikla labvērtības noteikšanu. Turpat, 1933. g.
- Par Latvijas paegļu ogu eļļu. Turpat, 1934. g.
- Par Latvijas skuju eļļām. L.U. Raksti, ķīm. fak. ser. 11, 13. L.F.Ž. 1935. g.
- XII Starptautiskais farmācijas kongress 1935. g. Briselē. L.F.Ž. 1935. g.
- V Starptautiskais ārstniecības, aromātisko un līdzīgu augu kongress 1935. g. Briselē. Turpat, 1935. g.
- Farmaceitu loma pretgāzu aizsardzībā. Turpat, 1936. g.
- Kārlis Vilhems Šēle. Turpat, 1936. g.
- Desmitā starptautiskā farmaceitu federācijas ģenerālsapulce Kopenhāgenā. Turpat, 1937. g.
- *Colonel-pharmacien D. Blūmentāls. Bull. De la Fédér. int. pharmac.* 1937. g.
- *Über die Kontrolle der pharmazeutischen Spezialitäten in den Baltischen Länder. L.F.Ž.* 1937. g.
- *Zur geschichte des "Extractum Filicis maris Volmarensis", Eesti Rohuteadlane.* 1937. g.
- Latvijas anīss. L.F.Ž. 1937. g.
- Latvijas fenčelis. Turpat, 1937. g.
- Latvijas koriandrs. Turpat, 1937. g.
- Latvijas ķimenes. Turpat, 1937. g.
- Hormonu preparāti un to normēšana. Turpat, 1937.
- Sekstlapu papardes ekstrakts. L.U. Raksti, ķīm. fak. ser. IV.
- Gāzu receptūra. L.F.Ž. 1938. g.
- Latvijas koka terpentīneļļa. Turpat, 1938. g.

VĒRES

1. *Es viņu pazīstu*. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. Ž. Unāma redakcijā. Rīga: Multineo, 2007/1939, 320.–321. lpp.
2. 50 gadu šūpla svētki. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1933. g. maijs, 181.–187. lpp.
3. Maizīte V. *Profesora Dr. pharm. Jāņa Maizītes 100. dzimšanas dienas atcerei*. Studentu korporācijas “Lettgallia” intern. izd., 1984, 39.–40. lpp.
4. *Studentu korporācija LETTGALLIA: pirmie 100 gadi (1899–1999)*. Studentu korporācija Lettgallia, 2007, 17. lpp.
5. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 1. lpp.
6. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 3. lpp.
7. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 280. lpp.
8. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 279. lpp.
9. Vīksna A. *Tērbatas Universitāte*. Rīga: Zinātne, 1986, 47. lpp.
10. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 128. lpp.
11. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Rupulis A. *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919.–1944*. Rīga: Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 41.–46. lpp.
12. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 62. lpp.
13. Ķešāns A. Ķīmijas fakultāte. *Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919.–1939*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 363.–430. lpp.
14. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 145. lpp.
15. *Ārzeses*. Latvijas Farmaceitu Žurnāls, 1935. g. augusts, 344. lpp.
16. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Rupulis A. *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919.–1944*. Rīga: Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 100. lpp.
17. *Profesionālā dzīve*. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1938. g. marts, 118. lpp.
18. Dr. pharm. J. Maizīte profesors. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1937. g. jūnijs, 237. lpp.
19. Vīksna A. Medicīnas muzeji Latvijas Universitātē. *LU Raksti, 639. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 280.–283. lpp.
20. *Profesionālā dzīve*. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1938. g. marts, 118. lpp.
21. Uzaicinājums Farmācijas vēstures muzeja lietā. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1939. g. janv., 31. lpp.
22. *Studentu korporācija LETTGALLIA: pirmie 100 gadi (1899–1999)*. Studentu korporācija Lettgallia, 2007, 157. lpp.
23. Vīksna A. *Medicīnas vēstures muzeja pirmais nolikums 1944. gadā (dokumenta publikācijas)*. *Acta Medico-Historica Rīgensia V*. Rīga: Pauli Stradini Museum Historiae Medicinae, 2000, 342. lpp.
24. Vīksna A. *Tērbatas Universitāte*. Rīga: Zinātne, 1986, 57. lpp.
25. Prof. I. Kondakovs. Nekrologs. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1931. g. nov., 420. lpp.
26. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Rupulis A. *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919.–1944*. Rīga: Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 53. lpp.
27. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 154. lpp.
28. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Rupulis A. *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919.–1944*. Rīga: Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 46. lpp.
29. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. 1., 62a lpp.
30. Balodis A. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga: Neatkarīgā teātra “Kabata” grāmatu apgāds, 1991, 279.–299. lpp.

31. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. l., 177. lpp.
32. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. l., 182. lpp.
33. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1082. l., 239. lpp.

Summary

The publication is dedicated to prof. Dr. Pharm. Jānis Maizīte, the tutor at the University of Latvia. It provides an assessment of his investment in the history of pharmacy and establishment of the Pharmaceutical Museum and identifies his awards in "Pauls Stradiņš museum for history of medicine" museum collection.

Keywords: *History of pharmacy, prof. Jānis Maizīte, museology, University of Latvia.*

Juris Birzvalks (1926–1995) – elektriķis, fiziķis, lirikiķis *Juris Birzvalks (1926–1995) – Electrician, Physicist, Poet*

Valdis Gavars, Andrejs Cebers, Oļģerts Lielausis

“Latvenergo” Izpētes un attīstības departaments

Pulkv. Brieža iela 12, LV-1230

E-pasts: valdis.gavars@latvenergo.lv

Juris Birzvalks dzimis Jelgavā. Latvijas Universitātes Mehānikas fakultāti beidzis 1951. gadā. Studiju gados strādājis rūpnīca “Radiotehnika” (1948–1951). Pēc inženiera elektriķa diploma iegūšanas strādājis uzņēmumā “Latvenergo”. 1957. gadā iestājies Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fizikas institūta aspirantūrā. Tur bija uzsākts jauns pētniecības virziens – magneto-hidrodinamika, kurā, sekmīgi darbojoties, J. Bizvalks aizstāvējis zinātņu kandidāta grādu. Fizikas institūtā viņš nostrādājis līdz mūža beigām. Bija atbildīgais sekretārs starptautiskajam žurnālam “Magneto-hydrodynamics” (agrāk “Магнитная гидродинамика”).

Līdzās zinātniskajam darbam Jurim Birzvalkam bija ļoti plašas intereses. 1960. gadā viņš sāka strādāt RTU par docētāju, sastādīja un tulkoja mācību literatūru. Bija žurnālu “Zvaigžņotā Debess” un “Tehnika” redaktora vietnieks.

Viņš aizrāvās ar liriku – atdzejoja Šekspīra sonātes un vienlaikus pētīja Šekspīra–Ratlenda autortiesību versijas. Kas gan bija Juris Birzvalks? Zinātnieks, inženieris, fiziķis, pedagogs, redaktors, tulkotājs, atdzejojotājs, Šekspīra pētnieks un arī dzejnieks. Visās Jura Birzvalka darbības jomās iegūtie rezultāti pārsteidz gan ar apjomu, gan arī ar dziļumu.

J. Birzvalka pūrā ir 5 monogrāfijas un 40 zinātnisku darbu. Viņš 1970. gadā saņēma LPSR Valsts prēmiju un 1992. gadā – J. Lintera prēmiju.

Atslēgvārdi: Birzvalks, inženieris, fiziķis, Šekspīrs, Ratlends.

Juris Birzvalks savā autobiogrāfijā 1951. gadā rakstījis: “Esmu dzimis 1926. g. 5. martā Jelgavā. Mans tēvs Aleksandrs bija matemātikas skolotājs vidusskolā, bet māte pamatskolas skolotāja. No 1933.–1937. g. es apmeklēju Pedagoģiskās biedrības pamatskolu, un no 1937.–1939. g. – Jelgavas pilsētas 5. pamatskolu. Pēc tam mācījies Hercoga Pētera valsts ģimnāzijā, kuru beidzu 1944. gada aprīlī.” Daudz vēlāk Juris par savu bērnību atceras: “Mēs dzīvojām nelielā Latvijas provinces pilsētīnā, ar savu klusumu, lēnu, gandrīz nemanāmu Zemgales upes plūsmu, bruņinieku un Kurzemes hercoga ēnām. Divdesmito gadu pašās beigās Pirmā pasaules kara brūces bija vairāk vai mazāk apdzijušas. Dzīve bija kļuvusi mierīga, varbūt pat garlaicīga. Bet tikai ne man. Man vajadzēja atklāt sev pasauli. Mana mamma veikalū apmeklējumos dažkārt paņēma līdzī ar mani, kaut biju tikai trīsgadīgs. Es atceros lielo veikalū, pārpildītu ar traukiem un suvenīriem. Kad devāmies uz mājām un bijām attālinājušies vairākus kvartālus mamma pēkšņi pamanīja, ka man kaut kas ir rokā, ko slēpu no visas pasaules, īpaši viņas. – Rādi, kas tev tur ir?”

Es paklausīgi atvēru plaukstu. Tas bija mazs zaļš stikla sunītis ar lielām ausīm un ļoti, ļoti skumīgu veidolu. Es to vēl šodien varētu uzzīmēt. Kad mamma ar mani atgriezās veikalā, noskaidrojās, ka es to nebiju zadzis, bet man uzdāvinājusi pārdevēja, veikala īpašnieka meita, kas bija apžēlojusies par zinātkāro puisēnu. Daudz vēlāk, kad man bija astoņi gadi mamma man par to pastāstīja, bet man nebija palikušas nekādas aizvainojuma jūtas, kurās viņa būtu vainojama. Ar vārdu sakot, Zigmunds Freids kaut kur būtiski kļūdās. Sunītis palika manā atmiņā kā ļoti dārgs simbols, ko nevar ne nopirkt, ne iemainīt, ne iemānīt. Tādu sunīti dāvā tikai brīnums, daudzu apstākļu sakrišana, apmātība, aizraušanās. Mamma domāja, ka esmu to nozadzis, bet nozagt viņu nav iespējams – tad viņš nemaz nav. Jā, viņš ir simbols. Mans darbs pie Šekspīra kaut kādā mērā ir līdzīgs notikumam ar sunīti.”

Autobiogrāfijā tālāk viņš raksta: “Lai izvairītos no iesaukšanas vācu armijā 1944. gadā, devos uz Rīgu un iestājos aviācijas mehāniķu skolā. Bet jau jūlijā aizbraucu uz laukiem pie tēva māsas, kura dzīvoja Talsu apriņķa Laucienes pagastā. Kad 1944. gada augustā tika izdots rīkojums par 1926. gadā dzimušo iesaukšanu armijā, es no tā izvairījos slēpdamies.

Pēc kara nolēmu savu izglītību turpināt un 1945. gadā iestājos Latvijas Valsts universitātes Mehānikas fakultātē. Studiju laikā aktīvi piedalījos Studentu zinātniskās biedrības darbā. 1948. gadā, nepārtraucot mācības, iestājos darbā LPSR Vietējās rūpniecības ministrijas rūpnīcā “Radiotehnika” (VEF Radiotehnika RRR) eksperimentālajā cehā. 1951. gada martā rūpnīcā “Radiotehniķis” mani iecēla par eksperimentālā ceha priekšnieka vietnieku. Pēc Latvijas Universitātes Mehānikas fakultātes beigšanas 1951. gadā ieguva specialitāti inženieris – elektriķis un mani norīkoja darbā uz “Latvenergo”.”

Inženieris elektriķis

Darbā “Latvenergo” Juris Birzvalks ieradās 1951. gada 27. aprīlī. Tad “Latvenergo” pārvalde atradās Vecrīgā, Aldaru ielā 3. Viņu norīkoja par Centrālā sakaru dienesta inženieri. Drīz vien viņš iesniedz racionalizācijas priekšlikumu – “Palīgierīce katoda voltmetram BKC-7B”. Dienesta priekšnieka atvaļinājuma laikā 1952. gada vasarā J. Birzvalks tiek iecelts par dienesta priekšnieka pienākumu izpildītāju. 1953. gadā tiek iesaistīts papildu darbā projektēšanas institūtā “Siltumprojekts” augstsprieguma apakšstaciju tālvadības izstrādē. Lai to veiktu, viņš iegūst papildu zināšanas Ļeņingradas energokompānijā “Ļenergo”. 1954. gadā “Latvenergo” pārvaldnieks D. Pavļenko J. Birzvalku paaugstina par III kategorijas inženieri. Viņš tiek iecelts par augstfrekvences sakaru kanālu vecāko inženieri ar algu 1000 rubļu mēnesī. 1955. gada raksturojumā, ko parakstījis D. Pavļenko un kas nosūtīts uz Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju, J. Bizvalks raksturots kā speciālists ar izteiktu tendenci uz zinātnisku darbu.

Zinātnieks fiziķis

1955. gada augustā J. Birzvalks 29 gadu vecumā sper izšķirīgu soli – viņš veiksmīgi noliek eksāmenus un tiek pieņemts Zinātņu akadēmijas neklātienes aspirantūrā. Mācības ir sekmīgas, un 1957. gada 1. martā Fizikas institūta direktors Igors

Kirko lūdza "Latvenergo" vadītāju D. Pavļenko komandēt J. Birzvalku uz pilna laika aspirantūru, lai viņš sāktu rakstīt disertāciju. Un tā 1957. gada 1. aprīlī J. Birzvalks kļuva par Fizikas institūta aspirantu.

Vienlaikus Juris Birzvalks ir uzsācis savas liriķa gaitas. 1957. gada 25.–30. martā viņš piedalās Latvijas PSR Rakstnieku savienības rīkotajā jauno autoru republikāniskajā seminārā, kurš notiek K. Barona ielā 12. Šai dzīves periodā viņš ir jau publicējis savus pirmos dzejoļus.

Fizikas institūts tajā laikā atradās jaunuzceltajā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas augstceltnē Rīgā. Institutā bija uzsākts jauns pētniecības virziens – magnetohidrodinamika (MHD), elektrību vadošu šķidrums īpašību izpēte, īpaši šķidro metālu sūkņu izstrāde. Šeit J. Birzvalks augstā zinātniskā līmenī veica līdzstrāvas kondukcijas sūkņu modeļu pētījumus: izstrādāja sūkņa aktīvās zonas gala efekta teoriju, kas veidoja viņa kandidāta disertācijas saturu: "Электромагнитные процессы в насосах постоянного тока для жидких металлов (1961)" ("Elektromagnētiskie procesi šķidrā metāla līdzstrāvas sūkņos"). Disertācija rakstīta krievu valodā, jo tikai tā to varēja aizstāvēt. Daudzus gadus J. Birzvalks vada paša izveidoto Magnētisko sistēmu laboratoriju. J. Birzvalka purā ir vairāk nekā 50 zinātnisku darbu.

1968. gadā iznāk J. Birzvalka monogrāfija "Līdzstrāvas MHD kondukcijas sūkņu teorijas un aprēķinu pamati", kas ieguva vispārēju speciālistu atzinību. Plašu ievērību izpelnījies viņa grāmata "Магнитная гидродинамика" (Знание, Москва, 1979), kas 1984. gadā, nedaudz pārstrādāta, izdota arī latviešu valodā ("Magnetohidrodinamika"). 1986. gadā tā vācu valodā izdota arī Leipciģā ("Streifung durch die Magnetohydrodynamik"). Mūsdienās grāmata savu nozīmi nav zaudējusi, jo ir ietverta RTU maģistru mācību programmās.

Pēc darbu uzsākšanas Fizikas institūtā uz laiku apsīkst J. Birzvalka literārā darbība, jo visi spēki tika veltīti zinātniskajam darbam lietišķās magnetohidrodinamikas jomā. Iecerētais dzejoļu krājums palika neizdots. Par viņa pētījumu objektu kļuva līdzstrāvas MHD kondukcijas sūkņi, kurš lietojams šķidro metālu pārsūkņēšanai vai to plūsmu regulēšanai. Viens no pirmajiem MHD sūkņu praktiskās izmantošanas piemēriem bija tā lietošana Salaspils zinātniskajā kodolreaktorā, kur ar šāda sūkņa palīdzību tika radīts oriģināls jaudīgs gamma staru avots – radiācijas kontūrs.

1970. gadā par kondukcijas elektromagnētisko sūkņu aprēķināšanas un projektēšanas pamatu izstrādāšanu J. Birzvalkam kopā ar J. Lielpēteri un T. Kalniņu piešķirta Latvijas PSR Valsts prēmija zinātnē.

Inženieri neaizmirst J. Birzvalku arī tad, kad viņš ir aizrāvies ar liriku. 1992. gadā J. Birzvalks saņem J. Lintera prēmiju, ko piešķir elektronisko sakaru speciālistiem.

Redaktors

Kad 1965. gadā Zinātņu akadēmijā tika nodibināts jauns zinātniskais žurnāls "Магнитная гидродинамика", J. Birzvalks kļuva par tā atbildīgo sekretāru, vēlāk veica arī redaktora un tulkotāja pienākumus. Līdztekus darbam žurnāla redakcijā J. Birzvalks no 1966. līdz 1983. gadam arī aktīvi publicējas šajā žurnālā – izdoti vairāk nekā 20 raksti par lietišķās magnetohidrodinamikas jautājumiem. Jau 70. gados J. Birzvalks uzskatīja, ka par attiecīgajā zinātnes nozarē veiktajiem pētījumiem

ir nepieciešama apkopojoša informācija, tāpēc kopā ar M. Fiļipovu publicēja rakstu “Review of publications by latvian scientists in journal “Magnitnaya gidrodinamika” during the years 1965–1974” (Magnetohydrodynamics, Vol. 11, No. 1, 112–121). Lielā mērā pateicoties J. Birzvalka aktīvai darbībai, žurnāls ieguva lielu popularitāti, kļuva starptautisks un turpina iznākt, tagad arī angļu valodā. No 1995. gada tā nosaukums ir “Magnetohydrodynamics”. Par darbu, kas bija jāvēlēt šim žurnālam, var priest pētīt, ka to izdeva četras reizes gadā.

Juris Birzvalks bija arī populārzinātnisko žurnālu “Zvaigžņotā Debess” un “Tehnika” redaktora vietnieks. Andris Ozols atceras: “1985. gadā žurnāla “Zvaigžņotā Debess” atbildīgā redaktora vietnieks Juris Birzvalks, ar kuru kopā tolaik strādājām ZA Fizikas institūtā Salaspilī, lika man priekšā kaut ko uzrakstīt par ultraīso impulsu lāzeriem. Es tajā laikā sāku ar tiem nopietni nodarboties. Rezultātā “Zvaigžņotā Debess” 1985. un 1986. gada numuros trijos turpinājumos tika publicēts mans raksts “Ultraīso impulsu lāzeri”. Rakstu man J. Birzvalks lika vairākkārt pārstrādāt un precizēt, pamatodams to ar atbildīgā redaktora stingrajām rakstu kvalitātes prasībām.” Līdzīgas atmiņas ir arī vienam no šī raksta līdzautoriem A. Cēberam: “90. gadu sākumā pēc J. Birzvalka iniciatīvas mēs kopā ar J. Priedi (tagad plaši pazīstamu pētnieku magnetohidrodinamikā) uzrakstījām rakstu žurnālam “Zvaigžņotā Debess” par determinēto haosu, tobrīd samērā jaunu fizikas nozari. Juris Birzvalks visādi mēģināja padarīt to ierindas lasītājam vieglāk uztveramu, līdz kamēr savā fizika-lirika stilā uzrakstīja šim rakstam ievadu “Vai haoss var būt arī determinēts” (Zvaigžņotā Debess, 1993, pavasaris), tēlaini raksturojot šī zinātnes virziena vietu un nozīmi.”

Pedagogs

Savu spraigo zinātnisko darbību J. Birzvalks no 1960. gada apvieno ar ilggadēju mācību spēka darbu docenta amatā Rīgas Tehniskās universitātes Radiotehnikas fakultātē, lasot lineāro elektrisko ķēžu teorijas kursu. Viņš ir vairāku mācību grāmatu autors. Pirmā ir “Par fizikālo lielumu mērvienības sistēmām” (Rīga, 1963). Sarakstīta arī monogrāfija “Lineāro ķēžu teorijas pamati” (Rīga, 1973). Turklāt viņš ir arī vairāku citu fizikas, matemātikas un radiotehnikas mācību līdzekļu tulkotājs un redaktors.

Zinātnes popularizētājs

J. Birzvalks izbrīvē laiku arī populārzinātnisko rakstu un grāmatu rakstīšanai.

Žurnālos “Zinātne un Tehnika” (1956–1989) un “Zvaigžņotā Debess” (kopš 1958. g.) viņš publicējis daudzus zinātniski populārus rakstus. Šie viņa darbi atšķiras ar satura dažādību un parādības izskaidrojumu dziļumu. Piemēram, 1993. g. žurnālā “Tehnika” (Nr. 2) viņš ļoti sīki un pamatoti izskaidro Černobiļas AES avārijas iemeslus, nebūdam speciālists šajā nozarē. Ar savu noteiktību spriedumos viņš neticēja, ka uz Zemes iespējams radīt stabilu kodolsintēzes reakciju, kāda tā ir uz Saules. Zinātnieki ar šo problēmu nodarbojas jau 60 gadus un visu šo periodu ir solījuši, ka nākamajos 20–30 gados tā būs atrisināta.

Tulkotājs

J. Birzvalks prata krievu, poļu, angļu un vācu valodu, turklāt prata perfekti, tāpēc tulkošana viņam nekādas grūtības nesagādāja. Par to vienam no šī raksta autoriem – A. Cēberam – bija iespēja tieši pārliecināties 70. gados kādā no radošās jaunatnes nometnēm, kurā J. Birzvalks kā lektors tika uzaicināts uzstāties par Šekspīra sonetu atdzejošanas jautājumiem. J. Birzvalks smalki pieskārās problemātikai, kura saistīta ar attiecīgā teksta interpretāciju, to ilustrējot ar piemēriem, kā šādu problēmu risinājuši atdzejojotāji minētajās valodās. Tad arī kļuva skaidrs, ka Šekspīra autorības noslēpumu šķetināšana J. Birzvalkam bija nepieciešama pilnīgai tekstu interpretācijai. Atliek vienīgi piebilst, ka iespaids visiem klausītājiem par J. Birzvalka erudīciju bija milzīgs. Līdz 1957. gadam viņš latviski pārtulkoja Ādama Mickēviča dzeju. 1979. gadā tulkojis poļu zinātniskās fantastikas rakstnieka Staņislava Lema darbu “Summa technologiae”. Viņš ir pārtulkojis fiziķa, Nobela prēmijas laureāta Ričarda Feinmana atmiņu grāmatu “Jūs jokojat, mister Feinman?”. Par šo grāmatu bija noslēgts līgums ar izdevniecību, bet “laiki un nauda mainījās” un grāmata netika izdota.

Liriķis

Neskatoties uz lielo aizņemtību, Juris Birzvalks aizrāvās ar liriku. J. Birzvalkam ir pašam savi dzejoļi, kuri sacerēti jaunībā. Tie nav publicēti. Kā liriķis viņš izceļas tulkojumos. 50. gadu beigās J. Birzvalks atdzejo Ādama Mickēviča pilnu “Krimas sonetu” ciklu. Tas viņam vēlāk deva iedvesmu atdzejojot Šekspīra sonetus. Par tiem viņš saka: “Latviešu valodā atdzejotie, bet nepublicētie soneti kaut kādā veidā līdzinājās mazajam zaļajam stikla sunītim, tikai otrādi: sunīti man uzdāvināja kasiere, bet atdzejojumus man vajadzēja uzdāvināt savai latviešu tautai. LU docente Tamāra Zālīte (1918–1990) kļuva par manu “gidu” pa Šekspīru, par godprātīgu un labvēlīgu manu atdzejojumu konsultantu (pirmie no tiem bija diezgan neveikli). Pēc T. Zālītes lūguma es pārtulkoju latviešu valodā viņas grāmatu “Mans Šekspīrs”, sākotnēji izdotu (1986) angļu valodā kā mācības līdzekli universitātes studentiem. Šīs nelielās grāmatiņas iespaidā, kas publicēta 1989. gadā, Latvijas Jaunatnes teātra galvenais režisors A. Šapiro palūdza mani no jauna pārtulkot latviešu valodā Šekspīra triloģiju “Hamlets” plānotajam uzvedumam, kas arī tika tai pašā gadā izdarīts. Līdz tam teātri izmantoja Latvijas Valsts izdevniecības 1964. g. izdotu Kārļa Egles tulkojumu. Hamlets ir visslavenākais un vissarežģītākais Šekspīra darbs piecos cēlienos. Uzvedums diemžēl nenotika, bet darbs pie tulkojuma atklāja man daudzus šī pasaules dramaturģijas šedevra noslēpumus. Tāpēc atļaušos pajokot – gribat atklāt Ratlenda personības pēdas Šekspīra sacerējumos, nodarbojaties ar to tulkojumu.”

Šekspīra pētnieks

Juris Birzvalks stāsta: “Savulaik kāds paziņa man iedeva izlasīt F. Šipuļinska grāmatu “Šekspīrs – Ratlends” (Maskava, 1924. g. krievu val.). Grāmatā bija rakstīts, ka aktieris Šekspīrs bijis “neizglītots nejēga” un ka Šekspīra darbus sacerējis Rodžers Menners, piektais grāfs Ratlends.” J. Birzvalku sākotnēji pārliecināja nevis šī grāmata, bet gan šekspirologu darbi, to nesakarīgā un dažkārt pretrunīgā

argumentācija par labu Viljamam Šekspīram, kura vienmēr reducējās uz Čehova varoņu vārdiem “tas nevar būt tāpēc, ka tas nevar būt nekad”. Izanalizējis milzīga apjoma faktus, kuri iegūti, pētot Šekspīra laikmeta vēsturi, biogrāfiskās ziņas un literāro mantojumu, J. Birzvalks nonāk pie secinājuma par Rodžera Mennera autorību. Tā galvenā būtība, kas vienlaikus arī attaisno paveikto milzīgo pētniecisko darbu, ir šāda. Aizspriedumiem, kuri pāriet no paaudzes uz paaudzi, ir drausmīgi liels spēks. Ar saviem pētījumiem viņš gribēja dot vismaz nelielu ieguldījumu tamlīdzīga fanātisma pārvarēšanā, lai atbrīvotos no pagātnes sloga.

Par Šekspīra sonetiem J. Birzvalks saka: “Ja atkal ļausimies vaļībai atgriezties pie “mazā sunīša” simbolikas, tad var teikt, ka pēc sonetu visu 154 grupu tulkojuma atšifrēšanas tas ir viens no izcilākajiem pasaules literatūras mīlas simfonijas šedevriem.” Pārtulkojot Šekspīra sonetus, J. Birzvalks veica milzīgu darbu, tulkošana un rediģēšana ilga daudzus gadus. Sonetu tulkojums visu laiku glabājās rokrakstā, un tas tika dāvināts paziņām. Šo tulkojumu viņš uzskatīja par sava mūža galveno darbu.

Pirmo reizi pilnībā sonetu tulkojums, kā arī traģēdijas “Hamlets” tulkojums iespiesti monogrāfijā “Šekspīra noslēpums. Soneti. Hamlets” (J. Birzvalks, G. Sermonis, U. Sermonis. Rīga, 2013).

Guna Zeltiņa rakstā “Kas ir šis kungs Viljams Šekspīrs?” saka: “Arī mums pašiem ir savs antišekspīrists – elektronikas speciālists, Šekspīra sonetu un lugu tulkotājs Juris Birzvalks (1926–1995), kurš šo darbu autorību piedēvē Robertam Mennersam, piektajam grāfam Ratlendam.” Kā zināms, šī ideja ļoti fascinēja Pēteri Pētersonu, kurš to atdzīvināja savas lugas “Metēors” tēlos. Arī Jurija Ļubimova Šekspīra “Hroniku” izrāde Maskavas Tagankas teātrī (2000) beidzas ar Vladimira Nabokova lielisko dzejoli par noslēpumaino lugu autoru, kas slēpās, lietojot Šekspīra vārdu. Ar šo dzejoli beidzas arī viens no jaunākajiem slēptās autorības pierādījumiem – skandalozā Krievijas Zinātņu akadēmijas Šekspīra komisijas zinātniskā sekretāra Iljas Giļiļova grāmata “Spēle par Viljamu Šekspīru jeb dižā Fēniksa noslēpums”, kura gadsimtu mijā piedzīvoja vairākus izdevumus un kuras spēcīgajā iespaidā, kā jūtams, atradies (un atrodas) ne tikai Ļubimovs, bet daudzas ievērojamas kultūras personības.

Uzmanības vērts ir Jura Birzvalka un Bruno Biedriņa Šekspīra sonetu pirmizdevuma pētījums (1609), kam ierosmi devis “dejojošā zirga” pieminējums lugā “Veltas pūles mīlā” – kods tekstā. Un atklājas: ja katru teksta burtu ieraksta savā rūtiņā, uzskata tās par šaha galdiņa lauciņiem un iet pa tiem ar zirdziņu vai karali, var atrast vairākus simtus vārdu Rutland, Manners, Roger, Poet, Author utt., ko tur ieslēpis īstais autors (sk. Birzvalks J. Zirdziņdzeja. “Literatūra un Māksla”, 1993, 26. febr.).

Dzejniece Valija Brutāne J. Birzvalkam veltījusi dzejoli “Šekspīra sonets”:

*Kurš to sacerējis, nu vienalga.
Kas uzminēs? Vai tiks maz atšifrēts?
Sūrst atkārtojums paaudzēs jau citās
kāds apmāts te atkal apkārt klīst,
viņš garām iedams, draugu nepazīst.
Bet kurš no sava izmisuma malka
šo dzeju uzbūris, mēs nezīnām. Vienalga.*

Intervija ar Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidentu akadēmiķi Ojāru Spārīti: “Esmu pārliecināts, ka nav pretrunas starp dabaszinātniekiem un humanitārās sfēras pārstāvjiem. Savulaik Rīgas Tehniskajā universitātē, kad to vēl sauca par Politehnisko institūtu, bija tāds docents Juris Birzvalks, kurš lieliski atdzejoja Šekspīru, analizēja Šekspīra sonetu zemtekstus, bija izzinājis Šekspīra biogrāfijas noslēpumus līdz secinājumam, ka Šekspīra lugu autors nav vis Šekspīrs, bet gan grāfs Ratlends. Un izrādās, viņam bija taisnība, jo, kad es Stretfordā pie Eivonas vaicāju šekspirologiem: kā jūs paši domājat, vai Šekspīra darbi ir viņa paša sarakstīti, tad man atbildēja: jā, mēs zinām, ka tā nav, bet vai jūs gribat, lai mēs ruinējam savu tūrisma biznesu.” (Zinātnes Vēstnesis, 2013. g. 14. janvāris.)

Ilggadēja iedziļināšanās Šekspīra tekstos un viņa laika valodā, kas bija nepieciešama J. Birzvalkam atdzejošanas darbā, izrādījās nozīmīga Ratlenda autortiesību pētījumos. Tā deva iespēju viņam atrast Šekspīra teksta pazīmes darbos, kurus uzrakstījuši citi autori, un izvirzīt drosmīgas un pamatotas hipotēzes to kritikai. Daudzi no šiem citu autoru darbiem būtībā nav ne ar ko pamatoti. Nākotnē šīm J. Birzvalka hipotēzēm vajadzētu kļūt par nopietnas pētniecības objektiem.

Jura Birzvalka pārsteidzamo daudzpusību izsaka viņa personības raksturojums enciklopēdijās. Latvijas padomju enciklopēdijā (II sēj., 1982) viņš raksturots lakoniski – padomju elektrotehnikas speciālists. Enciklopēdiskā vārdnīcā (I sēj., 1991) – kā elektrotehnikas speciālists. Toties Latvijas enciklopēdijā (I sēj., 2002) nosaukti vispārināti kā fiziķis-literāts, un viņa elektrotehnikas specialitāte vairs nav minēta.

Gunāra Sermoņa vērtējums: “Juris Birzvalks – zinātnieks un dzejnieks, Šekspīra pētnieks un atdzejotājs, kuram līdzīgu vismaz Latvijā neatradīsim, un tāpēc viņa vieta Latvijas kultūrvēsturē paliek nozīmīga un aktuāla. Kas gan bija Juris Birzvalks? Zinātnieks – inženieris, fiziķis, pedagogs, redaktors, tulkotājs, atdzejotājs, Šekspīra pētnieks, arī dzejnieks (amatierdzejnieks – kā viņš sevi pieticīgi vērtēja), jo bija publicēti arī viņa dzejoļi. Visi šie pieminētie Jura Birzvalka darbības veidu rezultāti pārsteidz gan ar apjomu, gan arī ar dziļumu, un katrs no tiem, atsevišķi ņemts, pēc paveiktā jau varētu darīt godu jebkura cilvēka mūžam. Viņa romantiskā daba pārāk bieži nonāca pretrunā ar reālās dzīves nežēlīgo īstenību. Bija daudz traģisku brīžu viņa personiskajā dzīvē, kuru pārvarēšanai bieži salūza vidusmēra cilvēks, bet viņš vienmēr sāka dzīvi no jauna.

Jura Birzvalka doma par to, ka Šekspīra autorība savā fanātismā ir radniecīga aklai ticībai totalitārisma dogmai, ir vispārināta viņa pēdējos filozofiskos rakstos, kur tā piemērota gan dabas, gan sabiedriskajām zinātnēm. Tā izteikta “galvenā fenomenoloģiskā šķītuma” principa veidā, kurš noveda arī pie dialektiskā un vēsturiskā materiālisma, universālā dogmatisma, kas nepiemīt īstai zinātnei – A. Einšteina, R. Feinmana un citu pētnieku radošai darbībai, kuras analīze viņu aizrāva.” (Zvaigžņotā Debess, 1996. g. pavasaris, 32.–34. lpp.)

Summary

Juris Birzvalks was born in Jelgava. He graduated from the Department of Mechanics of the University of Latvia in 1951. While studying at the University he worked at the Radiotekhnika plant from 1948 to 1951. Upon graduating from the University he joined the Latvian Power Authority Latvenergo. In 1957 Juris Birzvalks started the post-graduate studies

at the Institute of Physics of the Latvian Academy of Sciences. He was actively involved in the research in Magnetohydrodynamics, a new field of physics at the time. This resulted in obtaining of the PhD degree. Dr. J. Birzvalks worked at the Institute of Physics until his death in 1995. He was also the Secretary of the Journal of Magnetohydrodynamics (former *Magnitnaya Gidrodinamika*).

In 1966 J. Birzvalks started to work at the Riga Technical University as an Associate Professor. He compiled and translated a number of technical textbooks for students. He was also the Assistant Editor of the Journals of “Zvaigžņotā Debess” and “Tehnika”.

J. Birzvalks translated the Sonnets of William Shakespeare and explored the Shakespeare-Rutland authorship in depth. Who was Juris Birzvalks? He was a scientist, engineer, physicist, teacher, editor, translator, the researcher of Shakespeare and a poet. His achievements in various fields are astonishing both in extent and depth. J. Birzvalks was the author of 5 monographs and 40 research works. He received the National Award in 1970 and the J. Linters Award in 1992.

Keywords: Birzvalks, engineer, physicist, Shakespeare, Rutland.

**Kārļa Ādamsona (1884–1958) devums bērnu veselības
aizsardzībā 20. gs. 20. gados**
*The Contributions of Kārlis Ādamsons (1884–1957) toward
the Protection of Children's Health in the 1920s*

Rita Grāvere

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs
Antonijas iela 1, Rīga, LV-1010
E-pasts: rita_gravere@inbox.lv

Sagaidot ārsta Kārļa Ādamsona 130 jubileju, visai svarīgi atcerēties viņa devumu bērnu veselības aizsardzībā 20. gs. 20. gados. Tieši ar viņa vārdu asociējas nozīmīgākie 20. gadu bērnu fiziskās attīstības pētījumi saistībā ar bērnu veselības jautājumiem. Piecu gadu laikā (1926–1931) tika izmeklēti 1603 skolēni vecumā no 7 līdz 17 gadiem Rīgā un reģionos, arī atsevišķas mazbērnu grupas, un noteikti to fiziskās attīstības parametri, kā arī vairāki citi medicīniskie rādītāji, kas ļāva secināt, ka 1931. gadā, salīdzinot ar 20. gadiem, bērnu veselības stāvoklis vērtējams jau kā apmierinošs un pat sācis uzlaboties.

Atslēgvārdi: Kārlis Ādamsons, bērnu fiziskā attīstība un veselība.

Arī bērniem ir tiesības uz ķermeņa un gara veselību.

E. Abderhaldens

Kārlis Ādamsons ir samērā odioza persona 20. gs. 30. gadu Latvijas ārstu vidū. Dzimis 1884. gada 16. februārī Mazsalacas pagastā. Pēc pirmās izglītības K. Ādamsons bija skolotājs, jo 1904. gadā beidza Baltijas Skolotāju semināru un vairākus gadus (1904–1909) strādājis par skolotāju, sākumā (1904–1905) Biķerniekos, bet no 1905. līdz 1909. gadam Krievijā latviešu kolonijā Donas apgabalā.

Tomēr galu galā dzīves mērķa izvēle kritusi uz medicīnu, un 1909. gadā K. Ādamsons iestājās un līdz 1911. gadam studēja Maskavas Universitātes Medicīnas fakultātē. No 1912. līdz 1914. gadam viņš turpināja studijas Bernes Universitātē, un 1914. gada 13. jūlijā K. Ādamsons paguva aizstāvēt disertāciju par operācijas lauka apstrādi-dezinfekciju ar benzīnu un alkoholu [1].

1914. gadā, atgriezies Krievijā, K. Ādamsons Maskavas Universitātē pārlika eksāmenus ārsta tiesību ieguvei un līdz 1917. gada Februāra revolūcijai kā zemstes ārsts praktizēja Maskavas guberņas Bronņicas apriņķī, bet 1917. gadā kādu laiku praktizēja arī Rīgā. K. Ādamsonam visu mūžu bija raksturīga ļoti aktīva pilsoniskā pozīcija, un tā raibajā gaitā viņš nereti iesaistījās dažādās organizācijās, tiesa gan, ar vienu mērķi – uzlabot medicīnisko palīdzību. Kad 1917. gada 13. martā tika nodibināta Vidzemes Zemes padomes Sanitārā nodaļa, viņš kļuva par tās vadītāju.

K. Ādamsons aktīvi piedalījās topošās Latvijas augstskolas dibināšanas pasākumos un 1917. gada jūnijā tika ievēlēts Augstskolas komitejā. 1917. gada 1. novembrī,

kad valdes sēdē nolēma izveidot Augstskolu sekciju 14 locekļu sastāvā, starp tiem bija arī Dr. K. Ādamsons [2]. Pēc politiskās pārliecības būdams sociāldemokrāts, viņš iesaistījās daudzos notikumos, kas bija svarīgi Latvijas valstiskai patstāvībai. Viņš bija starp tiem Latvijas inteliģences pārstāvjiem, kas 1917. gada 5. (18.) decembrī parakstīja Demokrātiskā bloka 17 pārstāvju lūgumu Bavārijas princim Leopoldam atļaut sasaukt sapulci Latvijas nākotnes apspriešanai [3].

Taču vērienīgākā viņa darbība saistās ar Padomju Latvijas valdības izveidi 1919. gadā, kad K. Ādamsons kļuva par tautas veselības komisāru, kura pakļautībā bija medicīniski sanitārā, veterinārā, aptieku, kara medicīnas, skolu higiēnas un statistikas nodaļa [4]. Jau daudz vēlāk, 1929. gadā, K. Ādamsons, vēsturiski analizējot medicīniskās palīdzības organizēšanu Latvijā un Krievijā, ieskicēja tālaika sanitāros mērķus un uzdevumus [5].

Jaunajā Latvijas Republikā K. Ādamsons sākotnēji it kā neiederējās. Iespējams tāpēc no 1920. līdz 1926. gadam K. Ādamsons strādāja par ārstu Rēzeknē un bija arī pedagoģiskās skolas direktors. Rīgā viņš atgriezās 1926. gadā un tūlīt iesaistījās Skolotāju slimokasēs, kļūstot par šo kasu uzticības ārstu ar ļoti aktīvu sociāldemokrātisku pozīciju [6].

Sociālās medicīnas jautājumi K. Ādamsonam bija ļoti svarīgi. 1927. gadā, kad Skolotāju slimokases pārņēma sava mēnešraksta “Nākotnes spēks” izdošanu, K. Ādamsons kļuva ne tikai par tā atbildīgo redaktoru, bet arī par vienu no aktīvākajiem rakstītājiem profilaktiskās medicīnas jomā. Šo uzdevumu viņš vadīja līdz 1934. gadam. 1928. gadā K. Ādamsonu ievēlēja par Rīgas pilsētas 1. slimnīcas direktoru [7]. Tas bija visai nepatīkams fakts galēji labējām aprindām, kuru vadītājā laikrakstā “Latvis” parādījās visai provocējoši un negatīvi raksti par K. Ādamsona darbību 1919. gadā [8]. 1928. gada 5. jūnijā pilsētas valde t. s. Ādamsona lietai veltīja pat speciālu sēdi [9]. Taču tas radīja arī zināmas neērtības slimokasē, jo 1928. gada Latvijas Skolotāju kopējās slimokases pilnvarnieku sapulcē 17. jūnijā izvirzījās jautājums, vai Dr. Ādamsons var izpildīt divus tik atbildīgus amatus. Galu galā nolēma, ka slimokasei nav iemesla atteikties no Dr. Ādamsona kā kontrolārsta un nekādas neērtības šai ziņā nav radušās [10]. Amatu slimnīcā viņš zaudēja pēc K. Ulmaņa rīkotā valsts apvērsuma 1934. gadā, pamatojoties uz 1934. gada 6. jūnija likumu par valsts civilliestāžu un pašvaldības iestāžu darbinieku atļaušanu izņēmuma stāvokļa laikā [11].

Laika posmā no 1934. līdz 1940. gadam K. Ādamsons galvenokārt kā iekšējo slimību ārsts nodarbojās vienīgi ar privātpraksi. Sākumā viņš ar sievu Antoniju (dzim. Zommeri, 1886–1977) pieņēma slimniekus Rīgā, Stabu ielā 6, 1940. gadā – Skolas ielā 13 [12]. Tomēr arī šajā laikā gluži neapsīka viņa izglītojoši profilaktiskā darbība. 1934. gada sākumā viņš vēl uzrakstīja kādu rakstu “Nākotnes spēkam”, arī atvadu vārdus savam Rēzeknes laika kolēģim Dr. Chaimam Grodzinskim [13], taču ciešāka sadarbība vairs neatjaunojās. Arī pats mēnešraksts 1934. gada otrajā pusgadā, mainoties politiskai situācijai valstī, “sāka jaunu gaitu”, mainījās tā redakcijas sastāvs, ienāca jauni līdzstrādnieki, spraužot jaunu mērķi – “kalpot atjaunotai Latvijai un viņas skolai”, jau mazāku vērību piegriežot tam, “lai jaunatne augtu veselīgās miesās un garā” [14].

K. Ādamsons vairāk sadarbojās ar “Dienas Lapu”, bet no 1936. līdz 1938. gadam galvenokārt ar laikrakstu “Sievietes pasaule” kurā publicēja apmēram septiņus

rakstus par dažādām slimībām un to profilaksi [15]. 1936. gadā kopā ar līdzautori Antoniju Ādamsoni tiek nobeigts darbs arī pie izdevuma “Aizrādījumi slimo kopšanai mājās” [16].

Pirmajā padomju gadā Latvijā – 1940./41. m. g. – K. Ādamsons kā docenta v. i. iesaistījās LVU Medicīnas fakultātes darbā, lasot lekcijas darba higiēnā un sociālajā medicīnā. 1944. gada rudenī viņš emigrēja uz Vāciju [17]. Dibinoties Baltijas Universitātei, 1947.–1949. gadā K. Ādamsons lasīja tajā lekcijas un kādu laiku bija arī tās Fizioloģijas un Fizioloģiskās ķīmijas katedras vadītājs [18]. Pēc Universitātes darbības izbeigšanas 1949. gadā K. Ādamsons kopā ar ģimeni emigrēja uz ASV.

Ādamsons nebija pediatrs, un viņa darbības virziens vairāk ietiecas t. s. medicīniski sociālajās un higiēnas nozarēs, kas risināja sociālās higiēnas un veselības aizsardzības jautājumus. Savu higiēnista darbību izglītojošā laukā K. Ādamsons uzsāka A. Kirhenšteina rediģētajā Tuberkulozes biedrības (dib. 1923) izdevumā “Tautas veselība” [19]. Tomēr ražīgākais viņa profilaktiski izglītojošais darba periods nepārprotami saistās ar Skolotāju slimokases izdevumu “Nākotnes spēks”, kurā tika publicēti vairums Dr. Ādamsona rakstu par visdažādākajiem slimību profilakses un ārstniecības jautājumiem. Var droši apgalvot, ka ar K. Ādamsona pievēršanos sabiedrības izglītošanai, it īpaši pēc viņa stāšanās galvenā redaktora amatā tolaik jau visai populārajā izdevumā “Nākotnes spēks”, kas, sadarbojoties skolotājiem un ārstiem, vienlaikus publicēja gan pedagoģiskus, gan medicīniskus rakstus, krasi pieauga profilaktiskai medicīnai veltīto rakstu skaits. Turklāt paša K. Ādamsona spalvai piederēja turpat 39% rakstu [20].

Viņa redzesloks un interešu loks medicīnā bija neparasti plašs – no publikācijām par dažādām slimībām līdz higiēnas jautājumiem un skolēnu brokastīm. K. Ādamsons bija pirmais, kas presē skāra šķietami tik specifisku jautājumu kā skolas ārstu vieta un ietekme sabiedrībā [21].

Kļūstot par Skolotāju slimokases uzticības ārstu un par mēnešraksta “Nākotnes spēks” galveno redaktoru, K. Ādamsons, izmantojot ārzemju pieredzi [22], ar šo slimokasu un tā izdevuma starpniecību sāka īstenot plašu bērnu un pusaudžu fiziskās attīstības un veselības programmu, publiskojot visus datus, kas arī jāvērtē kā paliekošākais viņa devums bērnu preventīvajā medicīnā. K. Ādamsons uzskatīja, ka “bērnu apskates un apskates rezultātu izmantošana ir daļa no sabiedriskās medicīnas, tāpat kā visa slimo kasu medicīna” [23].

Sākot savu darbību šai jomā, K. Ādamsons nezināja, ka jau 20. gadu pašā sākumā Pārdaugavas pamatskolu ārsts Arturs Plūme bija veicis skolas vecuma bērnu fiziskās attīstības pētījumus, tiesa gan, izmantojot tikai dažas pazīmes jeb fiziskās attīstības vērtējuma parametrus. Tomēr A. Plūmes 1920./21. m. g. Pārdaugavas skolēnu pētījumu rezultāti kopā ar 1929./30. gadu līdzīgu pētījumu tika publiskoti 1931. gadā [24]. A. Plūme, līdzīgi K. Ādamsonam, pirmais pievērsa uzmanību antropometrisku datu vākšanai, uzskatot tos par svarīgiem sociālhygiēniskai statistikai, lai iegūtu ainu par bērnu veselību.

20. gados Latvijā antropoloģisko pētījumu jomā latviešu antropoloģiskos pētījumus vadīja LU Anatomijas institūta dibinātājs un vadītājs G. Bakmanis. Taču viņa un viņa asistentu redzeslokā bija pieaugušo latviešu iedzīvotāju izpēte [25]. Tādējādi viens no svarīgākajiem jaunās valsts uzdevumiem bērnu veselības aizsardzībā gūlās

galvenokārt uz ārstu pleciem. Tieši tāpēc 1926.–1934. gada nozīmīgākie un plašākie bērnu fiziskās attīstības pētījumi saistībā ar bērnu veselības pētījumiem nav iedomājami bez K. Ādamsona.

Jau pirms viņa ārstus uztrauca skolas vecuma bērnu veselības stāvoklis. Diskusiju par šo jautājumu tā paša mēnešraksta “Nākotnes spēks” slejās 1925. gada 3. numurā uzsāka Dr. Akermanis, publiski apspriežot skolotāju un vecāku sūdzības [26]. 1926. gadā Rīgā tika rīkota pedagoģiskā nedēļa, kuras laikā K. Ādamsons nolasīja referātu par bērnu veselību, akcentējot domu, ka apskatīto Skolotāju slimokases bērnu vidū neesot gandrīz neviena vesela bērns. Turklāt jau pirmais viņa rediģētais 1927. gada “Nākotnes spēka” numurs visai skaidri pieteica pamattēmu: mūsu skolas bērnu veselība. Tieši ar šādu virsrakstu “Mūsu skolas bērnu veselība” izdevuma otrs redaktors, skolotājs un diplomāts M. Liepa savā ievadrakstā, atsaukdamies uz K. Ādamsona referātu, apgalvoja, ka apskatīto skolotāju bērnu starpā neesot neviena pilnīgi vesela bērns. Atbildot uz jautājumu, kas jādara, M. Liepa rakstīja, ka jāsaddodas rokās visiem – ārstiem, skolotājiem un vecākiem. Jālūko tikt pie skaitliski lielāka materiāla, nekā mums bijis līdz šim. Un tad tas rūpīgi jāizsijā, jāsakārto un jāliek darbā [27]. Lasot šo aicinājumu, neviļus jāpieņem, ka šo projektu bija izstrādājis ne tikai K. Ādamsons, bet arī mediķi kopā ar skolotājiem.

Kas noteica K. Ādamsona pievēršanos tieši šai jomai? Pats viņš daļēji ir atbildējis uz šo jautājumu, “Nākotnes spēka” 1927. gada 2. numurā publicējot pieteikumu topošajiem pētījumiem. “Ar pagājušo gadu (1926.) skolotāju kopējā slimokase ķērusies vēl pie viena slimību apkares veida – pie visu dalībnieku bērnu apskates “Latvijas skolotāju kopējās slimokases bērnu apskates”.” Fiziskie rādītāji, uzskatīja Ādamsons, ir vieni no galvenajiem bērnu veselības atainotājiem.

Sīkāk pamatojot savu pievēršanos šim darbam, K. Ādamsons vērsa uzmanību uz to, ka profilakses pasākumi vienmēr ir lētāki par ārstēšanos jeb “izsargāšanās no slimības, ņemot vērā to, ka slimokases bija spiestas atlīdzināt saviem dalībniekiem zaudējumus. Tāpēc arī slimokases ir plašā mērā ķērušās pie slimību izplatīšanas apkares. Apskates mērķis – noķert, ja var tā izteikties, slimību pašā sākumā un dot vecākiem aizrādījumus, kā bērni kopjami”. Izšķiroties par svarīgākajām pazīmēm, kas ļautu spriest par bērnu fizisko attīstību un veselību, viņš nošķīra: “Vislabāki veselības stāvokli raksturo garums, krūšu apkārtmērs, svars un asiņu daudzums.” [28]

Tomēr par pašu galveno sava pieteiktā pētījuma mērķi K. Ādamsons uzskatīja t. s. vidusskaitļu jeb vidusmēra skolēna fizisko datu iegūšanu, kā tas bija citās valstīs. Visai amizanti skan viņa paskaidrojums: “Par nožēlošanu jāatzīmē, ka mums latviešiem tādu salīdzinošu skaitļu nav. Mēs gan zinām, kādai vajga būt Latvijas brūnajai govij, lai viņu atzītu par normālu un uzņemtu lopu cilts grāmatā, bet nevaram pateikt, vai normālas brūnaļas kopēja ir normāla vidusmēra latviete.” [29]

Jauno programmu tika nolemts sākt īstenot ar Skolotāju slimokases bērniem, jo, kā uzskatīja K. Ādamsons, “Skolotāju slimokases bērnu apskates rezultāti savākti rūpīgi un ja apskatāmo bērnu skaits būs pietiekoši liels, tad šie skaitļi būtu noderīgi vidusskaitļu izstrādāšanai, kā arī viņu veselības stāvoklis būs caurmērā labāks par mazturīgo aprindu bērnu veselības stāvokli” [30]. Tātad autoru mērķis bija, no vienas puses, izstrādāt skolas vecuma bērnu fiziskās attīstības caurmēra parametrus jeb normu, bet, no otras puses, izvērtēt bērnu kopējo veselības stāvokli. Tā raksturojumam

K. Ādamsons bez vairākiem fiziskās attīstības parametriem (ķermeņa garuma, svara, krūšu apkārtmēra) ieteica arī dažus specifiski medicīniskus rādītājus (hemoglobīna daudzumu asinīs, vēlāk arī atsevišķu orgāna sistēmu veselības stāvokļa izvērtējumu).

Skolotāju slimokases bērnu apskates tika uzsāktas 1926. gadā (pavasārī un rudenī) astoņās Rīgas centra rajona latviešu pamatskolās, un K. Ādamsons jau tad bez minētajiem fiziskās attīstības rādītājiem apskatēs ietvēra arī asins un izkārnījumu analīzi, vajadzības gadījumā arī rentgenizāciju [31]. 1926. gadā kopējais apskatīto bērnu skaits vecumā no 7 līdz 17 gadiem bija 2648 Rīgas bērni (1315 zēni un 1333 meitenes), taču dažādās vecuma grupās apsekoto skolēnu skaits bija visai nevienmērīgs. Skaitliski vislabāk bija pārstāvēta vecuma grupa no 9 līdz 14 gadiem (apsekoto skaits pārsniedz 100). Vismazākais jauniešu skaits bija 16–17 gadus vecu skolēnu grupā, kuras rādītājus var uzskatīt tikai par aptuveniem.

Jau pirmie 1926. gadā īstenotie bērnu ķermeņa garuma un svara mērījumi uzrādīja vairākas attīstības tendences. K. Ādamsons, aplēšot “skolas bērnu vidējo garumu un svaru Rīgā, secināja, ka zēni un meitenes attīstās nevienādi. Pubertātes laiks meitenēm sākas ātrāk, un šai laikā vērojama arī straujāka augšana”. Sākot no 13 gadu vecuma, meiteņu garums un svars pārsniedz zēnu garumu tai pašā vecumā. Savukārt zēni krasāk nekā meitenes (rudēnī, salīdzinot ar pavasari) stiepās garumā un vairāk pieņēmas svarā (svara tendence ļoti izteikta), kā arī pieauga zēnu krūšu apkārtmērs. K. Ādamsons secināja, ka pieaugums tiklab svarā, kā garumā gadu no gada pieņemams bez lieliem lēcieniem [32].

Publiskojot 1926. gadā pētīto Rīgas bērnu un jauniešu vidējos fiziskās attīstības (garuma un svara) rādītājus, K. Ādamsons salīdzināja viņu fizisko tipu ar Vīnes skolēniem. Pētnieks atzina, ka līdz 13 gadu vecumam Rīgas skolnieki bija garāki par Vīnes skolniekiem, taču nedaudz atpalika svarā. Sākot ar 14. dzīves gadu, rīdzinieki sāka atpalikt ķermeņa garuma rādītājos. Savukārt Rīgas meitenes līdz 13 gadu vecumam pārsniedza vīnietes tiklab garumā, kā svarā. Kādi cēloņi to noteica, nebija skaidrs arī pašam K. Ādamsonam. Viņš šaubījās: “Grūti pateikt, vai tā latviešu īpatnība, kas nebūtu labojama, vai arī nelabvēlīgo skolas apstākļu sekas.” Taču kopumā ārsts secināja, ka “Pievestie skaitļi apmierinoši raksturo bērnu fizisko attīstību Rīgā un varbūt tuvojas teorētiskajam bērnam. Tomēr galīga atbilde iespējama tikai pēc plašāka materiāla ievākšanas, ko, cerams, dos skolu ārsti” [33, 133. lpp.].

Nevar apiet vēl kādu jautājumu, kas tobrīd bija aktuāls un kam pievērsās pētnieki, tās bija reģionālās atšķirības. Var tikai apbrīnot *Dr. med.* K. Ādamsona tālredzību šai ziņā, jau 1926. gadā iesaistot pētījumā arī Liepājas Skolotāju slimokases bērnus. Salīdzinājumā ar Rīgas skolēniem, Liepājas bērni līdz pat 8 gadu vecumam bija īsāki par Rīgas bērniem, taču 8–9 gadu vecumā panāca rīdziniekus un pat par pāris cm pārsniedza to ķermeņa garuma rādītājus. Tādu pašu tendenci uzrādīja arī svara rādītāji [34].

1927. gadā publicētajā pārskatā K. Ādamsons pievērsās Latvijas Skolotāju kopējās slimokases bērnu kopējā veselības stāvokļa raksturojumam. Atzīstot, ka “grūti īsumā attēlot bērnu veselības stāvokli visumā”, tas tika vērtēts ar īpašas tabeles starpniecību, kurā bija sagrupēta dažāda vecuma bērnu veselības rādītāji, skatot tos pēc orgāniem un orgānu sistēmām un izmantojot procentuālo vērtējumu [35]. Veselības stāvoklis tika novērtēts 142 bērniem vecumā no 2 līdz 16 gadiem. No tiem, kā

atzina pats K. Ādamsons, tikai pieci bija pilnīgi veseli. No skolas vecuma bērniem par pilnīgi veselu tika atzīts tikai viens audzēknis.

Izmantojot procentuālo vērtējumu, par veselu skolēnu tika atzīts bērns, kam visu orgānu veselības stāvoklis tika novērtēts ar 100 ballēm. Par veseliem elpošanas orgāni un arī citi orgāni tika atzīti tad, kad nebija nekādu bojājumu. Kopumā par veseliem (ar dažiem izņēmumiem) tika atzīti galvenokārt elpošanas orgāni. Pārējo orgānu sistēmu veselības stāvoklis bērniem stipri variēja. Salīdzinājumam minēsim, ka gremošanas orgānu veselības stāvoklis zēniem tika novērtēts ar atzīmi 25% 3–4 gadu vecumā līdz 100% 7–8 gadu vecumā.

K. Ādamsons 1926. gadā skolotāju bērnu veselības stāvokli vērtēja visai pesimistiski, varbūt pat nedaudz pārspīlējot, uzskatot, ka “pirmie pētījumi parādīja, ka ar mūsu bērnu veselību stāv diezgan bēdīgi”. Viņš atzina, ka no visiem rādītājiem vislabāk veselības stāvokli raksturo hemoglobīna daudzums. Izmantojot paša pieņemto procentuālo vērtējumu, K. Ādamsons uzskatīja, ka veselam cilvēkam vajadzētu būt 100% hemoglobīna, taču atzina, ka mūsu vidusskaitļi ir tālu no šīs normas. Viņa pētījumi rādīja, ka reti kad bērniem hemoglobīna līmenis pārsniedz 80%. Vismazākais rādītājs tika konstatēts bērniem vecumā starp 12–13 gadiem. Meklējot cēloņus šai parādībai, K. Ādamsona secinājums bija nepārprotams – bērnu veselības rādītājus iespaido bērnu pārpūle, kas izraisa nespēju labi iemigt. Tāpēc viņš rosināja samazināt mācību slodzi skolās [36].

1928. gadā K. Ādamsons publicēja visus bērnu fiziskās attīstības skaitļus par 1927. gadu. Kā atzina K. Ādamsons, tas bija grūts gads, kas “sākās ar plašu gripas epidēmiju, marta beigās šarlaks apmeties pie mums uz pastāvīgu dzīvi” [37].

Tomēr apskatei tika pakļauti 2648 Rīgas bērni vecumā no 1 līdz 16 gadiem, kā arī tika plašāk izvērtēti reģionālie pētījumi Rēzeknē un Daugavpilī. Pētnieks secināja: “visi mēri rāda, ka reģioni atpaliek no Rīgas”, bet kopējā tendence bija nepārprotama: austrumu rajonos bērniem vērojami vājāki fiziskās attīstības rādītāji. Pētnieka uzmanību saistīja vēl kāds fakts – reģionos zēniem vērojams straujāks ķermeņa garuma kāpums nekā Rīgā, taču tas ir arī agrāks un iestājas vecumā starp 8 un 9 gadiem (starpība 8,3 cm). Taču bez atbilstošiem salīdzinošiem skaitļiem K. Ādamsons šaubījās, vai tie atbilst īstenībai [38]. Nepārprotami skaidrs bija vienīgi tas, ka bērnu apskates liecināja: visveselīgākie bija Rīgas bērni. Lauku reģionu bērni savā fiziskajā attīstībā bija vājāki par rīdziniekiem. “Tik novārgušus un mazasinīgus bērnus, kādus komisijai nācās redzēt Daugavpilī un Rēzeknē, mēs velti meklētu Rīgā,” rakstīja K. Ādamsons. Tieši tāpēc, pēc viņa domām, vasaras kolonijas kā rehabilitācijas veids visvairāk bija nepieciešamas laucinieku un mazpilsētu skolotāju bērniem [39].

1928. gadā bērnu apskates reģionos turpinājās, ietverot Liepāju, Daugavpili, Rēzekni un Cēsis. Apskatei bija pakļauti 133 zēni un 134 meitenes vecumā no 1 līdz 16 gadiem. K. Ādamsona paustais secinājums bija nešaubīgs: uzkrītoša hemoglobīna samazināšanās [40].

1928. gada 14. aprīlī Latvijas Skolotāju kopējās slimokases XI pilnvarnieku sapulcē K. Ādamsons atskaitījās par veiktajām bērnu apskatēm (izvērtējot apmēram 500 bērnus). Viņa paustais secinājums bija visai pesimistisks – bērnu veselības stāvoklis gadu no gada pasliktinās. Īpaši viņu uztrauca lielais skaits mazasinīgu bērnu,

jo vidējais hemoglobīna daudzums no 80% iepriekšējos gados bija pazeminājies līdz 70% un atsevišķos gadījumos pat bija mazāks. Vissliktākais veselības stāvoklis tika konstatēts Rēzeknes un Daugavpils Skolotāju kopējās slimokases bērniem. Plānojot darbus uz priekšu, Ādamsons atzina, ka “nodomāts sevišķu vērību piegriezt ar tuberkulozi slimojošiem bērniem” [41].

1928. gada 17. jūnijā Latvijas Skolotāju slimokasu pilnvarnieku sapulcē K. Ādamsons vēlreiz skāra jautājumu par slimokases veiktajām bērnu apskatēm. Viņu uztrauca tas, ka uz bērnu apskatēm ieradās ļoti maz bērnu, lai gan slimokase Daugavpilī tās bija izsludinājusi. Šai jautājumā izvērtās visai asas debates, kurās izskanēja arī citu kontrolārstu viedokļi. K. Rudzītis no Rīgas uzskatīja, ka bērnu apskates nesasniedz mērķi, bērni uztraucas ārstu komisijās, tāpēc labāk uzaicināt ārstu mājās. Savukārt J. Laipenieks aicināja šim nolūkam atvēlēt vēl lielākas summas [42].

K. Ādamsons visai asi runāja arī par citiem aktuāliem jautājumiem, kas skāra slimokasi, uzskatot, ka nepieciešama vēl lielāka slimokasu pretimnākšana attiecīgām pacientu grupām. Tomēr visvairāk viņu uztrauca izdevuma “Nākotnes spēks” reorganizācija. Arī šai jautājumā izvērtās diskusija gan par rakstu tematiku un valodu, gan pašu mēnešrakstu. Aizstāvot žurnāla vietu un nozīmi sabiedrībā, K. Ādamsons uzsvēra, ka tas 1928. gadā ir palicis vienīgais izglītojošais žurnāls, un, pilnveidojot tā saturu, iespējams, ka svarīgi ir medicīniskos rakstus pasniegt lasītājiem vieglākā un saprotamākā valodā, latviskojot terminus. Vienlaikus žurnāls saskārās arī ar zināmām grūtībām, meklējot autorus izdevumam, un tas viss kopumā sarežģīja tā medicīnisko reorganizāciju [43].

Neskatoties uz zināmu pretestību, bērnu apskates turpinājās, un 1929. gadā uz apskatēm Rīgā ieradās 174 zēni un 165 meitenes. Provincē šie skaitļi bija attiecīgi vēl mazāki: 150 un 159 [44]. Tomēr, vērtējot padarītā darba rezultātus, K. Ādamsons atzina, ka “bērnu apskates jau ir ieguvušas pilsoņa tiesības. Arī citas kases grib iet to pašu ceļu, bet to liedz ārstu trūkums”. Taču blakus pozitīvajam viņš bija spiests konstatēt, ka “tomēr apskates līdz galam nav izdevušās, tas ir dārgi. Turklāt lauku skolotāji diezgan vāji apmeklēja bērnu apskates”.

Lai gan bija trūkumi, ārsts uzskatīja, ka apskates ir devušas rezultātu, jo pirmo reizi, kā liekas, 1929. gadā bērnu veselības stāvoklis bija ja ne uzlabojies, tad vismaz nebija pasliktinājies. Novērstas lielākās aplamības ēšanas ziņā, “arī vitamīnus un sāļus bērni dabū vajadzīgā līmenī. Arī hemoglobīns uzlabojies” [45]. K. Ādamsons šoreiz jau uz lielākas datubāzes pamata apliecināja: “neapstiprinās uzskats, ka lauku bērni ir veselīgāki par pilsētniekiem, gluži otrādi, Rīgas bērni ir veselīgāki par saviem lauku biedriem. Rīdzinieki dzīvo labākos dzīvokļos, un viņiem visu gadu pieejami svaigi augļi un saknes”. Viņš akcentēja arī to, ka Skolotāju slimokases bērni savukārt ir veselīgāki par pārējiem mazajiem rīdziniekiem, un, pat ja Skolotāju slimokases bērni ir stipri mazasiņīgi, ko tādā gadījumā varam sagaidīt no pārējiem Rīgas bērniem? Te Rīgas pašvaldībai darba pilnas rokas un atliek maza cerība, ka varbūt daži politiķi mainīs savus ieskatus tautas veselības aizsargāšanā [46].

1929. gada 6. aprīlī Latvijas Skolotāju kopējās slimokases XIII pilnvarnieku sapulcē Dr. K. Ādamsons vēlreiz referē par bērnu apskatēm, galvenokārt pievēršot uzmanību bērnu veselības stāvoklim. Viņa pamatsecinājums – vissliktākais bērnu

veselības stāvoklis ir Latgalē, vislabākais Rīgā. Tāpat K. Ādamsons ziņo par to, ka 1928. gada rudenī, lai pārbaudītu, vai bērni neslimo ar tuberkulozi slēptā veidā, apskatēs tika ieviests jauns pārbaudījums – tuberkulīna ierīvējumi. Pirmie pētījumi rādīja, ka līdz 17 gadiem bērni neslimo, bet pēc 17 gadiem gandrīz katrs no viņiem slimo ar tuberkulozi slēptā veidā.

Joprojām vērtējot bērnu veselības stāvokli kā sliktu un uzskatot, ka ar katru gadu tas pasliktinās, K. Ādamsons par vienu no vainīgajiem atzina skolu programmas, kas stipri veicina bērnu pārpūlēšanos, tāpēc viņš ierosināja uzdot valdei griezties pie Izglītības ministrijas un Saeimas Izglītības komisijas ar lūgumu atcelt skolās pārbaudījumus [47]. Dr. K. Ādamsons daudz vērības veltīja arī veselības profilakses jautājumiem, kam, pēc viņa uzskata, būtu piegriežama nopietnāka vērība, nekā tas darīts līdz šim. Viņš ieteica daudzus profilaktiskus pasākumus: rīkot speciālistu priekšlasījumus, izdot brošūras, organizēt slimokases dalībnieku apskates, izmantot atpūtas namus, atvērt tīra piena punktus zīdaiņu un mazbērnu vajadzībām. K. Ādamsona nākotnes plāni bija vēl grandiozāki, viņš paziņoja, ka 1929. gadā slimokases valde nolēmusi rīkot arī skolu ēku apskates [48]. Rādot priekšzīmi, visu gadu K. Ādamsons aktīvi ar lekcijām piedalījāsursos, kas bija domātas mātēm. Šai ziņā viņš bija pirmais aktīvākais lektors, kura piemēram vēlāk sekoja bērnu ārsts J. Nīmanis.

1931. gadā K. Ādamsons, apkopojot visu piecu darba gadu (1926–1931) rezultātus, mēnešrakstā sniedza pilnīgu pārskatu par Latvijas Skolotāju slimokases bērnu veselības stāvokli. “Mūsu kase,” rakstīja ārsts, “bērnu veselības apskati uzsāka 1926. gadā un šajos nedaudzajos gados vecāki ir pārliecinājušies, ka skolotāju slimo kases sarīkotā apskate dod vairāk nekā atsevišķa speciālista apskate. Turklāt 1929. gadā bērnu apskates tika organizētas tādos lauku centros, kā Limbaži, Rūjiena, Smiltene, Madona, Alūksne, Cēsaine utt., bet lauku skolotāji tās maz apmeklēja. Šo piecu gadu laikā, izmeklējot 812 zēnus un 791 meiteni vecumā no 1 līdz 17 gadiem, kopā 1603 bērnus, kļuvis skaidrs, ka bērnu veselības stāvoklis uzlabojies. Tik lielas mazasinības (līdz 61% visu vecumu grupās), kādu novērojām dažus gadus atpakaļ, vairs nesastopam.” Pirmo reizi pēckara laikā K. Ādamsons atzīst bērnu veselības stāvokli par apmierinošu. Tā bija liela uzvara, jo, kā uzsvēra pētnieks, darbs nav bijis lieks [49].

Panākot galveno šī lielā darba rezultātu – bērnu veselības stāvokļa uzlabošanu – un atstājot precīzāku fiziskās attīstības rādītāju analīzi citiem, 1931. gadā K. Ādamsons vairāk pievērsās savam profesionālajam aicinājumam – medicīniski izglītojošai darbībai. Šai laikā viņš publicē daudz dažādu rakstu par veselības jautājumiem: gan par cilvēka miesas temperatūru, gan par to, kā pavadīt brīvo laiku, par badošanos, par ārstniecības palīdzības organizēšanu slimokasēs. Īpaši viņu uztrauca skolotāju saslimstība ar tuberkulozi [50].

1933. gada pavasarī, kad Skolotāju slimokases pārdzīvoja ļoti smagu laiku un bija spiestas ieviest piemaksas, samazināt pabalstus slimnīcās un sanatorijās, tās tomēr vēl organizēja savas pēdējās bērnu apskates: Rīgā tika apsekoti 272 bērni (144 zēni un 128 meitenes), Liepājā – 45 bērni (attiecīgi 22 un 23), Ventspilī – 34 bērni (14 un 20), Daugavpilī – 20 bērni (9 un 11) [51]. K. Ādamsons, apkopojot šos datus, galvenokārt pievērsās veselības jautājumam, nonākot pie jauna visai satraucoša secinājuma, ka “Latvijā uzkrītoši liels procents bērnu slimo ar palielinātiem

limfu dziedzeriem”. Vienlaikus viņš atzina arī padarītā darba taustāmākos rezultātus, ka pēdējos gados uzlabojusies bērnu ēdināšana, samazinājies t. s. nervozo bērnu skaits un uzturā tikpat kā netiek izmantotas desas, palielinājies dārzenu skaits [52].

Šobrīd, pēc daudziem gadu desmitiem izvērtējot K. Ādamsona darbību šajā viņam kopumā tik raženajā laika posmā (20. gs 20. gadi un 30. gadu sākums), jāatzīst, ka neapšaubāmi lielākais viņa devums bērnu veselības aizsardzībā saistās ar bērnu veselības profilaktisko jomu un galvenokārt ar viņa organizētajām un vairāk nekā sešus gadus vadītājām skolēnu veselības apskatēm. Taču, sīkāk vērtējot to, vienlaikus būtu jānodala viņa kā profilaktiskās veselības organizatora, viņa kā publicista un arī kā ārsta un zinātnieka devums. Manā skatījumā joprojām paliekošākais ir K. Ādamsona kā sabiedrības, un īpaši jaunās paaudzes, veselības organizatora padarītais darbs, profilaktiski izglītojošā cīņa par bērnu veselību, kas deva pirmos rezultātus jau 30. gadu sākumā. Otrā šīs darbības joma – bērnu fiziskās attīstības datu (antropometrisko parametru) uzkrājumi – savu vērtību nav zaudējuši arī mūsdienās, bez tiem, var droši sacīt, mēs nevarētu nedz sniegt pilnīgu ieskatu bērnu un jauniešu fiziskajā attīstībā vairāk nekā gadsimta garumā, nedz izvērtēt mūsdienu jaunās paaudzes fiziskās attīstības tendences. K. Ādamsons nebija pediatrs un vēl jo vairāk antropologs, taču viņš pirmoreiz sniedza latviešu bērnu fiziskās attīstības vērtējumu. Šai ziņā pārsteidzoši, ka viņš spēja ieraudzīt antropologam tik svarīgos attīstības aspektus – zēnu un meiteņu nevienmērīgo attīstību, pubertātes lēcieni, sezonālās svārstības, kopīgo un atšķirīgo salīdzinājumā ar citiem Eiropas bērniem, kā arī uztvert Latvijas reģionālās attīstības tendences.

Pievēršoties bērnu un jauniešu fiziskās attīstības pētījumiem 20. gadsimtā kopumā, var droši sacīt, ka jau pirmie viņa organizētie bērnu fiziskās attīstības pētījumi uzrādīja tieši tādas pašas tendences, kādas tika noteiktas A. Plūmes pētījumos, analizējot Pārdaugavas skolas vecuma bērnu fizisko attīstību 1921./1922. un 1929./1930. gadā. *Abi autori krasāko ķermeņa garuma pieaugumu jeb pirmo pubertātes lēcieni (5,4–5,8 cm) zēniem fiksēja vecumā starp 9–10 gadiem. Maksimālais ķermeņa garuma palielinājums, pēc A. Plūmes 1921./22. m. g. datiem, bija vērojams vecumā starp 13 un 14 gadiem, kad tas līdzinājās 7,2 cm, bet absolūtais garums bija 150,4 cm. K. Ādamsona 1927. gada pētījumā lielākais ķermeņa kāpums bija vērojams 15–16 gadus veciem pusaudžiem.* Šie pirmie secinājumi veidoja pamatu, uz kura varēja balstīties nākamie pētījumi. Tiesa gan, jāatzīst, ka, publicējot nākamā gadu skolas vecuma bērnu un jauniešu fiziskās attīstības rādītājus, K. Ādamsons vairs nepievērsās to analīzei.

Taču, galvenokārt pamatojoties uz K. Ādamsona publikotajiem materiāliem, nākamie pētnieki (G. Feders un L. Jēruma-Krastiņa), analizējot jau 30. gadu otrās puses bērnu un jauniešu fiziskos parametrus, ieraudzīja to lielo lēcieni fiziskajā attīstībā, kas norisa Latvijā 30. gadu otrajā pusē. L. Jēruma-Krastiņa apgalvoja: “1935. gada pētījumos bērni ir par trīs gadiem priekšā, salīdzinot ar K. Ādamsona 1927. gada datiem”, un tas nozīmēja vien to, ka arī Latvijas bērnos pētnieki ieraudzīja pirmās *akcelerācijas* jeb t. s. *gadsimta pārmaiņu procesa* iezīmes.

Nevar neatzīt arī to, ka K. Ādamsona akcentētie sociālās dabas aspekti bērnu fiziskajā attīstībā arī rada turpinājumu G. Federa un L. Jēruma-Krastiņas, vēlāk arī plašajos prof. J. Prīmaņa vadītajos reģionālajos pētījumos Latvijā. Par to ļāva

pārliecināties 30. gadu otrās puses Rīgas centra skolu bērnu un jauniešu fiziskās attīstības rādītāji salīdzinājumā ar Pārdaugavas skolu bērniem un lauku jauniešiem [53].

Var droši apgalvot, ka bez K. Ādamsona publiskotajiem bērnu fiziskās attīstības rādītājiem mēs nevarētu pašlaik gūt pārskatu par Latvijas bērnu fizisko attīstību 20. gadsimtā un izprast tās tendences, ko uzrāda Latvijas bērni savā attīstībā patlaban.

VĒRES

1. Kārlis Oskars Ādamsons. No: Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 342. lpp.; Dr. Kārlis Ādamsons sen. *LĀZA apkārtraksts 1958*, Nr. 59.
2. Dāle P. *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./20.) mācības gadā*. Rīga: Latvijas Augstskolas izdevums, 1921, 7, 11. lpp.; Vīksna A. *Latvijas Augstskolas Medicīnas fakultātes dibināšanas iniciatīva un darbības pirmais gads (1917–1920)*. *LU Raksti*, 763. sēj., 40.–41. lpp.; Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte*, 20. lpp.
3. *Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas*. Rīga: Zinātne, 1988, dok. Nr. 6 “Demokrātiskā bloka pārstāvju lūgums Bavārijas princim Leopoldam atļaut sasaukt sapulci Latvijas nākotnes apspriešanai”, 26. lpp.
4. Vīksna A. *Veselības aizsardzības jautājumi Latvijā (1918–1919)*. Rīga, 1974.
5. Ādamsons K. Medicīniskās palīdzības noorganizēšana. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 1, 3.–8. lpp.
6. Vīksna A. *Slimo kases Latvijā*. Rīga, 1994, 32., 40. lpp.; Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējā slimo kase un ārstu streiks. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 9, 467.–470. lpp.
7. Ozols J., Vīksna A. *Rīgas 1. slimnīca*. Rīga: SIA Nacionālās medicīnas apgāds, 2001, 32. lpp.
8. Par Stučkas valdības komisāru Dr. Ādamsonu. *Latvis*, 1928. g. 25. maijs, Nr. 1981; Vēl par Dr. Ādamsona komisāra laikiem. *Latvis*, 1928. g. 17. jūn.
9. Pilsētas valde grib sūdzēt laikrakstu par Dr. Ādamsona apvainošanu. *Pēdējā brīdī*, 1928. g. 6. jūn.
10. Latvijas skolotāju slimu kases pilnvarnieku sapulce 1928. gada 17. jūnijā. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 6, 333. lpp.
11. LVVA, 2782. f., 4. apr., 31. l., 1. lpp.
12. *Latvijas medicīniskā personāla saraksts 1935. gadam*. Rīga, 1935, 5. lpp.; *Latvijas medicīniskā personāla saraksts 1940. gadam*. Rīga, 1940, 3. lpp.
13. Ādamsons K. Balneoloģiskā ārstēšanās. *Nākotnes spēks*, 1934, Nr. 3, 145.–149. lpp.; Ādamsons K. Dr. Chaima Gridzinskis. *Nākotnes spēks*, 1934, Nr. 3, 182.–183. lpp.
14. *Nākotnes spēks*, 1935, Nr. 1.
15. Ādamsons K. Kas katram jāzina par sirdi un sirds slimībām, bet ko parasti nezina. *Dienas lapa*, 02.15.1934.; 02.22.1934.; 03.01.1934.; Cukurslimība. *Dienas lapa*, 04.12.1934.; Difterijas apkarošana. *Dienas lapa*, 04.26.1934.; Darba nozīme veselības kopšanā. *Dienas lapa*, 05.03.1934.; Kādam jābūt mūsu svaram. *Sievietes pasaule*, 05.15.1936.; Par mazasinību. *Sievietes pasaule*, 12.01.1936.; Ādamsons K. Maiorkas vijolīte. *Sievietes pasaule*, 07.01.1937.; C vitamīns mūsu uztura vielās. *Sievietes pasaule*, 08.15.1937.; Laika maiņas slimības. *Sievietes pasaule*, 10.15.1937.; Par žultsakmeņiem. *Sievietes pasaule*, 12.01.1937.; Kā cīnīties pret nogurumu. *Sievietes pasaule*, 01.15.1938.
16. Ādamsoni A. un K. *Aizrādījumi slimu kopšanai mājās*. Rīga: Kultūras Draugs, 1936.

17. Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 342. lpp.
18. *Baltijas universitāte, 1946.–1949.* "Latvija", Minstere, 1989, 106.–107., 199. lpp.;
Lektors Dr. med. K. Ādamsons, ko studenti bija iesaukuši par vecīti, lasīja lekcijas par klīniskiem tematiem. Viņa parasti interesantās lekcijas skāra arī tematus, kurus 40. gados nepārrunāja pretējā dzimuma klātbūtnē. Dienās, kad viņš runāja par šādiem tematiem, auditorija vienmēr bija pārpilna ar citu fakultāšu studentiem.
19. Ādamsons K. Tautas veselība atkarībā no dzīvokļa. *Tautas veselība*, 1927, 5. burtnīca, 104. lpp.
20. Grāvere R. Izdevums "Nākotnes spēks": Medicīniskās sabiedrības devums bērnu profilaktiskajā veselības aizsardzībā (1920–1935). *Rīgas Stradiņa universitātes 2011. gada zinātniskās konferences tēzes*. Rīga, 2011, 45. lpp.
21. Ādamsons K. Gripa-influenca. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 1, 19.–24. lpp.; Vitamīnu trūkums ziemas barībā. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 2, 72.–76. lpp.; Muša kā slimību izplatītāja. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 3, 151.–152. lpp.; Vēlreiz par masalām. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 4, 194.–196. lpp.; Kā izsargāt bērnus no saaukstēšanās pavasarī. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 4, 202.–203. lpp.; Bērnu veselības uzraudzība skolās. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 5, 236.–238. lpp.; Vasaras mēnešos vairāk gaisa un saules. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 5, 244.–245. lpp.; Kādā vecumā visvairāk slimo skolotāji? *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 5, 260.–261. lpp.; Asinssērga un izsargāšanās no tās. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 6; Barība. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 7, 8, 9, 10; Vēlreiz par bērnu veselības uzraudzīšanu skolās. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 9; Lipīgās slimības. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 11, 540.–548. lpp., Nr. 12, 598.–606. lpp. Tuberkuloze. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 1, 19.–26. lpp.; Vēlreiz par masalām. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 4, 194.–196. lpp.; Kas katram jāzina par sirdsslīmībām. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 6, 294.–298. lpp.; Skolēnu brokastis. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 8, 407.–410. lpp.; Vēlreiz par skolēnu brokastīm. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 10, 509.–513. lpp.
22. Dr. Martin R. Die Korperentwicklung Munchener Volksschulkinder in den Jahren 1921, 1922 und 1923. *Anthropologischer Anzeiger*. Stuttgart, 1924, S. 76–95.
23. Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējās slimo kases bērnu apskates. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 7, 370. lpp.
24. Plūme A. Antropometrija skolēnu veselības apskatēs. *Pašvaldības balss*, 1929; Plūme A. Daži novērojumi par skolēnu garumu Rīgas pamatskolās. *Pašvaldības balss*, 1931, 409.–411. lpp.
25. Vilde J. Materiāli par Kurzemes lībiešiem. *LU Raksti*. Rīga, 1924; Backman G. Haafarbe und Haaform der Letten. *Uppsala Lakaref. Forhandlingar*. Bd. XXIX, 1924, Nr. 3–4; Bakmans G. Latviešu ķermeņa garums. *Latvijas Bioloģijas biedrība pirmo piecu gadu laikā*. Rīga, 1927; Bakmans G. Vispārēji cilvēka augšanas likumi. Turpat.
26. Dr. Akermanis. Bērnu pārpūlēšanās. *Nākotnes spēks*, 1925, Nr. 3.
27. Liepa M. Mūsu skolas bērnu veselība. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 1, 1.–7. lpp.
28. Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējās slimo kases bērnu apskates. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 2, 72.–76. lpp.
29. Turpat.
30. Turpat, 73. lpp.
31. Turpat.
32. Ādamsons K. Skolas bērnu vidējais garums un svars Rīgā. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 3, 131.–133. lpp.
33. Turpat, 133. lpp.

34. Ādamsons K. Skolas bērnu vidējais garums un svars Rīgā. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 3, 133. lpp.; K. Ādamsona aprakstītā tendence pilnībā sakrīt ar G. Bakmaņa aprakstīto pieaugušo latviešu vīriešu ķermeņa garuma ģeogrāfisko gradientu Latvijā. Tā atspoguļo auguma garuma samazināšanās tendenci no Kurzemes (rietumiem) uz Latgali (austrumiem).
35. Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējās slimības kases bērnu apskate. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 3, 134.–137. lpp.
36. Turpat.
37. Ādamsons K. Gadu beidzot. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 12.
38. Turpat.
39. Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējās slimības kases bērnu apskate. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 7, 366.–371. lpp.
40. Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējās slimības kases bērnu apskates. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 4, 191.–198. lpp.
41. Latvijas skolotāju kopējās slimības kases XI pilnvarnieku sapulce 1928. gada 14. aprīlī. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 4, 219. lpp.
42. Latvijas skolotāju kopējās slimības kases pilnvarnieku sapulce 1928. gada 17. jūnijā. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 6, 324. lpp.
43. Turpat, 330.–332. lpp.
44. Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējās slimības kases bērnu apskates 1929. g. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 12, 513.–522. lpp.
45. Turpat.
46. Turpat, 522. lpp.
47. XIII Latvijas skolotāju kopējās slimības kases kārtējā pilnvarnieku sapulce 1929. g. 6. aprīlī. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 4/5, 246.–247. lpp.
48. Turpat, 241. lpp.
49. Ādamsons K. Latvijas skolotāju slimības kases bērnu veselības stāvoklis. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 3, 114.–118. lpp.
50. Ādamsons K. Cilvēka miesas temperatūra. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 4, 188.–193. lpp.; Ādamsons K. Kā pavadīt brīvo laiku. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 7, 329–334. lpp.; Ādamsons K. Par badošanos. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 8, 386.–388. lpp.; Ādamsons K. Ārstnieciskās palīdzības organizēšana slimības kasēs. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 9, 438.–448. lpp.; Ādamsons K. Skolotāji un tuberkuloze. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 12, 560.–564. lpp.
51. Ādamsons K. Latvijas skolotāju slimības kases bērnu apskate 1933. g. pavasarī. *Nākotnes spēks*, 1933, Nr. 3, 139.–143. lpp.
52. Turpat.
53. Feders G. *Rīgas latviešu pamatskolēnu garums un svars*. Rīga, 1936, 45. lpp.; Jēruma-Krastiņa L. Antropoloģiski dati par latviešu skolu jaunatni. *LU Raksti. Medicīnas fakultātes sērija, III*. Rīga, 1937, 235.–272. lpp.
54. Grāvere R. Latviešu zēnu un jauniešu fiziskās attīstības (ķermeņa garuma) rādītāji 20. gs. 1. pusē. *Acta Medico-Historica Rigensia, VII (XXVI)*. Rīga, 2005, 155.–170. lpp.; Grāvere R. Latviešu fiziskā tipa attīstība un izmaiņas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajā pusē (historiogrāfija un tendences). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2007, Nr. 4, 34.–49. lpp.

Bibliogrāfija

1927

- Ādamsons K. Tautas veselība atkarībā no dzīvokļa. *Tautas veselība*, 1927, 5. burtn., 104. lpp.
- Ādamsons K. Gripa-influence. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 1, 19.–24. lpp.
- Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējās slimības kases bērnu apskates. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 2, 72.–78. lpp.
- Ādamsons K. Vitamīnu trūkums ziemas barībā. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 2, 72.–76. lpp.
- Ādamsons K. Skolas bērnu vidējais garums un svars Rīgā. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 3, 131.–133. lpp.
- Ādamsons K. Latvijas skolotāju slimības kases bērnu apskates. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 3, 134.–137. lpp.
- Ādamsons K. Muša kā slimību izplatītāja. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 3, 151.–152. lpp.
- Ādamsons K. Vēlreiz par masalām. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 4, 194.–196. lpp.
- Ādamsons K. Kā izsargāt bērnus no saaukstēšanās pavasarī. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 4, 202.–203. lpp.
- Ādamsons K. Bērnu veselības uzraudzība skolās. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 5, 236.–238. lpp.
- Ādamsons K. Vasaras mēnešos vairāk gaisa un saules. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 5.
- Ādamsons K. Kādā vecumā visvairāk slimības skolotāji? *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 5, 260.–261. lpp.
- Ādamsons K. Asinssērga un izsargāšanās no tās. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 6.
- Ādamsons K. Barība. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 7, 8, 9, 10.
- Ādamsons K. Vēlreiz par bērnu veselības uzraudzīšanu skolās. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 9.
- Ādamsons K. Lipīgās slimības. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 11, 12.
- Ādamsons K. Gadu beidzot. *Nākotnes spēks*, 1927, Nr. 12, 577.–579. lpp.

1928

- Ādamsons K. Tuberkuloze. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 1, 2, 3.
- Ādamsons K. D-vitamina sinteze-vigantols. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 1.
- Ādamsons K. Slimības kases bērnu apskates. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 4, 191.–198. lpp.
- Ādamsons K. Vēlreiz par masalām. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 4, 194.–196. lpp.
- Ādamsons K. Kas katram jāzin par sirdsslimībām. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 6.
- Ādamsons K. Bērnu apskates. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 9.
- Ādamsons K. Latvijas skolotāju kopējā slimokase un ārstu streiks. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 9, 467.–470. lpp.
- Ādamsons K. Skolēnu brokastis. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 9, 407.–410. lpp.
- Ādamsons K. Vēl par skolēnu brokastīm. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 10.
- Ādamsons K. 1928. gada bērnu apskates Rīgā, Liepājā, Cēsīs. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 11, 559.–566. lpp.
- Ādamsons K. Gadu beidzot. *Nākotnes spēks*, 1928, Nr. 12, 594.–595. lpp.

1929

- Ādamsons K. Medicīniskās palīdzības noorganizēšana. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 1, 3.–8. lpp.
- Ādamsons K. Skola un tbc apkarošana. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 1, 25.–31. lpp.
- Ādamsons K. Gripa un slimo kases. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 1, 62.–67. lpp.
- Ādamsons K. Iznīcināt istabas mušu – lielāko slimības dīglu izraisītāju. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 3, 126.–130. lpp.
- Ādamsons K. Cukurslimība. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 4, 171.–176. lpp.
- Ādamsons K. Locītavu un muskuļu reimatisms. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 5, 214.–221. lpp.
- Ādamsons K. Sagatavoties uz rudeni un ziemu. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 8.
- Ādamsons K. Par galvas sāpēm. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 9.
- Ādamsons K. Latvijas skolotāju slimu kases bērnu apskates 1929. gadā. *Nākotnes spēks*, 1929, Nr. 12.

1930

- Ādamsons K. Pieaugušo apskate. *Nākotnes spēks*, 1930, Nr. 3, 110.–113. lpp.
- Ādamsons K. Bronhiālo dziedzeru iekaisums. *Nākotnes spēks*, 1930, Nr. 3, 129.–133. lpp.
- Ādamsons K. Darba nozīme veselības kopšanā. *Nākotnes spēks*, 1930, Nr. 5, 198.–202. lpp.
- Ādamsons K. Kalmeta prettuberkulozes aizsargu pote. *Nākotnes spēks*, 1930, Nr. 9, 396.–400. lpp.
- Ādamsons K. Ko darījusi Latv. Skol. Kop. Slimokase savu dalībnieku un ģimeņu ārstēšanā. *Nākotnes spēks*, Nr. 10, 478.–486. lpp.

1931

- Ādamsons K. Sergejs Fridrihsons (1889–1931). *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 2, 97.–101. lpp.
- Ādamsons K. Latvijas skolotāju slimu kases bērnu veselības stāvoklis. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 3, 114.–118. lpp.
- Ādamsons K. Cilvēka miesas temperatūra. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 4, 188.–193. lpp.
- Ādamsons K. Kā pavadīt brīvo laiku. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 7, 329.–334. lpp.
- Ādamsons K. Par badošanos. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 8, 386.–388. lpp.
- Ādamsons K. Ārstnieciskās palīdzības organizēšana slimu kasēs. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 9, 438.–448. lpp.
- Ādamsons K. Skolotāji un tuberkuloze. *Nākotnes spēks*, 1931, Nr. 12, 560.–564. lpp.

1933

- Ādamsons K. Jaunākie pētījumi par influences cēloni. *Nākotnes spēks*, 1933, Nr. 1, 21.–22. lpp.
- Ādamsons K. Latvijas skolotāju slimu kases bērnu apskate 1933. g. pavasarī. *Nākotnes spēks*, 1933, Nr. 3, 139.–143. lpp.
- Ādamsons K. Dažas piezīmes par gaisa tīrību. *Nākotnes spēks*, 1933, Nr. 4, 161.–167. lpp.

Ādamsons K. Miegs un bezmiegs. *Nākotnes spēks*, 1933, Nr. 5, 223.–226. lpp.
 Ādamsons K. Tuberkulozes noteikšana. *Nākotnes spēks*, 1933, Nr. 6.

1934

Ādamsons K. Dr. Chaims Gridzinskis. *Nākotnes spēks*, 1934, Nr. 3.
 Ādamsons K. Kas katram jāzina par sirdi un sirds slimībām, bet ko parasti nezina.
Dienas lapa, 1934. g. 15., 22. febr., 1. martā.
 Ādamsons K. Cukurslimība. *Dienas lapa*, 1934. g. 12. apr.
 Ādamsons K. Difterijas apkarošana. *Dienas lapa*, 1934. g. 26. apr.
 Ādamsons K. Darba nozīme veselības kopšanā. *Dienas lapa*, 1934. g. 3. maijs.

1936

Ādamsons K. Kāsam jābūt mūsu svaram. *Sievietes pasaule*, 1936. g. 15. maijs.
 Ādamsons K. Par mazasinību. *Sievietes pasaule*, 1936. g. 1. dec.

1937

Ādamsons K. Maiorkas vijolīte. *Sievietes pasaule*, 1937. g. 1. jūl.
 Ādamsons K. Vitamīns mūsu uztura vielās. *Sievietes pasaule*, 1937. g. 15. aug.
 Ādamsons K. Laika maiņas slimības. *Sievietes pasaule*, 1937. g. 15. okt.
 Ādamsons K. Par žultsakmeņiem. *Sievietes pasaule*, 1937. g. 1. dec.

1938

Ādamsons K. Kā cīnīties pret nogurumu. *Sievietes pasaule*, 1938. g. 15. janv.

1944

Ādamsons K. *Pelēkās lāsītes. Dzejoļi*. 1944.

Par Kārli Ādamsonu

LVVA, 578. f., 20. l., 165. lpp.

Par Stučkas valdības komisāru Dr. Ādamsonu. *Latvis*, 1928. g. 25. maijs.

Vēl par Dr. Ādamsona komisāra laikiem. *Latvis*, 1928. g. 17. jūn.

Atceres nākamajā nedēļā. *Jaunākās ziņas*, 1940. g. 10. febr.

Ādamsonu ģimene – kultūras sala Amerikā. *Laiks*, 2006. g. 17. jūn.

Pāragri pārtrūkusi dzīve. *Laiks*, 1955. g. 3. dec.

7 ārsti vienā ģimenē. *Laiks*, 1953. g. 9. dec.

Summary

Dr Kārlis Ādamsons (1884–1958) was involved in all important research that was conducted in relation to the physical development and health of children in Latvia during the 1920s. Dr Ādamsons was the in-house doctor of the Teachers' Sickness Insurance Organisation and editor-in-chief of the monthly journal "Strength for the Future". He looked at foreign experience and then used the organisation and the magazine to launch an extensive programme related to the physical development and health of children, publishing all of the relevant data. The goal was to draft parameters or norms for the average physical development of schoolchildren, as well as to evaluate the overall health of children. Ādamsons recommended that in addition to physical parameters such as height, weight or chest measurements,

a use should be made of several specifically medical indicators (the amount of haemoglobin in the bloodstream and, later, an evaluation of the health of certain bodily organs). Research conducted between 1926 and 1933 showed that only in 1929 the declining average health of children had been halted, if not improved. The data about the physical development of youngsters (anthropometric parameters) remain important today, because without the data we would certainly have failed to obtain a complete view of the physical development of children and adolescents during more than one century in the past – just as is the situation in some other countries.

Keywords: *Kārlis Ādamsons, physical development and health of children.*

Bioloģija Latvijas Universitātē (1919–1944) *Biology at the University of Latvia (1919–1944)*

Ilgars Grosvalds

Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1010

Irēna Berga

Latvijas Universitātes Botānikas muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1010
E-pasts: irena.berga@lu.lv

1919. gadā, dibinot Latvijas Universitāti, izveidoja Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti ar matemātikas, fizikas, ģeofizikas, astronomijas, botānikas, zooloģijas, ģeogrāfijas un ģeoloģijas nozarojumu. Botānikas nozarojumā darbojās Augu morfoloģijas un sistemātikas institūts un Augu fizioloģijas un anatomijas institūts, bet zooloģijas nozarojumā – Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūts un Sistemātiskās zooloģijas institūts. Mācību darbā un zinātnē strādāja tādi izcili mācītāji un zinātnieki kā botāniķi Nikolajs Malta, Pauls Galenieks, Aleksandrs Zāmelis, Heinrihs Skuja, Oktavs Trebū, Kārlis Ābele un Marija Tauja-Tīlmane, kā zoologi Naums Lebedinskis, Leons Āboliņš, Embriks Strands un Nikolajs Tranzē.

Atslēgvārdi: Latvijas Universitāte, botānika, zooloģija.

Matemātikas un dabaszinātņu fakultāte darbu sāka dekāna matemātiķa Edgara Lejnieka vadībā (1919–1923). Pēc viņa nāca biologs Nikolajs Malta (1923–1925), kas to izpildīja arī 1928.–1930. un 1933.–1935. gadā. No bioloģiem par dekānu bijis Leons Āboliņš (1938–1940), bet par sekretāru gan Nikolajs Malta (1921–1923), gan Kārlis Ābele (1935–1940).

Augu morfoloģijas un sistemātikas institūts dibināts 1927. gadā. Sākumā (1919–1927) tas darbojās kā Botānikas laboratorija Ķīmijas fakultātes ēkā Kronvalda bulvārī 4. 1928. gadā institūts pārgāja uz savām telpām Alberta ielā 10. Institūtam pakļauts bija LU Botāniskais dārzs. To nodibināja 1922. gadā. Tas sākumā darbojās Rīgas pilsētas dārzniecībā Dreiliņos. 1926. gada pavasarī visu augu kolekciju no Dreiliņiem pārvietoja uz Kandavas ielu 2, kur Latvijas valdība Botāniskā dārza vajadzībām bija iegādājusies 10 ha lielu zemes gabalu. Iznāk arī pirmais rakstu krājums “Acta Horti Botanici Universitatis Latviensis”.

Augu fizioloģijas un anatomijas institūtu nodibināja 1927. gadā Kronvalda bulv. 4, atdalot to no Botānikas laboratorijas. 1928. gadā tas ieguva telpas Alberta ielā 10.

Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūtu ar Zoofizioloģijas nodaļu nodibināja 1920. gadā Medicīnas fakultātes ēkā Kronvalda bulvārī 9. 1926. gadā to pārvietoja uz Alberta ielu 10.

Sistemātiskās zooloģijas institūts, dibināts 1923. gadā, pirms tam (1920–1923) darbojās kā zooloģijas kabinets LU Medicīnas fakultātes ēkā Kronvalda bulvārī 9. To pārcēla uz Alberta ielu 10.

LU Hidrobioloģisko staciju dibināja 1924. gadā, pārveidojot Zemkopības ministrijas hidrobioloģisko laboratoriju.

Bioloģijas institūtu mācībspēku akadēmiskais stāžs un darbs apkopots 1.–6. tabulā [1, 23].

Augu morfoloģijas un sistemātikas institūts

Institūtu vadīja profesors Nikolajs Malta (1927–1944). Viņš bija arī LU Botāniskā dārza direktors. Tajā strādāja docents Pauls Galenieks, docents Aleksandrs Zāmelis, ārkārtas profesors Heinrihs Skuja, ārštata asistents Eduards Jansons, privātdocents Aleksandrs Melderis un jaunākā asistente Helēna Starca-Ledus. Institūta zinātniskā darbība norisinājās ziedaugu un sporaugu sistemātikā un morfoloģijā, Latvijas floras pētniecībā, kā arī ģenētikā [2].

Nozīmīga bija Latvijas herbārija izveidošana. To sāka jau Botānikas laboratorijā. Latvijas ziedaugu herbārijam pamatā bija N. Maltas un RPI studenta Grosses 1000 eksemplāru liela kolekcija. Herbāriju nosauca par Latvijas floras centrālo herbāriju (ap 91 300), un tajā ietilpa šādas kolekcijas: Latvijas herbārijs (32 200), ko institūta darbības laikā papildināja tā darbinieku vākumi, K. R. Kupfera Baltijas herbārijs (ap 26 700), K. Starca (20 000), P. Lakševica (11 000) un J. Ilstera “Flora Baltica” (1300) herbārijs. Vācot materiālus par Latvijas ziedaugu floru, pirmo reizi konstatētas vairākas Latvijai jaunas augu sugas, noteiktas zinātnei jaunas sugas, noskaidrota daudzu sugu izplatība. Latvijas ziedaugus apstrādāja Pauls Galenieks – rožu ģinti, asistents Aleksandrs Melderis – *Erythrea* ģinti, Aleksandrs Zāmelis – rasaskrēsliņu (*Alchemilla*) un silpureņu (*Pulsatilla*) ģinti, Helēna Ledus (Starcs) – Rietumzemgales floru, Arvīds Apinis pētīja *Trapa natans* (peldošā ezerrieksta) augšanas apstākļus Klaucānu un Pokrates ezerā. Institūtā izveidoja arī Vispārējo (pasaules) ziedaugu herbāriju, 1929. gadā no K. R. Kupfera nopērkot kolekciju ar 27 900 eksemplāriem. Vērtīgas bija N. Maltas savāktās sūnu kolekcijas, A. Brutana ķērpju, J. Smaroda sēņu, kā arī iegādātās tropisko paparžu kolekcijas.

Institūts kopā ar Botānisko dārzu izdeva rakstus “Acta horti botanici Universitatis Latviensis”. Iznāca 12 sējumi (1926–1939) [4].

Nikolajs Malta, Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes absolvents (1914), profesora P. Valdēna un M. Centneršvēra asistents, studiju laikā darbodamies Rīgas dabas pētnieku biedrībā, ieguva labas zināšanas par Baltijas augu valsti, strādājot Baltijas Domēņu valdes laboratorijā, apceļojis daudzus Latvijas un Igaunijas apgabalus, iepazīies ar vietējo veģetāciju. 1916.–1918. gadā, dzīvodams Pleskavā, iepazīies ar Veļikajas upes grīvas floru. 1915. gadā vācu valodā publicēja darbu par Dienvidaustrumu Vidzemes floru [5], bet 1919. gadā par Pleskavas apgabala sūnu floru [6].

1921. gadā strādāja Botānikas muzejā Dalemā pie Berlīnes. 1925. gadā ieguva dabaszinātņu doktora *Dr. rer. nat.* grādu par pasaules sūnu vākuma *Zygodon Hook*

et Tayl ģints apstrādi. Lasīja lekcijas augu morfoloģijā, sporaugu sistemātikā, vēlāk apvienotā kursā augu morfoloģijā un augu sistemātikas speciālā kursā, vadīja seminārus un kandidāta darbus. 1927. gada 1. jūnijā ievēlēts par profesoru.

Pētīja Latvijas un Igaunijas floru, strādāja Latvijas augu sistemātikā, ģeogrāfijā un ziedaugu floristikā. Par Latvijas ziedaugiem devis apskatu rakstu krājuma "Latvijas zeme, daba un tauta" 2. sējumā [8].

Izvērtēdams Austrumbaltijas (Latvijas un Igaunijas) sūnu pētnieku darbus un izmantodams gan savus, gan citu zinātnieku vākus, N. Malta kopā ar J. Strautmani 1926. gadā publicēja pārskatus par aknu sūnām, 1930. gadā iznāk viņa pētījums par lielāko lapu sūnu apakšklasi – zaļsūnām. Šajos pārskatos N. Malta raksturoja sūnu ģeogrāfiskās izplatības īpatnības pētītajā teritorijā, minēja daudzas jaunas sugas un retu sugu atradnes.

Nozīmīgi bija N. Malta pētījumi augu ģeogrāfijā. Publikācijās viņš parādījis Latvijas augu ģeogrāfiskās izplatības īpatnības ziedaugiem un sūnām, runādams par Vidzemes, Kurzemes, Augšzemes floras elementiem [7].

Piedalījies starptautiskā universitāšu kongresā Oksfordā (1934) un 6. starptautiskajā botānikas kongresā Amsterdamā (1935) un vēl daudzos komandējumos Igaunijā, Somijā, Čehoslovākijā, Polijā.

N. Malta bija profesiju kameras loceklis (1939–1940). Rakstīja presē par angļu valodas nozīmi. Panāca, ka angļu valodu skolās noteica kā galveno svešvalodu vācu valodas vietā. Mācību grāmatas "Botānika" (1940) [9] līdzautors. Ar J. Grīvnieka vārdu 1938. gadā izdeva dzejoļu krājumu "Cik ātri steidzas laiks".

1944. gada augustā devās bēgļu gaitās uz Vāciju, kur Štolcenavā 21. novembrī abi ar dzīvesbiedri gāja bojā angļu uzlidojumā.

Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa III šķiru (1929) un Britu impērijas ordeni virsnieka pakāpē [1, 3, 10, 11].

Pauls Galenieks, Rīgas Politehniskā institūta Lauksaimniecības nodaļas absolvents (1918). Studiju laikā klausījās ievērojamā pazemes sēņu pētnieka profesora Fjodora Būholca lekcijas botānikā un augu fizioloģijā. 1916. gadā piedalījās Aizkaukāza floras un faunas pētīšanas ekspedīcijā. 1920. un 1921. gada vasarā vadīja ārstniecības augu pētīšanas ekspedīciju Altajā. 1921. gada rudenī atgriezies Latvijā. 1922. gadā kopā ar Aleksandru Zāmeli ierīkoja LU Botānisko dārzu Dreiliņos, kur izsēja Altajā ievāktās sēklas. Bija viens no LU Botāniskā dārza draugu biedrības dibinātājiem (1928). 1923. gadā iepazinās ar 14 botānisko dārzu iekārtojumu Vācijā, Austrijā un Šveicē, bet 1925. gadā – ar paleobotānikas metodēm Berlīnē profesora Šollera laboratorijā. 1933. gadā Stokholmas Universitātē specializējās putekšņu un diatomeju analizēs [12].

1925. gadā habilitējās, kļuva par vecāko asistentu LU Dabaszinātņu fakultātē, 1926. gadā kļuva par privātdocentu. Latvijas Universitātē lasīja lekcijas vispārīgā botānikā, purvu botānikā, vispārīgā augkopībā, vadīja praktiskos darbus augu morfoloģijā un sistemātikā. Uzstājās ar populārzinātniskiem lasījumiem, rakstīja populārus rakstus ar pseidonīmu Omegars. Sarakstīja mācību grāmatu vidusskolām "Botānika" (1924) [13], kas piedzīvoja piecus izdevumus [1, 13]. Rediģēja Dabaszinātņu biedrības žurnālu "Daba".

Pētījumi paleobotānikā veltīti Kurzemes brūnoglēm un interglaciālai florai [14]. Par darbu “Interglaciāls kūdras slānis pie Dēseles Lejniekiem Kurzemē” 1926. gadā saņēma Krišjāņa Barona prēmiju.

P. Galenicka pētījumi par Latvijas savvaļas rozēm noslēdzās 1936. gadā ar doktora disertāciju un ievēlēšanu par docentu. Pievērsās ķērpjiem, sūnām, ziedaugiem un paparžaugiem. Viņa savāktā bagātā herbārija kolekcija gāja bojā 1944. gadā, nodegot Jelgavas pilij. Devis Latvijas floras apskatu, sākot ar devona laikmetu [15]. Par rakstu krājuma “Latvijas zeme, daba un tauta” 2. sējuma “Daba” sastādīšanu un rediģēšanu kopā ar N. Maltu 1937. gadā saņēma K. Barona prēmiju. No 1939. gada Jelgavas Lauksaimniecības botānikas katedras vadītājs un profesors. LLA rektors (1940) [12, 13].

Aleksandrs Zāmelis studējis Pēterburgas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē dabaszinības (1914–1919). Beidzis Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti (1921), habilitējies (1925), kļuvis par privātdocentu un 1935. gadā par docentu. Lasīja lekciju kursus vispārīgā botānikā, speciālā augu sistemātikā, augu iedzimtībā, augu sistemātikas un fitogrāfijas metodēs, ievadu Latvijas floras pētīšanas darbos, vadīja speciālos praktiskos darbus un kandidāta darbus [1].

Ievēlot 1941. gadā Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā par štata docentu, viņš palika Latvijas Universitātē par ārštata docentu. 1942. gadā aizstāvēja doktora disertāciju par krustziežu dzimtas augu krustošanos. Viņa dzīves ceļš pāragri noslēdzās 1943. gada 7. septembrī 46 gadu vecumā [1, 3, 11, 16, 17].

A. Zāmelis veica pētījumus augu iedzimtībā ar morfoloģiski anatomiskām, ģeogrāfiski ekoloģiskām un ģenētiskām metodēm. Pētīja radnieciskus sakarus dažādās krustziežu augu sugās. Noskaidroja pašneauglību un pašneauglības iedzimtību kurvjziežu dzimtas augiem, pētīja plazmas lomu iedzimtībā ģintī Begonia un rentgenstaru iedarbību uz Ipomea un Pisum (zirņu) attīstību. Ieguva jaunas dekoratīvo augu šķirnes [18, 19].

Heinrihs Skuja iestājās Latvijas Universitātes Dabaszinātņu nodaļā 1922. gadā kā brīvklauvētājs. Studentu darbu konkursā viņa darbs “Mērsraga Ragaciema piekrastes aļģu flora” ieguva pirmo godalgu. Tāpēc viņu ieskaitīja ne vien par studentu, bet reizē arī par subasistentu Augu morfoloģijas un sistemātikas institūtā. Līdz tam viņam bija publicēti 12 darbi [1]. 1929. gadā beidza fakultāti. Botānikas katedrā viņu ievēlēja par jaunāko asistentu.

1935. gadā H. Skuja habilitējās un kļuva par privātdocentu. Lasīja lekcijas: izvēlētās nodaļas no protistoloģijas, vadīja praktiskos darbus protistoloģijā un kandidāta darbus [2].

Doktora disertāciju “Pētījumi par Ķīnas, sevišķi tās dienvidrietumu daļas aļģu floru un veģetāciju” aizstāvēja 1943. gadā. Emigrēja uz Zviedriju (1944). Kļuva par Upsalas Universitātes profesoru un kompetentāko aļģu pētnieku pasaulē [11, 20].

Latvijas Universitātes laikā H. Skuja publicējis 25 darbus algoloģijā gan par Latvijas jūras un saldūdens aļģu floru, gan par vācu Centrālāzijas ekspedīcijas (1927/28), Vīnes Zinātņu akadēmijas Ķīnas ekspedīcijas (1914/18) un Zunda ekspedīcijas (1928/29) aļģu materiāliem.

Pētījumu rezultātā Latvijas aļģu sugu skaits palielinājies no 200 līdz 2300 [4]. Aprakstīja 50 pilnīgi jaunas sugas un 3 jaunas ģintis: sārtāļģes *Kyliniella* (latvica) [21], zilaļģes *Tetrarcus* (ilsteri) un heterokonto (*Ilsteria quadrijuncta*). Par aļģu pētījumiem 1929. gadā saņēma Kultūras fonda, bet 1931. gadā – K. Barona prēmiju. Rakstu krājumā “Latvijas zeme, daba un tauta” aprakstīja Latvijas sporaugus, tai skaitā aļģes, sēnes, gļotsēnes, ķērpjus un paparžaugus [22, 45, 46].

Eduards Jansons studējis Sevastopoles Lauksaimniecības institūtā un Latvijas Universitātes Dabaszinātņu fakultātē Dabaszinātņu nodaļā, kuru beidza 1932. gadā, un strādājis par subasistentu. Ārštata asistents no 1936. gada 1. jūlija. Lasīja lekcijas dabas aizsardzībā. Fenoloģijā organizēja novērojumus LU Meteoroloģiskajā institūtā. Dabas aizsardzībā, sadarbojoties ar Meža departamentu, uzskaitīja aizsargājamus dabas pieminekļus. Pētīja kultūras un savvaļas augu attīstības fāzes [3, 4]. Latvijas konversācijas vārdnīcā bija Dabaszinātniskās nodaļas vadītājs un rakstu autors par augu un dzīvnieku sugām 1937.–1938. gadā. Piedalījies Fennobaltijas augu ģeogrāfu savienības konferencēs Somijā, Igaunijā, Lietuvā.

Aleksandrs Melderis strādāja Latvijas Universitātes Botāniskajā dārzā (1928–1936) un par docētāju (1936–1944). Veica pētījumus Latvijas floristikā, augu iedzimtībā un citoloģijā. Sarakstīja darbu “LU Botāniskā dārza augu mājas” un kopā ar K. Ābeli un N. Maltu mācību grāmatu “Botānika”.

Emigrācijā Britu muzeja zinātniskais līdzstrādnieks (1951–1974) – Eiropas herbārija vadītājs [3, 11].

Helēna Starca-Ledus, jaunākā asistente (1938), publicējusi vairākus darbus, tajā skaitā par Zebrus ezeru un daudzsakņu ūdenslēcu *Spirodela polyrrhiza* [3].

Augu fizioloģijas un anatomijas institūts

Institūtu vadīja profesors Oktavs Trebū (1927–1934). Pēc viņa pensionēšanās to pārzināja profesors Nikolajs Malta (1934–1938). Pēc tam 1939. gadā par institūta vadītāju kļuva vecākais docents Kārlis Ābele, kuru 1939. gadā pārtarificēja par ārkārtas profesoru. Institūtā vēl strādāja ārkārtas profesore Marija Tauja-Tilmane, vecākais asistents Auseklis Veģis un asistents Arvīds (arī Arveds) Eduards Apinis, subasistenti J. Pāvulāns, V. Slaņķis, B. Veģe [2].

Zinātniskā darbība norisinājās augu fizioloģijā, anatomijā un citoloģijā, sevišķi vielmaiņas un attīstības fizioloģijā. Institūta paspārnē atradās augu fizioloģijas laboratorijas un anatomijas praktikumi ar aprīkojumu un instrumentiem, kas varēja nodrošināt studentiem attiecīgo priekšmetu apguvi.

Oktāvs Trebū (*Treboux*) strādāja Latvijas Universitātē no tās dibināšanas sākuma 1919. gadā. Pirms tam viņš bija mācībspēks Harkovas Universitātē, Novočerkaskas un Rīgas Politehniskā institūtā. 1924. gadā viņu ievēlēja par dabaszinātņu goda doktoru (*Dr. rer. nat. hon. c.*), 1927. gadā par Latvijas Universitātes profesoru. Viņš lasīja lekcijas augu fizioloģijā un augu anatomijā. Ar studentiem veica pētījumus aļģu floristikā, ķērpju simbiozē, ziedu bioloģijā, kviešu, rudzu un kartupeļu selekcijā [1, 2, 3]. Pētījumi maz publicēti, bet tie devuši ierosmi vairākiem kandidātu darbiem.

1. tabula

Bioloģijas mācībspēku akadēmiskais stāžs

Nr. p. k.	Vārds, uzvārds	Prof., ārk. prof.*	Vec. doc.	Doc., ārštata doc.*	Privātdocents, lektors*	Vec. asist.	Asist., ārštata asist.*	Jaun. asist., adjunkts*	Subasist.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Augu morfoloģijas un sistematikas institūts (1927–1944)									
1.	Nikolajs Malta	1927– 1944	1926– 1927	1920– 1926	1919– 1920*	–	–	–	–
2.	Pauls Gelenieks	–	–	1938– 1939	1926– 1938	1925– 1938	1921– 1925	–	–
3.	Aleksandrs Zāmelis	–	–	1935– 1941 1941– 1943*	1925– 1935	1928– 1935	1924– 1928	1922– 1924	1920– 1922
4.	Heinrihs Skuja	1934– 1944*	–	–	1925– 1943	1932– 1939	1930– 1932	1929– 1930	1923– 1929
5.	Eduards Jansons	–	–	–	–	–	1936– 1944*	–	1932– 1936
6.	Aleksandrs Melderis	–	–	1940– 1941	1943– 1944	–	1941– 1943	1936– 1940	1928– 1936
7.	Helēna Starca-Ledus	–	–	–	–	–	–	1938– 1944	1937– 1938
Augu fizioloģijas un anatomijas institūts (1927–1944)									
1.	Oktavs Trebū	1927– 1934	1926– 1927	1919– 1926	–	–	–	–	–
2.	Kārlis Ābele	1939* 1940– 1944	1938– 1939	1934– 1938	1924– 1934	1927– 1934	1924– 1927	1922– 1924	1920– 1922
3.	Marija Tauja-Tilmane	1939* 1940	1938– 1939	1934– 1938 1930– 1934*	1924– 1930	1923– 1928	1920– 1923	–	–
4.	Auseklis Veģis	–	–	1940– 1944	1938– 1940	1935– 1938	1931– 1935	1929– 1931	1928– 1929
5.	Arvīds Apinis	–	–	1940– 1944	1939– 1940	1939– 1940	1936– 1939	1934– 1936	1930– 1934

* Mācībspēka darbība tabulā minētajā laika posmā ar attiecīgo akadēmisko nosaukumu.

2. tabula

Mācībspēku darbs

Augu morfoloģijas un sistemātikas institūts

Nr. p. k.	Vārds, uzvārds	Dzīves dati	Augstskolas beigšanas gads	Darbība LU	Darbi LU laikā	
					grāmatas	raksti
1	2	3	4	5	6	7
1.	Nikolajs Malta Instit. vad. (1927–1944), Bot. dārza vad. (1922–1944), <i>Dr. rer. nat.</i> (1925)	1890.12.II Krustpīlī – 1944.21.XI Štolcenaavā	RPI, Ķīm. nod. 1914	1919–1944	1	30
2.	Pauls Galenieks Doc. (1938), <i>Dr. rer. nat.</i> (1936)	1891.23.II Rubas pag. – 1962.15.V Rīgā	RPI, Lauks. nod. 1917	1921–1939	1	8
3.	Aleksandrs Zāmelis Doc. (1931)	1897.25.VIII Jaunvāles pag. – 1943.7.IX Siguldā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1921	1920–1943	–	25
4.	Heinrihs Skuja Ārk. prof. (1943), <i>Dr. rer. nat.</i> (1943)	1892.8.IX Majoros – 1972.19.VII Upsalā, Zviedrijā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1927	1923–1944	–	31
5.	Eduards Jansons Ārštata asist. (1936)	1884.27.V Mētrienas pag. – ?	LU Mat.-dabaszin. fak. 1932	1932–1944	–	6
6.	Aleksandrs Melderis Priv. doc. (1943)	1909.19.I Jelgavā – 1986.31.XII Lielbritānijā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1936	1928–1944	–	11
7.	Helēna Starca-Ledus Jaun. asist. (1932)	1912.1.XI Zebrenes pag. – 2005.3.I Indianapolisā, ASV	LU Mat.-dabaszin. fak. 1927	1937–1944	–	4

Kārlis Ābele studējis dabaszinātnes Pēterburgas un Tērbatas Universitātē. Papildinājies Mārburgas Universitātē, kur ieguvis filozofijas doktora (*Dr. phil.*) grādu (1923). Tartu Universitātē 1934. gadā aizstāvēja doktora disertāciju, ieguva *Dr. rer. nat.* grādu. 1939. gadā kļuva par ārkārtas profesoru. Lasīja lekcijas augu anatomijā, ievadu bioloģijā, iedzimtības citoloģijas pamatos un speciālā augu anatomijā [23]. Bija žurnāla “Daba un Zinātne” redaktors (no 1934) [1, 3, 11].

Pētīja dīgļsomu un putekšņu attīstību dažās *Peperomia* sugās, kodola un plazmas relācijas maiņas šūnas dalīšanās ietekmē [23]. Sarakstīja grāmatu “Ievads iedzimtības mācībā” (1920) [24]. Pazīstams arī kā dramaturgs. Teātrī izrādītas viņa lugas “Ligatūra” (1925), “Stāsts par Gleihenes grāfu” (1926) un “Tautas darbinieki un mīla” (1931). Dzejoļi publicēti periodikā [25].

Emigrācijā bija Baltijas Universitātes Vācijā (1941–1949) un Adelaides Universitātes Austrālijā (1949–1961) profesors [26].

Marija Tauja-Tilmane, arhitekta Osvalda Tilmaņa māsa, beigusi Bestuževa augstākos sieviešu kursus Pēterburgā (1914), strādājusi par asistenti Mežu institūta Botānikas katedrā Petrogradā (1916–1920), no 1920. gada – Latvijas Universitātē. Papildinājusies Berlīnes Universitātē profesora G. Hāberlanda institūtā (1923). Ar darbu “Über Kulturversuche mit Spaltöffnungszellen” (1924) ieguvusi privātdocentes nosaukumu. Lasīja lekcijas augu fizioloģijā un izvēlētās nodaļas no augšanas fizioloģijas. 1930. gadā iepazīnās ar kvantitatīvās mikroķīmijas metodēm Vīnē un Insbrukā. 1936. gadā nomainīja vācisko uzvārdu Tilmane (*Thielman*) pret latvisko Tauja [1, 3].

M. Tauja-Tilmane ir augu fizioloģijas zinātnes iedibinātāja Latvijā. Pētīja fizioloģiskās parādības šūnās, lapu dzīves ilgumu dažādu kultūru apstākļos atkarībā no ūdeņraža un cukura koncentrācijas [4].

1934. gadā kļuva par vecāko docenti. 1939. gadā nostrificēta par ārkārtas profesori. Vācu okupācijas laikā nav strādājusi Universitātē. Pēc kara turpināja strādāt LVU Bioloģijas fakultātē par Augu fizioloģijas katedras vadītāju.

Auseklis Veģis, Latvijas Universitātes mācībspēks no 1929. gada, kā Rokfelleras fonda stipendiāts strādājis Utrehtas Universitātes Botānikas laboratorijā Holandē, pētot augu hormonus. Viņa pētījumi pierāda, ka augu miera stāvokli noteic ārējie apstākļi – temperatūra un dienas ilgums. Trimdā Zviedrijā kopš 1945. gada zinātniskais līdzstrādnieks Upsalas Universitātē [3, 27].

Arvīds Eduards Apinis, docents (no 1940), specializējies ekoloģijā, mikrobioloģijā un mikoloģijā. Pētīja ūdens sēnes un sūnas, Moricsalas veģetāciju un ezeriekstus Klaucānu ezerā [3, 4].

Trimdā Vācijā Baltijas Universitātē ārkārtas profesors (1946). No 1948. gada zinātniskā darbā Anglijā [28].

3. tabula

Mācībspēku darbs

Augu morfoloģijas un sistemātikas institūts

Nr. p. k.	Vārds, uzvārds	Dzīves dati	Augstskolas beigšanas gads	Darbība LU	Darbi LU laikā	
					grā- matas	raksti
1	2	3	4	5	6	7
1.	Oktavs Trebū Inst. vad. (1927–1933), prof. (1927) Leipcigas Univ., <i>Dr. phil.</i> (1901), <i>Dr. rer. nat. hon.</i> <i>c.</i> (1924)	1876.25.VI Pērnāvā – ?	Maskavas Univ., Fiz. mat. fak.	1919–1934	–	3
2.	Kārlis Ābele Inst. vad. (1939–1944), Tartu Univ. <i>Dr. rer. nat.</i> (1934)	1896.22.VII Bauņu pag. – 1961.24.I Adelaidē, Austrālijā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1921	1920–1944	2	15
3.	Marija Tauja-Tilmane Ārk. prof. (1939)	1889.14.I Šķibes pag. – 1975.4.IV Rīgā	Bestuževa Augst. siev. kursi, Fiz.- mat. fak. Pēterburgā 1913	1920–1941	–	7
4.	Auseklis Veģis Doc. (1940)	1903.27.XII Mazstraupes pag. – 1973. 5.VI Upsalā, Zviedrijā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1929	1928–1944	–	6
5.	Arvids Eduards Apinis Doc. (1940)	1907.15.VI Katva- ru pag. – 1979.2.V Velsā, Anglijā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1934	1930–1944	–	6

Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūts

Institūtu nodibināja 1920. gadā uz agrākā RTU Zooloģijas muzeja pamata pēc profesora Nauma Lebedinska pārcelšanās no Bāzeles Universitātes Šveicē uz Latvijas Universitāti. Viņš to vadīja līdz 1941. gadam, kad vācu okupācijas laikā viņam kā ebreju izcelsmes zinātniekam bija liegts strādāt Universitātē [28]. Institūts pēc zinātniskās iekārtas un pētījumiem ātri iekaroja vienu no pirmajām vietām fakultātē. Tajā strādāja ārkārtas profesors Leons Āboliņš, docents Oto Grotāns, vecākā asistente Anna Dauvarte, privātdocente Anna Āboliņa-Kroģe, asistente Austra Rēdliha un jaunākais asistents Jānis Immers [1, 2, 3].

Naums Gregors Lebedinskis lasīja lekciju kursus: Mugurkaulnieku salīdzināmā anatomija un sistemātika, Zooloģija, Evolūcijas teorija un iedzimtība, Embrioloģija, Fenogēnētika, Reģenerācija un transplantācija, Dzimuma dimorfisms. Vadīja seminārus un kandidāta darbus [29].

Sarakstīja monogrāfiju “Darwins Theorie der geschlechtlichen Zuchtwahl im Lichte der heutigen Forschung” (1932) [30], mācību grāmatas “Zooloģijas un salīdzināmās anatomijas pamati” (1924) [31] un “Mugurkaulnieku salīdzināmā anatomija” (1934–1938) [32].

Publicēja ap 60 zinātnisko rakstu salīdzināmā anatomijā, embrioloģijā, attīstības mehānikā un evolūcijas mācībā. Izvirzīja dzimumselekcijas monometra principa [33] un vispārīgās homologo orgānu izopotences teoriju. 1929. gadā izstrādāja vēlāk viņa vārdā nosaukto novecošanas atjaunošanas teoriju.

Mēģinājumos ar viņšpārņiem – papagaiļiem *Melopsittacus undulatus* – noskaidroja, ka mātīte dod acīmredzamu priekšroku tiem tēviņiem, kas ar pielīmētām spalvām un izkrāsošanu padarīti skaistāki. Tā izvēlas tēviņu nevis pēc tā aktīvās cīņas par viņu, bet pēc estētiskām pazīmēm.

Novecošanas atjaunināšanas pamatā ir operācija, kad, saplosot daļu sēklas izvadkanālu sēkliniekā, iegūst pastiprinātu attīstību pārējos kanālos. Praktiski to var izmantot tiem ērzeļiem un buļļiem vaislas spēju atjaunošanai, kas pirms operācijas bija šim uzdevumam pa daļai vai pilnīgi nederīgi [29].

Leons Ābolišs 1932. gadā kļuva par vecāko docentu. 1939. gadā viņu nostrificēja par ārkārtas profesoru. Lasīja lekcijas dzīvnieku fizioloģijā, zoopsiholoģijā, vispārīgā zooloģijā un salīdzināmā anatomijā. Sarakstīja mācību grāmatu “Vispārīgā zooloģija” (1930) [34].

Papildinājās Vīnes Zinātņu akadēmijas Bioloģisko pētījumu institūtā (1923–1924) un Neapoles Zooloģijas stacijā (1927–1928). Pētīja hipofīzes hormonus – A vitamīna lomu dzīvnieku seksuālkonstitūcijas veidošanā un dzimuma vielmaiņā – karotinoīdu uzkrāšanās spēku zivju ādā, pārvēršanos A vitamīnā, it sevišķi nārsta laikā. Apbalvots ar Atzinības krusta 3. šķiru (1928) [3].

1944. gadā emigrēja uz Zviedriju, kļuva par Upsalas Universitātes mācītbspēku (1950–1965) un goda doktoru (1959).

Oto Pēteris Grotāns beidza Latvijas Universitāti 1932. gadā un strādāja par asistentu (līdz 1937). Tālāk turpina darbu kā privātdocents (1937–1942) un docents (1942–1944) salīdzināmā anatomijā un histoloģijā. Lasīja lekcijas dzīvnieku histoloģijas pamatos, maņu orgānu mikroskopiskā anatomijā, zemāko mugurkaulnieku zobu sistēmās, mātes un embrija attiecībās zemākiem mugurkaulniekiem. Pētījis zīdītāju muskulatūras attīstību no filoģenētiskā viedokļa. Publicēja vairākus darbus mikroskopiskā anatomijā [3].

Anna Dauvarte, vecākā asistente (1932–1935), strādājusi eksperimentālā zooloģijā N. Lebedinska vadībā [3]. 1929. gada vasarā ar Kultūras fonda atbalstu strādājusi putnu kranioģijā Vīnes Dabas vēstures muzejā un Berlīnes Universitātes Zooloģijas muzejā [1].

Anna Āboliņa-Kroģe, privātdocente (no 1930), papildinājusies Neapoles Zooloģijas stacijā un Strasbūras Universitātes Medicīnas fakultātes Histoloģijas institūtā (1936, 1937). Publicēja zinātniskus rakstus par nervu maņu ķermeņu topogrāfiju un hipofīzes histoloģiju [3]. Kopš 1944. gada trimdā Zviedrijā strādāja savā nozarē.

4. tabula

Bioloģijas mācībspēku akadēmiskais stāžs

Nr. p. k.	Vārds, uzvārds	Prof., ārk. prof.*	Vec. doc.	Doc., ārštata doc.*	Privātdoc., lektors*	Vec. asist.	Asist., ārštata asist.*	Jaun. asist., adjunkts*	Subasist.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūts (1927–1944)									
1.	Naums Lebedinskis	1921–1941	–	1920–1921	–	–	–	–	–
2.	Leons Āboliņš	1939* 1940–1944	1932–1939	1928–1932	1923–1928	–	1924–1926	1922–1924	1920–1922
3.	Oto Grotāns	–	–	1942–1944	1937–1942	–	–	–	1929–1934
4.	Anna Dauvarte	–	–	–	–	1932–1935	1930–1932	1928–1930	1922–1928
5.	Anna Āboliņa-Kroģe	–	–	–	1940*	1936–1940	1932–1936	1930–1932	–
6.	Austra Rēdliha	–	–	–	–	–	1937–1944	1935–1937	1934–1935
7.	Jānis Immers	–	–	–	–	–	–	1939–1944	1936–1939
Sistemātiskās zooloģijas institūts									
1.	Gvido Šneiders	1919–1921	–	–	–	–	–	–	–
2.	Embriks Strands	1922–1944	–	–	–	–	–	–	–
3.	Nikolajs Tranzē	–	–	1938–1939	1930–1938	1923–1938	1920–1923	–	–
4.	Olga Trauberga	–	–	1940–1944	1939–1940	1935–1940	1929–1935	1926–1929	1921–1926
5.	Viktors Ozoliņš	–	–	–	–	1934–1937	–	–	1924–1934*
6.	Bruno Bērziņš	–	–	–	–	–	1941–1944	–	1937–1941

* Mācībspēka darbība tabulā minētajā laikā posmā ar attiecīgo akadēmisko nosaukumu.

5. tabula

Mācībspēku darbs
Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūts

Nr. p. k.	Vārds, uzvārds	Dzīves dati	Augstskolas beigšanas gads	Darbība LU	Darbi LU laikā	
					grāmatas	raksti
1.	Naums Lebedinskis Insts. vad. (1921–1941), prof. (1921)	1888.2.II Odesā, Krievijā – 1942.27. III Rīgā	Črihes Univ. 1913	1920–1941	3	39
2.	Leons Āboliņš Insts. vad. (1941–1944), ārk. prof. (1944)	1895.13.IV Stāmerienas pag. – 1974.18.I Upsalā, Zviedrijā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1921	1920–1944	1	15
3.	Oto Grotāns Ārštata doc. (1942)	1901.21.VII Biržu pag. – 1968. ? XII Čikāgā, ASV	LU Mat.-dabaszin. fak. 1932	1919–1944	–	5
4.	Anna Dauvarte Vec. asist. (1932)	1892.20.IX Brenģuļu pag. – 1935.6.IV Rīgā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1927	1922–1935	–	9
1	2	3	4	5	6	7
5.	Anna Āboliņa-Kroģe Priv. doc. (1930)	1905.27.VIII – Jaunburtnieku pag. – 1997.6.VI Upsalā, Zviedrijā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1930	1930–1944	–	4
6.	Austra Rēdliha Asist. (1937)	1905.21.V Kaln- ciema pag. – 1987. Rīgā	LU Mat.-dabaszin. fak. 1939	1934–1944	–	1
7.	Jānis Immers Jaun. asist. (1939)			1936–1944		

Sistemātiskās zooloģijas institūts

Institūtu izveidoja uz Zooloģijas kabineta pamata. To vadīja agrākais Rīgas Politehniskā institūta adjunktprofessors Gvido Šneiders (*Guido Schneider*) (1920–1921) [35]. Viņa vietā 1922. gadā par Zooloģijas kabineta vadītāju un 1923. gadā par Sistemātiskās zooloģijas institūta vadītāju kļuva norvēģu izcelsmes zinātnieks profesors Embriks Strands. Vēl institūtā strādāja docents Nikolajs Tranzē, privātdocente Olga Trauberga, vecākais asistents Viktors Ozoliņš un asistents Bruno Bērziņš [1, 2, 3].

Embriks Strands, strādājot Zooloģijas muzejā (1907–1922) un Entomoloģijas muzejā Berlīnē (1912–1920), bija veicis plašus pētījumus zooloģijā un faunistikā un ieguvis starptautisku atzinību. Kopš 1910. gada viņš bija žurnāla “Archiv für

Naturgeschichte” redaktors. Šajā laikā viņš apstrādāja dažādu lielu ekspedīciju zooloģisko materiālu, publicēja vairāk nekā 600 zinātnisku darbu.

Latvijas Universitātē E. Strands lasīja lekciju kursus vispārīgā un bezmugurkaulnieku zooloģijā, speciālā sistemātikā, zooloģijā un zooģeogrāfijā. Vadīja seminārus, speciālos praktiskos un kandidāta darbus. Rīgā pievērsās galvenokārt Eiropas ziemeļrietumu dabas faunai un bezmugurkaulniekiem. Pētīja vietējās faunas saldūdens sūkļus, mizu kaitēkļus un saldūdens mīkstmiešus.

No 1924. gada bija LU Hidrobioloģiskās stacijas direktors. 1929. gadā iedibināja zinātnisku žurnālu “Folica Zoologica et Hydrobiologica”. Laikā līdz 1939. gadam iznāca 9 sējumi.

E. Strands bija daudzu zinātņu akadēmiju, savienību un biedrību loceklis vai goda loceklis. 118 zoologi nosaukuši jaunatklātas dzīvnieku ģintis E. Stranda vārdā: Strandia, Strandiella, Strandiola, Embrikiā, Embrikiola.

1929. gadā E. Strands saņēma LU goda doktora nosaukumu *Dr. rer. nat. hon. c.* [1, 3, 36].

Izdevumā “Festschrift zum 60 Geburtstag von Professor Dr. Embrik Strand” 5 sējumos (1936–1939) 126 pazīstami zoologi no 25 zemēm veltījuši profesoram Strandam savus apcerējumus [37]. Sējumi aptver 3436 lapašpuses ar 98 tabulām.

E. Strands pārdzīvoja Otro pasaules karu: mira Rīgā 1947. gada 3. novembrī 71 gada vecumā.

Hidrobioloģiskās stacijas, kuras direktors no 1924. gada bija Embriks Strands, darbība izpaudusies jūras un saldūdens pētniecībā. Jūras pētniecība veikta saskaņā ar Starptautiskās jūras padomes noteikumiem. Pētījumi dod labu ieskatu Baltijas jūras un Rīgas jūras līča ūdens cirkulācijā, planktona un bentosa veidošanās procesā. Pētīti Usmas ezera un Latgales dziļūdens ezeru zivis un planktons. Stacijā no 1925. līdz 1937. gadam darbojās vecākais asistents **Viktors Ozoliņš**, bet pēc viņa nāves Bruno Bērziņš. E. Strands ar V. Ozoliņu devuši Hidrobioloģijas stacijas pētījumu atskatu Baltijas jūrā un Rīgas jūras līcī (1933–1936) [38, 39].

Bruno Bērziņš publicēja darbus par Latvijas putniem un Latvijas jūras un saldūdens zivīm. Trimdā strādāja Lundas Universitātes Limnoloģijas institūtā Zviedrijā, Lundas Universitātes goda doktors (1981) [40].

Nikolajs Tranzē (Transehe), docents (no 1938), Helgolandes stacijā 1923. gadā iepazinās ar putnu ceļošanas pētījumiem. 1925. gadā nodibināja Latvijas ornitoloģijas centrāli. Vadīja to līdz 1939. gadam, kad emigrēja uz Vāciju. Lasīja lekcijas zooloģijā, ornitoloģijā, mamaloģijā un salīdzināmā anatomijā.

Ornitoloģijas centrāle veica darbus trīs virzienos: putnu aizsardzībā, putnu faunas pētniecībā un putnu apgredzenošanā [1, 3]. Publicēja rakstus par putniem un putnu aizsardzību. Kopā ar R. Sinātu sarakstīja grāmatu “Latvijas putni” (1932) [41].

Olga Trauberga, privātdocente (no 1939), vadīja praktiskos darbus zooloģijā, dzīvnieku noteikšanā un speciālos praktiskos darbus. Publicēja rakstus par Latvijas zemākiem dzīvniekiem – miriapodiem, sūkļiem un briozojiem [42]. Grāmatas

“Praktiskie darbi zooloģijā studentiem” (1933) [43] autore un grāmatas “Zooloģija” vidusskolām (1938) līdzautore [44]. Pēc Otrā pasaules kara strādāja LU Bioloģijas fakultātē par Zooloģijas katedras vadītāju.

Austra Rēdliha, asistente (no 1937), publicēja rakstus par Latvijas kailajām pelēm arniecīgu apmatojumu, LVU docētāja (līdz 1973) [3].

6. tabula

Mācībspēku darbs
Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūts

Nr. p. k.	Vārds, uzvārds	Dzīves dati	Augstskolas beigšanas gads	Darbība LU	Darbi LU laikā	
					grāmatas	raksti
1.	Gvido Šneiders Prof. (1919), <i>Dr. phil.</i> (1907), inst. vad. (1919–1921)	1866.30.X Rēvelē – 1948.	Tērbatas Univ. 1890	1920–1921	–	–
2.	Embriks Strands Prof., LU goda dokt. (1929), inst. vad. (1922–1944)	1876.2.VI Norvēģijā – 1947.3.XI Rīgā	Oslo Univ. 1897	1923–1944	–	207
3.	Nikolajs Tranzē <i>Dr. phil.</i> (1913), doc. (1938)	1886.31.II Brenģuļu pag. – 1969.29.IX Vācijā	Leipcigas Univ. 1913	1920–1939	1	19
4.	Olga Trauberga Doc. (1938)	1894.8.IX Ēveles pag. – ?	LU Mat.-dabas- zin. fak. 1926	1921–1944	2	6
5.	Viktors Ozoliņš Vec. asist. (1934)	1895.15.X Pāles pag. – 1937.20.IX Rīgā	LU Mat.-dabas- zin. fak. 1927	1924–1937	–	22
6.	Bruno Bērziņš Asist. (1941)	1909.18. VII Rīgas Jūrmalā – 1985.5.IX ?	LU Mat.-dabas- zin. fak. 1941	1937–1944	–	38

VĒRES

1. *Latvijas Universitāte 1919–1929*. Rīga: LU, 1929. 616 lpp.
2. Malta N. Matemātikas un dabaszinātņu fakultāte. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939*. 1. daļa. Rīga: LU, 1939, 475.–545. lpp.
3. *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. 2. daļa. Mācības spēku biogrāfijas un bibliogrāfija. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 647. lpp.
4. Ābele K. Dabas zinātnes. *Zinātne tēvzemei divdesmit gados 1918–1938*. Rīga: LU, 1938, 19.–46. lpp.
5. Malta N. Floristische Notizen aus Südostlivland. *Korrespondenzblatt des Naturforscher Vereins zu Riga*, Bd. LVII. Riga, 1915.

6. Malta N. *Beiträge zur Moosflora des Gouvernements Pleskau mit besonderer Berücksichtigung des Kalksteingebietes der Welikajamündung*. Rīga, 1919.
7. Malta N., Strautmanis J. Übersicht der Mossflora des Ostbaltischen Gebietes, 1. *Acta Horti Botanici. Latvijas universitātes raksti*, 1. Rīga, 1926, Nr. 1.
8. Malta N. Latvijas ziedaugi. *Latvijas zeme, daba un tauta*, 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 134.–143. lpp.
9. Malta N., Ābele K., Melderis A. *Botānika*. Rīga: Valters un Rapa, 1940, 368. lpp.
10. Āboliņa A., Laiviņš M. Profesora Nikolaja Maltas devums latviešu dabaszinātnēs. *Jaunākais Mežsaimniecībā*. Rīga, 1990, 63.–78. lpp.
11. Vimba E. Latvijas Universitātes docētāji botāniķi Latvijas augu valsts pētnieki un jauno speciālistu audzinātāji. *LU Raksti*, 653. sēj. *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: Zinātne, 2002, 233.–246. lpp.
12. Berga I., Grosvalds I. Biologam profesoram Paulam Galeniekam – 120. *RTU Zinātniskie raksti*, 8. sēr. *Humanitārās un sociālās zinātnes. Zinātņu un augstskolu vēsture*, 18. sēj. Rīga: RTU, 2011, 88.–90. lpp.
13. Galenieks P. *Botānika*. Rīga: 1924, 1945.
14. Galenieks P. La flore des depots interglaciaires de la Lettonie. *Complex rendus des seances de la Societe de biologie*, vol. 94, Nr. 9. Paris, 1926.
15. Galenieks P. Latvijas floras vēsture. *Latvijas zeme, daba un tauta*, 2. sēj. *Latvijas daba*. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 3.–33. lpp.
16. Skuja H. Aleksandrs Zāmelis 1897–1943. *Berichte der Deutschen Botanischen Gesellschaft*. 1955, Bd., LXVIII, S. 121–124.
17. Ross R. *Alexanders Zāmelis*. *Watsonia*, 1987, 16, p. 459.
18. Zāmelis A. Trīs Latvijā jaunatklatās ziedaugu sugas. *Latvijas Universitātes raksti*, 10. sēj., 1924.
19. Zāmelis A. Ein neuer Frauenmantel für das Ostbaltische Gebiet – *Alchemilla pratensis* Schmidt. *Latvijas Universitātes Botāniskā dārza raksti*, Nr. 5. Rīga, 1931, 193.–194. lpp.
20. Cildināts latviešu zinātnieks. [Par H. Skuju.] *Universitas*, Nr. 9, 1962, 69. lpp.
21. Skuja H. Kāda jauna saldūdens sārtalga *Kyliniella latvica* n.g., n.sp. *Latvijas Universitātes Botāniskā dārza raksti*, Nr. 1. Rīga, 1926.
22. Skuja H. Latvijas sporaugi. *Latvijas zeme, daba un tauta*, 2. sēj. *Latvijas daba*. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 52.–152. lpp.
23. Abele K. Zur Kenntnis der Zell und Kernstellung in dem primären Meristem. Protoplasma. *Latvijas Universitātes raksti*, XXV, 1. Rīga, 1936, 92.–114. lpp.
24. Ābele K. *Ievads iedzimtības mācībā*. Rīga, 1926.
25. Ābele K. Latviešu rakstniecība biogrāfijās. *Latvijas enciklopēdija*. Rīga, 1992, 9. lpp.
26. Ābele K. *Latvju enciklopēdija 1962–1982*, 1. sēj. Lincoln USA, American Latvian Association in the United States, 1983, 2. lpp.
27. Veģis A. *Latvju enciklopēdija*, 3. sēj. Stokholma: Apg. Trīs Zvaigznes, 1953–1955, 2613. lpp.
28. Apinis A. *Latvju enciklopēdija*, 1. sēj. Stokholma: Apg. Trīs Zvaigznes, 1950–1951, 65. lpp.
29. Lebedinskis (Lebedinsky) N. *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 7. sēj. Rīga: A. Gulbja apg., 1935, 22700.–22701. sleja.
30. Lebedinsky N. *Darwins Theorie der geschlechtlichen Zuchtwahl im Lichte der heutigen Forschung*. Hague: Nijhoff, 1932, 244 S.

31. Lebedinskis N. *Zooloģijas un salīdzināmās anatomijas pamati, 1 d. Vispārējā zooloģija un eksperimentālā bioloģija*. Rīga: A. Gulbis, 1924.
32. Lebedinskis N. *Mugurkaulnieku salīdzināmā anatomija, 1934–1938*. Rīga: A. Gulbis, 578. lpp.
33. Lebedinsky N. Das “Monometerprinzip” der Sexualektion. *Acta Societatis Biologicae Latviae*, 1932, III, 1.–7. lpp.
34. Āboliņš L. *Vispārīgā zooloģija*. Lekciju kurss. Rīga: 1930. 196 lpp. (litografēts).
35. Schnieder G. A. J. *Deutsch-baltisches biographisches Lexikon, 1710–1960*. Köln, Wien, Böhlau, 1970, 692. lpp.
36. Strands (Strand) E. *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 20. sēj. Rīga: A. Gulbja apg., 1939–1940. 40814–40816. sleja.
37. *Festschrift zum 60 Geburtstag von Prof. Dr. Embrik Strand*, 5 sēj. Rīga: LU, 1936–1939. 3438 lpp.
38. Strand E., Ozoliņš V. Hydrographische Untersuchungen der hydrobiologischen station im Rigaer Meerbusen und im Baltischen Meere. *Folia zoologica et Hydrobiologica*. Riga: 1931, III, 255.–256. lpp.
39. Strands E., Ozoliņš V. Hidrobioloģiskās stacijas hidrogrāfiskie pētījumi Rīgas jūras līcī un Baltijas jūrā. *Folia zoologica et hydrobiologica*. Rīga, 1932, IV, 58.–61. lpp.; 1932, IV, 271.–276. lpp.; 1933, V, 38.–40. lpp.; 1934, VI, 315.–323. lpp.; 1934, VII, 30.–37. lpp.; 1935, VIII, 288.–290. lpp.; 1936, IX, 84.–89. lpp.
40. Bērziņš B. *Latvju enciklopēdija 1962–1982*, 1. sēj. Stokholma: Apg. Trīs Zvaigznes, 1950–1951, 253. lpp.
41. Tranzehe N., Sinats R. *Latvijas putni*. Rīga: 1932. 341 lpp.
42. Trauberga O. Latvijas zemākie dzīvnieki. *Latvijas zeme, daba un tauta*. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 577.–640. lpp.
43. Trauberga O. *Praktiskie darbi zooloģijā studentiem*. Rīga, 1933. 116 lpp.
44. Trauberga O. *Zooloģija vidusskolām* (līdzautore). Rīga, 1938. 206 lpp.
45. Piterāns A. Algologam Heinriham Skujam – 100. *Latvijas ZA vēstis*, B, 5 (538), 1992, 77.–79. lpp.
46. Piterāns A. Heinrihs Skuja's contribution to phycological research in Latvia. *Nord. J. Botanica*, 12 (5) 1992, p. 505–506.

Summary

In 1919, the University of Latvia was founded, which included the Faculty of Mathematics and Natural sciences with sub-branches of mathematics, physics, geophysics, astronomy, botany, zoology, geography and geology. Several institutes in which botanical studies were carried out were the Institute of Plant Morphology and Systematics, Institute of Plant Physiology and Anatomy. Zoological studies were conducted in the Institute of Comparable Anatomy and Experimental zoology and Institute of Systematics of Zoology. The following by outstanding botanists read courses in botany and zoology and conducted research: Nikolajs Malta, Pauls Galenieks, Aleksands Zāmelis, Heinrihs Skuja, Oktāvs Trebū, Kārlis Ābele, Marija Tauja-Tilmane and zoologists Naums Lebedinskis, Leons Āboliņš, Embriks Strands, and Nikolajs Tranzē.

Keywords: *University of Latvia, botany, zoology.*

**Fitopatoloģijas iedibinātājs Latvijā profesors
Maksis Eglītis (1892–1974)
*Professor Maksis Eglītis (1892–1974),
the Founder of Phytopathology in Latvia***

Ilgars Grosvalds

Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1010

Ivans Griņevičs

Pļavas iela 11, Rembate, Rembates pagasts, Ķeguma novads, LV-5016
E-pasts: johann.grinewitsch@web.de

Profesors *Dr. sc. nat., Dr. agr.* Maksis Eglītis līdzās docentam Jānim Bickim ir fitopatoloģijas zinātnes par augu slimībām un augu aizsardzības iedibinātājs Latvijā. Viņa dzīve un darbs saistās ar Latvijas augu aizsardzības institūtu Latvijas Universitātē, Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju, Baltijas Universitāti un Vašingtonas Valsts universitātes Rietumvašingtonas pētniecības staciju. Viņš bija LU Lauksaimniecības fakultātes Augu slimību katedras vadītājs, Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas rektors un Lauksaimniecības fakultātes dekāns, Baltijas Universitātes latviešu rektors un Rietumvašingtonas pētniecības stacijas zinātniskais līdzstrādnieks. Viņu kā personību raksturo dzimtenes mīlestība, patriotisms, dedzīga un nesavtīga atdeve zinātnēi. M. Eglīša vārds zinātnē pazīstams kā Latvijā, tā Amerikas Savienotās Valstīs. Latvijā viņš galvenokārt pētījis kartupeļu un rudzu slimības, ASV – rododendru, kultivētu dzērveņu un zilenāju slimības.

Atslēgvārdi: fitopatologs, Latvijas Universitāte, Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija, Baltijas Universitāte, Rietumvašingtona pētniecības stacija.

Par Maksi Eglīti rakstīts Latvijas Universitātes [1–6] un Latvijas Lauksaimniecības universitātes [7, 8], un Baltijas Universitātes [9] izdevumos, par viņu varam uzzināt “Latviešu darbinieku galerijā” [10], biogrāfiskā vārdnīcā “Es viņu pazīstu” [11], Vidus vidzemnieku biogrāfiskā vārdnīcā [12] un enciklopēdijās latviešu valodā [13–16], kā arī dažādos periodiskos izdevumos [17–25].

Ziņas par M. Eglīti atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos (lietas Nr. 173, apraksts Nr. 9).

Dzīve un darbs

1. Studiju un pirmie darba gadi (1911–1924)

Maksis Eglītis nācis pasaulē 1892. gada 13. aprīlī Cēsu apriņķa Mārsēnu pagasta Startu muižas nomnieka Jēkaba Eglīša un Annas Eglītes (dzim. Lapsiņa) daudz bērnu ģimenē. Pirmizglītību ieguvis mājās pie mājskolotāja Eduarda Levitāna.

Par viņu divus gadus vecākais brālis selekcionārs Edgars Eglītis (1890. g. 26. jūl. Mārsēnos – 1975. g. 3. dec. Helsinkos, Somijā) studējis RPI Lauksaimniecības fakultātē (1909–1912), bijis Priekuļu lauksaimniecības izmēģinājumu un selekcijas stacijas vadītājs (1923–1944). Izveidojis šķirni “Priekuļu uzlabotie vidējie rudzi”, pētījis lupīnas, lucernas, lauku un sojas pupas un selekciju. Maksis Eglītis mācījās Rīgas Biržas komercskolā (1901–1910), studēja Rīgas Politehniskā institūta Lauksaimniecības nodaļā (1910–1918) [15].

1911. gadā iestājās studentu korporācijā “Talavija”. No 1912. gada līdztekus studijām strādāja Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrībā par lauku izmēģinājumu instruktoru. 1914. gada vasarā darbojās Priekuļos Baltijas Bioetomoloģiskās stacijas vadītāja agronoma Jāņa Bickas vadībā par praktikantu. 1914. gadā iesaukts armijā zemessargos, tomēr drīz atbrīvots studiju turpināšanai. Pārzināja Rīgas Centrālbiedrības noliktavas Cēsīs, pēc tam 1917. gadā strādāja Cēsu apriņķa Pārtikas valdē. Devās uz Maskavu. Rīgas Politehniskā institūta profesora Fjodora Buholca vadībā izstrādā darbu par Baltijas rūsas floru: “Baltijas divmāju Puccinia un Uromyces sugas”. Diplomdarbu aizstāvēja 1918. gada maijā un ieguva 1. šķiras agronoma grādu. Pēc Latvijas valsts proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī iestājās darbā Apgādības ministrijā, bet jau decembrī brīvprātīgi kopā ar brāļiem Edgaru, Hariju un Paulu pieteicās Atsevišķajā studentu rotā. Piedalījās Kurzemes atbrīvošanas cīņās, intendantūras organizēšanas darbā, vadīja Armijas saimniecības pārvaldes pārtikas un furāžas (lopbarības) nodaļu.

1920. gada 15. septembrī M. Eglīti atvaļināja no armijas, paaugstinot par leitnantu. Pēc Zemkopības ministrijas pieprasījuma aizkomandēja uz Lauksaimniecības departamentu. Pavēlē Nr. 251, ko 1920. gada 17. septembrī parakstījis Latvijas armijas pārvaldes priekšnieka vietas izpildītājs pulkvedis Roberts Dambītis, teikts: “Sākot ar 23. jūliju 1919. g. leitnants Eglītis ieņēma armijas Saimnieciskās pārvaldes Pārtikas un furāžas nodaļas priekšnieka vietu. Visu laiku, kad armija kāvās uz visām pusēm, leitnantam nācās strādāt visgrūtākos apstākļos: zemi bija izlaupījusi okupācijas vara, lielinieki un bermontieši, nebija satiksme ne ar ārzemēm, ne arī iekšzemē neskatoties uz visām tām grūtībām mūsu armija, cik to atļāva apstākļi bija apgādāta ar pārtiku, par ko lieli nopelni piekrit leitnantam Eglītim.”

Līdz 1921. gada maijam M. Eglītis vadīja Lauksaimniecības ziemas skolu Valmierā, pēc tam strādāja tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrībā “Daugava”. Pēc Latvijas Universitātes docenta Jāņa Bicka aiziešanas 1922. gadā no Bioetomoloģiskās stacijas to vēlāk nosauca par Latvijas Augu aizsardzības institūtu, un M. Eglītis uzņēmās tās vadītāja pienākumus. Viņš bija tās priekšgalā līdz 1929. gadam. Viņa tuvākie palīgi šai laikā bija Edgars Ozols (vēlāk Latvijas Lauksaimniecības universitātes profesors), Kārlis Starcs, J. Smarods un E. Ziemeļis.

2. Latvijas Universitātē (1922–1939)

1922. gadā M. Eglīti ievēlēja par jaunāko asistentu J. Bicka vadītājā Augu un kaitēkļu un kaišu katedrā Latvijas Universitātē. 1923. gadā viņš piedalījās starptautiskā fitopatologu un entomologu konferencē Nīderlandē, Vageningenā, Zemkopības ministrijas uzdevumā iepazīnās ar Nīderlandes, Dānijas un Vācijas augu aizsardzības organizācijām. 1924. gadā M. Eglīti ievēlēja par asistentu. 1926. gadā par habilitācijas

(*venia legendi*) darbu “Kartupeļu slimības Latvijā” viņam piešķīra privātdocenta nosaukumu. 1927. gadā viņš kļuva par Fitopatoloģijas katedras vadītāju un 1928. gadā – par docentu. Viņa tuvākie darbabiedri bija docents Jānis Bickis, kas līdz 1926. gadam lasīja augu slimību kursu Lauksaimniecības un Mežkopības nodaļas studentiem, un Laimonis Dzilnītis, kas lasīja etomoloģijas kursu mežkopības studentiem. 1929. gadā M. Eglītis piedalījās Baltijas valstu Agronomu savienības kongresā Tērbatā. 1930.–1932. gadā vasaras semestrī iepazinās ar lauksaimniecības un augu aizsardzības izmēģinājuma iestādēm Šveicē un papildinājās augu slimībās Cīrihes Tehniskā augstskolā Speciālās botānikas institūtā (*Eidgenössische Technische Hochschule Zürich Institut für Spezielle Botanik*) pie profesora Ernsta Goimana (*Ernst Gäumann*). Izstrādāja un 1932. gadā aizstāvēja disertāciju “Infekcijas ietekme uz temperatūru un oglekļa gāzes atdevi kartupeļiem” (*Die Einfluss der Infektion an die Temperatur und die Kohlendioxidabgabe bei Kartoffeln*) un ieguva dabaszinātņu doktora grādu (*Dr. sc. nat.*). Arī 1933. gada vasaras semestrī strādāja par Dr. Ernsta Goimana asistentu. Tai pašā gadā viņu ievēlēja par Latvijas Universitātes vecāko docentu. M. Eglītis lasīja lekcijas augu slimībās. M. Eglīti kā lektoru raksturo agronoms P. Danga: “Eglītis bija pasīks augumā un atturīgas dabas, runāja paklusā balsī, prata piesaistīt uzmanību savām lekcijām ar skaidri saprotamu iztirzājumu, kā dažādu slimību izsauceju – mikroorganismu sarežģītā darbība ietekmē kultūraugu un to ražas un kā ar tām cīnīties. Nemot vērā, ka toreiz nebija mācību grāmatu šai priekšmetā studentiem vajadzēja kārtīgi apmeklēt lekcijas un tās cītīgi pierakstīt. Šī plašā priekšmeta apgūšanu atviegloja tas, ka Eglīša lekcijas bija labi sakārtotas, labi noorganizēti bija arī praktiskie darbi.” [8] M. Eglītis sarakstīja grāmatu “Augu slimību noteicējs” [26] un kopā ar J. Gailīti “Mežu kaites un kaitēkļi” [27]. Lai atvieglotu šī priekšmeta apgūšanu, Eglītis 1939. gadā izdeva grāmatu “Augu slimību mācību grāmata studentiem” [29]. Vēl viņš kopā ar dzīvesbiedri H. Eglīti, kā arī E. Ozolu, A. Ķiruli, J. Smarodu, K. Storcu un J. Zirnīti sarakstīja grāmatu “Kultūraugu kaitēkļu, slimību un nezāļu apkarošana” (1937) [28]. Maksis Eglītis ar kundzi Hertu (dzim. Millere), pēc izglītības agronomi, pētījis rudzu ziemošanas apstākļus. Laulībā viņiem piedzima meita Rasma un dēls Juris. Ar pašizliedzību, atsakoties no daudzām dzīves ērtībām, M. Eglītis Rīgā, Vidzemes šosejas malā aiz Gaisa tilta, uzcēla savrupmāju, ko, tāpat kā daudziem citiem Latvijas inteliģences pārstāvjiem, 1944. gadā nācās pamest, lai dotos svešumā [8].

1935. gada 29. maijā M. Eglītis Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes padomē, oponentējot profesoram J. Vārsbergam, vecākiem docentiem P. Dellem un P. Dērmanim, sekmīgi aizstāvēja promocijas darbu “Tehniskās un elpošanas norises inficētos augos vai to daļās” un ieguva agronomijas doktora (*Dr. agr.*) grādu. Tajā pašā gadā viņu ievēlēja par Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes profesoru. 1938./39. gadā viņš izpildīja Lauksaimniecības fakultātes sekretāra pienākumus.

Darbojās kā konsultants Latvijas Lauksaimniecības ministrijas, vēlāk Latvijas Lauksaimniecības kameras Augu aizsardzības institūtā (no 1929) un Zemkopības ministrijas Augu aizsardzības padomē, Augu aizsardzības inspekcijas komisijā un Augu sanitārās kontroles komisijā. Bija oficiālais korespondents Romas Starptautiskajā lauksaimniecības institūtā un Latvijas Lauksaimniecības kameras žurnāla “Latvijas Lauksaimnieks” redaklējības loceklis.

Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa 5. šķiru un Nopelnu krustu, ka arī ar Latvijas atbrīvošanas cīņu piemiņas medaļu.

3. Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā (1939–1944)

1939. gada 1. jūnijā, kad pēc Valsts un Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa iniciatīvas nodibināja Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju, atdalot no Latvijas Universitātes Lauksaimniecības un Mežsaimniecības fakultātes un pārceļot tās no Rīgas uz Jelgavu – uz Viestura piemiņas pili, M. Eglīti ievēlēja par Lauksaimniecības fakultātes dekānu, kura pienākumus viņš izpildīja līdz 1944. gada 1. jūlijam. Tai pašā laikā viņš kļuva arī par Augu aizsardzības katedras vadītāju. Pilī bija izvietota Latvijas Lauksaimniecības kamera. M. Eglītis bija tās vicepriekšsēdis līdz PSRS okupācijai Latvijā 1940. gadā.

Eglīti atzinīgi raksturojis darbabiedrs – Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas Mežsaimniecības fakultātes dekāns profesors Rūdolfs Markuss, apsveicot viņu 80 gadu jubilejā: “Viņš bija dziļš humānists pēc dabas, teicams audzinātājs, kas ar savu dzīvi un darbu rādīja paraugu studējošai paaudzei. To augsti vērtēja jaunatne. Studenti, kā zināms, ir ļoti nesaudzīgi savos jokos, īstos un izdomātos, par saviem profesoriem, bet par jubilaru netiku dzirdējis nekā, kas aizskartu viņa humāno personību. Tāpēc viņš bija iecienīts kā fakultātes dekāns, kas konfliktus un dialogus atrisināja viņam piemītošā humānista garā.” [8]

Padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā notika lielas pārmaiņas Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas dzīvē. No darba augstskolā atbrīvoja akadēmijas rektoru profesoru Pāvelu Kveldi (Kreišmani), sekretāru profesoru Jāni Vārsbergu, profesoru Pēteri Starcu un ārkārtas profesoru Fridrihu Neilandu. Par rektoru kļuva profesors Pauls Galenieks, kuru nomainīja no Padomju Savienības atbraukušais docents Jānis Ostrovs. Akadēmijā neuzsāka manāmus tīrīšanas darbus. Lai gan LPSR izglītības tautas komisārs Pēteris Valeskalns, kas bija ieradies no Maskavas, bija izteicis nepatiku, ka abi fakultāšu dekāni Rūdolfs Markuss un Maksis Eglītis bijuši baltgvardu virsnieki, viņi palika savās vietās.

1941. gadā, nacistiskajai Vācijai uzbrūkot komunistiskajai Padomju Savienībai, jau Latvijā jūlija pirmajās dienās viena totālā vara nomainīja otru. Jelgavas akadēmijā atgriezās izraidītie mācībspēki.

M. Eglītis atceras: “Komunistu likvidētās Lauksaimniecības kameras telpas, kas krievu okupācijas laikā bija nodotas Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas rīcībā, bija jānodod Kurzemes apgabala komisāram. Par apgabala komisāru iecēla brīvkuņu fon Mēdemu, Baltijas vācu muižnieku atvasi un melnā bruņinieka iemiesojumu, kas nīda latviešu inteliģenci. Ar visiem viņa pieejamiem līdzekļiem centās traucēt Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas darbu. Manas attiecības ar brīvkuņu fon Mēdemu beidzot izvēršas tik nedraudzīgas, ka, tiekoties pie ieejas Viestura piemiņas pilī, demonstrējām, ka viens otru nevēlamies redzēt, pagriežot galvas viens uz vienu, otrs uz otru pusi un, nesasveicinoties devāmies katrs savā virzienā.

Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas stāvoklis Mēdema valdīšanas laikā būtu kļuvis bezcerīgs, ja liktenis nebūtu lēmis dot mums dedzīgu un patiesu Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas interešu aizstāvi Reichskomisāra pārvaldē. Šis mūsu labvēlis bija Dr. M. Klinkovskis (M. Klinkowski), nopietns un nosvērts zinātnieks ar specialitāti augu slimībās.” [8]

Saņemot rīkojumu pārkārtot Lauksaimniecības fakultātes mācību programmu un pieskaņojoties Vācijas augstskolām, M. Eglītis un Lauksaimniecības fakultātes

sekretārs profesors J. Apsītis devās komandējumā uz Vāciju. M. Eglītis raksta: “Vācijas augskolu pirmā gada mācību plānā bija daudz priekšmetu, kam bija sakars ar nacionālsociālistisko ideoloģiju un rasu jautājumu. Trūcīgi bija pārstāvēti dabas zinību priekšmeti, kas pēc mūsu vērtējuma, bija svarīgi un nepieciešami agronomam. [...] Nācu ar kompromisa priekšlikumu programmu pārkārtošanu izdarīt pakāpeniski aptuveni četru gadu laikā, jo vadījāties no pārliecības, ka šajā periodā var daudz kas mainīties. [...] Dr. Klinkovskis mūsu kompromisa priekšlikumu atbalstīja un vācu augstākās iestādes tam piekrita.” [8]

1944. gada 1. jūlijā notika Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas prezidentu maiņa. Par rektoru ievēlēja profesoru *Dr. agr.* Maksi Eglīti, par prorektoru profesoru *Dr. rer. nat. fon.* Ernestu Rozi. Akadēmijas sekretāra amatā palika profesors *Dr. agr.* Jānis Vārsbergs.

Pārraujot vācu fronti Lietuvā, Šauļu rajonā, 1944. gada 26. jūlijā Sarkanarmija iebruka Jelgavā. Sākās ielu cīņas. Daļēji sagrāva un ugunsgrēkā gāja bojā Jelgavas pils. M. Eglītis atceras: “Kad 1944. gada jūlijā atstāju dzīvokli Zaļā ielā, netālu no Lielupes labā krasta, redzēju, ka tumši dūmi un uguns liesmas paceļas no Viestura piemiņas pils jumta. Tā gruvešos pārvērtās mūsu Gaismas pils.”

Pēdējā valdes sēde notika Rīgā 1944. gada 28. septembrī, piedaloties rektoram Maksim Eglītim. Nolēma pārtraukt darbību uz nenoteiktu laiku. 1944. gada 2. oktobrī M. Eglītis ar tvaikoni “Stäuben” atstāja Latviju [8].

Baltijas Universitātē (1944–1949)

Dancigas tehniskā augstskolā M. Eglītis saņēma norīkojumu darbam Ķeizara Vilhelma (*Keiser Wilhelm*) šķiedru pētniecības institūtā Šumperkā (Austrumsudētijā, Čehoslovākijā) par zinātnisko līdzstrādnieku. Institūtā viņš strādāja no 1944. gada 20. novembra līdz 1945. gada 1. decembrim – pārbaudīja linu šķiedru sortimenta izturību pret slimībām Kratovos. Pēc tam, kad Padomju armija bija okupējusi Čehoslovākiju, M. Eglītis panāca viņa un viņa ģimenes locekļu pārcelšanu uz Lauksaimniecības izmēģinājumu staciju Klātuvos pie Pilzenes amerikāņu okupācijas zonā. Pēc ASV armijas izvākšanas no Čehoslovākijas viņš, šķērsojot Vācijas robežu, ar vācu ešelonu nonāca angļu okupācijas zonā un apmetās bēgļu nometnē Mērbekā.

1946. gada martā M. Eglītis kļuva par profesoru baltiešu – latviešu, igauņu un lietuviešu – bēgļu augstākā mācību iestādē – Baltijas Universitātē (BU). Tā sākumā darbojās Hamburgā, Vācu muzeja telpās, vēlāk – Pinebergā, Vācijā. Ar Lielbritānijas Ārlietu ministrijas atļauju Universitātē mācības notika vācu valodā. Tajā bija 9 fakultātes: Filoloģijas, Juridiskā un tautsaimniecības, Matemātikas un dabaszinātņu, Lauksaimniecības, Medicīnas, Arhitektūras un inženierzinātņu, Ķīmijas, Mehānikas, Mākslas, mūzikas un sporta fakultāte. 1946. gadā Universitātē mācījās 996 studenti, 1947. gadā – 1025, 1949. gadā – 468 (73% no tiem bija latvieši).

M. Eglītis vācu valodā lasīja augu slimību kursu Lauksaimniecības un mežniecības fakultātē, bija Lauksaimniecības fakultātes dekāna vietnieks. Lai sekmētu studijas, sarakstīja darbus par mežu fitopatoloģiju un augu slimībām, kuri 1947. gadā iznāca mācību grāmatu sērijā ar numuriem 56 un 72 [30, 31]. Laikā no 1948. gada 21. marta līdz 1949. gada 29. aprīlim Universitātē izpildīja latviešu rektora pienākumus.

M. Eglītis raksta: “Visi BU pastāvēšanas aizgājušie trīs gadi, kuri bijuši nemitīgu cīņu un spraiņa darba gadi. [...] Kad cīņa ir likusies būt bezcerīga, bet tieši viskritiskākajos brīžos gan britu augstākajās centrālās, gan okupācijas iestādēs radušies BU spēcīgi labvēļi un sabiedrotie. BU ir cēls paraugs triju tautu sadarbībai. Neatsakoties no nacionālām interesēm, igauņu, latviešu un lietuviešu akadēmiskās saimes ir saliedētas vienā ciešā pārnacionālā vienībā.” [8]

1949. gada 1. maijā M. Eglītis savu darbību Baltijas Universitātē beidza un sāka strādāt Maksa Planka Lūksnes šķiedru institūtā Heidelbergā, turpinot Ķeizara Vilhelma šķiedru pētniecības institūtā aizsāktos pētījumus par linu izturību pret slimībām. 1950. gada oktobrī M. Eglītis ar ģimeni no Brēmehāfenes ar tvaikoni “Geneal Langht” nonāca Ņūorleānā (*New Orleans*), ASV.

Vašingtonas Valsts universitātes Rietumvašingtonas izmēģinājumu stacijā (1951–1962)

Ar agrākā Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas profesora Paula Dreimaņa galvojumu (viņš jau strādāja Vašingtonas Valsts universitātēs Rietumvašingtonas izmēģinājumu stacijā (*Washington Experiment Station*) par zinātnisko līdzstrādnieku) M. Eglītis 1951. gada 1. janvārī sāka tajā darbu. Sākumā divus gadus bija Augu slimību nodaļā zinātniskais līdzstrādnieks ar dienas strādnieka atalgojumu, pēc tam ar zinātniskā līdzstrādnieka (*Research Associate*) algu. Pētīja Ēriku (*Ericaceae*) dzimtas rododendru, kultivētu dzērveņu, zilenāju un citu augu slimības.

1962. gada 1. jūlijā M. Eglītis, sasniedzis 70 dzīves gadus, gāja pensijā, tomēr līdz mūža beigām turpināja, cik spēki atļāva, strādāt iemīļoto pētniecības darbu. Viņš dzīvoja kopā ar sievu Hertu un meitu Rasmu, un znotu Kārli Lāci. 1969. gadā 9. martā viņš raksta vēstuli agronomam J. Mierkalnam: “Šobrīd vēl turpinu strādāt pie zilenāju slimībām. Kad aizeju laboratorijā un pārbaudu izolētās kultūras, tad sāpes aizmirstas un jūtos atkal kā cilvēks, kura dzīvības ir kāda vērtība, bet, kad atgriežos mājās, jūtos noguris un neko vairs nespēju strādāt. Būs jau darbs drīz jāizbeidz laboratorijā. Esmu uzkrājis “Mikroskopa fondu” un varbūt, ka iegādāšos kādu japaņu mikroskopu, šo to vēl pastrādāšu mājās.” [8]

1974. gada 1. maijā M. Eglītis slēdza acis uz mūžu. Drīz, 1974. gada 12. maijā, viņam sekoja dzīvesbiedre Herta. Pēc pieciem gadiem nomira meita Rasma, un tā paša 1979. gada decembrī traģiskā nāvē mira arī dēls Juris.

M. Eglīša kremēšanas ceremoniju Pauera apbedīšanas namā Pjupalpā (*Puyallup*) Vašingtonas pavalstī vadīja prāvēts Roberts Āboliņš. Pie šķirsta stāvēja korporāciju goda sardze. No viņa atvadījās radi, draugi, darbabiedri. Korporāciju un biedrību Amerikas Agronomu biedrības vārdā pārstāvēja E. Robiņš, kas runu beidza ar vārdiem: “Tev lai ir miers dvēseļu mūžības dārzos.”

Zinātniskā un praktiskā darbība

Daudzpusīgs ir M. Eglīša devums augu aizsardzībā un ar to saistīto slimību, kaitēkļu un nezāļu apkarošanā. Līdztekus darbam Latvijas Universitātē viņš rakstīja arī mācību grāmatas: “Augu slimību noteicējs” (1928) [26], kopā ar L. Gailīti “Mežu kaites un kaitēkļi” (1930) [27] un kopā ar E. Eglīti, E. Ozolu, A. Ķiruli, J. Smarodu,

K. Starcu, J. Zirņīti “Kultūraugu un kaitēkļu slimību un nezāļu apkarošana” [28] un “Augu slimības” (1938) [29].

Baltijas Universitātē Hamburgā un Pinebergā mācību grāmatu sērijā izdoti Eglīši lekciju kursi vācu valodā augu slimībās [30] un mežu fitopatoloģijā [31]. Sarakstīti 48 zinātniskie raksti latviešu, vācu un angļu valodā. Publicējies ap 100 populārzinātnisko rakstu, no tiem 44 Latviešu konversācijas vārdnīcā. Tajos apskatītas kartupeļu, sīpolu, pupu, salātu, gurķu, krustziežu, labības, linu, plūmju, ķiršu, ērkšķoģu, jānogulāju, priežu, lapu koku, kļavu slimības; pelēkais pelējums, rūsa, egļu, ozola stumbru, lapu koku un koksnes puves; fungicīdi, fitopatoloģija, parazitisms un rožu miltrasa. Raksti publicēti žurnālā “Latvijas Lauksaimnieks”, rakstu krājumos un periodiskajā presē. M. Eglītis apskatījis Bioetimoloģiskās stacijas (1913–1922) [32] un Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas (1939–1944) [33] darbību. Rediģējis žurnālā “Latvijas Lauksaimnieks” publicētos rakstus par augu aizsardzību.

M. Eglītis pētījis kartupeļu lakstu puves (1926) [34]. Noskaidrojis lakstu apmīģošanai piemērotāko aparatūru. Apskatījis kartupeļu bumbuļu izturību pret lakstu puvi, arī pret parasto kraupi. Lai noskaidrotu kartupeļu vīrusu slimību izplatību, apsekojis kartupeļu lakstus vai visā Latvijā, noteicis hlorīdjonu un sulfātjonu saturošu minerālmēsļu ietekmi uz kartupeļu bumbuļu audiem, salīdzinājis vitālo un izvirtušo kartupeļu redokspotenciālus. Savu habilitācijas darbu veltījis kartupeļu slimībām Latvijā (1927).

M. Eglītis lielu vērtību piegriezis labības un linu slimībām, labības un linsēklu kodināšanai un tās ietekmei uz melnplaukas un sniega pelējuma apkarošanu [35–42]. Apskatījis linsēklu kodināšanu pret entraknozi un stublāju nobrūnēšanu. Pārbaudījis dažādu kodināšanas līdzekļu ietekmi uz sakņu sistēmas un asnu attīstību. Sadarbībā un Latvijas Augu aizsardzības institūtu pārbaudījis labības un linsēklu kodināšanas efektivitāti [43–48]. Noskaidrojis rudzu ziemošanas apstākļus, neražas un sniega pelējuma cēloņus [38, 39].

Arī vēlāk risinājis jautājumu par linu slimībām un linu mikrofloru, par ko rakstījis Baltijas Universitātes izdevumā (1947) [49, 50]. Apkopoti rezultāti, kas iegūti darbā Ķeizara Vilhelma šķiedru pētniecības institūtā (1944–1945). Sadarbībā ar Latvijas Augu aizsardzības institūtu vācis statistikas materiālus par labības rūsu un sniega segas biezuma ietekmi uz sniega pelējuma attīstību [38]. Noskaidrojis ziemas rudzu uzņēmību pret lapu brūno rūsu [42]. Novērojis arī vasaras kviešu cieto melnplauku [46].

Dabaszinātņu doktora disertācijā “Die Einfluss den Infektion an die Temperatur un die Kohlensäureabgabe bei Kartoffeln” [40] apskatījis infekcijas ietekmi uz temperatūras un ogļskābās gāzes atdevi kartupeļiem. ASV, Pjualapā, izmēģinājumu stacijā M. Eglītim pavērās plašas iespējas pētīt Ēriku (*Ericaceae*) dzimtas rododendru augsni – rododendru, kultivētu dzērveņu un zilenāju slimību, kas nodarīja lielu postu plantācijās. M. Eglītis veica augsnes dezinfikāciju ar augstfrekvences strāvu [54]. Apskatīja vīrusu inaktivizāciju dzīvros augos vai to daļās, uzlaboja tauriņziežu sēklu, sevišķi lucernas (*Alfalfa*), apvalku ūdens izmaiņas spējas, īslaicīgi apstarojot.

Publicēja darbus par rododendru rūsu un slimībām [51–53], sēnīšu (*Fungi*) slimībām uz ASV Rietumkrasta virsājiem [58] un sēklu īslaicīgu apstarojumu ar radiofrekvences enerģiju siltumnīcā [59]. Agronomijas doktora disertācijā Latvijas Universitātē atspoguļotas termiskās un elpošanas norises slimos augos, salīdzinot tos ar veselīgiem augiem [60].

VĒRES

Raksti par M. Eglīti

1. *Latvijas Universitāte (1919–1929)*. Rīga: Valters un Rapa, 1929, 294.–295. lpp.
2. *Rīgas Politehnikums 1862–1918, Album academicum*. Rīga: LU, 1938, 295. lpp.
3. Lepiks A. Lauksaimniecības fakultāte 1919–1939. *Latvijas Universitāte divdesmitgados 1919–1939, 1. daļa*. Rīga: LU, 1939, 431.–472. lpp.
4. *Latvijas Universitāte divdesmitgados 1919–1939. 2. daļa*. Rīga: LU, 1939, 327.–320. lpp.
5. Gabliks J. Baltijas Universitāte trimdā 1946–1949. *Baltijas Universitāte 1946–1949*. Rīga: LU, 1996.
6. UNRRA Universitāte un Baltijas universitāte 1945–1949. *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990*. Sast. H. Strods. Rīga: LU, 1999, 104.–118. lpp
7. Vimba E., Priedīte A., Eglītis M. *Lauksaimniecības augstākā izglītība Latvijā 1862–1999*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 1999, 148. lpp
8. *Latvijas Lauksaimniecības universitāte. JLA–LLA–LLU rektori*. Jelgava, 2011, 116. lpp.
9. Grāmatiņš A. Lauksaimniecības fakultāte. *Baltijas Universitāte 1946–1949*. Minstere: apg. Latvija, 1989, 98.–104. lpp.
10. *Latviešu darbinieku galerija 1918–1928*. P. Krodera red. Rīgas Grāmatu draugs, 1929, 154. lpp.
11. *Latviešu biogrāfiska vārdnīca. Es viņu pazīstu*. Rīga, 1939, 148. lpp.
12. *Vidusvidzemnieku biogrāfiskā vārdnīca. Viljas Tooms*. Cēsis: Kultūras biedrība Harmonia, 2003, 101. lpp.
13. *Latvju enciklopēdija*, 1. sēj. Stokholma: apgāds “Trīs zvaigznes”, 1950–1951, 589. lpp.
14. *Latvju enciklopēdija 1962–1982, 1. sēj.* Rockville, Md: ASV, 1983, 390. lpp.
15. *Latvija un latvieši. Latvijas daba*. Rīga: Preses nams, 1998, 447. lpp.
16. *Latvijas enciklopēdija*, 2. sēj. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 2003, 377. lpp.
17. Rasiņš A. Baltijas augu aizsardzības stacijas 50. gadi (1913–1963) un tās ieguldījums Latvijas PSR dabas pētīšanā. No: *Dabas un vēstures kalendārs*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1963, 109.–111. lpp.
18. Brīvības cīnītāja, pētnieka, rektora prof. Dr. M. Eglīša piemiņai. *Universitas*, Nr. 34, 1974, 66. lpp.
19. Vērzemnieks E. Zinātnei veltīts mūžs. *Laiks*. Ņujorka, 1974. g. 15. maijs, 6. lpp.
20. Holms I. Zinātnieks, dzimis, mārsnēnietis: [sakarā ar M. Eglīša (1892–1974) 100. dz. d.]. *Druva*, 1992. g. 11. apr., 2. lpp.
21. Priedītis A. Profesora Dr. Maks Eglīša atcerei: [sakarā ar lauksaimn. zinātn. (1892–1974) 100. dz. d.]. *Dārzs un Drava*, Nr. 4, 1992, 5. lpp.
22. Priedītis A. Cildinājums zinātniekam: Jelgavas Lauksaimniecības akad. pēdēja rektora Maks Eglīša [1892–1974] 100 g. dz. d. atcerei. *Latvijas lauksaimnieks*, Nr. 4/5. 1992, 30.–32. lpp.
23. Priedītis A. Prof., Dr. sc. nat., Dr. agr. Maksis Eglītis. *Rīgas Tehniskajai universitātei 135: konference referātu tēzes*. Rīga, 1997, 114.–115. lpp.
24. Priedītis A. Profesoram Maksim Eglītim – 110. *Zeme un Tauta*, Nr. 47, 2002, 59. lpp.
25. Bērzs A. Starti un Eglīšu dzimta: [par Metu Āboltiņu un Maks Eglīti no Startu muižas (Cēsu raj.)]. *Druva*, Nr. 146, 2004. g. 21. sept., 3. lpp. (piel. “Novadnieks”).

M. Eglīša publicētie darbi**Grāmatas**

26. Eglītis M. *Augu slimību noteicējs: parazitiskās sēnes*. Cēsis: O. Jēpes apg., 1928. 228 lpp.
27. Eglītis M., Gailītis L. *Mežu kaites un kaitēkļi*. Rīga: Mežu departaments, 1930. 133 lpp.
28. Eglīte H., Eglītis M., Ozols E., Ķirulis A., Smaragds J., Starcs K., Zirņītis J. *Kultūraugu kaitēkļu slimību un nezāļu apkarošana*. Rīga: Saimniecības literatūras apgāds, 1937.
29. Eglītis M. *Augu slimības: mācību grāmata studējošiem*. Rīga: Zemnieku domas izd., 1938. 455 lpp.
30. Eglītis M. Pflanzenkrankheiten. Vorträge, gehalten auf der Baltischen Universität in Hamburg, vom 14. III – 8. VI, 1946. *Baltic University Textbook Series*, Nr. 56. Hamburg, 1947.
31. Eglītis M. Forstphytopathologie. *Baltic University Textbook Series*, Nr. 72. Hamburg, 1947.

Raksti

32. Eglītis M. *Atskats uz Bioentomoloģiskās stacijas darbību no 1913.–1922. g.* Rīga: Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība. Priekuļu Lauksaimniecības institūts. 1924, 20. lpp.
33. Eglītis M. Cīņa ar augu slimībām. *Latvijas Lauksaimnieks*, 1924, 101.–106. lpp.
34. Eglītis M. *Kartupeļu lakstu puves apkarošanas mēģinājumi, Phytophthora infestans (Moet.) De By 1924. un 1925. g. = Checking Experiments on Phytophthora infestans in 1924.–1925. Spraying of the plants with Bordeaux and Burgundy fluids*. Rīga: (B. a.), 1926, L. L. Centrb. spst., 11 [1] lpp.
35. Eglītis M. Novērojumi par linu slimībām un linsēklu kodināšanas iznākumi lauku mēģinājumos 1927. g. un 1928. g. *Pārskati un materiāli par pētīšanas un organizēšanas darbiem linkopības nozarē Latvijā 1909.–1929*. Rīga, 1930.
36. Eglītis M. *Some of flax and flax seed disinfection experiments. Rep. Latvian Inst Plant protect. 1928–1929*. Abstr. In rev appl Hycol. 9, p. 246.
37. Eglītis M. Ueber einige Flachskrankheiten und die Ergebnisse der Leinsatbeize in Lettland in den Jahren 1927 und 1928. *Internat. Anzeiger Pflanzenschutz*, Rom. 4, S. 151–152. Ref.: Zentralblatt Bakt. Abd. II, 1931.
38. Eglītis M. Rudzu neražas un sniega pelējums. *Lauksaimniecības Mēnešraksts*. Rīga, 1931.
39. Eglīte H., Eglītis M. Rudzu ziemošanas apstākļi 1930./31. *Latvijas Augu Aizsardzības Institūta Raksti. II daļa*. Rīga, 1932.
40. Eglītis M. Der Einfluss der Infektion auf die Temperatur und die Kohlensäureabgabe bei Karloffeln. Disert. *Phytopathologische Zeitschrift*, No. 5 (4), 1933, S. 343–379.
41. Eglītis M. Die Empfänglichkeit des Winterroggens für Puccinia dispersa in Abhängigkeit von der Mineralsalzernährung. *Die Ernährung der Pflanze*, Nr. 30, 1934.
42. Eglītis M. Ziemas rudzu ieņēmība pret lapu brūno rūsū, Puccinia dispersa, atkarībā no minerālmēslojuma. *Lauku darbs un zinātne; IX agronomu zinātniskā kongresa darbi*. Rīga, Latvijas Agronomijas biedrības izd., 1935.
43. Eglītis M. Ražu celšanas darbā sevišķa vērība jāpiegriež labības sēklu kodināšanai. *Latvijas Lauksaimnieks*, Nr. 8, 1938.
44. Eglītis M. Augu kaitēkļu un kaišu zinātne. No: *Zinātne tēvzemei divdesmit gados 1918–1938*. Rīga: LU, 1938, 195.–199. lpp
45. Eglītis M. Vara plākšņu metode, guajaka sveķu reakcija un audu redokspotenciāli kartupeļu bumbuļu vitalitātes noteikšanā. Rīga: Rota, 1939, 645.–685. lpp. *Atsev. novilk. no Lauksaimniecības izmēģinājumu un pētniecības žurnāla* Nr. 8, 1939.

46. Eglītis M. Novērojumi par kviešu cietās melnplaukas, *Tilletia tritici* infekcijas ietekmi uz vasaras kviešu stiebru un vārpu garumu. *Jelgavas Lauksaimniecības Akadēmijas Raksti*, 1. sēj., Nr. 2, 1940, 13.–26. lpp.
47. Eglītis M. *Koksnes puves*. Referāts nolasīts būvuzraudzības iestāžu darbinieku sanāksmē 1940. g. 11. un 12. nov. Rīga: LPSR Komunālās saimniecības komisariāts, 1960, 5.–14. lpp.
48. Eglītis M. Untersuchungen über die Möglichkeiten der Bekämpfung von *Crocosporo Ceticole Sacc.* *Zentrablatt f. Bakteriologie*, 1167. II, 1943.
49. Eglītis M. Beitrag zur Mikroflora den Leinpflanzen von leinmüdem Boden. *Contribution of the Baltic University*, Nr. 13. Pinneberg, 1947.
50. Eglītis M. Ergebnisse der Resistenzprüfung des Leins für *Colletotrichum lini* Manns et Bollev. *Contribution of the Baltic University*, Nr. 30, Pinneberg, 1947.
51. Gould C. J., Eglitis M. Rhododendron Diseases. *Rhododendrons*. Portland, Oregon, 1950, p. 59–70.
52. Gould C. J., Eglitis M. Rhododendron rust (*Clirysomyxa ledi* var., *rhododendri*) in the United States. *Plant Disease Reporter*, vol. 39, Nr. 10, 1956, p. 781–782.
53. Gould C. J., Eglitis M. Rhododendron diseases. *Rhododendrons*, 1956, p. 59–70. (The American Rhododendron Society, Portland, Oregon.)
54. Eglītis M., Folke J. Control of hard seed of alfalfa with high – frequency energy. *Phytopathology*, vol. 47, Nr. 1, 1957, p. 9.
55. Gould C. J., Eglītis M. Neil Mac Leon Botrytis hyecintli in the United States. *Plant Disease Reporter*, vol. 42, Nr. 4, 1958, p. 534–535.
56. Gould C. J., Goss R. L., Eglītis M. Optiobolus Petch disease of turf in western Washington. *Plant Disease Reporter*, Nr. 45, 1961, p. 296–297.
57. Eglītis M. Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija. *Universitas: Latvijas Korporāciju apvienības un SPK laikraksts*. Trimdā. 1964, pavasaris, 2.–10. lpp.
58. Eglītis M., Gould C. J., Johanson F. Fungi Found on Ericaceae in the Pacific Coastal Area. *Washington State University Bulletin*, Nr. 675, 1966, p. 21.
59. Eglitis M., Johanson F. Control of seedling damping-off in greenhouse soils by radiofrequency energy. *Plant Diseases Reporter*, Nr. 54, 1970, p. 268–271.

Nepublicēts darbs

60. Eglītis M. *Termiskās un elpošanas norises inficētos augos vai to daļās*. Manuskripts, disertācija. Rīga: LU, 1935. 97 lpp. Novilkums atrodas LU Botānikas muzejā.

Summary

Professor Dr. sc. nat., Dr. agr. Maksis Eglītis, beside Associate Professor Jānis Bickis, was the founder of the phytopathology science of plant diseases and plant protection in Latvia. His life and activities were connected with the Latvian Plant Protection Research Centre at the University of Latvia, Jelgava Academy of Agriculture, Baltic University and the West Washington Research Station of the Washington State University. He was the Head of Department at the University of Latvia, Faculty of Agriculture and the Chair of Plant Diseases; Rector of the Jelgava Academy of Agriculture and Dean of the Faculty of Agriculture; Latvian Rector of the Baltic University and a research worker of the West Washington Research Station. As a personality, he is characterised by the love of his Motherland – patriotism, and passionate, selfless wholehearted devotion to science. M. Eglītis' name in science is known both in Latvia and the United States of America. In Latvia, he studied mainly potatoes and ray diseases, in USA – rhododendron, cultivated cranberries and great bilberries' diseases.

Keywords: *Phytopathologist; University of Latvia; Jelgava Academy of Agriculture; Baltic University; West Washington Research Station.*

**Alfreds Tauriņš* (1904–1986) – no Latvijas Universitātes
privātdocenta līdz Kanādas Karaliskās biedrības loceklim**
*Alfreds Tauriņš (1904–1986) – from Associate Professor
of the University of Latvia to Member
of the Royal Society of Canada*

Ilgars Grosvalds

Latvijas ķīmijas vēstures muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1010

Ivans Griņevičs

Pļavas iela 11, Rembate, Rembates pagasts, Ķeguma novads, LV-5016
E-pasts: johann.grinewitsch@web.de

Viens no izcilākajiem latviešu ķīmiķiem ir Kanādas Karaliskās zinātņu akadēmijas loceklis profesors *Dr. chem.* Alfreds Tauriņš. Viņa vienreizējā un neparastā personība veidojusies laikmeta griežos: dzīve un darbs noritējuši ne vien Latvijas Universitātē un Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā, bet arī Apvienoto Nāciju Organizācijas Palīdzības un rehabilitācijas administrācijas (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA*) universitātē Minhenē (Vācija) un Makgila Universitātē Monreālā (Kanādā). A. Tauriņš ir jaunu ceļu meklētājs organiskajā ķīmijā, lielisks lektors un jauno zinātnieku audzinātājs. Organiskajā ķīmijā Kanādā A. Tauriņš lietoja toreiz jaunās infrasarkanā staru, ultravioletā staru un kodolmagnētiskās rezonanses metodes, kas deva iespēju labāk atšifrēt organisko vielu uzbūvi. Viņa zinātniskās intereses saistījās ar heterocikliskiem savienojumiem – tiazola, izohinolīna, fenazīna ķīmiju. 1962. gadā viņu ievēlēja par Kanādas Karaliskās biedrības locekli, kurai ir Zinātņu akadēmijas statuss.

Atslēgvārdi: Latvijas Universitāte, Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija, Makgila Universitāte Kanādā, UNRRA universitāte Vācijā, ķīmiķis organiķis, mācītbspēks, zinātnieks.

A. Tauriņa dzīve un darbs apskatīti Latvijas Universitātes [1–3], Latvijas Lauksaimniecības universitātes [4], Rīgas Tehniskās universitātes [5, 6] un Kanādas Karaliskās biedrības [7] izdevumos.

Par viņu rakstīts latviešu valodā izdotajās enciklopēdijās un biogrāfiskajās vārdnīcās [8–14], arī Kanādas biogrāfiskajā vārdnīcā “Who’s Who” [15]. Raksti par viņu iespiesti rakstu krājumos un periodiskajos izdevumos [16–30]. Par A. Tauriņu ziņas atrodamas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (1755. fonds) [31] un Latvijas ķīmijas vēstures muzejā (16. krājums) [32].

* Alfreda Tauriņa vārds dažādos avotos rakstīts gan ar garumzīmi, gan bez tās.

Alfreds Voldemārs Tauriņš nācis no Vidzemes. Viņš dzimis 1905. gada revolūcijas priekšvakarā, 1904. gada 20. augustā, Dauguļu (tagadējā Dikļu) pagastā kalēja Miķeļa Tauriņa un viņa sievas Elizabetes (dzim. Rotere) ģimenē. Vecāki cēlušies no Lielstraupes pagasta. Ģimenē bija četri dēli – Atis, Alfreds, Osvalds, Laimonis un meita Alma. 12 gadu vecumā, cērtot malku, nocirta labās rokas rādītājpirkstu. Tā kā nevarēja palīdzēt tēvam kalvē vai dienēt armijā, viņš centās iegūt izglītību. Alfreda Tauriņa skolas gadi sakrīt ar Pirmā pasaules kara, revolūcijas un Latvijas nacionālās valsts tapšanas laiku. Viņš mācījās Dikļu pagastskolā (1913–1916), kur savā laikā par skolotāju strādājis Juris Neikens, pirmo dziesmu svētku organizētājs Latvijā (Dikļos). Izglītību A. Tauriņš turpināja Valmieras reālskolā (1916–1920) un no 1920. gada Valmieras vidusskolā, kuru beidza 1923. gadā. Viņa gatavības apliecībā pārsvarā bija teicamas atzīmes [2].

Latvijas Universitātē (1923–1939)

1923. gadā iestājies Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē, A. Tauriņš ar jaunības degsmi darbojās studentu vienotnē “Līdums”. Pēc viņa ierosinājuma vienotne Gaujas Sietiņiezi uzstādīja akmeni, kas vēl tagad uzrunā mūs ar tajā iekaltajiem vārdiem: “Skaties uz skaisto Latviju un priecājies par to!”.

No studiju laikiem A. Tauriņam spilgtā atmiņā palikusi kāda Ķīmijas fakultātes studentu biedrības rīkotā Ziemassvētku eglīte, uz kuru bija ielūgti mācītbspēki. Izrādīja subasistenta, vēlākā profesora Jūlija Eiduka uzrakstīto ludziņu, kurā humoristiski bija tverta cienījamo mācītbspēku – profesora Karla Blahera un docentu Jāņa Kupča un Eižena Rozenšteina – aizraušanās ar neizskaidrojamām parādībām un spiritismu jeb garu izsaukšanu. A. Tauriņam bija iedalīta zinātnieka loma, kurš pārdabisku spēku meklē platīna tīģelī. Tā kā neviens mācītbspēks īpaši vārdā nebija saukts, nevienam aktierim, arī A. Tauriņam, neko nepārmeta, vienīgi J. Eidukam iznāca nepatīkama izskaidrošanās ar savu šefu E. Rozenšteinu [29].

Jau studiju laikā A. Tauriņš parādīja spējas risināt zinātniskus jautājumus. Par studentu konkursa darbu “Jautājums par trīsvērtīgo slāpekļa stereoķīmijas pašreizējo stāvokli” viņš 1927. gadā saņēma otro godalgu, bet par darbu “Organisko radikāļu saistības stipruma noteikšanas metožu salīdzinājums un novērtējums” – pirmo godalgu 1928. gadā [3].

Pēdējā studiju gadā A. Tauriņš sāka subasistenta (laboranta) gaitas V. Fišera radītajā Organiskās un analītiskās ķīmijas katedrā. 1930. gadā viņš pabeidza studijas ar inženiera ķīmiķa grādu un palika fakultātē gatavoties akadēmiskajam darbam. Tā paša gada 23. jūnijā apprecējās ar Miliju Elfrīdu Neimani, ar kuru bija pazīstams jau no skolas gadiem. Viņu saskanīgajā laulībā pasaulē nākušas divas meitas: Egina (dzim. 1932. g. 8. februārī) un Ilze (Elza) (dzim. 1936. g. 10. novembrī).

A. Tauriņš 1930. gadā kļuva par jaunāko asistentu analītiskās ķīmijas laboratorijā. Viņa pirmie zinātniskie darbi par oksiazosavienojumu reakcijām ar halogēniem tapuši sadarbībā ar katedras vadītāju profesoru Valdemāru Fišeru. Tie iespiesti žurnālos “Berichte der Deutschen Chemische Gesellschaft” (1931) [33] un “Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie” (1932) [34]. Nākamais viņa darbs bija vēltīts magnija organiskiem savienojumu reakcijām ar oksiazovara savienojumiem

[35]. Izstrādāja arī jaunu paņēmieni kadmija, niķeļa un kobalta kvantitatīvai noteikšanai komplekso savienojumu veidā [36, 37].

1934. gada 3. jūlijā negaidīti nomira A. Tauriņa šefs profesors Voldemars Fišers. A. Tauriņš atceras: “Pēc profesora V. M. Fišera nāves, kad G. Vanags kļuva par Organiskās ķīmijas katedras vadītāju, fakultātes dekāns bija tas, kas atbalstīja manu pāriešanu no II analītiskās ķīmijas laboratorijas, kas māca zem M. Straumaņa vadības, uz IV organiskās ķīmijas laboratoriju, pie tam nemaz neprasot G. Vanaga domas un piekrišanu.” [32]

Kā atceras viņa audzēkne Elga Vanaga, A. Tauriņš kvalitatīvās analīzes studentiem deva veikt vairākas krāsvielu sintēzes. Pēc krāsu plankumiem uz studentu virsvalkiem varēja pateikt, kādu krāsvielu katrs ieguvis. Pats vadītājs darbus pieņēmis vienmēr sniegbaltā virsvalkā, netieši studentiem atgādinot, cik augstai jābūt laboratorijas darbu kultūrai [29].

A. Tauriņš 1936. gadā kļuva par vecāko asistentu. Tajā pašā gadā par darbu “Para-oksiazobenzola reakcija ar organomagnija savienojumiem” ieguva ķīmijas doktora grādu, bet 1939. gadā aizstāvēja habilitācijas darbu un dabūja privātdocenta nosaukumu [31].

1939. gada pavasara semestrī A. Tauriņš, būdams Kristapa Morberga fonda stipendiāts, guva iespēju strādāt Vācijā, Heidelbergā, Ķeizara Vilhelma institūtā (*Kaiser-Wilhelm-Institut*) pie Nobela prēmijas laureāta Riharda Kūna. 1939. gada 14. maijā viņš rakstīja savam šefam profesoram Gustavam Vanagam par rezultātiem aminoskābju metionika un cisteīna noteikšanā dzīvnieku hemoglobīnos: “Izrādās, ka visiem vienas sugas dzīvniekiem ir vienāds metionika un cisteīna saturs, bet sugu starpā pastāv liela atšķirība. Bet, ja sugas ir radniecīgas, tad minēto aminoskābju daudzums pilnīgi vienāds. Sunim un lapsai metioniks ir 0,5%, cisteīns – 1,7%, cilvēkam un pērtiķim metioniks ir 1,35%, cisteīns – 1,2%. Var teikt, ka ķīmiskā ceļā nu ir pierādīts, ka cilvēks cēlies no mērkaķa.” [32]

Būdams vēl Vācijā, 1939. gada 9. jūlijā A. Tauriņš Latvijas Universitātes Organiskās ķīmijas katedras vadītājam profesoram Gustavam Vanagam vēstulē rakstīja: “Jāņu vakarā staigāju viens pats klusi līgodams, ar sirdi biju dzimtenē. Te Jāņus neviens nepazīst, kad stāstu par mūsu svētkiem ar vainagiem, alu, Jāņuguni un līgošanu, tad visi brīnās. Mēs varam būt lepmi uz savas tautas tradīcijām, tautas dziesmu īpatnējo ornamentu, kam sakars ar seno dievību zīmēm.” Un vēl tajā pašā vēstulē: “Gaidīju izšķirami savu Jelgavas lietu. Šodien saņēmu dekāna R. Markusa vēstuli, kurā viņš raksta, ka Mežsaimniecības fakultātē mani oficiāli apstiprināšot. Bet, lai jūtos ievēlēts jau tagad. Viņš mani aicina pēc iespējas ātrāk atgriezties dzimtenē. 12. jūlijā izbraucu no Heildelbergas un 13. jūlijā bušu Rīgā. Es, varbūt, Jelgavā neko daudz nevarēšu organiskā ķīmijā pastrādāt, bet Jūs no jaunajiem izaudziniet krietnus ķīmiķus.” [32]

Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā (1939–1944)

Pēc atgriešanās no Vācijas A. Tauriņš kļuva par jaundibinātās Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas (JLA) docentu (1939–1941) un Ķīmijas katedras vadītāju. 1941. gadā viņu ievēlēja par profesoru [4]. Par darbības sākumu akadēmijā viņš izsakās: “1939. gada jūlija beigās manā rīcībā bija tikai tukšas telpas bez laboratorijas galdiem, kas man bija jāizplāno ar ūdeni un gāzi, taisītu no viegli gaistoša

benzīna. Bija jāpasūta ķīmikālijas, trauki un daži speciāli aparāti, kas nepieciešami proteīna izolēšanai no lupīnu graudiem un aminoskābju kolorimetriskai analīzei. Bet profesoru kabineti bija ar parketa grīdu, skaistām jaunām mēbelēm, grāmatu skapjiem, krēsliem u. c. Pils zālē bieži notika izcili koncerti. Valdīja sajūsma un darba prieks. Es lasīju pirmajā semestrī neorganisko, otrajā – organisko ķīmiju. Vadīju arī kvalitatīvās analīzes laboratoriju.” [32]

Pirmās padomju okupācijas laikā (1940–1941), pēc “1940. gada septiņpadsmitā jūnija”, kā raksta A. Tauriņš, notika lielas pārmaiņas, jo “ieradās daudz vadītāju, bija jāraksta iknedēļas sīki pārskati par darbā izlietoto laiku, sīki uz stundām un pusstundām, jāmacās jauna politiska teorija. Jāizstrādā pētniecības plāni nākošajiem diviem gadiem un jāpaskaidro, kādi būs pētniecības rezultāti. Katram katedras vadītājam tika uzdots sarakstīt trieciena tempā mācības grāmatu savā priekšmetā, un es sāku rakstīt neorganiskās ķīmijas grāmatu” [32].

Vieglāk neklājās Otrā pasaules kara laikā (1941–1944): “Visādi sašaurinājumi, pārtikas trūcība, liela nedrošība. JLA bibliotēkai lika izvākties no telpām, jo vāciešiem to vajadzēja kara slimnīcai, tāpat bija jāatbrīvo bijušās Lauksaimniecības kameras telpas. Gāzes trūkumu atrisināja, jo lieliski doc. J. Āboliņš uzbūvēja koka sausās destilācijas ierīci, kas deva arī koka ogles, un malkas jau netrūka. Biju JLA bibliotēkas pārzinis un daudz laika pagāja pārvietojot un pārkārtojot grāmatas.” [32]

Par A. Tauriņa asistentiem strādāja Voldemārs Grīnšteins, Edmunds Pogainis, kurus A. Tauriņš paņēma līdz no LU Ķīmijas fakultātes, un G. Rīteris. A. Tauriņš veidoja ķīmijas apmācību studentiem pēc LU Ķīmijas fakultātes daudzkārt pārbaudītām programmām, apvienojot teoriju lekcijās ar praksi laboratorijās.

Neorganiskās un organiskās ķīmijas kursā viņš attiecīgās vietas papildināja ar faktiem par dažādu vielu nozīmi un lietošanu lauksaimniecībā un rūpniecībā. Neorganiskajā ķīmijā A. Tauriņš apskatīja ķīmijas pamatjēdzienus un pamatlikumus, kā arī svarīgākos ķīmiskos elementus un to savienojumus, plašāk kāliju, magniju, kalciju, fosforu un slāpekli, izceļot to nozīmi augu valstī un lauksaimniecībā.

Organiskajā ķīmijā A. Tauriņš sniedza ziņas ne tikai par vienkāršākiem oglekļa savienojumiem – ogļūdeņražiem, spirtiem, aldehīdiem, skābēm, bet arī par sarežģītām dabas vielām – ogļhidrātiem, proteīniem, vitamīniem, fermentiem, alkaloīdiem, apskatīja bioķīmiskos procesus, piemēram, rūgšanu. Viņš iepazīstināja ar ķīmiskiem procesiem augsnē, augos un dzīvniekos, bet lekcijas lasīja skaidrā un saprotamā valodā. Skaidrojot formulas, profesors norādīja uz savienojumu dabu, dodot iespēju studentiem iepazīt vielu sastāvu un īpašības.

Neorganiskā un organiskā ķīmijā A. Tauriņš teorētiskos ievadus pamatoja, balstoties uz ķīmisko savienojumu struktūru un reakciju nolīdzinājumiem, bet terminoloģijā blakus vielu zinātniskajiem nosaukumiem deva latviskos nosaukumus, kas bija ieviesušies ikdienas dzīvē. Turklāt profesors izskaidroja vielu ķīmisko nosaukumu atvasināšanas principus un, apskatot ķīmisko tieksmi, paskaidroja, ka tās pamatā ir brīvā enerģija, kuras lielumu atrod, nosakot reakcijas ķīmisko līdzsvaru, reakcijas elektrodzinējspēku vai entropiju. Alfreds Tauriņš lekcijās vispusīgi iztīrāja jautājumus, visnotaļ paplašinot studentu zināšanas ķīmijā [29]. Alfreda Tauriņa lielo devumu studentu apmācībā apliecina arī tas, ka vēlāk, strādājot Makgila Universitātē Kanādā, viņam par izciliem nopelniem mācību darbā piešķīra profesora nosaukumu

organiskā ķīmijā. Recenzēja A. Zapoļska mācību grāmatu Lauksaimniecības ķīmija (1942), norādot uz tās daudzajām kļūdām [43].

Alfreds Tauriņš Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā uzsāka zilās un dzeltenās lupīnas (*Lupinus angustifolius* L. un *Lupinus luteus* L.) proteīnu bioloģiskās vērtības pētījumus. Šo darbu viņš veica kopā ar asistentu Edmundu Pogaini.

Par veiktajiem pētījumiem A. Tauriņš 1943. gadā publicēja darbu “Barības lupīnas olbaltumu vērtība” žurnālā “Lauksaimnieks” [44]. Tajā viņš atzīmēja tikai dabīgos rezultātus, bet pilnīgu pētījumu aprakstu paredzēja publicēt Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas Rakstos. Viņš pētījumos konstatēja, ka “tiklab dzeltenās, kā arī šaurlapainās jeb zilās lupīnas olbaltumvielas satur visas nepieciešamās aminoskābes. Šis atzinums līdz ar iepriekšējiem datiem par lupīnu olbaltumvielu augsto sagremošanas koeficientu un ievērojamu bioloģisko vērtību rāda, ka barības lupīnas uzskatāmas par augiem, kuriem var būt svarīga nozīme olbaltumvielu sagādē mūsu lauksaimniecībā, ņemot vērā apstākļus, ka lupīnas labi padodas smilts augsnēs, kas citiem augiem maz derīga” [5].

“Plašāku darbu par šo tematu,” raksta A. Tauriņš, “es sagatavoju kopā ar E. Pogaini iespiešanai Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas rakstos, bet šis manuskripts dienas gaismu neieraudzīja un kopijas man pazudušas no tā laika.” [32]

“Otrs darbs, ko es iecerēju Jelgavā, bija t. s. bāzisko aminoskābju (*Lizīna* un *Arginīna*) kvantitatīvā noteikšana vara un dzīvsudraba jodīda komplekso savienojumu veidā. Par to iesāka strādāt mana asistente, bet es šo darbu varēju turpināt tikai Monreālā un tā bija mana pirmā publikācija Kanādā (iespiesta *Canadian Journal of Chemistry*.)” [46]

Atceroties un izvērtējot savu darbību Jelgavā, Alfreds Tauriņš rakstīja: “Mana pāriešana no LU Ķīmijas fakultātes uz Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju tomēr saistījās ar zināmu zaudējuma sajūtu un vienā otrā ziņā ar vilšanos. Es jutos pārstādīts svešā vidē, kur valdīja pavisam cita zinātnes pasaule – mežsaimniecība un lauksaimniecība. Tīrā ķīmija, fizika, botānika tika ieskaitītas Mežsaimniecības fakultātē. Fakultātes sēdēs viss grozījās ap mežsaimniecības problēmām un Lielauces fermu. Tie bija jautājumi, kas man nemaz nepieskārs. Vēlāk es noprātu, ka prof. Arvīds Kalniņš bija cerējis, ka es ar viņu sadarbošos sveķu un terpentīna ķīmijā, bet kas man bija pilnīgi sveša. Arī prof. A. Kalniņš jau nebija tanī nozarē neko citu darījis kā praktiski nodarbojies ar sveķu pārstrādāšanu.” [32]

Strādājot Jelgavā, profesors A. Tauriņš izjuta ne tikai izolētību no kolēģiem ķīmiķiem, viņam pietrūka arī zinātniskās literatūras. Par to viņš rakstīja: “Zaudējums bija arī LU Ķīmijas bibliotēka – galvenokārt, “Chemisches Zentralblatt”, “Beilstein Handbuch der Organische Chemie”. Dekāns prof. A. Petrikalns bez prasīšanas man iedeva savu ķīmijas fakultātes atslēgu, lai es varētu, kad esmu Rīgā, iet bibliotēkā katrā laikā. Petrikalns vēlāk atbrauca uz Jelgavu apciemot mani un iepazinās ar laboratoriju. Akadēmijā man saprotams bija profesora Kārļa Bamberga virziens – lauksaimniecības ķīmija jeb agroķīmija. Viņš pats daudz strādāja laboratorijā un bija izcilis zinātnieks. Mūsu kabineti bija blakus un mēs dalījāmies ar vienu asistentu – Voldemāru Grīnšteinu, gan tikai pirmo gadu.” [32]

Kluso, mierīgo dzīves elpu 1944. gada jūlija pēdējās dienās pārtrauca negaidītais vācu frontes pārrāvums, bombardēšana, Sarkanās armijas iebrukums Jelgavā

un Jelgavas degšana. Liesmās aizgāja bojā arhitekta Bartolomeo Rastrelli celtā reprezentablā Jelgavas pils – Lauksaimniecības akadēmijas ēka. Ēka bija izdegusi un sagrauta, to nebija viegli atjaunot. Pēc kara Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija darbību turpināja Rīgā ar nosaukumu Latvijas Lauksaimniecības akadēmija.

Bēgļu gaitās un UNRRA universitātē Minhenē, Vācijā (1944–1948)

Bēgļu gaitās A. Tauriņš ar ģimeni apmetās dziļi Kurzemē, Kalvenē, kādās lauku mājās. Viņš atminas: “Bet rudenī fronte nāca vīrsū, jau laukos uzstādīja baterijas un mums lika doties uz jūras pusi. Tur vairs nebija palikšana. Tā mūs kuģi aizveda.” [32]

1944. gadā ar citiem latviešu bēgļiem viņš atstāja dzimteni un ar preču kuģi no Liepājas nonāca Dancigā. Pēc garāka ceļojuma caur Lodzu un Hannoveri nokļuva Drēzdenē, no turienes Annabergā, Ausbahā un beidzot Augsburgā, Bavārijā, kur sagaidīja kara beigas.

A. Tauriņš bija Hohfeldes (Augsburgā) Pārvietojamo personu latviešu komitejas priekšsēdētājs (1945–1946). Piedalījās Hohfeldes bēgļu nometnes latviešu karoga pamatnes atklāšanā. Strādāja par ķīmijas skolotāju Ausekļa ģimnāzijā Augsburgā (1945–1948). Kādā fotogrāfijā viņš redzams ar Dr. Rūdolfu Drilli, citiem skolotājiem un prāvestu Jēkabu Ņulliti 1948. gada izlaiduma klases svinībās.

Kad 1945. gada vasarā Vācu muzeja telpās Minhenē sāka pulcēties dažādu tautību mācībspēki, lai nodibinātu Apvienoto Nāciju Organizācijas Palīdzības un rehabilitācijas administrācijas universitāti, viņiem pievienojās Alfreds Tauriņš. Universitāte bija domāta tikai neilgai darbībai pārvietoto personu un bēgļu intelīģences pulcēšanai un izglītošanai.

Tajā darbojās 6 fakultātes: Tiesību zinātņu, Tautsaimniecības un sociālo zinātņu, Medicīnas ar veterinārmedicīnas nodaļu, Dabaszinātņu un lauksaimniecības ar lauksaimniecības un mežsaimniecības nodaļu, Mehānikas un Inženierzinātņu fakultāte. Mācībspēku vidū bija Latvijas Universitātes un Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas mācībspēki: profesori Dr. Ādolfs Alksnis, Pauls Dreimanis, Gustavs Grīnbergs, Rūdolfs Markuss, Alfreds Tauriņš, Bruno Jirģensons, Pēteris Krūmiņš, Miķelis Rolle, Pēteris Starcs, ārk. prof. Staņislavs Vasiļevs, docenti Arturs Dinberģs, Bernhards Epermanis, Jānis Vazdiķis, Arturs Vītums u. c. Studēja 2174 studenti, kas pārstāvēja 24 tautības: 651 ukraiņi, 386 poļi, 229 krievi, 208 latvieši, 142 ebreji, 132 baltkrievi, 118 igauņi u. c. Par universitātes rektoru iecēla A. Tauriņa kādreizējo darbabiedru Latvijas Universitātē profesoru Pēteri Krūmiņu. A. Tauriņš universitātē pasniedza neorganisko ķīmiju. Iznāca viņa lasītās lekcijas neorganiskajā ķīmijā vācu valodā (1946) [107] un arī latviešu valodā – “Neorganiskā ķīmija skolām un pašmācībai” (1948) [45]. Komunistiskie PSRS pārstāvji terorizēja universitātes mācībspēkus un studentus, panākot, ka tā 1947. gada 1. aprīlī pārtrauc darbību.

Makgila Universitātē Monreālā (1949–1986)

1949. gadā A. Tauriņš izceļoja uz Kanādu un kā “Lady Davis Fellow” fonda stipendiāts atsāka akadēmisko darbību Makgila (*McGill*) Universitātē Monreālā asociētā profesora amatā. Vidi, kas valdīja Universitātē, A. Tauriņš raksturo šādi: “Te neviens nebrīnās, ka es esmu latvietis. Kanāda ir imigrantu zeme. No

mūsu departamenta 30 profesoriem tikai 8 dzimuši Kanādā, pārējie nāk no ASV, Anglijas, Eiropas un Āzijas. Mūsu departamentā ir 2 ķīnieši (viens no tiem dzimis Honkongā, tagad ir departamenta vadītājs), tad viens korejietis, divi žīdi, ukraiņi, angļi, amerikāņi un viens latvietis. Te nav nekādu aizspriedumu tautību ziņā. Te nepastāv katedru sistēma, un katrs profesors, vienalga, kādā pakāpē, ir neatkarīgs ar savu laboratoriju un doktorantiem. Daži izcilākie profesori pievelk vairāk doktorantu, un tāpēc dažiem profesoriem to ir mazāk vai pat nav nemaz, tad tādām atliek strādāt zinātnisko darbu ar savām rokām.” [32]

A. Tauriņš ātri iejutās jaunajos apstākļos un pierādīja savas spējas, būdams teicams lektors un studentu darbu vadītājs. Viņš lasīja lekcijas organiskajā ķīmijā trešā kursa studentiem (1949–1961), vadīja ķīmijas laboratoriju izciliem (*honor*) ceturtā kursa studentiem (1951–1957; 1961–1971), pasniedza kursus “Heterocikliskie savienojumi” (1951–1972), “Stereoķīmija” (1951–1957), ierīkoja Infrasarkanās absorbcijas spektru laboratoriju (1953) un Kodolmagnētiskās rezonanses laboratoriju (1962). Viņa vadībā 30 studenti ieguva doktora (*Ph. D.*) grādu, bet 7 studenti “Master of Science” (*M. Sc.*) grādu. Par izciliem nopelniem mācību darbā viņam 1963. gadā piešķīra Makdonalda profesora goda nosaukumu.

Organiskajā ķīmijā A. Tauriņš lietoja toreiz jaunās infrasarkanā staru, ultravioleto staru un kodolmagnētiskās rezonanses metodes, kas deva iespēju labāk atšifrēt organisko vielu uzbūvi. Viņa zinātniskās intereses saistījās ar heterocikliskiem savienojumiem – tiazola, izohinolīna, fenazīna un naftiridīna ķīmiju, publicējis ap 50 zinātnisku darbu [46–94].

1962. gadā A. Tauriņu ievēlēja par Kanādas Karaliskās biedrības (“Fellow of the Royal Society of Canada”), kurai ir Zinātņu akadēmijas statuss, locekli. To locekļu skaits ir ierobežots. Ievēlēšana par locekli nozīmē izcilu pierādījumu. No latviešu zinātniekiem par tās locekli 1979. gadā ievēlēts vēl ģeoloģijas profesors Aleksis Dreimanis – Amerikas Kvartāra pētnieku apvienības viceprezidents. 1972. gadā A. Tauriņu ievēlēja par emeritēto profesoru, un tas deva iespējas turpināt zinātnisko darbu Makgila Universitātē arī pēc pensionēšanās, tad A. Tauriņam vairāk laika atlika latviešu sabiedrībai, kā arī nodarboties ar vaļaspriekiem – puķu audzēšanu, fotografēšanu un ķīmijas vēsturi. Viņš pildīja Latviešu akadēmisko mācību apvienības valdes locekļa (no 1976) un Pasaules brīvo latviešu apvienības (PBLA) Kultūras fonda valdes locekļa pienākumus, bija viens no latviešu tehnisko zinātņu darbinieku 4. kongresa (1976. g. Toronto) organizētājiem, piedalījās “Latviešu tehniskās terminoloģijas vārdnīcas” sastādīšanā.

Emeritētais profesors A. Tauriņš bieži iegriezās Makgila Universitātē, bibliotēkā un arī savā kabinetā, kur pie sienas aizvien bija viņa tēva Miķeļa Tauriņa portrets. Desmit gadu laikā tapa viņa sastādītais Makgila Universitātes ķīmijas vēstures grāmatu katalogs ar anotācijām [95, 96].

Aktīvi piedalījās latviešu kopienas sabiedriskajā darbā kā Monreālas latviešu Trīssavienības evaņģēliski luteriskās draudzes priekšnieks. Publicējis “Latvju enciklopēdijā” (1962–1982) vairākus rakstus par organisko ķīmiju un tās pētniecību Latvijā [95–97] un “Akadēmiskajā dzīvē” par organiskas ķīmijas nozīmi bioloģijā un medicīnā, kā arī par penicilīnu un cefalosporīnu [108, 109].

A. Tauriņš dzīvi interesējās par notikumiem Latvijā un tās zinātnes dzīvi. Viņš sarakstījās ar akadēmiķiem Jāni Stradiņu, Emīliju Gudrinieci un zinātni vēsturnieku Ilgaru Grosvaldu. Viņa darbīgais mūžs noslēdzās 1986. gada 17. decembrī.

A. Tauriņa dzīve bija veltīta zinātnei un tēvzemei. Daudzi vērtīgi viņa dokumenti nonākuši Latvijas ķīmijas vēstures muzeja krājumos. Kā pētnieku viņu raksturo nerimtīgi patiesības meklējumi, kā pedagogu – dāsna zināšanu atdeve. A. Tauriņš nepiedzīvoja Latvijas valsts atdzimšanu, bet ar viņu vārds “latvietis” aizskanējis tālu pasaulē.

VĒRES

I. Literatūra par A. Tauriņu

1. Ķešāns A. Ķīmijas fakultāte. No: *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939. 1. daļa*. Rīga: LU, 1939, 363.–430. lpp.
2. Privātdocents Alfrēds Valdemārs Tauriņš. No: *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939. 2. daļa*. Rīga: LU, 1939, 199.–200. lpp.
3. Straumanis M. Ķīmija. No: *Zinātne tēvzemei 1918–1938*. Rīga: LU, 1938, 143.–180. lpp.
4. Tauriņš A. *Lauksaimniecības augstākā izglītība Latvijā*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 1999, 294. lpp.
5. Tauriņš A. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*, 2. daļa, 178., 183., 185., 188., 190., 191., 194., 235., 294., 306., 311., 312., 503. lpp. Rīga: RTU, 2004. 543 lpp.
6. Tauriņš Alfreds. No: I. Grosvalds, U. Alksnis, I. Meirovics, A. Ruplis. *Ķīmija Latvijas universitātē (1919–1944)*, 29., 30., 35., 55., 61., 89., 98., 112., 114., 131., 161. lpp. Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005. 165 lpp.
7. Edward J. T. Alfred Taurins 1904–1986. *Royal Society of Canada*, 1986, p. 2, 261–263.
8. Tauriņš Alfrēds V. No: *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā archīva apgāds, 1939, 560. lpp.
9. Tauriņš Alfrēds. No: *Latvijas enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes, 1953–1955, 2423.–2424. lpp.
10. Tauriņš Alfrēds. No: *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. Rīga: Zinātne, 1970, 3., 485. lpp.
11. Tauriņš Alfrēds. No: *Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1987, 522. lpp.
12. Tauriņš Alfrēds. No: *Enciklopēdiskā vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1991, 246. lpp.
13. Tauriņš Alfreds. No: *Latvijas enciklopēdija 1962–1988*, 5. sēj. Rockville MD, ASV, Amerikas latviešu apvienība, Latviešu institūts, 2006, 40. lpp.
14. Tauriņš Alfreds. No: *Latvijas enciklopēdija*, 5. sēj. Rīga: V. Belokoņa izdevn., 2009, 442. lpp.
15. Taurins A. In: *Canadian Who's Who*, 1979, p. 972.
16. M. E. S. [Strautmanis M. E.] Profesors Dr. Chem. A. Tauriņš sešdesmitgadnieks. *Technikas apskats*, 1964, Nr. 43, 21.–22. lpp.
17. Tauriņš Alfrēds. No: *Archīvs*, 7. sēj. Latviešu apvienība Austrālijā, 1967, 166. lpp.
18. M. E. S. [Strautmanis M. E.] Profesora Dr. Alfrēda Tauriņa 65. gadi. *Technikas apskats*, 1970, Nr. 59, 21.–22. lpp.
19. Zinātnei veltīts mūžs. *Laiks*, 1979. g. 15. aug.

20. Tauriņš Alfrēds. No: *Archīvs*. Melnburna: Pasaules brīvo latviešu savienība, 1975, Nr. 15, 290. lpp.
21. B. J. [Jirgersons B.] Kulturas fonda laureāti. *Technikas Apskats*, 1977, Nr. 79, 25.–26. lpp.
22. Jirgersons B. *Prof. Dr. chem. Alfrēds Tauriņš*. Latviešu akadēmiskās ziņas, 1979/80, Nr. 19/20, 43. lpp.
23. Stradiņš J. Skaties uz skaisto Latviju un priecājies par to. *Dzimtenes Balss*, 1984. g. 16. aug.
24. Gudriniece E. Ar saknēm Latvijā. No: *Dabas un vēstures kalendārs*. Rīga, 1984, 184.–187. lpp.
25. Lielmežs J. Prof. emer. Dr. chem. Alfreda Tauriņa 80 gadi. *Technikas apskats*, 1985, Nr. 103, 18.–19. lpp.
26. Dreimanis A. Izcilā zinātnieka profesora Dr. Alfrēda Tauriņa piemiņai. *Laiks*, 1987. g. 24. janv.
27. Zentiņš Z. Dr. A. Tauriņa piemiņai. *Latvija Amerikā*, 1987. g. 17. janv.
28. Stradiņš J. Profesoru A. Taurinu atceroties. *Dzimtenes Balss*, 1987. g. 5. febr.
29. Grosvalds I. Profesors Tauriņš Alfrēds, personība un laikmets. *Jaunais Inženieris*, 2004. g. 6. aug., 9. sept.
30. Lielmežs J., Grosvalds I. Professor Alfred Taurins. Dr. chem., FCIC. *RTU Zinātniskie raksti, Humanitārās un sociālās zinātnes, 8. sēj. Zinātņu un augstskolu vēsture, 7. sēj.* Rīga: RTU, 2005, 86.–94. lpp.
31. Alfreds Tauriņš. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1775. fonds.
32. Alfrēds Tauriņš. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 16. krājums.

II. A. Tauriņa darbi

33. Fischer W. M., Taurinsch A. *Die Molekulverbindungen von Oxyazokörpern mit Saurehalogeniden*. Ber., 1931, 64, 236–239.
34. Fischer W. M., Taurinsch A. Über die Valenzverhältnisse der Halogenide der dritten, vierten und fünften Gruppe des periodischen Systems. *Z. allgem. Chem.*, 1932, 202, 309–320.
35. Taurins A. Über die Reaktionsweise zwischen magnesiumorganischen Verbindungen und Oxyazokörpern. *Acta Universitatis Latviensis*, 1934. *Chem. Ser. II*, 321–339.
36. Taurins A. Über die Bestimmung von Kupfer, Cadmium and Nickel als neue Komplexverbindungen. *Zeitschrift für analytische Chemie*, 1934, 97, 27–39.
37. Taurinsch A. Über die Bestimmung von Kobalt in Form einer neuen Komplexverbindung. *Zeitschrift für analytische Chemie*, 1935, 101, 357–359.
38. Taurinsch A. Die reaktion zwischen para-Oxyazobenzol und Organomagnesium-Verbindungen. *Journal für praktische Chemie (N. F.)* 1937, 149, 1–29.
39. Tauriņš A. Para oksiazobenzola reakcija ar organomagnija savienojumiem. *Acta Universitatis Latviensis. Chem. Ser. IV*. 1938, 1–56.
40. Taurins A. Pyridonapthalone. *Journal für praktische Chemie (N. F.)*, 1939, 153, 177–188.
41. Taurinsch A. Dikondensation von Diphensaureanhydrid mit Methypyridinen und Methylchinolinen. *Journal für praktische Chemie (N. F.)*, 1939, 153, 189–199.
42. Birkofer I., Taurinsch A. Quantitative Bstimmung der schwefelhaltigen Aminosäuren in Globinen. *Zeitschrift für Analytische Chemie*, 1940, 94–101.
43. Tauriņš A. Lauksaimniecības ķīmija. Rec. A. Zapoļskis. Lauksaimniecības ķīmija, 2. izd., LGD lit. apgāds, 1942. *Lauksaimnieks*, 1942, 19, 445–446.
44. Tauriņš A. Barības lupinu olbaltumvielu vērtība. *Lauksaimnieks*, 1943, 15, 227.–228. lpp.

45. Tauriņš A. *Neorganiskā ķīmija skolām un pašmācībai*. Eslingena: D. Dovana, A. Brokāna mācību grāmatu apgāds, 1948. 126 lpp.
46. Taurinsch A. The new complex compounds of arginine and lysine. *Canadian Journal of Research B.*, 1950, 28, 762–769.
47. Lucien H. W., Taurins A. The synthesis of dibenz [a, c] [1,3]- cycloheptadiene -5,7-dione. *Can. J. Chem.*, 1952, 30, 208–223.
48. Metro S. J., Taurins A. The reaction of pyridine and picolines with 2-bromo-2-nitro-1,3 indandione. *Can. J. Chem.*, 1952, 30, 466–472.
49. English W. D., Taurins A., Nicholls R. V. V. Disilyl alkanes. *Can. J. Chem.*, 1952, 30, 646–652.
50. Viron S. J., Taurins A. The nitration of 2-nitraminothiazoles and 2-acetimidothiazoles. *Can. J. Chem.*, 1953, 31, 885–893.
51. Taurins A., Viron S. J. The tautomerism of 2-nitraminopyridines. *Can. J. Chem.*, 1953, 31, 1048–1053.
52. Conn J. J., Taurins A. The structure and Grignard reaction on the β - aminocrotonitrile. *Can J. Chem.*, 1953, 31, 1211–1222.
53. Matuzsko A. J., Taurins A. The synthesis of 4-dialkylaminoethylpyridines. *Can. J. Chem.*, 1954, J2, 538–544.
54. Bombardieri C. C., Taurins A. The Mannich condensation of compounds containing acid imino groups. *Can J. Chem.*, 1955, 33, 923–928.
55. Kasman S., Taurins A. Thiazoles. II. Preparation of alkyl-2-nitraminothiazoles. *Can. J. Chem.*, 1956, 34, 1261–1270.
56. Taurins A., Fenyés J. G. E., Jones R. N. Thiazoles. III. Infrared spectra of methyl – thiazoles. *Can. J. Chem.*, 1957, 35, 423–427.
57. Taurins A. Nitrimino – (IH) pyridinium and nitrimino-(3H)-thiazolium inner salts. The structure of some nitrimines in the light of infrared study. *Can. J. Chem.*, 1958, 36, 465–472.
58. Grivas J. C., Taurins A. Reaction of trichloroacetonitrile with primary and secondary amines. Part I. Preparation of some trichloroacetamides. *Can. J. Chem.*, 1958, 36, 771–777.
59. Grivas J. C., Taurins A. Reaction of trichloroacetamidines with primary and secondary amines. Part II. Infrared spectra of N-trichloroacetamidines. *Can. J. Chem.*, 1959, 37, 795–802.
60. Grivas J. C., Taurins A. Reaction of trichloroacetamidines with primary and secondary amines. Part III. Structure of amidinium cation in the light of infrared study. *Can. J. Chem.*, 1959, 37, 1260–1265.
61. Grivas J. C., Taurins A. The reaction of nitroacetonitrile with aromatic amines. *Can. J. Chem.*, 1959, 37, 1266–1267.
62. Frangatos G., Taurins A. Pyridinium betaines of 1,3-imdandione series. *Can. J. Chem.*, 1959, 37, 835–842.
63. Ketcheson B. G., Taurins A. Steroids. I. The synthesis of some heterocyclic steroid derivatives. *Can. J. Chem.*, 1960, 38, 972–980.
64. Ketcheson B. G., Taurins A. Steroids. II. 6-Amino steroids. *Can. J. Chem.*, 1960, 38, 981–986.
65. Waid T. H., Taurins A. Steroids III. Reaction of oximinocholanic acids. *Can. J. Chem.*, 1960, 38, 987–992.
66. Taurins A., Schneider W. G. Thiazoles. IV. Proton magnetic resonance spectra of thiazole and its methyl derivatives. *Can. J. Chem.*, 1960, 38, 1237–1239.

67. Waid T. H., Taurins A. Steroids. IV. Condensation of cholestane – 3-one and cholestan-3,6-dione with formaldehyde. *Can. J. Chem.*, 1960, 38, 1983–1989.
68. Frangatos G., Taurins A. Steroids. V. Pyridinium betaines of 2-a-bromo-cholestan-3-one. *Can. J. Chem.*, 1961, 39, 410–413.
69. Grivas J. C., Taurins A. Infrared spectra- structure correlations of N-substituted tri-fluor-acetamidines. *Can. J. Chem.*, 1961, 39, 414–419.
70. Grivas J. C., Taurins A. Further studies on the reaction between halogen – substituted nitriles and amines. *Can. J. Chem.*, 1961, 39, 761–764.
71. Thomas T. L., Taurins A. Constituents of the oleoresin of mele fern (*Dryopteris filix mas* L). I. Alcohol and Sterol fractions. *Can. J. Chem.*, 1962, 40, 1302–1309.
72. Stammer C., Taurins A. Synthesis of some phenazine derivatives. *Can. J. Chem.*, 1963, 41, 228–235.
73. Stammer C., Taurins A. Infrared spectra of phenazines. *Spectrochim. Acta*, 1963, 19, 1625–1654.
74. Tan R., Taurenis A. Synthesis of 2,6-naphthyridine and some of its derivatives. *Tetrahedron Lett.*, 1965, 2727–2744.
75. Lim T. K., Taurins A., Whitehead M. A. Automatic direct and magnetic resonance spectra. *Can. J. Chem.*, 1966, 44, 1211–1223.
76. Tan R., Taurins A. *A new synthesis of 1,7-naphthyridine*. Tetrahed 1237. 1966.
77. Orphanos D. G., Taurins A. The synthesis of some 6,7-methylenedioxy-and-6,7-dimethoxy-1,4-benzoxazin-2-ones. *Can. J. Chem.*, 1966, 44, 1795–1800.
78. Orphanos D. G., Taurins A. Preparation of 3,4-methylenedioxy-and 3,4 ... 6-amino-phenol. *Can. J. Chem.*, 1966, 44, 1875–1879.
79. Valentin K., Taurins A. Synthesis of 2,3-dimethyl-1,4-diazacycl [3.2.2] azine. A novel heteroaromatic system. *Tetrahedron Letters*, 1966, 3621–3626.
80. Hall C. E., Taurins A. Thiazoloisoquinolines. I. The synthesis of thiazolo [4.5-c] isoquinoline. *Can. J. Chem.*, 1966, 44, 2465–2472.
81. Hall C. E., Taurins A. Thiazoloisoquinolines. II. The synthesis of thiazolo [5.4-c] isoquinoline. *Can. J. Chem.*, 1966, 44, 2473–2480.
82. Alper A. E., Taurins A. Thiazolo [3,2-a] benzimidazoles. *Can. J. Chem.*, 1967, 45, 2903–2912.
83. Hall C. E., Taurins A. Thiazoloisoquinolines. III. Structure and methylation of 2-hydroxy – thiazolo(4.5-c) and (4.5-c)isoquinolines. *Can. J. Chem.*, 1968, 46, 694.
84. Hall C. E., Taurins A. Erratum: Thiazoloisoquinolines. III. Structure and methylation of 2-hydroxythiazolo [5,4-c]- and – [5,4-c]isoquinolines. *Can. J. Chem.*, 1969, 47, 2490.
85. Alper H., Alper A. E., Taurins A. Ring chain tautomerism. *J. Chem. Educ.*, 1970, 47, 220–222.
86. Taurins A., Blaga A. Synthesis of pyridyl and quinolyl substituted 2-aminothiazoles. *J. Heterocyclic Chem.*, 1970, 47, 1137–1141.
87. Taurins A., Hsia R. K. C. Thiazoloisoquinolines. IV. The synthesis and spectra of thiazolo [4,5-h] and thiazolo[5,4-f] isoquinolines. The ultraviolet and proton magnetic resonance spectra of some substituted isoquinolines. *Can. J. Chem.*, 1971, 49, 4054–1464.
88. Taurins A., Khouw V. T. Isothiazolopyridines. I. Synthesis and spectra of isothiazolo[3,4-b], 3-aminoisothiazolo[4,3-b]-, isothiazolo[5,4,b]-, and 3-methylisothiazolo [5,4-c] pyridines. Preparation and spectra of some 2,3- and 3,4- disubstituted pyridines. *Can. J. Chem.*, 1973, 51, 1741–1748.

89. Taurins A., Eugene D. *Synthesis of four isomeric 1,2,3-thiadiazolopyridines and some 4-(x-pyridy)-1,2,3-thiadiazodes*. Proceedings of the Fourth International Congress of Heterocyclic Chemistry, Salt Lake City, Utah, 1973, 67–68.
90. Taurins A., Li R. T. Synthesis of 2,6-naphthyridine, 4-methyl-2,6-naphthyridine and their derivatives. *Can. J. Chem.*, 1974, 52, 843–848.
91. Taurins A., Long A. D. The synthesis of 1,7- and 1,8-dimethylphenazines. *Can. J. Chem.*, 1974, 52, 1307–1309.
92. Taurins A. Nonexistence of the alleged isobindone. *Can. J. Chem.*, 1977, 55, 12, 3587–3589.
93. Rousseau D., Taurins A. The reaction of 2 – aminopyridine 1-oxides with thiophosgene. *Can. J. Chem.*, 1977, 55, 3736.
94. Taurins A. The chemistry of Cyclazines. In: *Special Topics of Heterocyclic chemistry*. Ed's: A. Weissberger, E. G. Taylor, Publ. Wiley and Sons. 1977, 245–247.
95. Collection of rare books in the history of chemistry in the Department of Chemistry, McGill University. *A catalogue by Alfred Taurins*. Montreal: Department of Chemistry, McGill University, 1975.
96. A select of alchemy and early chemistry in McGill University libraries. *Compiled by Alfred Taurins*. Montreal: Department of Chemistry, McGill University, 1976, 233.
97. Tauriņš A. Organiskā ķīmija. No: *Latvju enciklopēdija 1962–1982*, 3. sēj. Rockville, MD ASV, Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1987, 289.–240. lpp.
98. Tauriņš A. Organiskā ķīmija. No: *Latvijas universitāte. 1919–1945. Latvju enciklopēdija 1962–1982*, 3. sēj. Rockville, MD ASV, Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1989, 290. lpp.
99. Tauriņš A. Organiskā ķīmija Latvijā. 1945–1980. No: *Latvju enciklopēdija 1962–1982*, 3. sēj. Rockville MD ASV. Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1989, 290.–292. lpp.
100. Tauriņš A. Trimdas odisejas pirmās 35 dienas (1944. gadā). Publ. sagat. I. Tauriņa, R. Ekmanis. *Jaunā Gaita*, 2003, Nr. 4, 51.–54. lpp.
101. Tauriņš A. Dresdenē un Annabergā [Vācija 1944–1949] Publ. sag. I. Tauriņa, R. Ekmanis. *Jaunā Gaita*, 2004, Nr. 1, 34.–37. lpp.
102. Kara pēdējās septiņas nedēļas – no Saksijas līdz Bavārijai. *Jaunā Gaita*, 2004, Nr. 3.
103. Tauriņš A. Untercellē pie Ausburgas, publ. sagat. I. Tauriņa-Dryer, R. Ekmanis. *Jaunā Gaita*, 2005, Nr. 2, 29.–30., 33.–36. lpp.
104. Tauriņš A. Pirmās nedēļas Hochfeldē (1945); publ. sag. I. Tauriņa-Dryer. *Jaunā Gaita*, 2008, Nr. 1, 29.–32. lpp.
105. Tauriņš A. Hochfeldes noietnē (1945. 20. XI – 1946. 15. I) [dienas grām.] publ. sagat. I. Tauriņa-Dwger, R. Ekmanis. *Jaunā Gaita*, 2008, Nr. 3, 29.–32. lpp.
106. Tauriņš A. Between two tyrannies. Transl. E. Taurins-Dwyer, Elsa Taurins, 2003, S. 170. Rec. Dreimanis A. Prof. A. Tauriņa dienas grāmata par trimdas Vācijas posmu 1944–1948. Between two tyrannies, 2003, *Brīvā Latvija*, 2003, Nr. 39, 9. lpp.
107. Tauriņš A. *Einführung in die anorganische Chemie: Nach den gehaltenen Vorbesehung an der UNRRA Universität München*. UNRRA – Universität, 1946, 122.
108. Tauriņš A. Organiskās ķīmijas nozīme bioloģijā un ārstniecībā. *Akadēmiskā dzīve*, 1985, Nr. 27, 77.–81. lpp.
109. Tauriņš A. Par penicilīnu un cefalosporīnu. *Akadēmiskā dzīve*, 1987, Nr. 29, 49.–52. lpp.

Summary

One of the most prominent Latvian chemists was a member of the Academy of Science of the Royal Society of Canada, Professor, Dr. chem. Alfrēds Tauriņš. His unique and unusual personality was formed at the turn of the epoch: his life and activities passed not only at the University of Latvia and Jelgava Academy of Agriculture, but also at the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), University in Munich (Germany) and McGill University, Montreal, Canada. A. Tauriņš was a seeker of new pathways in organic chemistry, a splendid lecturer and an educator of young researchers. In organic chemistry in Canada, A. Tauriņš used were new at the time and IR-ray, UV-ray, and nuclear magnetic resonance methods, which ensured better elucidation of the structure of organic substances. His scientific interests were connected with heterocyclic compounds – thiazole, isoquinoline, phenazine chemistry. In 1962, he was elected a member of the Royal Society of Canada, which has a status of the Academy of Sciences.

Keywords: *University of Latvia; Jelgava Academy of Agriculture; McGill University, Canada; UNRRA University, Germany; organic chemist; lecturers; scientist.*

**Milda Drīzule (1895–1992) – pedagogijas vēsturniece
un LVU Pedagoģijas un psiholoģijas katedras vadītāja
(1948–1960)**

***Milda Drīzule (1895–1992) – the Historian of Pedagogy
and the Head of Department of Pedagogy and Psychology
at the Latvia State University (1948–1960)***

Iveta Keštere, Gunta Marihina

LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
Jūrmalas gatve 74/76, Rīga, LV-1083

E-pasts: iveta.kestere@lu.lv; gunta.marihina@inbox.lv

Pētījums par Mildu Drīzuli ir turpinājums vairākiem pētījumiem par pedagoģijas un pedagoģijas vēstures docētājiem Latvijas Universitātē. Pēc Otrā pasaules kara Latvijas Valsts universitātē pedagoģijas laukā sāka strādāt padomju varas ideoloģijai vismaz ārēji lojāli mācībspēki, kuru uzdevums bija padomju pedagoģijas importēšana Latvijā. Viena no šiem mācībspēkiem bija Milda Drīzule (1895–1992) – cilvēks ar apbrīnojamu likteni, kura sava mūža 97 gados piedzīvoja gan cīņu par padomju varas nodibināšanu, gan tās uzvaras gājienu un sabrukumu. Milda, dzimusi Trauberga, ģimnāzijas izglītību ieguva Latvijas teritorijā. Būdam skolotāja un Komunistiskās partijas biedre, viņa aktīvi piedalījās padomju skolas veidošanā Latvijā 1919. gadā. Pēc padomju varas krišanas viņa devās uz Krieviju, kur ieguva augstāko pedagoģisko izglītību, pabeidza aspirantūru un strādāja vadošos amatos izglītības laukā. Padomju Latvijā M. Drīzule atgriezās 1944. gadā un sāka strādāt Latvijas Valsts universitātē, kur kļuva par Pedagoģijas un psiholoģijas katedras vadītāju. Docente Drīzule aizstāvēja disertāciju Latvijas skolu vēsturē, viņa pētīja un popularizēja marksistisko pedagoģiju. M. Drīzule daudz laika veltīja skolotāju sagatavošanas uzlabošanai, viņa izstrādāja pedagoģiskās prakses sistēmu LVU. M. Drīzule bija aktīva sabiedriskā darbiniece, saņēmusi vairākus padomju valsts apbalvojumus.

Atslēgvārdi: Milda Drīzule, marksistiskā pedagoģija, studentu pedagoģiskā prakse.

Pētījums par Mildu Drīzuli ir turpinājums pētījumiem par pedagoģijas un pedagoģijas vēstures docētājiem Latvijas Universitātē [1]. Kā zināms, 20. gs. 20.–30. gados pirmais studiju kursu pedagoģijā docēja Aleksandrs Dauge (1868–1937), bet pedagoģijas vēsturi mācīja Jānis Kauliņš (1863–1940). Turpmāk par profesoriem pedagoģijā un pedagoģijas vēsturē tika ievēlēti filozofs Pauls Jurevičs (1891–1981) un pedagogs Eduards Pētersons (1882–1958). Jānis Kauliņš mira 1940. gadā, bet Jurevičs un Pētersons Otrā pasaules kara beigās devās trimdā uz Rietumiem. Līdz ar to, tā kā Latvijai atkal tika uzspiestas Padomju Savienības prasības, pedagoģijas kursu docētāju vietas Latvijas Valsts universitātē bija brīvas. Padomju vara tās aizpildīja ar savai ideoloģijai vismaz ārēji lojāliem mācībspēkiem, kuru uzdevums bija padomju pedagoģijas zinātnes importēšana Latvijā. Viena no šiem mācībspēkiem bija Milda

Drīzule (1895–1992) – cilvēks ar romāna cienīgu likteni, kas sava mūža 97 gados piedzīvoja gan cīņu par padomju varas nodibināšanu, gan tās uzvaras gājienu un sabrukumu.

Dzīves gaitas, izglītība un profesionālā darbība līdz 1944. gadam. Johanna Milda Kristīne piedzima 1895. gadā zemnieku Jāņa un Ernestīnes Traubergu ģimenē Ēveles pagasta (mūsdienās tas ietilpst Burtnieku novadā) Kalējiņos [2]. Traubergu ģimenē bez Mildas auga arī māsa un trīs brāļi, no kuriem viens bija ievērojams pedagogs Hugo Traubergs (1907–1989) – Valmieras kurlmēmo skolas vadītājs, kas vēlāk ar uzvārdu Tērauds dzīvoja trimdā ASV [3].

1915. gadā Milda Trauberga absolvēja sieviešu ģimnāziju Valkā un astoto pedagoģisko klasi Rīgā, Draudziņas ģimnāzijā [4]. Visās mācību iestādēs no mācību maksas viņa bija atbrīvota [5], kas liecina, ka ģimenes apstākļi nav bijuši pārticīgi. Par skolotāju meitene saņņoja kļūt jau bērnībā [6], lai gan tēvs šo izvēli ne visai atbalstīja [7].

Milda skolotājas profesiju ieguva Pirmā pasaules kara laikā, kad iespējas atrast darbu dzimtenē bija niecīgas. Tādēļ jaunā sieviete devās uz tālo Sibīrijas pilsētu Irkutsku [8]. Tur jaunā skolotāja bija aicināta strādāt par mājskolotāju un pasniegt vācu valodu. Vietējo ģimeni bija maldinājis viņas vāciskais uzvārds. Mildas vācu valodas zināšanas tomēr nebija pietiekamas, un mājskolotājas darbu nācās atstāt [9].

Irkutskā bija izveidojusies latviešu bēgļu kolonija, kuras bērnus vajadzēja izglītēt. Milda iesaistījās skolu organizēšanā un strādāja arī par skolotāju, mācot ap 30 dažāda vecuma bērnu [10]. Drīz viņa tika uzaicināta par mācītbspēku kursos, kur gatavoja jauniešus kara skolai. Divdesmitgadīgā skolotāja ir jaunāka un augumā sīkāka par daudziem kursantiem, tomēr viņa nepadevās un ar uzdevumu tika galā [11].

Jau savā pirmajā darbavietā Milda bija aktīva sabiedrisko norišu dalībniece. Tāda viņa paliks visu mūžu. Irkutskā jaunā skolotāja darbojās klubā, spēlēja dramatiskajā pulciņā, apmeklēja dažādus kursus [12].

Irkutska cara laikā bija politisko trimdinieku vieta. Revolucionārie notikumi Krievijā ietekmēja arī Irkutskas sabiedrību. Savu uzskatu propagandu izvērsa visdažādākie politiskie spēki. Ar smaidu M. Drīzule vēlāk atcerējās, ka viņu visvairāk valdzinājusi anarhistu programma [13].

1917. gadā, Krievijas Februāra apvērsuma jukās, Mildas gaitas ved atpakaļ uz dzimto Latviju. Viņa dodas uz skolotāju kursiem Cēsīs [14] un vēlāk darbu atrod Alūksnes Labdarības biedrības sieviešu ģimnāzijā un vīriešu progimnāzijā, kur māca matemātiku, latviešu valodu un literatūru [15]. Alūksnē viņa iepazīnās ar nākamo vīru Arvīdu Drīzuli (1890–1940) [16]. 1919. gadā, kad daļā Latvijas ir nodibināta padomju vara, Drīzulis kļūva par Alūksnes izpildkomitejas priekšsēdētāju [17]. Mildas līdzgaitnieku un draugu lokā ienāk marksisti J. Zīle, E. Eferts-Klusais, A. Samsons [18].

Padomju varas laikā Latvijā skolas tika pārveidotas par vienotu darba skolu, tajās bija aizliegts mācīt ticības mācību, tika nomainīti skolu vadītāji un skolotāji. Visos šajos procesos aktīvi un ar patiesu entuziasmu iesaistījās M. Drīzule. 1919. gada februārī 24 gadu vecumā viņa iestājās Komunistiskajā partijā [19] un tūlīt ar padomju varas nosūtījumu devās uz tautas izglītības organizatoru kursiem Rīgā. Lekcijas

šajosursos lasīja ievērojami kreisās politiskās kustības pārstāvji – Pēteris Stučka, Leons Paegle, Jānis Bērziņš-Ziemelis u. c. Kursu dalībniekus vienoja entuziasms darboties “vecās skolas” pārveidošanā [20]. Darba skolas ideālus savā pedagoģiskajā praksē M. Drīzule īstenoja visa mūža garumā.

Pēc kursu absolvēšanas M. Drīzule atgriezās Alūksnē un sāka strādāt Tautas izglītības nodaļā, aktīvi veidojot darba skolu ar tai raksturīgajiem elementiem – zemi dārzam, kā arī vēlētu skolas izpildkomiteju un biedru tiesu. M. Drīzule piedalījās bērnu dārza un vasaras nometnes organizēšanā, rūpējās, lai tiktu uzskaitīti bērni ar īpašām vajadzībām [21].

Pēc padomju varas krišanas 1919. gada maijā M. Drīzule devās uz Padomju Krieviju – Veļikije Lukiem, kur strādāja par tautas izglītības inspektori [22]. Ceļā uz Krieviju Milda un Arvīds Jasmuižā bija nodibinājuši ģimeni [23]. Tā paša gada augustā jaunās sievas ceļš veda uz fronti, kur darbs atradās Dvinskas (Daugavpils) 15. armijas lietvedībā. 1920. gada maijā ģimenes apstākļu dēļ M. Drīzule devās uz Pleskavu, kur strādāja dažādus darbus gan sākumskolā, gan tipogrāfijā [24]. 1920. gada jūnijā Pleskavā pasaulē nāca Arvīda un Mildas Drīzuļu dēls Aleksandrs (1920–2006), kurš Padomju Latvijā kļuva par LPSR Zinātņu akadēmijas akadēmiķi, padomju valsts un partijas darbinieku [25].

Laika posmā no 1920. līdz 1930. gadam M. Drīzule ieņēma dažādus amatus tautas izglītības nodaļās Brjanskā, Uraļskā un citās PSRS pilsētās. Biežie pārbraucieni bija saistīti ar vīra pienākumiem PSRS tautsaimniecībā [26]. A. Drīzulis piedalījās gan aviācijas rūpniecības veidošanā, gan Maskavas metro celtniecībā [27].

1930. gadā M. Drīzule iestājās Augstākajos pedagoģiskajosursos II Maskavas Valsts universitātes paspārnē, kas vēlāk pazīstami kā Maskavas Valsts pedagoģiskais institūts [28]. No 1930. gada 1. oktobra līdz 1931. gada 1. augustam viņa studēja Politehniskajā nodaļā, apgūstot tādus priekšmetus kā dialektiskais materiālisms, filozofijas vēsture, pedagoģija, politehniskā darba pamati un metodika, vispārējā tehnoloģija, rasēšana, kā arī izejot praksi rūpnīcās un kolhozā [29]. Politehniskās izglītības entuziaste M. Drīzule paliks visu mūžu.

Pēc augstskolas beigšanas Drīzule tika nosūtīta uz aspirantūru un 1933. gadā pabeidza tās teorētisko kursu [30]. Viņa bija apguvusi dialektisko materiālismu, politisko ekonomiju, pedagoģiju, pedagoģijas vēsturi, svešvalodas, kā arī nokārtojusi praksi par pedagoģijas kursa pasniegšanu augstskolā [31]. Aspirantūras laikā viņa izstrādāja pētījumu “Roberta Ouveņa pedagoģiskie uzskati”, taču disertāciju neaizstāvēja. Tas vairākos dokumentos skaidrots ar nosūtījumu strādāt administratīvos amatos [32].

No 1933. līdz 1938. gadam M. Drīzule ieņēma dažādus vadošus amatus pedagoģiskajās augstskolās [33], tai skaitā docenta vietu Maskavas Valsts pedagoģiskā institūta Pedagoģijas katedrā [34]. M. Drīzule izglītības laukā strādāja kopā ar Nadeždu Krupskaju (1869–1939), veidama darbus, kas saistīti ar padomju skolas organizēšanu un pedagogu sagatavošanu [35]. M. Drīzule darbojās arī marksistu biedrībā, ko vadīja N. Krupskaja [36]. Ar pateicību mūža nogalē M. Drīzule atcerējās Antona Makarenko un Pētera Blonska lekcijas, ko bija izdevies noklausīties [37]. M. Drīzule par priekšzīmīgu darbu tika apbalvota ar Krievijas PFSR Tautas Komisāru Padomes pateicību [38].

Taču Drīzuļu ģimenei neizdevās izvairīties no Staļina laika represijām. 1938. gada oktobrī tika arestēts Arvīds Drīzulis, kas tajā laikā bija VK(b)P Centrālās Komitejas Partijas statūtu nodaļas vadītājs un partijas Kontroles komisijas atbildīgais sekretārs. 1939. gada janvārī Mildu Drīzuli kā arestanta sievu izslēdza no Komunistiskās partijas [39]. Viņa palika Maskavā, taču tika nosūtīta darbā uz skolu, kur piektajās un septītajās klasēs mācīja krievu valodu un literatūru [40]. Komunistiskās partijas rindās Drīzuli atjaunoja 1955. gadā.

Sākās Otrais pasaules karš, skolas tika slēgtas, un M. Drīzule no 1941. gada līdz 1942. gada septembrim strādāja rūpnīcās, kas gatavoja produkciju armijai. Pēc tam viņai atkal radās iespēja strādāt skolā un vadošā darbā Tautas izglītības nodaļā [41]. 1946. gadā M. Drīzulei tika piešķirta medaļa par varoņīgu darbu Lielā Tēvijas kara laikā [42].

Darba gaitas Latvijas Valsts universitātē. Kara laikā Latvijas PSR formāli pastāvēja padomju aizmugurē, un 1944. gada pavasarī sākās priekšdarbi padomju varas atjaunošanai Latvijas teritorijā. Tika veidotas operatīvās grupas, kas varēja pārņemt varu attiecīgajā teritorijā vai nozarē. Operatīvās grupas sekoja pa pēdām padomju karspēkam [43], un šādas grupas darbiniece bija arī M. Drīzule [44]. 1944. gada jūlijā M. Drīzule, kā viņa raksta savā autobiogrāfijā, tika izsaukta uz Latvijas PSR Izglītības Tautas komisariātu [45], kur piedalījās padomju augstskolu veidošanas darbā [46]. Šis nosūtījums saskaņēja ar pašas pedagoģes gribu – 1944. gada maijā viņa bija uzrakstījusi iesniegumu Latvijas PSR izglītības tautas komisāram ar lūgumu strādāt Latvijā [47].

No 1944. gada decembra Mildā Drīzule sāka strādāt Latvijas Valsts universitātē, kur ieņēma mācību prorektora vietnieces amatu [48]. No 1945. gada janvāra Drīzule tika pārcelta darbā Pedagoģijas katedrā par docenti, lai varētu pabeigt darbu pie disertācijas [49]. Paralēli organizatoriskajam un zinātniskajam darbam M. Drīzule paspēj sastādīt lasāmgrāmatas latviešu valodā 1. un 2. klases skolēniem, tās tika izdotas 1944. un 1945. gadā [50]. Acīmredzot šīs grāmatas bija steidzīgi nepieciešamas, lai varētu aizvietot Latvijā 20. gs. 20.–30. gados publicēto literatūru, kas padomju varai bija ideoloģiski nepieņemama.

1946. gadā LVU Komunistiskās partijas organizācijas sekretārs J. Āboliņš M. Drīzuli raksturojis kā disciplinētu cilvēku, kas lieliski prot pedagoga darbu, praktiskajā darbā ir stingra un prasīga [51]. Arī turpmākajos docentes Drīzules oficiālajos raksturojumos, kas sastādīti 40., 50. un 80. gados (pēdējais, kas atrodams personīgajā lietā LVU, ir datēts ar 1986. gadu, un to parakstījis rektors prof. V. Millers [52]), viņa atzīta par čaklu un labu speciālisti, lielisku organizatoru, kas ir aktīva sabiedriskajā darbā, prasīga pret sevi, kolēģiem un studentiem. Protams, neiztrūkstoši pieminēts, ka viņa ir Komunistiskās partijas lietai uzticīga un morāli noturīga [53]. Visos raksturojumos tiek uzsvērtā M. Drīzules stingrība, principialitāte un prasīgums darba attiecībās. Kā atturīgu jūtu izpaušmēs vecmāmiņu atceras arī mazmeita. Taču tajā pašā laikā M. Drīzules draugu pulks bijis prāvs, vienmēr svinētas dzimšanas dienas, bija ģimenes draugi mūža garumā [54].

1948. gada jūnijā Mildā Drīzule ar LVU rektora prof. Kadeka pavēli tika iecelta par Pedagoģijas un psiholoģijas (Pedagoģijas-psiholoģijas) katedras vadītāju [55]. Viņa šajā amatā nomainīja citu Padomju Krievijā izglītotu latviešu izcelsmes

pedagogu – Robertu Miķelsonu (1889–1973) [56]. Kopš 1949. gada M. Drīzule ir strādājusi arī par LVU Filoloģijas fakultātes dekāni un dekāna vietnieci [57], bijusi fakultātes Komunistiskās partijas organizācijas sekretāre [58], vairākkārt ievēlēta fakultātes partijas komitejā [59].

Kā liecina katedras sēžu protokoli, docente Drīzule ir principiāli atbalstījusi padomju varas noteikto kārtību LVU. Grūti pateikt, cik šajā pozīcijā bija patiesas pārliecības un cik personīgās pieredzes izraisīta respekta pret pastāvošo varu. 1948. gadā katedras vadītāja ir viena no tiem, kas balso par sava kolēģa individuālpsihologa doc. Jāņa Bundula (1899–1981) atļaušanu no darba LVU, pārmetot viņam reakcionārus uzskatus, kas gan pausti darbos pirms 15 gadiem [60].

Savukārt 1959. gadā doc. Drīzule ir starp tiem mācībspēkiem, kuri aizstāv LVU studenti, pedagoģijas praktikanti Aiju Dzērvi, kad Rīgas 2. internātskolas skolotāji komunisti viņai pārmet “pretvalstiskus izlēcienus”. Nosodot M. Drīzules pozīciju, sašutušie pedagogi pat vērsās Rīgas Ļeņina rajona Komunistiskās partijas komitejā un Rīgas pilsētas komitejā. Tas piespieda M. Drīzuli savu attieksmi mainīt, un LVU partijas birojā viņai tikai aizrādīja, ka docente rīkojusies politiski nepareizi [61].

1955. gadā M. Drīzule dodas komandējumā uz Maskavu, lai iepazītos par pedagoģiskās prakses pieredzi Maskavas Valsts universitātē un konsultētos par zinātnisko pētniecību [62]. Pieredze pedagoģiskās prakses organizēšanā, kas iegūta Maskavā un citās PSRS augstskolās, tiešām lieti noder – doc. Drīzule noorganizē LVU pedagoģiskās prakses sistēmu, kas sekmīgi funkcionē visus padomju varas gadus. 20. gs. 40. gadu beigās viņa pati vada pedagoģisko praksi visās LVU fakultātēs [63]. M. Drīzule regulāri, līdz pat aiziešanai pensijā, katedras sēdēs izsaka ierosinājumus prakses uzlabošanai – rūpīgi izstrādāt konspektus, paredzēt praksi studiju mācību plānā, fakultāšu dekāniem pievērst tai lielāku uzmanību [64]. 1953. gadā pēc M. Drīzules iniciatīvas studenti gatavo referātus par konkrētu tēmu – saviem novērojumiem skolas mācību vai audzināšanas darbā [65]. Tas ir veiksmīgs risinājums, kā saistīt augstskolā apgūto teoriju ar skolas praksi. Arī turpmākajos gados doc. Drīzule regulāri analizē pedagoģisko prakšu rezultātus katedras sēdēs, domā par prakses kvalitātes un atskaišu uzlabošanu. Viņa analizē stundu konspekta sastādīšanas prasmi, izmantotās mācību metodes, zināšanas priekšmetā, valodas kvalitāti, stāju, kā arī prakses skolas vadības un pedagogu attieksmi pret studentiem praktikantiem. Viņas prasmi analizēt un vērtēt studentu mācītprasmi uzteic kolēģi [66]. Protams, rūpīgi tiek sekots līdzi arī tam, lai pedagoģiskās prakses laikā studentiem netrūktu “politiskā asuma” [67].

Paralēli savai lielajai rūpei par pedagoģisko praksi doc. Drīzule izteikusi arī vispārējus ierosinājumus par nākamo pedagogu sagatavošanu. 1958. gadā viņa publicē konkrētu plānu par skolotāju izglītības sistēmas reorganizāciju LVU. Viņa aicina par pedagogiem skolot cilvēkus, kas ir jau ieguvuši dzīves pieredzi un saņēmuši pozitīvu raksturojumu no sabiedriskajām organizācijām. Pēc M. Drīzules plāna, topošo skolotāju pirmais mācību posms noritētu paralēli darbam ražošanā, otrajā posmā studenti apgūtu teorētiskās zināšanas, trešais studiju posms būtu atvēlēts pedagoģiskajai praksei, ceturtais – šaurākai specializācijai [68]. Jāatzīst, ka dažas no šīm idejām šķiet visai pievilcīgas arī mūsu dienās.

M. Drīzule strādā arī ar aspirantiem. Viena no viņas audzēknēm ir ievērojamā pedagoģe, vairāku latviešu valodas mācību grāmatu autore Antonija Karule (1921–2001). Viņa savu disertācijas vadītāju M. Drīzuli raksturojusi kā brīnišķīgu cilvēku [69].

1960. gadā 65 gadu vecumā M. Drīzule raksta iesniegumu LVU rektoram J. Jurgenam ar lūgumu viņu atbrīvot no katedras vadītājas pienākumiem sakarā ar aiziešanu pensijā. Rektors šo iesniegumu akceptē [70].

Pedagoģiskā un zinātniskā darbība. M. Drīzule savā pētnieciskajā darbībā galvenokārt ir pievērsusies trīs pedagoģijas jautājumiem: 1) Latvijas skolu vēsturei; 2) pedagoģiskās domas vēsturei; 3) mācību procesa didaktikai.

Lai gan aspirantūras gados Maskavā bija uzsākts pētījums par angļu utopiskā sociālista Roberta Ouena (1771–1858) pedagoģiskajiem uzskatiem, Latvijā M. Drīzule šo tēmu neturpināja. Viņa pievērsās latviešu skolu vēsturei. 1945. gada decembrī LVU rektors prof. M. Kadeks raksta lūgumu LPSR Tautas Komisāru Padomei piešķirt komandējumu M. Drīzulei “sakarā ar viņas disertācijas darbu, jo vajadzīgās konsultācijas viņa var saņemt tikai Maskavā” [71].

1947. gadā Milda Drīzule aizstāvēja pedagoģijas zinātņu kandidāta disertāciju krievu valodā par tēmu “Īss pirmsrevolūcijas latviešu skolu vēstures apraksts”. Viens no šī darba recenzentiem bija Padomju Latvijas vēsturnieks, profesors un vēlāk akadēmiķis – Jānis Zutis (1893–1962) [72].

Pēc disertācijas aizstāvēšanas M. Drīzule turpina pētīt skolu vēsturi un strādā arhīvos. Taču viņa atzīst, ka “sakarā ar lielo slodzi, pedagoģisko praksi un tuvākajiem pārbaudījumiem vāc tikai materiālus, jo nodoties sistemātiskam zinātniskajam darbam nav iespējams” [73]. 1946./47. mācību gadā doc. Drīzule katedras kolēģus iepazīstina ar referātu “Latviešu skolas laikā no 1907.–1917. gadam” [74]. 1948. gadā uzmetumā ir uzrakstīts “Skolu stāvoklis kara laikā līdz 1917. gada Februāra revolūcijai” [75]. Vairāki Drīzules raksti, kā arī grāmata par latviešu skolu vēsturi ir publicēti pēc aktīvu darba gaitu beigšanas LVU [76].

Pedagoģijas ideju vēstures laukā M. Drīzule galvenokārt pievērsusies marksisma ļeņinisma klasiķu darbiem. Ar saviem pētījumiem viņa iepazīstina arī kolēģus. 1952. gadā tiek nolasīts referāts “Marksisma ļeņinisma klasiķi par politehnisko izglītību un padomju skolas uzdevumi piektajā piecgadē” [77]. Presē publicēts viņas raksts par N. Krupskaju [78]. 20. gs. 50. gados Drīzule gatavo krājumu “Marksisma ļeņinisma teorētiķi par audzināšanu” [79]. Šķiet, ar šī darba pabeigšanu saistīts viņas komandējums uz Maskavu 1955. gadā. Tā laikā notiek konsultācijas ar prof. Konstantinovu zinātniskā darba jautājumos [80]. Acīmredzot tas ir pedagoģijas vēsturnieks Nikolajs Konstantinovs (1894–1958), autors vairākām padomju mācību grāmatām pedagoģijas vēsturē [81], kuras pārstrādātas un papildinātas iznāca no 20. gs. 50. līdz pat 80. gadiem.

1948. gadā Pedagoģijas un psiholoģijas katedras sēdē doc. Drīzule asi kritizē kosmopolitismu. Viņa uzstājas pret buržuāziskām idejām vēsturē un apgalvo, ka padomju pedagoģija ir pilnīgi jauna un kvalitatīvi atšķirīga no visām līdzšinējām un tagadējām buržuāziskajām pedagoģijām. M. Drīzules kritikas objekts ir nevis kāds no Latvijas pedagoģijas vēsturniekiem, bet gan Padomju Krievijas zinātnieki Jevgenijs Medinskis (1885–1957) un Ivans Kairovs (1893–1978), kuru grāmatas docente savā runā analizē. Padomju pedagogu kritika ir visai pārsteidzošs fakts un pat liecina par zināmu drosmi, jo šo autoru darbi PSRS tiek regulāri publicēti un, spriežot pēc viņu biogrāfijām, nekādas represijas nav piedzīvotas. Doc. Drīzule iebilst, ka Medinska grāmatā Markss un Engelss tiek apskatīti kopā ar Herbartu un Djuī, bet Krupskaja,

Ždanovs, Kirovs un Kaļiņins nemaz nav minēti. Uzstāšanos M. Drīzule beidz ar vārdiem “Lasot pedagoģijas kursu, mums vajag jo mazāk aizrauties no vēsturiskām ekskursijām, bet galveno vērību veltīt mūsu padomju skolas pieredzei un jaunās komunistiskās iekārtas nākošā cēlāja un pārstāvja sagatavošanai” [82].

M. Drīzules neiecietība pret pedagoģiju, ko var traktēt kā buržuāzisku, nemainās arī vēlākajos gados. 1956. gadā, analizējot kolēģa lekciju, M. Drīzule aizrāda, ka “nav nepieciešams iztirzāt atsevišķus virzienus buržuāziskajā pedagoģijā, pilnīgi pietiktu ar Herbartu”, arī par pašvaldībām ASV skolās informēt studentus ir gluži lieki. Viņa uzskata, ka “audzināšanas teorijā vairāk vajag operēt ar Makarenko, nekā ar buržuāziskās pedagoģijas pārstāvjiem, jo mums ir citi apstākļi” [83]. Acīmredzot pie Padomju Savienībā stingri kritizētajiem buržuāziskajiem filozofiem un pedagoģiem tiek pieskaitīti jebkura laikmeta pārstāvji, kas ir darbojušies pirms padomju pedagoģijas ēras. Šāda pieeja, kad pagātnes notikumi tiek vērtēti no mūsdienu vērtību viedokļa, tiek dēvēta par prezentismu, kas vēstures interpretācijā tiek uzskatīts par nepieņemamu [84].

M. Drīzule gan teorētiski pētīja, gan centās ieviest praksē mācību procesu aktivizējošas metodes. Pedagoģijas kursu viņa docēja Fizikas un matemātikas, Ģeogrāfijas, Bioloģijas, Ķīmijas u. c. fakultāšu studentiem [85]. Raksturojumos, kurus M. Drīzulei izsniegusi LVU vadība, pozitīvi vērtētas viņas profesionālās īpašības. Atzīts, ka lekcijas docente lasa metodiski pareizi, viņai piemīt zinātniskā erudīcija [86], viņa aktīvi propagandē marksistisko pedagoģiju [87]. M. Drīzules lekcijas raksturotas arī kā dziļi saturīgas, interesantas, patstāvīgu domu bagātas, skaidras un vienkāršas, ar loģiskiem akcentiem, kā arī saistītas ar skolu dzīvi, ko “izcilā audzinātāja vienmēr ir tik labi pazinusi, it kā viņa vēl šodien strādātu par ierindas skolotāju” [88]. Ar auditoriju veidojas labs kontakts [89].

Daudz docente domā par studentu patstāvīgā darba organizēšanu, sagatavojot apgūstamās literatūras sarakstus un kontroljautājumus. Savās nodarbībās viņa izmanto arī tādas metodes kā grupu darbs [90], regulāri rosina studentus un skolotājus stundās izmantot uzskates līdzekļus, veidot darbnīcas, strādāt laboratorijas darbus, vest audzēkņus ekskursijās [91]. Savā pedagoģiskajā darbā M. Drīzule vienmēr sekoja ASV, Eiropā un Krievijā ievērojamās pedagoģiskās kustības – darba skolas – tradīcijām.

Dzīves novakars. Pēc aiziešanas no LVU personālā pensionāre M. Drīzule turpināja rosīgi darboties sabiedriskajā jomā. Viņa piedalījās LPSR Pedagoģijas tautas universitātes padomē, PSRS Psihologu biedrības Latvijas sekcijā, Pedagoģiskā darba veterānu kluba valdē, Pedagoģu biedrībā vadīja Skolu vēstures sekciju, darbojās Rīgas Kirova rajona Revolūcijas veterānu padomē [92]. Savu padomu viņa neliedza “Skolotāju Avīzes” redakcijai [93]. 1965. gadā viņa ir apbalvota ar PSRS ordeni “Goda Zīme”, 1970. gadā – ar medaļu “Par godprātīgu darbu, atzīmējot V. I. Lēņina 100 gadu jubileju”, 1975. gadā – ar medaļu “Trīsdesmit gadi kopš Lielā Tēvijas kara”, 1985. gadā – ar medaļu “Četrdesmit gadi kopš Lielā Tēvijas kara” [94]. Viņa saņēmusi arī vairākus LPSR Augstākās Padomes goda rakstus un nozīmi “Teicamnieks tautas izglītības darbā” [95].

Savu ikdienu Milda Drīzule daudzus gadus vadīja dēla Aleksandra ģimenē, kur augs arī mazmeita Viktorija [96]. Tikai 1972. gadā viņa saņēma dzīvokli [97].

M. Drīzules vaļasprieki bija ceļošana, sēņošana un grāmatu lasīšana. Ceļoja viņa gan apkārt Eiropai, gan pa Volgu, gan tepat – Latvijā [98]. Grāmatu plaukti bija sējumiem bagāti [99], tās tika vāktas visu mūžu.

Kad 80. un 90. gadu mijā Latvijā sākās demonstrācija un mītiņi par un pret valstiskās neatkarības atjaunošanu, M. Drīzules komentārs bijis – “Nu gan iet tāpat kā 1917. gadā Irkutskā!” [100].

Milda Drīzule no dzīves šķīrās 97 gadu vecumā 1992. gada [101] 3. augustā Rīgā un ir apglabāta Jaunciema kapos [102].

Ilggadējais LU profesors un M. Drīzules kolēģis prof. Jānis Anspaks par savu līdzgaitnieci mūsdienās raksta, ka viņa daudz darba ieguldījusi studentu pedagoģiskās prakses sistēmas izveidošanā, latviešu pedagoģijas terminoloģijas izstrādē, latviešu tautskolu vēstures pētniecībā, un, “lai gan viņas darbos ieaugas sociālistiskās ideoloģijas deformācijas, tomēr viņas ievadītais darbs mudina jaunos skolotājus apgūt audzināšanas prasmi, izkopt pedagoģisko meistarību, pētīt un izmantot latviešu skolas un tautskolotāju pedagoģiskā darba tradīcijas” [103].

VĒRES

1. Zigmunde A., Ķestere I. Latvijas Universitātes Pedagoģijas nodaļa zem divām okupācijām (1940–1953). *Latvijas Universitātes Raksti, 780. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 313.–325. lpp.; Ķestere I. LU profesors Jānis Kauliņš (1863–1940) un viņa laikabiedri. *Latvijas Universitātes Raksti, 716. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 53.–62. lpp.; Ķestere I. Studiju kurss pedagoģijas vēsturē Latvijā: pirmsākumi, mācībspēki, saturs (1919–1940). *Latvijas Universitātes Raksti, 704. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 72.–78. lpp.
2. LVVA, 235. f., 12. apr., 502. l., 39. lpp.
3. Zigmunde A. *Nedzirdīgo izglītība Latvijā no pirmsākumiem līdz mūsdienām*. Rīga: RTU izdevniecība, 2011, 67., 115.–116. lpp.
4. Gaile M. Vienmēr ierindā. *Skolotāju Avīze*, 1981. g. 7. janv.
5. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
6. Gurtaja V. Viņas dzīve – paraugs jaunatnei. *Padomju Students*, 1982. g. 4. marts.
7. I. Ķesteres saruna ar Mildas Drīzules mazmeitu Viktoriju 2014. g. 15. febr.
8. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
9. Celmiņa A. Ar nedziestošu jaunības dzirksti. *Oktobra Karogs*, 1980. g. 27. dec.; I. Ķesteres saruna ar Mildas Drīzules mazmeitu Viktoriju 2014. g. 15. febr.
10. Gaile M. Saule logā. *Padomju Students*, 1965. g. 27. dec.
11. Gaile M. Vienmēr ierindā. *Skolotāju Avīze*, 1981. g. 7. janv.
12. Gaile M. Saule logā. *Padomju Students*, 1965. g. 27. dec.
13. Celmiņa A. Ar nedziestošu jaunības dzirksti. *Oktobra Karogs*, 1980. g. 27. dec.
14. Gaile M. Saule logā. *Padomju Students*, 1965. g. 27. dec.; Gurtaja V. Viņas dzīve – paraugs jaunatnei. *Padomju Students*, 1982. g. 4. marts.
15. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
16. Gaile M. Vienmēr ierindā. *Skolotāju Avīze*, 1981. g. 7. janv.
17. Drīzulis Arvīds. *Latvijas Enciklopēdija. 2.* Rīga: SIA “Valērija Belokoņa izdevniecība”, 2003, 278. lpp.

18. Gaile M. Saule logā. *Padomju Students*, 1965. g. 27. dec.
19. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
20. Drīzule M. Atskatoties. *Oktobra Karogs*, 1978. g. 14. dec.
21. Turpat.
22. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
23. Celmiņa A. Ar nedziestošu jaunības dzirksti. *Oktobra Karogs*, 1980. g. 27. dec.
24. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
25. Drīzulis Aleksandrs. *Latvijas Enciklopēdija. 2.* Rīga: SIA “Valērija Belokoņa izdevniecība”, 2003, 278. lpp.
26. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
27. Ziemeļis S. Pētnieks, organizators, zinātņu popularizētājs. Aleksandram Drīzulim – 60. *Dzimtenes Balss*, 1980. g. 19. jūn.
28. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 5. lp.
29. Turpat, 6. lp.
30. Turpat, 5. lp.
31. Turpat, 127. lp.
32. Turpat, 124. lp.
33. Turpat, 5. lp.
34. Turpat, 8. lp.
35. Turpat, 119. lp.
36. Celmiņa A. Ar nedziestošu jaunības dzirksti. *Oktobra Karogs*, 1980. g. 27. dec.
37. Gaile M. Saule logā. *Padomju Students*, 1965. g. 27. dec.
38. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 3. lp.
39. Turpat, 5. lp.
40. Turpat, 6. lp.
41. Turpat.
42. Turpat, 74. lp.
43. Bleiere D. u. c. (red.) *Latvijas vēsture. 20. gadsimts.* Rīga: Jumava, 292.–293. lpp.
44. Gurtaja V. Viņas dzīve – paraugs jaunatnei. *Padomju Students*, 1982. g. 4. marts.
45. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 6. lp.
46. Turpat, 16. lp.
47. Turpat, 148. lp.
48. Turpat, 21. lp.
49. Turpat, 22. lp.
50. Turpat, 124. lp.
51. Turpat, 12. lp.
52. Turpat, 121. lp.
53. Turpat, 82. lp.
54. I. Ķesteres saruna ar Mildas Drīzules mazmeitu Viktoriju 2014. g. 15. febr.
55. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 26. lp.
56. Zigmunde A., Ķestere I. Latvijas Universitātes Pedagoģijas nodaļa zem divām okupācijām (1940–1953). *Latvijas Universitātes Raksti, 780. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 320. lpp.
57. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 45. lp.

58. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 61. lp.
59. Turpat, 82. lp.
60. LVA, 1340. f., 23. apr., 1. l., 22. lp.
61. Lipša I. Liberalizācijas gaisotnē. No: Keruss, J. u. c. *Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā. Personības, struktūras, idejas (1944–1991)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 152.–153. lpp.
62. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 76. lp.; LVA, 1340. f., 23. apr., 8. l.
63. LVA, 1340. f., 23. apr., 1. l., 22. lp.
64. Turpat, 9.–10. lp.
65. Turpat, 6. l.
66. Gaile M. Vienmēr ierindā. *Skolotāju Avīze*, 1981. g. 7. janv.
67. LVA, 1340. f., 23. apr., 9. l., 10. lp.
68. Drīzule M. Domājot par pašu galveno. Sākam apspriest biedra Ņ. Hruščova priekšlikumus par izglītības sistēmas tālāku attīstību. *Padomju Students*, 1958. g. 16. okt.
69. Sveicam jubilāri. *Padomju Students*, 1970. g. 24. dec.
70. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 102. lp.
71. Turpat, 139. lp.
72. Turpat, 11. lp.
73. LVA, 1340. f., 23. apr., 1. l., 31. lp.
74. Zigmunde A., Ķestere I. Latvijas Universitātes Pedagoģijas nodaļa zem divām okupācijām (1940–1953). *Latvijas Universitātes Raksti*, 780. sēj. *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 322. lpp.
75. LVA, 1340. f., 23. apr., 1. l., 31. lp.
76. Drīzule M. *Latvijas skolu vēsture. I daļa*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1967; Drīzule M. Skolu reformas Baltijas guberņās XIX gs. sākumā. No: *Latvijas skolu un pedagoģiskās domas jautājumi*. Rīga, 1975; Anspaks J., Ruberts J., Staris A., Drīzule M. u. c. (redkol.) *Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga: Zinātne, 1987.
77. LVA, 1340. f., 23. apr., 5. l., 33. lp.
78. Drīzule M. Nadežda Krupskaja – cilvēks un pedagogs. *Skola un Ģimene*, 1973, Nr. 3, 6.–7. lpp.
79. LVA, 1340. f., 23. apr., 5. l., 45. lp.
80. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 76. lp.
81. Piem., Konstantinov N. A., Medinskij J. N., Shabajeva M. F. Istorija pedagogiki. Učebnjik dlja pedvuzov. Moskva: Gosudarstvennoje Učebno-pedagogiceskoje izdatelstvo Ministerstva Prosvescenija RSFSR, 1959.
82. LVA, 1340. f., 23. apr., 2. l., 19. lp.
83. LVA, 1340. f., 23. apr., 9. l., 19. lp.
84. Depaepe M. Qualities of Irrelevance. History of Education in the Training of Teachers. *ATEE Spring University Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching*. University of Latvia Press, 2008, p. 4–15.
85. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 16. lp.
86. Turpat, 45. lp.
87. Turpat, 119., 121. lp.
88. Audzinātāju audzinātājas. *Padomju Students*, 1960, Nr. 23; LVA, 1340. f., 23. apr., 1. l., 28a. lp.

89. LVA, 1340. f., 23. apr., 1. l., 28a. lp.
90. LVA, 1340. f., 23. apr., 2. l., 31. lp.
91. LVA, 1340. f., 23. apr., 5. l., 41. lp.
92. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 119. lp.; Gaile M. Vienmēr ierindā. *Skolotāju Avīze*, 1981. g. 7. janv.
93. Sveicam jubilāri. *Padomju Students*, 1970. g. 24. dec.
94. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 122. lp.
95. Apbalvojumi. *Skolotāju Avīze*, 1966, Nr. 1.
96. LU arhīva fonds, 7. apr., 647. l., 82. lp.
97. I. Ķesteres saruna ar Mildas Drīzules mazmeitu Viktoriju 2014. g. 15. febr.
98. Turpat.
99. Gaile M. Saule logā. *Padomju Students*, 1965. g. 27. dec.
100. I. Ķesteres saruna ar Mildas Drīzules mazmeitu Viktoriju 2014. g. 15. febr.
101. Kā M. Drīzules miršanas gads literatūrā dažkārt ir norādīts 1991. gads. Tā ir kļūda, jo Latvijas Republikas Rīgas pils. izpildkomitejas Dzimtsarakstu nodaļas izsniegtajā miršanas apliecībā (ieraksts Nr. 6598) minēts 1992. gads.
102. Drīzule Milda. *Latvijas Enciklopēdija*. 2. Rīga: SIA “Valērija Belokoņa izdevniecība”, 2003, 278. lpp.
103. Anspaks J. Milda Drīzule (1895–1991). No: A. Staris (red.). *Pedagoģiskā doma Latvijā no 1940. gada līdz mūsu dienām*. Rīga: Puse, 1998, 39. lpp.

Summary

The study about Milda Drīzule (1895 – 1992) continues the research on professors in the history of pedagogy and general pedagogy at the University of Latvia. After the World War II, the professors at least outwardly loyal to the Soviet power started their careers at the Latvia State University. One of these scholars was Milda Drīzule – a woman with an amazing destiny. During 97 years of her life, she experienced the fight to establish the Soviet regime, its triumph and collapse. Milda (born Trauberga) as a teacher and member of the Communist Party actively participated in shaping the Soviet school in Latvia in 1919. Soon after the fall of Soviet power, she went to the Soviet Russia where she gained a higher education in pedagogy, completed post-graduate studies and worked in high management positions in the field of education. Drīzule returned to the Soviet Latvia in 1944. She began to work at the Latvia State University and became the Head of Department of Education and Psychology in 1948. Docent Drīzule defended the thesis in the history of Latvian schools; she studied and popularized the Marxist pedagogy. She also devoted great efforts to the improvement of teachers' education, especially to developing a system of teaching practice during studies. Drīzule was an active social worker; she received a number of awards from the Soviet state.

Keywords: Milda Drīzule, Marxist theory in pedagogy, teacher training.

Jāņa Endzelīna visražīgākie gadi: Harkova, 1909–1920 *The Most Productive Years of Jānis Endzelīns: Kharkiv, 1909–1920*

Sarma Kļaviņa

Dr. philol., LZA goda doktore
E-pasts: *sarmak@latnet.lv*

J. Endzelīns, viens no trim Eiropā visaugstāk vērtētajiem Latvijas zinātniekiem, par savas akadēmiskās darbības visražīgāko laiku uzskatīja Harkovas periodu (1909–1920). Tur viņš docēja salīdzināmo valodniecību Harkovas Universitātē un Augstākajos sieviešuursos. Paralēli tam J. Endzelīns ļoti intensīvi pētīja slāvu un baltu valodu senos sakarus (t. s. baltu un slāvu jautājumu) un uzrakstīja grāmatu “Славяно-балтийские этюды” (Harkova, 1911), pēc tam, Pirmā pasaules kara laikā, pabeidza latviešu valodas zinātnisko gramatiku “Lettische Grammatik” (Rīga, 1922). Harkovā J. Endzelīns sasniedza zinātnisko briedumu un lika pamatus baltistikai kā indoeiropēistikas nozarei.

Diemžēl latviešu lingvistiskajā historiogrāfijā ziņas par Harkovas periodu J. Endzelīna dzīvē ir neprecīzas un trūcīgas. Tās glabājas Harkovā, Sanktpēterburgā un Tartu nepublicētos, arī publicētos, taču Latvijā nepieejamos, avotos. Rakstā aplūkots J. Endzelīna pedagoģiskais un zinātniskais darbs Harkovā, izmantojot šajos avotos smeltās ziņas.

Atslēgvārdi: salīdzināmi vēsturiskā valodniecība, Jānis Endzelīns, Harkovas Universitāte, “Славяно-балтийские этюды”, “Lettische Grammatik”.

Enciklopēdiskajā izdevumā par Eiropas Savienības dalībvalstīm “Atlas permanent de l’Union européenne” (Eiropas Savienības pastāvīgais atlants), ko sagatavojis un 2012. gadā jau otrajā izdevumā publicējis Robēra Šūmana fonds (“Fondation Robert Schuman”), katras valsts raksturojumā ietilpst sadaļa “Personnalités” (Personālijas) ar limitētu apjomu – parasti astoņpadsmit personas. Vēstījumā par Latviju šajā sadaļā ir nosauktas mūsu zemes visu laiku izcilākās personības: trīs politiķi, trīs literatūras darbinieki, četri mūziķi, trīs zinātnieki utt. [1].

Kurus Latvijas zinātniekus Eiropas eksperti ir atzinuši par pašiem izcilākajiem? Lūk, viņi – ķīmiķis Vilhelms Ostvalds, valodnieks Jānis Endzelīns un fiziķis Juris Upatnieks. Visi trīs ir savu zinātnes nozaru pamatlicēji: V. Ostvalds – viens no modernās fizikālās ķīmijas radītājiem, J. Upatnieks – viens no hologrāfijas radītājiem. Bet J. Endzelīns salīdzināmajā valodniecībā radīja jaunu nozari – baltistiku. Apbrīnojot kolēģa un drauga veikumu, lietuviešu valodnieks Kazimiers Būga (*Kazimieras Būgā*, 1879–1924) nosauca J. Endzelīnu par latvju milzi (*latvių milžinas*).

Pats J. Endzelīns mūža nogalē par savas dzīves visražīgākajiem gadiem atzina Harkovā nostrādātos, t. i., no 1909. gada rudens līdz 1920. gada pavasarim. Diemžēl ziņas par šo profesora dzīves posmu ir visai skopas un neprecīzas.

Avoti

Pirmkārt, ziņas par J. Endzelīna akadēmisko darbību Harkovā ir meklējamas tā laika Universitātes katra gada atskaitēs (“Отчет о состоянии и деятельности ..”) un akadēmiskā gada pārskatos (“Обозрение преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий ..”), publikācijās universitātes Zinātniskajos rakstos (“Записки Императорского Харьковского университета”), kuru redaktors J. Endzelīns bija no 1914. gada līdz 1918. gadam, kā arī apgabala avīzēs (“Южный край”, “Харьковские ведомости”). Diemžēl Harkovas Universitātes arhīva materiāli ir gājuši bojā Otrā pasaules kara laikā.

Otrkārt, par to, kā J. Endzelīns 1912. gadā Sanktpēterburgas Universitātē aizstāvēja salīdzināmās valodniecības doktora disertāciju, resp., grāmatu “Славяно-балтийские этюды” (Харьков, 1911), kurā raksturotas slāvu un baltu valodu senākās attieksmes, liecina Sanktpēterburgas Centrālā valsts vēstures arhīva (CVVA) dokumenti.

Treškārt, par J. Endzelīna dzīvi un darbību Harkovā stāsta daudzveidīgi materiāli – J. Endzelīnam adresētas vēstules, ielūgumi, vizītkartes, apsvēkumi un programmas, viņa veiktie grāmatu pasūtījumi Harkovas Universitātes bibliotēkā, kalendārs/piezīmju grāmatiņa, kvītis un tamlīdzīgi priekšmeti – Rīgas krātuvēs, t. i., Rakstniecības un mūzikas muzejā (RMM), Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (LNB RRN), LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā (LAB RRN), kā arī J. Endzelīna mazdēla Imanta Zemzara ģimenes arhīvā (IZA).

Ceturtkārt, par J. Endzelīna pāriešanu darbā no toreizējās Jurjevas Universitātes uz Harkovas Universitāti ziņo dokumenti Igaunijas Vēstures arhīvā (IVA) Tartu.

Pedagoģiskā darbība

1804. gadā dibinātā Harkovas Universitāte ir viena no vecākajām universitātēm Austrumeiropā. J. Endzelīns ienāca akadēmiskajā saimē, kas varēja lepoties jau ar bagātu vēsturi gadsimta garumā.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Krievijas impērijas universitāšu darbību noteica 1884. gada nolikums [2]. Saskaņā ar to universitātēs bija četras fakultātes: Vēstures un filoloģijas, Fizikas un matemātikas, Juridiskā un Medicīnas fakultāte. Arī katedru saraksts un mācībspēku skaits bija reģlamentēts. Piemēram, Vēstures un filoloģijas fakultātē pēc nolikuma vajadzēja darboties 10 katedrām: filozofija, klasiskā filoloģija, salīdzināmā valodniecība un sanskrits, krievu valoda un literatūra, slāvu filoloģija, vispārējā vēsture, Krievijas vēsture, Rietumeiropas literatūras vēsture, baznīcas vēsture, mākslas teorija un vēsture. Šajās katedrās bija paredzēts darbs 12 kārtējiem, 5 ārkārtas profesoriem, 9 privātdocentiem un 4 lektoriem (citzemju valodu mācīšanai). Taču nereti katedras un profesūras bija vakantas un docēt attiecīgos studiju priekšmetus uzdeva privātdocentiem.

1908. gada sākumā Harkovas Universitātes Salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedra un profesūra bija vakantas. Tāpēc 1908. gada 27. martā pēc slāvu filoloģijas profesora Stepana Kuļbakina (*Степан Кульбакин*, 1873–1941) ieteikuma Universitātes padome par ārkārtas profesora pienākumu izpildītāju ievēlēja Jurjevas

(Tartu, latviešu tradīcijā Tērbatas) Universitātes privātdocentu J. Endzelīnu [3]. Par to Harkovas Universitātes rektors ziņoja savam kolēģim Tērbatā un jautāja, vai nebūs iebildumu pret J. Endzelīna pārcelšanu, un lūdza atsūtīt viņa kadru anketas (*послужной список*) kopiju. Kā rāda IVA dokumenti, Tērbatas Universitātes kanceleja to ir nosūtījusi 1908. gada 7. maijā. Taču Krievijas izglītības ministrs J. Endzelīnu ārkārtas profesora amatā neapstiprināja – droši vien tāpēc, ka ievēlētajam amata kandidātam nebija doktora grāda. Pēc gada jautājums atkal aktualizējās, jo Harkovas mācību apgabala kurators lūdza norīkot J. Endzelīnu par Harkovas Universitātes privātdocentu. 1909. gada 16. maijā Tērbatas Universitātes rektors neiebilda pret to, un 30. jūnijā Rīgas mācību apgabala kurators nosūtīja uz Tērbatu rīkojumu par J. Endzelīna pārcelšanu uz Harkovu mazatālgotajā [4] privātdocenta amatā [5]. Jūlija vidū J. Endzelīns parakstījās par iepazīšanos ar rīkojumu un kopā ar ģimeni – sievu Johannu Vilhelmīni Faniju, divgadīgo meitu Melitu un maijā dzimušo dēlu Lūciju – atstāja Tērbatu un atlikušo vasaru pavadīja dzimtajās mājās, Kauguru “Mičkēnā” pie Valmieras, kur dzīvoja māte Kristīne (1842–1917) un saimniekoja vecākais brālis Hermanis (1867–1953).

Pirms 1909./1910. mācību gada sākuma ģimene ieradās Harkovā.

1909. gada 28. oktobrī (pēc jaunā stila) notika J. Endzelīna publiskā iestātlekcija (*вступительная лекция*) Harkovas Universitātē “Фонетические изменения и их причины” (Skaņu pārmaiņas un to cēloņi). Nākamajā dienā avīze “Южный край” (Dienvidu novads) par šo notikumu rakstīja: “.. Lekcijā piedalījās rektors D. Baģaļejs (*Дмитрий Багалей*), vēstures un filoloģijas fakultātes dekāns N. Sumcovs (*Николай Сумцов*), fakultātes profesori un ļoti daudz (*масса*) publikas. Lekcijas priekšmets bija valodas skaņu pārmaiņu vispārīgo cēloņu noskaidrošana. Lekcijas izklāsts bija ļoti skaidrs, tā bija ļoti bagāta ar interesantiem piemēriem. Pārpildītā auditorija aplaudēja.” [6] Lekcijas iespējais teksts [7] rāda gan lektora milzīgo erudīciju, gan arī izcilu prasmi skaidri, pilnīgi un populāri iztirzāt vienu no salīdzināmās valodniecības būtiskiem jautājumiem – skaņu pārmaiņu radu valodās un to cēloņus. Tekstā izpaužas arī lektora aizrautība un dedzība. Tāpēc klausītājiem lekcija likās īpaši pievilcīga un spēja ieinteresēt par salīdzināmi vēsturisko valodniecību.

J. Endzelīns atzina, ka nav kopēju cēloņu visām skaņu pārmaiņām un ka tie jāmeklē katram konkrētam gadījumam. Kaut arī daudzos gadījumos pagaidām cēloņus neizdosies atrast, J. Endzelīns aicināja nezaudēt ticību tam, ka fonētisko pārmaiņu process un cēloņi noteikti kļūs skaidrāki, jo “precīzi un sistemātiski fonētisko pārmaiņu novērojumi mūsdienu izloksnēs ir tikai nesen un pagaidām tikai dažviet sākušies” [8].

Ir vērts citēt šīs lekcijas nobeigumu, jo tajā atklājas J. Endzelīna personības dažas mazāk pazīstamas iezīmes, piemēram, godbijība pret priekšgājēju zinātnisko veikumu: “Tātad, godājamie kungļi, jūs redzējāt, cik daudz vēl jāstrādā plašās valodniecības nozares tikai vienā vien sadaļā; lai tas mums, valodniekiem, ir pamudinājums turpmākam darbam; arī mēs teiksim, ka zināt patiesību ir mazāk pievilcīgi, nekā to meklēt; un lai meklējumos mūs pavada šajās auditorijās docējušā Aleksandra Afanasjeviča Potebņas gaišais tēls.” [9] Piebildīšu, ka izcilais slāvu filologs Aleksandrs Potebņa (*Александр Потебня*, 1835–1891), būdams Harkovas Universitātes profesors (1875–1891), pētīja valodu, folkloru, literatūru, rakstīja par valodas attieksmēm ar domāšanu un nāciju.

J. Endzelīna iestājlekciju klausītājs arī students, Harkovā dzimušais Leonīds Bulahovskis (*Леонид Булаховский*, 1888–1961). Pēc piecdesmit gadiem, 1958. gadā J. Endzelīna 85 gadu jubilejā, viņš spilgti atcerējās šo notikumu un arī J. Endzelīnu kā savu skolotāju: “Klausīdamies viņa iestāju lekcijā, es nodomāju, un, droši vien, ne es viens: “Mūsu fakultāte ieguvusi īsti zinātnieku, valodnieku”. Man patika gan atturīgais priekšnesuma veids, gan arī pats ārēji noslēgtais, šķīta, mazliet skarbais cilvēks, kas lasīja savu ļoti saturīgo lekciju. Deviņus gadus man bija tieša saskare ar Endzelīnu: sākumā klausījos viņa lekcijas, kas deva tik daudz, un piedalījos nodarbībās, vēlāk gatavojos maģistra eksāmeniem un beidzot fakultātē biju viņa jaunākais biedrs, kas pastāvīgi izmantoja viņa padomus un norādījumus. Vēlākos gados uzturējām sakarus, sarakstīdamies par zinātniskiem jautājumiem, un tas viss negrozāmi nostiprināja manī uzskatu, kas bija radies jau jaunības gados. Pirmklasīgais zinātnieks Endzelīns nešaubīdamies, klausīdams savas iedabas dziļākajai organiskajai prasībai, nenoguris gāja grūto zinātniskās patiesības meklējumu ceļu tai zinātnes laukā, ko viņš jaunībā bija izraudzījies ..” [10] Jāpiebilst, ka J. Endzelīna students L. Bulahovskis kļuva par izcilāko ukraiņu valodas vēstures speciālistu, PSRS ZA korespondētājlocekli, Ukrainas ZA akadēmiķi un Valodniecības institūta direktoru.

Jau 1909./1910. mācību gadā privātdocents J. Endzelīns iekļāvās ļoti intensīvā pedagoģiskā darbā. Abos semestros viņš docēja salīdzināmo valodniecību (3 stundas nedēļā), ievadu valodniecībā (2 stundas nedēļā) un vadīja praktiskās nodarbības Avestas tekstu lasīšanā un analizē (1 stunda nedēļā) [11]. Konsultācijas (*совещательные часы*) J. Endzelīns sniedza pēc lekcijām.

Katra priekšmeta apgūšanai J. Endzelīna norādītā mācību literatūra vien, parasti trīs grāmatas (bet kādas!), liecina par studiju dziļumu, plašumu un pamatīgumu. Spriediet paši! Salīdzināmās valodniecības studijām – Karla Brugmana (*Karl Brugmann*) un Bertolda Delbrika (*Berthold Delbrück*) kapitālais piecējumu darbs “Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen” (Indoeiropiešu valodu salīdzināmās gramatikas pamati) [12], K. Brugmana trīs sējumu “Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen” (Īsa indoeiropiešu valodu salīdzināmā gramatika) [13] un Antuāna Meijē (*Antoine Meillet*) “Introduction à l’étude comparative des langues indoeuropéennes” (Ievads indoeiropiešu valodu salīdzinošā pētīšanā) [14]. Praktiskajām nodarbībām Avestas tekstu lasīšanā J. Endzelīns izmantoja pasaulē pazīstamu irānistu darbus [15]. Savukārt kursam “Ievads valodniecībā” J. Endzelīns izvēlējās tolaik populāras ievērojamu vācu, krievu un poļu autoru mācību grāmatas [16].

Pēc šī kursa nolasīšanas 1910. gadā arī J. Endzelīns studentu vajadzībām publicēja savas lekcijas grāmatā “Введение в языковедение” (Ievads valodniecībā) [17], divās daļās. Pirmā no tām (120 lpp.) pieejama arī elektroniskā versijā, izmantojot šādu adresi: <http://SCRIPTORIUM.UNIVER.KHARKIV.UA/HANDLE/1237075002/1214>. Otrā daļa (64 lpp.) Harkovas Universitātes Centrālajā zinātniskajā bibliotēkā līdz mūsdienām nav saglabājusies, bet abu daļu mikrofilmu var lasīt Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā. Tehniski tas nav viegli, bet satura dēļ tas ir interesanti, jo lekciju tekstā, iztīrējot vispārīgās valodniecības jautājumus – valodas būtība, valodas un domāšanas sakars, valodas un sabiedrības attiecības, valodniecības vieta starp kultūrvēsturiskajām zinātnēm un citus –, atklājas J. Endzelīna toreizējie vispārteorētiskie lingvistiskie uzskati. Vēlākajā zinātniskajā darbībā J. Endzelīns šiem

jautājumiem vairs nepievērsās un savu teorētisko lingvistisko koncepciju tieši nekur nav izklāstījis. Protams, 1909./1910. gada lekcijās paustie uzskati bija veidojušies krievu un vācu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības skolu ietekmē. To, kā turpmāko zinātnisko pētījumu gaitā veidojās J. Endzelīna teorētiskā pozīcija, ir analizējusi Daina Nītiņa 20. gadsimta 60. un 70. gadu mijā [18].

1909. gada beigās Harkovas Universitāte saņēma par 1907 frankiem nopirkto aparāturu Eksperimentālās fonētikas kabinetam [19]. J. Endzelīns vadīja šo kabinetu no 1910. gada marta līdz novembrim, kad vadību pārņēma no Maskavas Universitātes pārnākušais krievu valodas un vēstures privātdocents Nikolajs Durnovo (*Николай Дурново*, 1876–1937) [20].

1910. gada 8. aprīlī Universitātes padome J. Endzelīnu ievēlēja par ārkārtas profesora pienākumu izpildītāju Salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedrā [21], bet, ministra apstiprinājumu nesaņēmis, viņš turpināja pedagoģisko darbu privātdocenta statusā: docēja indoeiropiešu valodu salīdzināmo gramatiku (3 stundas nedēļā), ģermāņu valodu salīdzināmo gramatiku vai gotu valodu (2 stundas nedēļā) un vadīja praktiskos darbus (1 stundu nedēļā) vai Avestas, vai sengrieķu, vai senpersiešu tekstu analīzi [22]. Tikai 1911. gada rudenī J. Endzelīns, kas jau bija iesniedzis aizstāvēšanai Sanktpēterburgas Universitātē doktora disertāciju, tika apstiprināts par ārkārtas profesoru. 1912. gada 14. jūnijā, trīs mēnešus pēc salīdzināmās valodniecības doktora grāda iegūšanas, viņš tika ievēlēts arī par kārtējo profesoru [23]. J. Endzelīna docētie teorētiskie kursi palika iepriekšējie, bet praktisko darbu piedāvājumu profesors arvien papildināja, pievienojot dažādos semestros Rīgvēdas himnu tekstu vai lietuviešu, senprūšu, senarmēņu, senislandiešu, senīru valodas praktiskās nodarbības.

Harkovā darbojās arī universitāte sievietēm – Augstākie sievietes kursi – ar divām fakultātēm: Fizikas un matemātikas (no 1907), Vēstures un filoloģijas (no 1909). J. Endzelīns bija Vēstures un filoloģijas fakultātes dekāns no tās dibināšanas līdz 1915. gadam. Fakultātes 1. un 2. kursa studentēm, gan filoloģēm, gan vēsturniecēm, viņš docēja ievadu valodniecībā – 2 stundas nedēļā (filoloģēm abos semestros, bet vēsturniecēm – vienā) [24]. J. Endzelīns pēc Otrā pasaules kara atcerējās, ka kursoos mācījās arī latvietes – Marija Ezeriņa (1896–1982), rakstnieka Jāņa Ezeriņa māsa, kas vēlāk bija skolotāja un tulkotāja, un Anna Dēķena (1892–1979), precējusies Grēviņa, kas arī kļuva par skolotāju un tulkotāju.

Atceroties Harkovas gadus, profesors mūža novakarē atzina, ka “universitātes vēstures un filoloģijas fakultāte bija ļoti labi noorganizēta un apgādāta ar bagātu bibliotēku, kas, protams, profesora A. Potebņas nopelns” [25]. Arī savā 80 gadu jubilejā 1953. gada 22. februārī, uzrunājot apsveicējus, J. Endzelīns slavēja Harkovas periodu: “Man bija brīvs laiks zinātniskam darbam un bija pieejama plaša zinātniska literatūra. Tur varēju sarakstīt savu *Lettsche Grammatik*.” [26]

Zinātniskā pētniecība

Jau 1903. gada vasarā Tērbatā J. Endzelīns saņēma līgumu no Vācijas, no Getingenes grāmatu apgāda “Vandenhoeck und Ruprecht”, par latviešu valodas salīdzināmi vēsturiskās gramatikas izstrādi [27]. Nozares lietpratēji šo atbildīgo

darbu uzticēja tikko par privātdocentu apstiprinātajam pētniekam, kuram vēl nebija maģistra grāda, bet kura publikācijas liecināja par potenciālu *lietaskoku*.

Uzsākot latviešu gramatikas izstrādi, J. Endzelīns drīz saprata, ka vispirms ir pašam sev jānoskaidro baltu un slāvu valodu attiecības, par ko jau bija izteiktas dažādas hipotēzes un veidotas teorijas [28]. Salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pirmajā posmā, t. i., no 19. gs. 20. gadiem līdz gadsimta vidum, valdīja uzskats, ka pēc indoeiropiešu pirmvalodas (*indogermanische Ursprache*) sašķelšanās (4.–3. gadu tūkstoņi pirms Kristus) baltiem, slāviem un ģermāņiem bija sava kopēja pirmvaloda, tāpat kā indiešiem un irāņiem [29]. Arī indoeiropiešu valodu ciltskoka teorijas (*Stammbaumtheorie*) radītājs Augusts Šleihers (*August Schleicher*, 1821–1868) darbā “Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen” [30] 1861. gadā indoeiropiešu pirmvalodas sadalīšanos tēloja kā pakāpenisku procesu: atdalās slāvu-ģermāņu-baltu zars, tad tas tālāk sadalās divos atzaros – baltslāvu un ģermāņu. Tātad A. Šleihers uzskatīja, ka zināmā laika posmā ir pastāvējusi kopēja baltslāvu pamatvaloda, kas vēlāk ir sašķēlusies baltu pamatvalodā (*baltische Grundsprache*) un slāvu pamatvalodā (*slawische Grundsprache*). Pret šādu procesa izpratni nostājās Jans Boduēns de Kurtenē (*Jan Baudouin de Courtenay*, 1845–1929) un īpaši Antuāns Meijē (*Antoine Meillet*, 1866–1936) [31], kurš uzskatīja, ka baltu un slāvu valodas ir tieši atdalījušās no indoeiropiešu pirmvalodas un turpinājušas neatkarīgi, paralēli attīstīties. Kopīgās iezīmes viņš skaidroja ar abu grupu izcelšanos no tuviem, līdzīgiem indoeiropiešu dialektiem.

J. Endzelīns, 1909. gadā ieradies Harkovā, uzsāka apmēram divdesmit mēnešu ilgu, rūpīgu baltu un slāvu valodu skaņu sistēmas un gramatikas, arī leksikas salīdzināšanu. Uz milzīga valodas materiāla analīzes pamata J. Endzelīnam radās savs, no A. Šleihera un A. Meijē atšķirīgs uzskats par baltu un slāvu jautājumu. Viņš secināja, ka jau indoeiropiešu pirmvalodas laikā baltu un slāvu senču valodas atšķīrās, pēc indoeiropiešu kopības sašķelšanās notika tuvo kaimiņu – slāvu un baltu – valodu zināma tuvināšanās fonētiskā, morfoloģijā un sintaksē, bet pēc tam attālināšanās [32]. Šī uzskata pamatojumu viņš izklāstīja grāmatā “Славяно-балтийские этюды”, kas tika publicēta Harkovā 1911. gada vasarā. Priekšvārdā autors pateicās Harkovas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātei par grāmatas iespiešanai piešķirtajiem līdzekļiem, kā arī kolēģiem par palīdzību un morālu atbalstu. J. Endzelīns īpaši pateicās Sanktpēterburgas Universitātes filoloģijas studentam Kazimieram Būgam par bagāto lietuviešu valodas materiālu.

1911. gada rudenī J. Endzelīns darbu iesniedza Sanktpēterburgas Universitātē aizstāvēšanai, lai iegūtu salīdzināmās valodniecības doktora grādu. To vērtēja prof. J. Boduēns de Kurtenē un decembrī atsauksmē atzina: “Endzelīna kungs parāda neapšaubāmu erudīciju. Par viņa plašajām zināšanām liecina ne tikai šī grāmata, bet arī citi viņa darbi. Tāpēc, *aizverot acis* uz tās neapmierinošo ārējo noformējumu, uzskatu, ka “Славяно-балтийские этюды” var pieņemt publiskai aizstāvēšanai.” [33] Recenzents uzskatīja, ka “grāmatā ir izmētāti vērtīgi atzinumi, kas liecina par aplūkojamo jautājumu būtības patstāvīgu apguvi un autora zinātnisku briedumu”. Taču, viņaprāt, “galvenais jautājums par baltu un slāvu valodu iespējamo t. s. tuvāko “radniecību” arī pēc Endzelīna kunga grāmatas paliek tikpat neatrisināts un atklāts kā pirms tās. Manuprāt, šā jautājuma atrisināšana nav iespējama a priori” [34].

Un tiešām, jautājums par baltu un slāvu valodu senajām attiecībām arī mūsdienā indoeiropēistikā pieder pie t. s. “mūžīgajām tēmām”, jo gadsimta laikā tas nav kļuvis skaidrāks, joprojām ir aktuāls, un joprojām J. Endzelīna 1911. gadā publicētā pētījuma secinājumus atzīst 21. gadsimta zinātnieki [35]. Arī J. Endzelīns par baltu un slāvu aizvēsturiskajiem sakariem domāja visa mūža garumā, par ko liecina viņa atziņas monogrāfijās “Lettische Grammatik” (1922) [36], “Latviešu valodas skaņas un formas” (1938) [37], “Baltu valodu skaņas un formas” (1948) [38] un rakstā “Древнейшие славяно-балтийские языковые связи” (1952) [39].

Disertācija vēl nebija pieņemta aizstāvēšanai, kad vācu izdevēji atkal pasūtīja J. Endzelīnam jaunu grāmatu. 1911. gada decembrī Karla Vintera apgāds no Heidelbergas noslēdza ar J. Endzelīnu līgumu par grāmatas “Lettisches Lesebuch mit grammatischer Einleitung” izstrādi “Indogermanische Bibliothek” grāmatu sērijai [40].

1912. gada 21. janvārī Sanktpēterburgas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes padome par disertācijas otru recenzentu lūdza prof. Alekseju Šahmatovu (*Алексей Шахматов*, 1864–1920) un pēc abu atsauksmju uzklaušanās 18. februārī to pieņēma aizstāvēšanai. Ļoti rūpīgā A. Šahmatova recenzija ir publicēta Ķeizariņskās Zinātņu akadēmijas Krievu valodas un literatūras nodaļas žurnālā [41] un satur daudz argumentu un apsvērumu baltu un slāvu valodu radniecības jautājuma analīzei.

Svētdienā, 4. martā plkst. 13, vienā no Sanktpēterburgas Universitātes zālēm J. Endzelīns veiksmīgi aizstāvēja savu pētījumu “Славяно-балтийские этюды” un ieguva salīdzināmās valodniecības doktora grādu.

Nākamās dienas vakarā Universitātē notika latviešu un leišu studentu pulciņa sēde ar J. Endzelīna piedalīšanos, ko vadīja privātdocents, Rīgā dzimušais Eduards Volteris (1856–1941), kurš jau 1907. gadā kā oficiālais recenzents bija piedalījies J. Endzelīna neveiksmīgajā doktora disertācijas aizstāvēšanā [42]. Šoreiz E. Volteris, sēdi atklājot, varēja ar prieku ziņot: “Mums, latviešiem un leišiem, ir svētku diena – mūsu tautietis Endzelīna kungs ir sekmīgi aizstāvējis savu doktora disertāciju par baltu un slāvu tautu savstarpējām attiecībām senos pagātnes laikos.” E. Volteris atcerējās, cik nenoskaidrots bija šis jautājums, kad 1862. gadā Ķeizariņskā Pēterburgas Zinātņu akadēmija aicināja vācu valodnieku A. Šleiheru pētīt līdz tam vēl mazpazīstamo leišu un latviešu valodu. Sēdes dalībnieki sprieda, ka jautājumus par tautu seniem aizvēsturiskiem sakariem var izšķirt gandrīz tikai, analizējot valodu materiālu. Diemžēl J. Endzelīnam bija jāatvadās no studentiem pirms sēdes beigām, lai paspētu uz vilcienu – mājup uz Harkovu. Klātesošo vārdā viņam pateicās students Ernests Blese. Tā par notikušo J. Endzelīna tautiešiem tēvzemē ziņoja laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” [43].

12. martā Sanktpēterburgas Universitātes padome apstiprināja doktora grāda piešķiršanu J. Endzelīnam. To ar nepacietību Harkovā gaidīja jaunais doktors, viņa kolēģi un Universitātes vadība. Pats rektors, klasiskās filoloģijas profesors Ivans Ņetušils (*Иван Нетушил*) lūdza savu Sanktpēterburgas kolēģi telegrafēt uz Harkovu par doktora grāda apstiprināšanu [44]. Labā ziņa tika nosūtīta, bet 13. aprīlī – arī pats doktora diploms [45], un 14. jūnijā Harkovas Universitātes padome J. Endzelīnu ievēlēja kārtējā profesora amatā.

Ieguvis sev pamatnostādni baltu un slāvu jautājumā, J. Endzelīns 1911. gadā pārlicinoši sāka latviešu valodas zinātniskās gramatikas – “**Lettische Grammatik**” – rakstīšanu, ko bija pasūtījis grāmatu apgāds “Vandenhoeck und Ruprecht” Getingenē.

Esot tālu no dzimtās valodas dzīvē lietojuma, gramatikas autoram ļoti nepieciešami bija vasaras komandējumi pie Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas guberņas latviešiem. Harkovas Universitātes vadība bija tik labvēlīga, ka 1911. un 1912. gadā finansēja šos studiju braucienus (*Studienreise*). Par to norisi J. Endzelīns ziņoja Universitātes Rakstos [46], bet dzimtenē, žurnālā “Druva”, publicēja pirmo latviešu valodas izlokšņu materiālu vākšanas programmu [47].

Vasaras atvaļinājumu laikā J. Endzelīns piedalījās arī RLB vasaras sapulcēs un Skolotāju biedrības rīkotosursos. Visur noderēja viņa zināšanas. Taču ieguvums bija abpusējs, jo profesors noskaidroja arī viņu interesējošos jautājumus un vēlāk sarakstē precizēja un papildināja iegūtās ziņas. J. Endzelīnam, dzīvojot Harkovā, bija plašs korespondentu loks: Pēteris Šmits Vladivostokā, Kārlis Milenbahs Rīgā, Apsīšu Jēkabs Rīgā un Lizumā un daudzi citi.

Visu J. Endzelīna zinātnisko pētījumu, arī latviešu gramatikas, pamatā ir milzīgas lingvistiskās literatūras, mācību grāmatu un vārdnīcu, arī daiļliteratūras, studijas. Ko J. Endzelīns ir lasījis Harkovā, mums stāsta divējādas relikvijas.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā Rīgā glabājas deviņdesmit četri ar J. Endzelīna roku rakstīti grāmatu pasūtījumi Harkovas Universitātes bibliotēkā no 1911. līdz 1918. gadam [48]. Droši vien pasūtījumu ir bijis vēl vairāk. Šie, liekas, ir saglabāti uz tiem izdarīto J. Endzelīna lingvistisko piezīmju dēļ.

Otra relikvija glabājas J. Endzelīna mazdēla Imanta Zemzara ģimenes arhīvā. Tā ir J. Endzelīna kalendārs/piezīmju grāmatiņa (“Календарь для учителей на 1913 – 1914 учебный год”), kas kalpojusi tās īpašniekam galvenokārt literatūras saraksta ierakstīšanai daudzus gadus (jaunākie ieraksti veikti pat padomju laikā). Ar krustiņiem atzīmēti 148 nosaukumi, bet ierakstu ir vēl vairāk – grāmatas vācu, krievu, angļu, franču, lietuviešu, itāliešu valodā, galvenokārt lingvistiskā literatūra.

Ir saglabājies pavisam maz liecību par to, kā sekmējās latviešu valodas gramatikas izstrāde un precīzi kad manuskripts tika pabeigts. Gada pārskatos šo darbu kā Universitātes pienākumos neietilpstošu J. Endzelīns nav pieminējis, ir nosaucis tikai savus publicētos rakstus un recenzijas, kuru arī ir kupls skaits [49]. Taču ir daži netieši vēstījumi par gramatikas manuskripta pabeigšanu.

Izdevējs – apgāds “Vandenhoeck und Ruprecht” – vēstulē autoram 1913. gada 27. oktobrī [50] izsaka cerību, ka apjomīgā skaņu mācība ir jau uzrakstīta, bet vārd-darināšana ir gandrīz gatava, arī atgādina līgumā noteikto apjomu (35 loksnes) un aicina to nepārsniegt.

“Lettische Grammatik” priekšvārdā J. Endzelīns raksta: “[...] tikai 1911. gada beigās es sāku rakstīšanu un tikai Pasaules kara laikā pabeidzu. Bet tā kā darbs iznāca apjomīgāks nekā bija paredzēts, pēc kara *Vandenhoeck und Ruprecht* apgāds lielās dārdzības dēļ to nevarēja vairs izdot.”

To, ka “latviešu valodas gramatika ir iespēšanai sagatavota”, J. Endzelīns ir atzinis arī atbildēs uz kādas 1919. gada 21. jūnijā izdarītas aptaujas jautājumiem [51].

Šis aptaujas pieci jautājumi netieši raksturo pilsoņkara gaisotni Ukrainā, bet J. Endzelīna atbildēs parādās viņa nesatricināmā taisnprātīga cilvēka daba.

Uz aptaujas pirmo jautājumu “Kā izpaužas jūsu zinātniskā darbība?” profesors ir atbildējis: “Lekcijās un zinātniskajos darbos salīdzināmajā valodniecībā, no kuriem varu norādīt iespēšanai sagatavoto latviešu valodas gramatiku un latviešu valodas zinātniskās vārdnīcas [52] sastādīšanu.” Uz jautājumu “Kā raugāties uz iespēju ar jūsu zinātnisko darbību piedalīties sabrukušās tautsaimniecības sakārtošanā?” J. Endzelīns ir devis atbildi: “Šajā ziņā nevaru uzskatīt sevi par speciālistu.” Ar aptaujas pēdējo jautājumu ir mēģināts noskaidrot, kādus apstākļus sabrukušās Krievijas impērijas zinātnieki uzskata par nepieciešamiem savai zinātniskajai darbībai. Atbildot uz to, J. Endzelīns ir nosaucis “personības un mājokļa neaizskaramību, kas dod iespēju mierīgi strādāt”. Profesora atbilde liek domāt, ka mierīga darba iespējas 1919. gada vasarā Harkovā bija zudušas.

Rīgā 1919. gada 28. septembrī dzima Latvijas Universitāte, un latviešu zinātnieki no Krievijas un Rietumeiropas universitātēm tika aicināti mājup. Jaunās augstskolas atklāšanas runā pirmais Latvijas izglītības ministrs Kārlis Kasparsons teica: “Mūsu uzdevums – aicināt šurp profesorus Endzelīnu, Osi, Felsbergu, Krimbergu, Altbergu un daudzus citus.” [53] Par latviešu mācībspēku atgriešanos dzimtenē gādāja jaunās valsts valdība un jaundibinātās Universitātes vadība, taču viņu mājupceļš varēja sākties tikai 1920. gada pavasarī. 26. maijā ar Pirmā pasaules kara bēgļu ešelonu Latvijas robežu sasniedza arī bijušais Harkovas Universitātes profesors Jānis Endzelīns ar ģimeni un sava kapitāldarba “Lettische Grammatik” manuskriptu. Pēc pāris gadiem šis darbs tika publicēts un kļuva par stūrakmeni indoeiropiešu valodu salīdzināmās valodniecības jaunai nozarei – baltistikai.

Saīsinājumi un apzīmējumi

CVVA – Sanktpēterburgas Centrālais valsts vēstures arhīvs

IVA – Igaunijas Vēstures arhīvs

IZA – Imanta Zemzara ģimenes arhīvs

LNB RRN – Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

RMM – Rakstniecības un mūzikas muzejs

f. – arhīva fonds

АКД – zinātņu kandidāta disertācijas autoreferāts

VĒRES

1. *Atlas permanent de l'Union européenne*. Sous la direction de J.-D. Giuliani et P. Joannin, 2 éd, Brussel: Fondation Robert Schuman 2012, 114 p.
2. Общий устав императорских российских университетов (23 авг. 1884 г.). *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*, 1884, 10, с. 1–63.
3. IVA, 402, 3, 2003, 120.
4. Harkovas Universitātē privātdocenta alga parasti bija 1200 rbļ. gadā.
5. IVA, 402, 3, 2003, 124.
6. В университете. *Южный край*, 16 (29) октября 1909 года, с. 4.
7. Эндзелин И. М. Фонетические изменения и их причины. В кн: *Записки императорского Харьковского университета*, 1909, книга 4, с. 1–9; Endzelīns J. *Darbu izlase 4 sējums*, II sēj. Rīga: Zinātne, 1974, 74.–83. lpp.

8. Эндзелин И. М. Фонетические изменения и их причины. No: Endzelīns J. *Darbu izlase 4 sējums*, II sēj. Rīga: Zinātne, 1974, 83. lpp.
9. Turpat.
10. Bulahovskis L. Liels zinātnieks, liels cilvēks. *Сяна*, 1958. g. 22. febr., 1. lpp.
11. *Обозрение преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету императорского Харьковского университета на 1909–1910 академический год*. Харьков: типография «Печатник», 1909, с. 5.
12. Brugmann K., Delbrück B. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. I–V. Strassburg, 1886–1900.
13. Brugmann K. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. I–III. Strassburg, 1902–1904.
14. Meillet A. *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes*. Paris, 1908.
15. Geiger W., Kuhn E. *Grundriss der iranischen Philologie*. Strassburg, 1895–1901; Jackson, A. V. W. *An Avestas Grammar in Comparison with Sanskrit*. Stuttgart, 1892; Reichelt, H. *Awestisch Elementarbuch*. Heidelberg, 1909.
16. Томсон А. *Общее языковедение*. Одесса, 1906; Delbrück B. *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen*. Leipzig, 1880; Поржезинский В. *Введение в языковедение*. Москва, 1907.
17. Эндзелин И. М. *Введение в языковедение: Из лекций, читанных в 1909–10 acad. году*. Ч. 1, ч. 2. Издание Филологического отдела Общества взаимопомощи студентов Харьковского университета. Харьков: типолитография Иванченко, 1910.
18. Нитинь Д. П. *Лингвистические взгляды академика Я. М. Эндзеліна*. АКД. Москва, 1969; Нитинь Д. Я. М. Эндзелин и его вклад в развитие языковедения. В кн: *Теория и методология языковедения*. Москва, 1989, с. 190–255; Nītiņa D. *Vispārīgās valodniecības jautājumi akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbos*. No: *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. 1873–1973*. Rīga: Zinātne, 1972, 11.–24. lpp.
19. Отчет о состоянии и деятельности императорского Харьковского университета за 1909 год. В кн: *Записки императорского Харьковского университета*, 1910, книга 3, с. 156.
20. В университете. *Южный край*, 6 марта 1910 года, с. 6; Местная жизнь. *Харьковские ведомости*, 17 ноября 1910 года, с. 3.
21. Заседание совета университета. *Харьковские ведомости*, 8 апреля 1910 года, с. 4.
22. *Обозрение преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету императорского Харьковского университета на 1910–1911 (1911–1912) академический год*. Харьков: типография «Печатник», 1910 (1911).
23. Заседание совета университета. *Харьковские ведомости*, 14 июня 1912 года, с. 4.
24. Sk., piem., *Обозрение преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету Харьковских Высших женских курсов на 1916–1917 учебный год*, с. 5.
25. LNB RRN, A356 (I. Pijola f.), N905 (M. Saules-Sleines daži dialogi ar J. Endzelīnu), 3. lpp.
26. IZA, J. Endzelīna runa 80 gadu jubilejas svinībās 1953. g. 22. februārī (atreferējums).
27. IZA, Līgums 1903.
28. Sk.: Dini P. U. *Baltu valodas*. No itāliešu valodas tulkojusi D. Meiere. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2000, 155.–159. lpp.

29. Rask R. *Undersøgelse. om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*. København, 1818.
30. Schleicher A. *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Weimar: Böhlau, 1861, S. 7.
31. Meillet A. *Les dialectes indo-européens*. Paris: Champion, 1908.
32. Эндзелин И. *Славяно-балтийские этюды*. Харьков, 1911, с. 200–201.
33. CVVA, 14, 3, 16141, 17–23.
34. CVVA, 14, 3, 16141, 21.
35. Sk., piem., Euler W. Baltisch und Slawisch – Sprachentwicklung zwischen Trennung und Wiederannäherung. In: Euler W. *Indogermanisch, Baltisch und baltische Sprachen*. Wien: Präsenz Verlag, 2013, S. 10.
36. Endzelin J. *Lettische Grammatik*. Rīga: A. Gulbis, 1922, S. 8.
37. Endzelīns J. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 9. lpp.
38. Endzelīns J. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948, 7. lpp.
39. Эндзелин Я. М. Древнейшие славяно-балтийские языковые связи. *Известия Академии наук Латвийской ССР*, 1952, № 3, с. 33–46.
40. IZA, Līgums 1911.
41. Шахматов А. Рец. на: И. Эндзелин. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911. *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 1912, т. 17, кн. 1, с. 281–290.
42. Sk.: Kļaviņa S. Jāņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mazzināma lappuse: Sanktpēterburga, 1907. *Latvijas Universitātes Raksti, 728. sēj., Latvistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 35.–42. lpp.
43. Latviešu un leišu vakars Pēterburgā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1912. g. 13. marts, Nr. 60 un 14. marts, Nr. 61.
44. CVVA, 14, 1, 10604.
45. CVVA, 14, 1, 10604, 8.
46. Эндзелин И. Отчет о летней командировке 1911 г. в Курляндскую, Лифляндскую и Витебскую губернии для изучения латышских говоров. В кн: *Записки имп. Харьковского университета*, кн. 2, 1912, с. 7–10; Эндзелин И. Отчет о летней командировке 1912 г. в Курляндскую, Лифляндскую и Витебскую губернии для изучения латышских говоров. В кн: *Записки имп. Харьковского университета*, кн. 1, 1913, с. 19–22.
47. Endzelīns J. Programma izlokšņu aprakstiem. *Druva*, 1912, Nr. 12, 1544.–1545. lpp.
48. RMM, 344376.
49. Sk.: *Akadēmiķis Jānis Endzelīns. Bibliogrāfija*. Sast. K. Egle un J. Paeglis. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1958, 24.–33. lpp.
50. LNB RRN, A356 (I. Pijola f.), N1210 (J. Endzelīna sarakste: grāmatu apgāda *Vandenhoeck und Ruprecht* vēstule Jānim Endzelīnam 1913. g. 27. okt.).
51. RMM, 344375.
52. Droši vien domāta K. Mīlenbaha vārdnīcas turpināšana un rediģēšana.
53. Dāle P. *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./20.) mācības gadā*. Rīga: A. Gulbis, 1921, 33. lpp.

Summary

One of the three most highly appraised Latvian scientists in Europe – J. Endzelīns – considered the Kharkiv period (1909–1920) as the most productive years of his academic life. It was there that he taught comparative linguistics at the Kharkiv University and the Higher Women's Courses. In parallel J. Endzelīns carried out very intense research on ancient relations of Slavic and Baltic languages, wrote the book “Славяно-балтийские этюды” (Kharkiv, 1911) and the academic grammar of Latvian language “Lettische Grammatik” (Riga, 1922). In Kharkiv J. Endzelīns achieved academic maturity and lay the foundation for Baltistics as a branch of Indo-Europeanistics.

Unfortunately, the information in the historiography of Latvian linguistics about the Kharkiv period in the life of J. Endzelīns is incorrect and scarce. This information is stored in Kharkiv, St Petersburg and Tartu in unpublished, as well as published sources, though unavailable in Latvia. The article contains a review of the pedagogical and academic work of J. Endzelīns based on the studies of these sources.

Keywords: *comparative historical linguistics, Jānis Endzelīns, Kharkiv University, “Славяно-балтийские этюды”, “Lettische Grammatik”.*

Pateicos par finansiālu atbalstu Valsts kultūrkapitāla fondam un Latvijas Zinātnes padomei (projekts “Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija”).

**“Šī ļoti neveselīgā vājprātīgo novietošana...”:
Aleksandra Augstumi 19. gs. 60. gados
“*This very unhealthy lunatics’ placement...*”:
*Alexander’s Heights Asylum in 1860s***

Vladimirs Kuzņecovs

Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: vladimirs.kuznecovs@lu.lv

Rakstā tiek skatīta Baltijas provinču psihiatrijas attīstība 19. gs. 60. gados, par piemēru izvēloties Rīgas Aleksandra Augstumus (AA). Lai gan no 1864. gada Iekškrēvijā notika vairāku guberņu pāreja uz sabiedriskās (zemstes) medicīnas sistēmu, Baltijā saglabājās vecā valstiskā, t. s. kolēģiju, medicīnas sistēma. Kolēģijas iestāžu garīgi slimo un citu lietotāju aprūpes un ārstēšanas organizācijas īpatnības tiek raksturotas, pamatojoties uz Iekšlietu ministrijas medicīnisko departamentu ierēdņu – Pēterburgas ārstu Lenca un Šulca – veiktās revīzijas datiem. Attēlota arī iestāžu direktora ārsta Georga Holdta (*Holdt*) polemika par AA psihiatriskās slimnīcas nākotni.

Atslēgvārdi: Baltijas psihiatrijas vēsture, Aleksandru Augstumu valsts iestāde, Georgs Holdts, Šulca un Lenca Aleksandru Augstumu revīzija.

19. gadsimta 60. gadu svarīgākais notikums Krievijas impērijā, kurā atradās arī Baltijas provinces, bija Aleksandra II uzsāktā “pārveide” jeb liberālās reformas, un šo laika posmu nosauca par “lielo reformu laikmetu”. Kā viens no šo reformu progresīvākajiem rezultātiem valstī bija zemstes jeb vietējās pašpārvaldes rašanās. Zemste par saviem līdzekļiem, kurus galvenokārt veidoja nekustamā īpašuma nodokļi, risināja daudzveidīgus uzdevumus, saistītus ar ikdienas dzīvi. Saskaņā ar “Zemstes iestāžu nolikumu” (1864) viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija ārstnieciskais un labdarības iestāžu pārvaldes, nabadzīgo iedzīvotāju slāņu, neārstējamo slimnieku un vājprātīgo aizgādība, dodot tiem patvērumu, kā arī profilakses uzdevumi – piedalīšanās tautas veselības aizsardzības pasākumos. Zemstes medicīna pildīja ne tikai pilsētas un lauku medicīnas ārstnieciskos uzdevumus, bet ietvēra arī t. s. sabiedriskās, t. i., valdības nenoteiktās, sociālās medicīnas funkcijas [1].

Laikabiedri lielākoties negatīvi vērtēja valsts Sabiedriskās aizgādības kolēģijas (Приказ общественного призрения, no 1775) labdarības iestāžu, t. s. vājprātīgo namu, funkcionēšanas iespējas. Ievērojamais psihiatrs, Pēterburgas ārstu (vājprātīgajiem) biedrības sekretārs (1861/62) (biedrību bija izveidojis profesors I. Baļinskis) un pirmais Krievijas psihiatrijas vēsturnieks ārsts Aleksandrs Šulcs rakstīja: “Sabiedriskās aizgādības kolēģiju vājprātīgo nami atrodas galīgi nepieņemamā stāvoklī un nav piemēroti vājprātīgo aizgādībai; aprūpējamie tajos paliek gandrīz bez jebkādas

ārstēšanas, jo pašas iestādes nerada tam nekādas iespējas un trūkst arī ārstu psihiatru. Tāpēc tie jāuzskata visdrīzāk par ieslodzījuma vietām, nevis ārstēšanas vietām, it īpaši tad, kad tajās nonāk ne tikai garīgo slimību cietēji, bet arī vājprātīgie kopš dzimšanas.” [2] Turpat viņš vēl rakstīja par to, ka 1865. gadā Iekšlietu ministrija mēģinājusi vienoties ar Kara ministriju, lai sauszemes karaspēku hospitāļos atklātu nodaļas vājprātīgajiem un atslogotu vājprātīgo namus, kuri bija pārpildīti ar hroniskiem pacientiem un plānprātīgajiem [3]. Turklāt jau no 19. gs. 40. gadiem Iekšlietu ministrija plānoja izveidot apgabala (t. i., dažu guberņu) dziednīcu/slimnīcu (окружная лечебница/больница) garīgi slimajiem, kuri jāārstē. Gadsimtu vēlāk pazīstamais Krievijas psihiatrijas vēsturnieks T. Judins savos apcerējumos (1951), apkopojot rezultātus par to, kāda palīdzība tika sniegta garīgi slimajiem pirms reformas, izsaka tikpat nežēlīgu vērtējumu. Pēc Judina, “kolēģiju vājprātīgo namos līdz pat to pārejai uz zemstes medicīnu ārstu speciālistu nebija; slimniekus laiku pa laikam apmeklēja viens no vispārējās slimnīcas ordinatoriem ..; slimnieku pārraudzība pilnībā tika uzticēta feldšeriem un apkalpei. Par slimnieku ārstēšanu nevarēja būt ne runas. Trūka veļas, siltas drēbes vispār nebija paredzētas. Izveseļojošos slimniekus nosūtīja etapos caur cietumiem. Izdevumi vienam slimniekam nepārsniedza 117 rubļu gadā. Tā kā vietu bija maz, slimnieku uzņemšanu noteica tikai administratīvās prasības (tiesas pārbaudes, spilgts kārtības pārkāpums), bet arī šajā ziņā vājprātīgo nami ar dievu uz pusēm apmierināja pašas nepieciešamākās vajadzības” [4]. Bet kolēģijām bija un arī mūsdienās ir savi aizstāvji, kuri skata šo iestāžu darbības būtību vēsturiskā griezumā. Pat Aleksandrs Hercens, dedzīgais carisma kritiķis, Sabiedriskās aizgādības kolēģijas un audzināšanas namus (*воспитательные дома*) nosauca par “labākajiem pieminekļiem, kas raksturo Katrīnas laiku” [5]. 21. gadsimtā notiek zemstes un padomju medicīnas darboņu, kas visādos veidos mazināja kolēģiju pozitīvo lomu slimnieku aizgādības lietā, pārvērtēšana. Tā, piemēram, ievērojamais medicīnas vēsturnieks M. Mirskis uzskata, ka “18. gs. beigās, kā arī vēlāk “kolēģiju medicīna” (ar visiem tās trūkumiem, kurus radīja vietējās vadības neizdarība, medicīniskā personāla trūkums, nabadzība, zema kultūra u. c.) tomēr bija valsts medicīnas forma un ka par to nedrīkst aizmirst” [6]. Medicīnisko iestāžu radīšanu un kolēģiju saimnieciskās darbības pamatos likto patstāvības un pašdarbības principu, risinot daudzveidīgos ekonomiskos un finansiālos uzdevumus, Mirskis uzskata par galvenajiem šo iestāžu nopelniem. Turklāt zemstes rīcībā vēl ilgu laiku nebija pietiekamu materiālo un cilvēku resursu, lai pēc kolēģiju atcelšanas varētu pilnvērtīgi pārvaldīt to rīcībā nonākušo medicīnisko iestāžu un “trakonamu” darbību.

Aleksandra Augstumu personāls

Lai kā arī būtu, līdz vecā režīma beigām šādi “nami” Baltijas provincēs pastāvēja un palika Sabiedriskās aizgādības kolēģijas un Baltijas guberņu iestāžu (ar Pēterburgas Iekšlietu ministriju priekšgalā) pakļautībā. Šajā sarežģītajā laika posmā AA vecākā ārsta un vienlaikus direktora postenī nonāca ārsts Georgs Holdts (*Holdt*, 1829–1881). Būdams raibas biogrāfijas un daudzu talantu īpašnieks, viņš piedzima Spānijā, no 1853. līdz 1857. gadam mācījās Derptā (Tartu), kur 1858. gadā aizstāvēja doktora disertāciju, 2 gadus (1859–1861) nostrādāja par ārstu Tambovā, lai nākamajos 5 gados (no 1863. līdz 1868. gadam) nokļūtu AA vadības priekšgalā. 1868. gada decembrī atstāja dienestu un emigrēja uz Ameriku, kur strādāja par ārstu

Sinsinati, Ohajo štatā, kur arī atrod savu pēdējo mieru [7]. Holdts kļuva par otro (pēc O. Hūna) ārstu, kas pēc ilga pārtraukuma atradās AA iestāžu priekšgalā, apvienojot vecākā ārsta un iestāžu direktora amatu. Šajos amatos viņš tika iecelts ar Rīgas civilgubernatora (*гражданский губернатор*, pilsētas un gubernas administrācijas vadītājs) Otingena (*Oettingen*) 1863. g. 17. jūnija pavēli. Savukārt šis Otingena svarīgais ierosinājums balstījās uz AA iestāžu jauno “Dievam tīkamo iestāžu” personālsarakstu, kas bija apstiprināts 1863. gada 22. maijā ar Iekšlietu ministrijas pavēli [8]. 19. gs. 60. gados un arī vēlāk pēc Holdta demisijas 1868. gadā direktora posteni ieņēma tikai ārsti, lielākoties Derptas Universitātes Medicīnas fakultātes absolventi, kā Johans Heinrihs Plikatus (*Plicatus*, 1868–1872) un Vilfrīds Gēve (*Gehewe*), ordinators no 1857. gada, direktors 1872.–1878. gadā. Par jaunāko ārstu no 1863. gada 1. jūlijā iecēla ārstu V. Gercu (*W. Geertz*), kas pildīja AA ārsta pienākumus (ar pārtraukumiem) līdz 1852. gada 15. martam. Slimības dēļ viņš bija atbrīvots no amata 1856. gada 10. jūlijā un pēc tam strādāja Vidzemes Valsts kases palātā, bet no 1858. līdz 1860. gadam pat pildīja avīzes “Rigaschen Zeitung” redaktora pienākumus. No 1860. gada decembra (reāli – no 1861. gada 1. janvāra) Gercs atgriezās AA, bet, kā liecina ieraksts viņa dienesta lapā, “nomira dienesta laikā” 1864. gada 25. februārī [9]. Gerca prombūtnes laikā (pēc arhīva datiem, no 13.07.1856. līdz 15.05.1857.; pēc Brensona, no 1858. līdz 1863. gadam) par ārstu strādāja Ernsts Gotlībs Valters (*Walter*), savukārt 1857. gadā viņu nomainīja Ernests Krauze. Pēc Brensona, viņš strādāja no 1857. gada februāra līdz 1859. gadam un nomira Vācijā 1860. gada 17. decembrī no plaušu slimības [10]. 1859. gadā viņu varēja nomainīt ārsts Gēve. Pēc Brensona, Aleksandra Augstumos Gēve strādāja par ordinatoru no 1857. gada 4. jūlijā līdz 1872. gada 12. jūnijam, kad kļuva par direktoru un pildīja šo amatu līdz 1878. gadam, kad demisionēja [11]. Gercu jaunākā ārsta postenī nomainīja Jūliuss Vestermanis (*Westermann*), kas strādāja AA par jaunāko ārstu ar pārtraukumiem no 1864. gada 13. novembra līdz 1870. gada 31. augustam un no 1872. gada 12. jūlijā līdz 1890. gada 30. oktobrim. Pēc J. Branta ziņām, 1879. gadā viņš izpildīja direktora amatu [12]. 1870.–1872. gadā viņa vietā par jaunāko ārstu strādāja Kārlis Frīdrihs Manss (*Manss*) [13].

Pēc 1863. gada 17. jūnija vecākā ārsta un direktora gada alga bija 1000 sudrabu rubļu – tā gandrīz divkārt pārsniedza direktora, virsuzrauga un ekonomista, atvaļinātā pulkveža Ruktesēla (*Ruckteschell*) iepriekšējo algu. Pēc kolēģijas rīkojuma tika likvidēts virsuzrauga, t. i., nemedicīniskā galvenā administratora, amats. Pēc 1863. gada 17. jūnija tika saglabāts tikai uzrauga amats, kurš bija apvienots ar lietveža amatu. To ieņēma iestāžu kantora lietvedis un grāmatvedis Dītenhofs (*Deetenhof*). Savus amatus saglabāja divi iepriekšējā laika feldšeri un aptiekārs Klēvers (*Klewer*). Apkalpojošā personāla atalgojums bija 1600 sudrabu rubļu. 1863. gadā personāla gada algas kopsomma bija 4870 sudraba rubļi. Turklāt katram ierēdnim bija noteiktas pārtikas devas: maizei, griķiem, zirņiem, sālij, auzām, gaļai u. c. [14]. Dati par AA slimnieku dinamiku 19. gs. 60. gadu pirmajā pusē ņemti no direktora Georga Holdta atskaites, ko viņš veidoja 1865. gada 10. jūlijā pēc Iekšējās ministrijas Saimniecības nodaļas pieprasījuma, jo tika plānots celt aprīnķa psihiatrisko slimnīcu Derptā (Tartu) [15].

1. tabula

AA vājprātīgo nama (ar 44 gultām) iemītņieku dinamika 19. gs. 60. gados

Aprūpēti garīgi slimi	1860	1861	1862	1863	1864	1865. g. pirmajā pusē
vīrieši	59	63	50	60	40	24
sievietes	53	45	39	36	36	32
kopā	112	108	89	96	76	56

Ar Holdta norīkošanu amatā tika likvidēts viens no galvenajiem šķēršļiem garīgi slimo aizgādības turpmākajā specializācijā. Pašu Georgu Holdtu vēl nevar saukt par profesionālu psihiatru nedz atbilstoši viņa zināšanām specialitātē, nedz saistībā ar viņa darbību – viņš psihiatrijā strādāja tikai piecus gadus, kaut arī tie bija vētraini un zīmīgi gadi. Par tādu Baltijā kļuva cits Georgs – doktors Brucers, kas 1862. gadā Rīgā atklāja privāto psihiatrisko klīniku “Heilanstalt Rothenberg bei Riga/Asyl Rotenberg” (лечебница для пользования умалишенных/приют Ротенберг, Саркankalna slimnīca, Rīgas pilsētas īpašums no 1872. gada), kas uzreiz atšķīrās no valsts “trakomājām” ar savu aprūpes kvalitāti.

Holdts izrādījās ne tikai veiksmīgs veselības aizsardzības organizētājs, bet arī labs saimnieks. Viņa darbības laikā 1866. gadā AA apgaismošanai tika uzcelta gāzes rūpnīca, kas funkcionēja līdz 1905. gadam, kad gāzes apgaismojums tika nomainīts pret elektrisko apgaismojumu. Rūpnīcas ēka ir saglabājusies (ar pārbūvējumiem) līdz mūsdienām un ilgstoši kalpoja par dezinfekcijas kameru (pēc darba veterānu liecības). No tā laika ir saglabājušās arī AA iestāžu galvenā pagalma (pie darba nama) drenāžas ierīkošanas skice un tāme [16]. Līdz 1903. gadam jauna būvniecība AA teritorijā nenotika, jo Holdta direktorāta laikā pēc 1866. gada no AA teritorijas izveda sociālās un penitenciārās iestādes. Holdts kļuva arī par pirmo novada psihiatrijas vēsturnieku. Savā pētījumā par psihiatrijas (drīzāk – vājprātīgo aprūpes) organizācijas īpatnībām Baltijā (1867) viņš īpaši asi kritizēja viņam uzticētās iestādes iekārtojumu, nosaucot to par “otro trako māju” (pirmā bija Rīgas Citadele, kas tika slēgta 1823. gadā) un šādā veidā atsakoties salīdzināt AA ar slimnīcas tipa iestādi [17].

AA iestāžu inspekcija, kuru veica Iekšlietu ministrijas divi augstu stāvoši ierēdņi, jau minētais Pēterburgas ārsts Aleksandrs Šulcs un ārsts Lencs, notika G. Holdta pirmajā darba gadā (pēc Lenca piezīmes atskaitē: “iestāžu direktors ..., kas tikko iestājās šajā amatā”), laikā līdz 1864. gada novembrim [18]. Holdts tādējādi bija spiests atbildēt par iepriekšējo direktoru, atvaļināto virsnieku veikto darbu un viņu “panākumiem”. “Domājams, viņi [virsnieki – V. K.] ir izvēlēti tamdēļ, lai iestādi vadītu stingri disciplinētā garā.” [19] Šie inspekcijas locekļi jau pirms tam varēja aktīvi piedalīties Baltijas veselības aprūpes reformas pasākumos. Jau 1860. gadā A. Šulcs izstrādāja statistisku programmu, ko piedāvāja Kurzemes mācītājiem, lai saskaitītu vietējos garīgos slimniekus. A. Šulcs apšaubīja iepriekšējās skaitīšanas rezultātus (tā tika veikta guberņās). Tomēr mācītāji neatbalstīja šo Šulca projektu [20]. Medicīnas presē inspekcijas rezultāti bija atzīmēti 1865. gadā publicētajā A. Šulca rakstā “St. Peterburger medicinsche Zeitschrift” (Pēterburgas medicīnas avīzē): “Šai pilsētā atrodas 60 garīgi slimi vīrieši un sievietes, kas tiek blakus likti dažādas sugas morāli un fiziski inficētiem indivīdiem, kas ir ļoti trūcīgi apkopti. Šī ļoti neveselīgā

vājprātīgo novietošana notiek tādas pilsētas vārtu priekšā, kura plaši pazīstama ar pilsoņu izglītību un pārticību.” Šai rakstā Šulca apgalvoja, kā AA 19. gs. 60. gados ieņēma priekšpēdējo vietu starp 43 līdzīga tipa gubernu iestādēm, atrodoties pašā apakšā starp Tveras un Astrahaņas šāda veida iestādēm [21]. Izvilkumus no A. Šulca raksta savukārt citēja tādi ievērojami novada psihiatrijas pētnieki kā pats G. Holdts (1867), I. Luīga (1904), H. Buduls (1938) un Z. Sočņeva (1974) [22].

Tikai nesen Latvijas Valsts vēstures arhīvā izdevās atrast datu dokumentālo izklāstu par faktiem, kas kalpoja par pamatu kā Lenca, tā arī A. Šulca slēdzieniem [23]. Par nožēlu, A. Šulca gadījumā to būtība secināta nevis no paša oriģināla (revīzijas akta), kuru man neizdevās atrast vietējā arhīvā, bet no plašās Georga Holdta atbildes uz A. Šulca kritiku. Šo atbildi mudināja dot gubernas vadība, lai labotu situāciju [24]. Oriģinālā (izvilkumos) izdevās atrast otra galvenā inspekcijas dalībnieka – ārsta Lenca – piezīmes [25]. Lenca atskaite par veikto kontroli dod iespēju spriest par AA infrastruktūras stāvokli revīzijas brīdī, un tajā ir sava laika līdz šim zināmais vissīkākais iestāžu ēku apraksts, kā arī tas izgaismo dažus iestāžu iemītnieku aprūpes un ārstēšanas procesa aspektus. Holdta atbildes un Lenca piezīmes sniedz priekšstatu par to, kāda bija Holdta reakcija uz atrastiem trūkumiem un kādus priekšlikumus viņš izteicis, lai tos novērstu. Arī pirms Šulca un Lenca veiktās inspekcijas AA apmeklēja Pēterburgas revidenti, kuri pētīja līdzīgus kolēģijas iestāžu darbības aspektus vai arī izmeklēja dienesta darbību, piemēram, sakarā ar darbinieku dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu, sakarā ar atsevišķu aprūpējamo uzturēšanas juridiskajiem un finansiālajiem aspektiem, sakarā ar kvalitatīvāku aprūpējamo ārstēšanu un iemītnieku savlaicīgu izrakstīšanu. Bet šādus dienesta izmeklēšanas rezultātus plaši neizpauda un nesalīdzināja ar citu iestāžu rezultātiem, kā tas bija 19. gs. 60. gados [26].

Aleksandra Augstumu infrastruktūras un pacientu aprūpes jautājumi Iekšlietu ministrijas (IeM) inspektora Lenca skatījumā

Sākumā pievērsīsimies ārsta Lenca veiktās pārbaudes rezultātiem. Iespējams, dokumentā, kur viņš ir nosaukts vienkārši par Lencu, ir runa par Eduardu Eduarda d. Lencu, medicīnas doktoru (no 1854), Medicīnas padomes locekli (1890) [27]. Iespējams, Eduards Lencs bijis tas pats medicīniskais inspektors Lencs, kas no 1851. gada piedalījās speciāla komisijā ar Vidzemes civilgubernatoru priekšgalā, lai lemtu jautājumu par Baltijas apgabala psihiatriskās slimnīcas dibināšanas vietu [28]. Sākumā Lencs apraksta iestāžu vēsturisko centru, kas pastāv no 1824. gada līdz mūsdienām: “Trīs akmens celtnes un sausa mūra siena veido atsevišķu lielu “kare” [četrstūra – V. K.] tipa laukumu, kura centru aizņem liela sēta.” [29] Kā pirmo viņš apraksta t. s. “lielo dzīvojamo ēku” (tā viņa tika nosaukta 1824. gada statūtu projektā; mūsdienās tā kļuva par Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centra ambulatoro nodaļu) [30]: “Pirmajai no šīm ēkām, kas uzcelta kalnā ar nolaidenām nogāzēm, dārza pusē ir trīs stāvi, sētas pusē – divi stāvi un pagrabtelpa. Tās apakšstāvā [puspagrabstāvā – V. K.] no dārza puses izvietota aptieka ar tai piederošām telpām (laboratoriju un kantori); telpas diezgan šauras, laboratorija iekārtota neapmierinoši.” [31] Diemžēl Lenca atskaitē nav atrodama informācija (acīmredzot nav ietverta atskaites izvilkumos, kurus Iekšlietu ministrija uzskatīja par iespējamu atsūtīt uz Rīgu Vidzemes Sabiedriskās aizgādības kolēģijai) par ēkas pārējiem diviem stāviem. Tur, pēc statūtu projekta

(1824) datiem, iestāžu pastāvēšanas sākumā tika izvietota nabagmāja (arī “trakomāja”) un daži personāla dzīvokļi [32], kurus vēlāk, laika posmā līdz 1837. gadam, vismaz daļēji pārcēla uz jaunuzcelto trīsstāvu darba namu jeb galveno ēku. Turpmāk Lencs apraksta divus paralēli uzbūvētus divstāvu flīģeļus, kuri saglabājušies arī līdz mūsdienām. Kreisā flīģeļa augšstāvā toreiz tika izvietota slimnīca sievietēm, kas slimo ar sifilisu. Apakšstāvā “ar aukstu ateju un aukstu gaiteni” bija ievietotas garīgi slimās sievietes (vēl nesen tur atradās sieviešu geriatrijas nodaļa) [33]. Īsumā tiek raksturots labais flīģelis (vēl nesen – mūsdienu rehabilitācijas un vīriešu geriatrijas nodaļas): “Prefi šai ēkai gluži līdzīgs divstāvu mūra flīģelis. Tā augšstāvā izvietoti zemas dienesta pakāpes policisti un ugunsdzēsēji. Atejas aukstas. Apakšstāvā novietoti 33 garīgi slimie vīrieši, un arī šeit auksta ateja.” [34] Ievēribas cienīgs ir tas, kā apakšvirrakstā, kurš pārbaudes aktā ievietots teksta kreisajā malā un kuru, iespējams, rakstījis pats Lencs, abas garīgi slimo nodaļas tiek sauktas par slimnīcu, un tas liecina par izmaiņām ārstu attieksmē pret iestādi garīgi slimajiem [35], kaut gan tālāk tās atkal tiek sauktas par patversmi un pat par cietumu (“cietuma ieslodzījumu”) [36].

Raksturojot iestāžu interjeru, Lencs apraksta to bēdīgo stāvokli, kas, viņa skatījumā, pirmām kārtām ir saistīts ar ateju un ventilācijas sliktu stāvokli kā kārtības un tīrības būtisku rādītāju: “Atejām abos flīģeļos trūkst ne tikai klozetpoda, tās ir bez ventilācijas, aukstas un netīras, un tik slikti uzbūvētas, ka no urīna kļuvusi slapja mūra siena ne tikai no ārpuses, bet arī pēdējās vājprātīgo vīriešu istabas iekšpusē, un pieciem vājprātīgajiem jāelpo gaiss, kurš piesātināts ar amonjaka garaiņiem.” [37] Atejas maitāja gaisu, it īpaši mitrā laikā vai to tīrīšanas laikā. Īpašu ateju nebija arī veneriskajiem slimniekiem. Iespējams, ka augšstāvos tualetes telpu nebija vispār. Turpinot flīģeļu nodaļu bēdīgā sanitārā stāvokļa raksturojumu, Lencs atzīmē patukšas vietas abu flīģeļu augšējos stāvos, kas kontrastēja ar telpām apakšējos stāvos, kuras bija pārpildītas ar garīgiem slimniekiem un kur “vienmēr ir slimnieku pilns komplekts, telpas pārāk šauras, netīrīgos slimniekus nevar atdalīt no pārējiem” [38], un ar augšstāvu telpu (tajās atradās pati slimnīca) plašumu. Pēc Lenca domām (un šis viedoklis burtiski sakrīt ar iepriekš minēto A. Šulca viedokli 1865. gadā), “vājprātīgo patversmi tādā veidā, kāda tā tagad pastāv, nevar nosaukt par ārstniecisko iestādi, bet tikai par cietuma ieslodzījumu” [39].

Kā trūkums ir minēta arī neapmierinoša telpu ventilācija (caur vēdlodziņiem) un krāsns apkure (krāsnsis kurināja istabu iekšpusē). Apgaismojumam izmantoja “nepiestiprinātas un pārvietojamas” lampas, kurām lietoja t. s. “spirta gāzi” (spirta un terpenīna maisījums) un kuras iekāra griestos, un tas “varēja radīt, īpaši starp vājprātīgajiem un arestētajiem, briesmas no uguns” [40]. Šīs bažas bija saistītas ar to, ka visās AA iestādēs bija koka gultas un koka trauki (izņemot slimnīcu, kur izmantoja alvas traukus). Darba mājā (uzcelta 1835. g.), kuras ēkā, spriežot pēc Lenca, tika izvietotas soda un sociālās iestādes – arestantu (“spaidu”) un darba māja, kā arī nabagmāja –, atradās arī koka kāpnes, kas no vecuma bija satrūdējušas. Par pēdējām iestādēm runājot, to stāvoklis bija tikpat neapmierinošs kā slimnīcu un “trakomāju” stāvoklis.

Tālāk Lencs raksturo arī sīkas vienstāvu celtnes (“4 mājiņas”, pa divām pie labā un kreisā flīģeļa), no kurām pārbūvētā veidā ir saglabājušās visas četras, un piebūves tās savieno ar flīģeļiem. “Mājiņā” sieviešu flīģeļa pusē atradās nabagmājas nodaļa sievietēm, karavīru ģimenes locekļiem. Blakus vīriešu flīģelim atradās “mājiņa”

aklajiem un kurlajiem (iespējams, ka arī daļa no nabagmājas). Pretējā galā kā vīriešu flīģeļa turpinājums bija “mājiņa” sardzei, bet sieviešu flīģeļa turpinājumā – “mājiņa” pirtīm ar peldētavu un dušu, kuras bija paredzētas personālam. Tanī pašā laikā slimnīcas korpusos vienīgā vannasistaba atradās tikai sieviešu veneriskajā nodaļā. Personāls atteicās no savām privilēģijām uz pirti slimnieku labā. Lenca novērojumi liecināja par to, ka šīs telpas ir galīgi nolaiestas: “Šajā ēkā grīda ir tā sapuvusi, ka es varu nūju izdurt caur dēļiem; un šeit visiem slimniekiem ir jāmazgājas, t. i., abu dzimumu vājprātīgajiem un sirgstošiem zemo dienesta pakāpju policistiem un ugunsdzēsējiem, starp kuriem ir arī sifilitiķi.” [41] Šajā pašā ēkā “diezgan labi iekārtotā istabā” atradās sekciju zāle (iespējams, kopā ar morgu) [42]. Lencs konstatēja, ka grīda ir sapuvusi arī veļas mazgātavā, kā arī to, ka atejas (“aukstas un ārkārtīgi netīras”, tās piesūcina ar urīnu mūra sienu, kas piegulst ēkai) un darba nama izsmejamās bedres ir šausmīgā stāvoklī [43]. Viņa uzmanību piesaistīja arī iestāžu iemītņieku nonēsātā un nomazgātā (bet tīrā!) veļa.

Lencs apraksta arī dažu palīgbūvju stāvokli – koka zirgu stalli ar kučiera dzīvokli, kam ir paaugstināta uguns nedrošība, mūra mazgātavu ar sapuvušu grīdu un pirti ar nekam nederīgu krāsnī. Viņa uzmanības lokā nokļuva arī mūra virtuve un ceptuve, kuru krāsns bija pārāk maza, lai iestādes apgādātu ar ēdienu, toties bija istaba saimniecei, neracionāli iekārtota žāvētava un “pilnīgi švaks” pārtikas veikals [44].

Iekšlietu ministrijas inspektors pozitīvi novērtēja ne tikai tīro veļu, bet arī slimnieku ēdienu sastāvu, daudzumu (pagatavots atbilstoši kolēģijas apstiprinātai tabelei) un kvalitāti (“labas kvalitātes”) [45]. Ārsti-inspektori varēja noteikt arī “ārkārtējas porcijas”, ko toreizējā psihiatrijā uzskatīja par ļoti svarīgu terapeitisku faktoru. Lencs īsi raksturo arī inventāra stāvokli un medicīniskos dokumentus. Iespējams, pirmo reizi AA pastāvēšanas laikā tika pieminēta toreizējās slimības vēstures “sāpju lapas” (*скорбный лист*) esamība ar piezīmi “Sāpju lapas tiek aizpildītas kārtīgi”. Slimnīcas “instrumentu komplekta” sastāvdaļas arī neizraisa inspektora iebildumus. Tajā ietilpa līķu uzšķēršanas komplekts, feldšera komplekts, instrumenti amputācijas, trepanācijas, “parasto acu operāciju” veikšanai, elektrogalvaniskais aparāts [46].

Nobeigumā Lencs izteica priekšlikumus un runāja par to, ka pēdējo 4 gadu laikā [no 1859. g. ? – V. K.] kosmētiskajam remontam bija jāprasa no kolēģijas 8333 rubļus, bet šobrīd kapitālajam remontam nepieciešama jau “diezgan iespaidīga summa” [47]. Lencs ieteica nojaukt visas atejas un to vietā uzbūvēt jaunas; salabot pirti, peldētavu, veļas mazgātavu; nomainīt apgaismojumu pret drošāku; nomainīt koka traukus pret metālistajiem un māla traukiem. Lencs ieklaustījās arī direktora G. Holdta priekšlikumos, kurš ieteica uzcelt “4 mājiņām” otro stāvu, savienojot to ar flīģeļu otrajiem stāviem, un nodot šos otros stāvus maksātspējīgiem garīgiem slimniekiem; prostitūtas, kas slimo ar veneriskām slimībām, un zemo dienesta pakāpju pārstāvju slimniekus (policistus un ugunsdzēsējus) pārcelt uz pilsētas slimnīcām un kara hospitāli, kur, kopš Rīga pārstājusi būt par cietoksni, bija diezgan daudz brīvu vietu.

Aleksandra Augstumu infrastruktūras un pacientu aprūpes jautājumi IeM inspektoru skatījumā: A. Šulca polemika ar iestāžu direktoru G. Holdtu

Direktors Holdts saņēma izrakstus no Lenca atskaites kopā ar Šulca piezīmēm par Vidzemes Sabiedriskās aizgādības kolēģiju un rīkojumu sniegt savus skaidrojumus. A. Šulca atskaiti pēc izlasīšanas vajadzēja aizsūtīt atpakaļ uz Pēterburgu,

pieliekot klāt motivētu atsaukumi par izdarītām piezīmēm. Droši vien tāpēc vietējā arhīvā trūkst atskaites kopijas.

1864. gada 1. decembrī Holdts atklāj savus uzskatus par to, ka Šulca "darbs" (*Arbeit*) [48] ir ļoti pavisms nopietnu problēmu izklāsts. Šīs problēmas ir krājušās gadiem – kopš iestāžu dibināšanas, un atbildību par tām ir mēģināts uzvelt uz jauniecelto direktoru. Šulca piezīmes ar mazticamu faktu izklāstu radīja Holdtā izbrīnu. Pēc Holdta domām, tikšanās ar Šulcu nav bijusi adekvāta pušu dienesta līmenim, un arī problēmas, kas saistītas ar psihiatriju Baltijas provincēs, viņš neuzskatīja par nopietnām, jo revidents tās izklāstīja pa pusei anekdotiskā manierē.

Tālāk AA direktors komentē Šulca piezīmes, par kurām Vidzemes kolēģija pieprasīja dot skaidrojumus. Kopumā gan pašas piezīmes, gan arī Holdta komentārs kalpo par "Dievam tīkamo" iestāžu iemītnieku, izsakoties mūsdienīgi, spilgtu dzīves kvalitātes ilustrāciju.

1. Kļiedzoši antisanitāri apstākļi, kuri pieprasa steidzīgu deratizāciju ar sanitāro mezglu pārbūvi un citu telpu remontu. Pēc Šulca datiem, pirms apmēram 4 vai 5 mēnešiem (pirms inspekcijas sākumam? – V. K.) kļuva zināms, ka žurkas esot apgrauzušas kāda slimnieka svārkus piedurkni. Žurku skaits iestādē bija tik liels, ka to nīdēšana nav devusi būtiskus panākumus. Pēc inspektora domām, cik ilgi slapjās sienas dažās istabās tiks aizsistas ar dēļiem un netiks pamatīgi labotas grīdas, tik ilgi būs arī žurkas. Indes lietošanu šādā iestādē inspektors uzskatīja par bīstamu. Nojaucot kādu no tualetēm, bija redzams simtiem žurku; daļa tika nosistas. Pēc Holdta domām, pastāts par to, ka inspektors personīgi esot nositis 200 žurku, bija vienkārši izdomājums, kuru tas bravūrīgi pasniedza kā savu piedzīvojumu [49].
2. Apgaismojuma drošības jautājumi. A. Šulcs savā ziņojumā Vidzemes kolēģijai norādīja, ka (1864. g.? – V. K.) janvārī slimnieks Spiridons Martjanovs nesīs no savas istabas degošu gāzes lampu, izlējis spirtu uz rokām un aplaucījis ar to seju un kaklu. Viņš ieguva 2. pakāpes apdegumus. Slimnieks palicis dzīvs un ārstējas iestādes slimnīcā no apdegumiem. Pēc direktora domām, Šulcam bija vajadzējis viņu apskatīt, bet viņš to aizmirsis izdarīt. Savā ziņojumā Holdts atkal pasvītvoja, ka, baidoties no iespējamām lielām nelaimēm, viņš jau savā 1863. gada 22. septembra vēstulē kolēģijai lūdzis ierīkot iestādē ugunsdrošu apgaismojumu. Zināms, ka AA iestāžu kritika šajā jautājumā devusi praktiskus rezultātus: 1866. gadā, Holdta pārvaldes laikā, iestāžu teritorijā tika uzcelta gāzes rūpnīca [50].
3. Tālāk seko atbilde uz Šulca piezīmi, ka Vispārējās aprūpes kolēģija ir noraidījusi Iekšlietu ministrijas prasību par galvassegām slimniekiem. Holdts šādu prasību kvalificēja kā pārpratumu, jo iepriekš par cepuru iegādi nav bijusi nekāda runa [51].
4. Par novecojušām nehumānām slimnieku savaldīšanas ierīcēm. Inspekcijas laikā Šulcs atrada kādu "ādas masku", ko viņš uzskatīja par svarīgu pierādījumu tam, ka pret slimniekiem izturas nehumāni. Pēc Holdta ziņām, tā bija tikai muzeja eksponāts, kuru slimnīca glabāja kā piemiņu kopā ar citiem slimnieku savaldīšanas instrumentiem, un viņa pārvaldes laikā "šie viduslaiku instrumenti" nav lietoti [52].

5. Baumas par nelaimes gadījumiem ar slimniekiem. Pirms vairākiem gadiem kāds uzbudināts slimnieks esot nokodis degunu un lūpu kādam citam slimniekam, kurš bijis piesiets. Šādas baumas savu laiku klīda pa visu pilsētu, bet ārsts Šulcs apgalvoja, ka tas esot noticis nesen. Holdts uz šo izlēcienu reaģēja, izsakoties sarkastiski, ka būtu bijis efektīvāk, ja revidents būtu norādījis, kā vajadzētu rīkoties situācijā, kad telpu trūkuma dēļ nav iespējama slimnieku izolācija un nepietiek arī uzraugu [53].

Holdts nežēlīgi kritizē A. Šulca priekšlikumus par to nepietiekamību saistībā ar paredzēto iestādes reformu. Viņš izteicās pret Šulca norādīto pārveides plāna realizāciju, kurš, tāpat kā Lenca plāns, paredzēja tikai iestāžu telpu minimālu pārbūvi, kas varētu atrisināt situāciju tikai uz neilgu laiku. Šulca ieteikums par abu flīģeļu pārbūvi, kuros varētu papildus izmitināt 40 slimniekus (pēc Lenca versijas, priekšlikumu autors bija pats direktors), pēc Holdta domām, nebija pieņemams, jo tas nespētu radikāli izmainīt uz labo pusi iestāžu atmosfēru nedz slimniekiem, nedz personālam. Un vēl būšot nepieciešama zāle darba terapijai, istabas uzraugiem, jauna virtuve utt. Pēc Holdta domām, ieteiktai pārbūvei būs nepieciešamas lielas naudas summas un tā nenesīs vēlamos rezultātus “trakonamu” turpmākai medikalizācijai. Viņš uzskatīja, ka tāda psihiatriskā slimnīca ir nepieciešama Vidzemes un Kurzemes guberņai. Šādas iestādes celtniecību varētu uzņemties valsts vai bruņniecība, vai arī abas kopā. Iesniedzot priekšlikumus valstij, vajadzēja uzrādīt aprēķinus saistībā ar potenciālajiem tās iemītniekiem. Pirmkārt, pēc Holdta domām, vajadzēja noteikt: a) garīgi slimo skaitu Baltijas provincēs – gan Vidzemē, gan Kurzemē; b) garīgi slimo uzņemamo skaitu vienā psihiatriskā slimnīcā [54]. Bez šiem datiem nevar runāt par slimnīcas lielumu un iekārtojumu. Holdts arī paredzēja, ka ar nelieliem līdzekļiem pašreizējo psihiatrisko nodaļu pārbūve nav iespējama. Tomēr, kā liecina Holdts, pastāvēja arī cits, ne tik dārgs reformas variants, saistīts ar AA radikālu pārstrukturēšanu. AA direktora izpratnē tas būtu piemērots jaunas slimnīcas tipa iestādes prasībām pēc labošanas iestādes (darba nama un pārmācību nama) likvidācijas. Holdts bija cerējis, ka pēc šīs iestādes pārcelšanas citā vietā (kas arī notika pēc 1866. g. 1. janvāra – V. K.) bijušā darba nama trīsstāvu ēka būtu piemērota neārstējamiem pacientiem. Bet, ja pieņem, ka psihiatriskā slimnīca paliek Aleksandra Augstumos, vecās ēkas, pēc Holdta domām, būtu jaunā kompleksa sliktākā daļa.

AA direktors tomēr piekrita tai Šulca priekšlikuma daļai, kur tas piedāvāja izmantot psihiatriskās slimnīcas vajadzībām aptiekāra dzīvokli, aptieku un tās blakustelpas (t. s. dzīvojamās mājas), kā arī lazareti ar sifilisa slimniecēm un nodaļu policijā dienošiem karavīriem, 2 lazaretēs ieslodzītajiem un vienu – karavīru sievu un meitu aprūpei. Aptieku Holdts piedāvāja ierīkot slimnīcas tuvumā (tas tika īstenots 19. gs. 60. gados). Aprūpējamos no nabagmājas, kuri mitinājās trīsstāvu ēkas apakšējā stāvā un kuriem blakus atradās ārsta un aptiekāra dzīvokļi u. c., reorganizācijas gadījumā (ja jaunas slimnīcas būve tiks noraidīta) Holdts piedāvāja pārvietot uz “lielās ēkas trešo stāvu” un atbrīvotos četrus mazos spārnus (flīģeli ar “mājiņām”) un “lielās mājas” (darba nama, “lielās” vai “jaunās” mājas) apakšējo stāvu atdot garīgi slimajiem. Holdts pat pieminēja ģenerālgubernatora atsauksmē esošo ieteikumu aprūpējamos pārvietot uz Vircavas (*Würzau*) muižu netālu no Jelgavas [55]. Nobeigumā Holdts piekrita idejai (tā parādās Šulca ziņojuma beigās) par Derptas (Tartu) slimnīcas projektēšanu, kam valsts toreiz veltīja lielu uzmanību.

Holdts raksta par savu tikšanos ar ģenerālgubernatoru un Vidzemes civilgubernatoru ilgi pirms Šulca un Lenca revīzijas. Tikšanās laikā viņš izmantoja katru iespēju, lai runātu par psihiatrijas problēmām, un jau toreiz norādīja, ka dibināt tikai vienu psihiatrisko slimnīcu trijām Baltijas provincēm ir nepietiekami [56].

Savu ziņojumu Vidzemes komisijai AA direktors pabeidzis ar šādiem īsiem secinājumiem:

1. Sekojot Dr. Šulca izklāstītiem priekšlikumiem, tas būtu tikai īslaicīgs problēmas risinājums.
2. Īstenojot šos ieteikumus, tas pieprasītu nozīmīgas naudas summas un nedotu vajadzīgo rezultātu.
3. Bez statistiskiem pētījumiem nav iespējams veikt racionālu garīgi slimo pacientu ārstēšanu.
4. Aleksandra Augstumi ir piemērota vieta psihiatriskai slimnīcai.
5. Šajā gadījumā nepieciešama atbilstoša pašreizējās slimnīcas paplašināšana (ceļot jaunas ēkas, arī vecās ir jāizmanto).
6. Pēc iepriekšējās vienošanās aptiekāra aizņemtās telpas jāizmanto slimnīcas vajadzībām.
7. Psihiatrisko nodaļu nelielās reformas laikā 4 mazās ēkas un lielās ēkas apakšējais stāvs jānodod slimnīcai.
8. Doma par vienas psihiatriskās slimnīcas izveidi trim Baltijas provincēm savos pamatos ir nederīga [57].

Attiecībā uz pēdējo 8. punktu G. Holdtam bija arī plašs un ambiciozs plāns: ceļot Baltijā centrālo psihiatrisko dziednīcu, uzcelt Rīgā pavisam jaunu slimnīcas tipa iestādi garīgi slimajiem. Šim plānam mēs pievērsīsimies nākamajā rakstā par novada psihiatrijas attīstību 19. gs. 60. gadu beigās. Visumā abas puses vienojās par to, ka dziednīca būs penitenciāra vai patversmes tipa iestāde, nevis ārstnieciska iestāde. Tanī pašā laikā G. Holda priekšlikumi bija daudz pieņemamāki par revidentu priekšlikumu attiecībā uz iestādes paliatīvo raksturu (kam 1866. g. daļēji piekrita arī Iekšlietu ministrija, 1870. g. noraidot vājprātīgo nodaļu pārbūvēšanas plānu kā "neatbilstošu psihiatrijas prasībām") [58], viņš piedāvāja iestādes pilnīgi restrukturēt vai uzsākt jaunas slimnīcas celtniecību divu Baltijas provinču – Vidzemes un Kurzemes guberņas – vajadzībām.

2. tabula

AA vājprātīgo nams 70 personām 1868. gadā

(pēc LVVA, 30. f., 1. apr., 252. l., 29. lp.)

Militārpersonas/civilpersonas; samaksa	Aprūpētas	Izrakstītas	Mirušas	Palikušas
Kara resors, vīrieši, par samaksu	6	-	4	2
Kara resors, vīrieši, par samaksu	8	4	-	4
Civilpersonas, vīrieši, par samaksu	33	9	5	19
Civilpersonas, sievietes, par samaksu	29	-	2	27
Kara resors, vīrieši, bezmaksas	3	-	-	3
Kara resors, sievietes, bezmaksas	3	-	-	3
Civilpersonas, vīrieši, bezmaksas	12	1	5	6
Civilpersonas, sievietes, bezmaksas	9	-	1	8
Kopā	103	14	17	72

3. tabula

**Vidzemes civilgubernatora 1863. gada 5. jūnija ierosinājums radīt jaunu
Aleksandra Augstumu iestāžu personālsarakstu**

(LVVA, 30. f., 3. apr., 155. l., 129. lp.)

1. Vecākais ārsts, kurš ir arī iestādes direktors	1000 sudr. rbļ.
2. Jaunākais ārsts	600 sudr. rbļ.
3. Iestādes uzraugs, kurš ir arī rakstvedis	600 sudr. rbļ.
4. Grāmatvedis	350 sudr. rbļ.
5. Aptiekārs	250 sudr. rbļ.
6. Vecākais feldšeris	120 sudr. rbļ.
7. Jaunākais feldšeris	100 sudr. rbļ.
8. Rakstveža izmitināšana un kancelejas izdevumi	250 sudr. rbļ.
9. Apkalpojošā personāla atalgojums	1600 sudr. rbļ.
Kopā	4870 sudr. rbļ.

VĒRES

1. Мирский М. Б. *Медицина России X–XX веков*. РОССПЭН, 2005, с. 631 (turpmāk – Мирский).
2. Шульц А. *Призрение помешанных в России*. Архив судебной медицины и общественной гигиены, издаваемый медицинским департаментом Министерства Внутренних Дел, 1865 г., март, с. 1–47 (turpmāk – Шульц А. Призрение).
3. Шульц А. *Призрение*, с.14.
4. Юдин Т. И. *Очерки истории отечественной психиатрии*. Москва; Медгиз, 1951, с. 84.
5. Герцен А. *Былое и думы*. Москва, 1961, том 1, с. 109.
6. Мирский, с. 179.
7. Brennsohn J. *Die Aerzte Livlands*. Mitau, 1905, S. 209 (turpmāk – Brennsohn).
8. LVVA, 30. f., 3. apr., 155. l., 129.–132. lp.; Сочнева З. *Психиатрия, невропатология и нейрохирургия. Сборник научных статей. Часть 1*. Рига: Министерство здравоохранения Латвийской ССР, 1974, с. 5–24 (turpmāk Сочнева).
9. LVVA, 30. f., 1. apr., 2535. l., 120. lp.; LVVA, 30. f., 1. apr., 2801. l.; LVVA, 30. f., 1. apr., 565. l., 120.–123. lp.; Brennsohn, S. 49, 170, 318.
10. LVVA, 30. f., 1. apr., 565. l., 33.–135. lp.; Brennsohn, S. 49, 170, 251, 418.
11. Brennsohn, S. 49, 170.
12. LVVA, 30. f., 1. apr., 2291. l.; Brennsohn, S. 49, 424; Brants J. Aleksandra Augstumu slimnīca. 1824.–1924. *Latvijas Ārstis*, 1925, 1./2. burtn. (turpmāk – Brants).
13. LVVA, 30. f., 1. apr., 2672. l.; Brennsohn, S. 49, 279.
14. LVVA, 30. f., 3. apr., 155. l., 129.–132. lp.
15. LVVA, 30. f., 1. apr., 2300. l., 16., 18. lp.
16. LVVA, 30. f., 1. apr., 2376. l., 129., 139. lp.; LVVA, 30. f., 1. apr., 2521. l., 28. lp.
17. Holdt G. In Sachen des baltischen Central-Irrenhauses, S. 458. *Baltische Monatschrift*, Bd. XVI, Heft 6., S. 445–486 (turpmāk – Holdt).
18. LVVA, 30. f., 1. apr., 2300. l., 7. lp.
19. Brants, 3. lpp.

20. Луйга И. *Призрение душевнобольных в Прибалтийском крае. Статистика душевнобольных в Прибалтийском крае (Приложение)*. Юрьев, 1904, с.15–16 (turpmāk – Луйга).
21. Schulz A. Die Irrenwesen Russland's. “*St. Peterburger medicinische Zeitschrift*”, 1863, 4. band, pg. 372 (teksta tulkojums citēts pēc: Buduls H. *Sarkankalna slimnīcas vēsture*. Rīga, 1938, 7. lpp.).
22. Holdt, S. 458; Луйга, с. 27; Buduls, 7. lpp.; Сочнева, с. 11.
23. Betr. die Revision der Irrenanstalt in Alexandershoehe durch Dr. Lenz un Bemerkungen der Dr Schulz. LVVA, 30. f., 1. apr., 2300. l., 1.–13. lp.
24. LVVA, 30. f., 1. apr., 2300. l. Выписка из отчета состоящего при Министерстве Внутренних Дел Доктора Ленца, 6.–9. lp. (turpmāk – Ленц (Lenz)).
25. LVVA, 30. f., 1. apr., 2300. l. [Bemerkungen der Dr Schulz], 10.–13. lp. (turpmāk – Schulz).
26. LVVA, 3. f., 5. apr., 2440. l., 45. lp.; LVVA, 30. f., 1. apr., 107. l., 86. lp.; LVVA, 30. f., 1. apr., 107. l., 154.–155. lp.; LVVA, 30. f., 1. apr., 318. l., 219. lp.
27. *Российский медицинский список... на 1890 г.* СПб, типография Министерства Внутренних Дел, 1890, с. 108.
28. Луйга, с. 40.
29. Ленц (Lenz), с. 6.
30. Statuten der wohltaetigen Anstalten des Livlaendischen Collegii fuer allgemeinen Fuer-sorge auf Alexanders-Hoehe. LVVA, 30. f., 3. apr., 837. l. (turpmāk – Statuten).
31. Ленц (Lenz), 6. lp.
32. Statuten, 15. lpp.
33. Ленц (Lenz), 6. lp.
34. Ленц (Lenz), 6. lp.
35. Ленц (Lenz), 6. lp.
36. Ленц (Lenz), 6. lp.
37. Ленц (Lenz), 6. lp.
38. Ленц (Lenz), 6. lp.
39. Ленц (Lenz), 6. lp.
40. Ленц (Lenz), 7. lp.
41. Ленц (Lenz), 7. lp.
42. Ленц (Lenz), 7. lp.
43. Ленц (Lenz), 9. lp.
44. Ленц (Lenz), 9. lp.
45. Ленц (Lenz), 7. lp.
46. Ленц (Lenz), 7. lp.
47. Ленц (Lenz), 9. lp.
48. Schulz, 10. lp.
49. Schulz, 10. lp. o. p. – 11. lp.
50. Schulz, 11. lp.
51. Schulz, 11. lp.
52. Schulz, 11. lp.
53. Schulz, 11. lp.
54. Schulz, 12. lp.

55. Schulz, 13. lp. o. p.
56. Schulz, 13. lp. o. p.
57. Schulz, 13. lp. o. p.
58. LVVA, 30. f., 1. apr., 2376. 1., 22., 23. lp.; LVVA, 30. f., 1. apr., 2551. 1., 78., 79. lp.

Summary

The current paper presents the period of evolution of the Baltic psychiatry in 1860s using the Riga Alexander's Heights (AH) mental asylum as an example. The majority of the Russian Empire's inner provinces started the transfer to the community medicine model from 1864 onwards. The medicine in Baltics, however, retained its former status of the state charitable institution until the end of the old regime. Presentation of features of infrastructure and management of AH institutions is based on the archive data of AH' inspection by two officials of the Ministry of Inner Affairs' Medical department, S. Petersburg doctors Lenz and Schulz. The AH director doctor G. Holdt's polemics with empire bureaucracy concerning the prospects regarding the AH restructuring to a (specialised) hospital is presented, too.

Keywords: *Baltic psychiatry history, the Alexander's Heights state institutions, Dr. Georg Holdt, Dr. Schulz's and Dr. Lenz's inspection of the Alexander's Heights.*

Magdalēnas patversme Rīgā *Riga Magdalene Asylum*

Marina Loseviča

VSIA “Rīgas Psihiatrijas un narkoloģijas centrs”
Tvaika iela 2, Rīga, LV-1005
E-pasts: *batischeva@inbox.lv*

Vladimirs Kuzņecovs

Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: *vladimirs.kuznecovs@lu.lv*

Raksts ir veltīts unikālai rehabilitācijas iestādei – Rīgas Magdalēnas patversmei, ceturtai vecākai evaņģēliskai šāda veida patversmei Eiropā: tiek izklāstīta tās dibināšanas vēsture, statūti, finansēšanas avoti, darba atskaite, kā arī Literāri praktiskās pilsoņu savienības, Drēzdenes diakonijas māsu un Rīgas Dāmu kluba darbība patversmē.

Ievadā tiek aprakstīta Magdalēnas namu vēsture Eiropā, tiek ilustrēta patversmes ikdiena un sniegts audzēkņu kopportrets.

Nobeigumā minēts par šīs iestādes pēctečiem 20. gs. pirmajā pusē.

Rīgas Magdalēnas patversme tika dibināta 1851. g. un veica ceļu no krīzes centra vardarbībā cietušajām sievietēm un meitenēm un sociālās rehabilitācijas iestādes līdz nespējnieku aprūpes institūcijai. Visu savu pastāvēšanas vēsturi iestāde cīnījās ar finansiālām grūtībām, mēģināja tikt pie jaunām telpām, atspēkoja pārmērumus par neefektīvu darbību, kļiedēja baumas par audzēkņu tiesību pārkāpumu, atvairīja mēģinājumus iestādi slēgt. Lielas grūtības piemeklē iestādi līdz ar Pirmā pasaules kara sākumu. Boļševiku laikā patversmes māja ir izpostīta, pēc 1917. g. iemītnieku skaits samazinās, patversme pārvēršas par nespējnieču patversmi, apstājas algotais darbs, aug parādi. Iestāde tiek slēgta 1919. g. Pastāvēšanas laikā iestāde sniedza palīdzīgu roku apmēram 500 sievietēm un meitenēm no visas Latvijas.

Atslēgvārdi: prostitūcija, Magdalēnas patversme, Literāri praktiskā pilsoņu savienība.

Magdalēnas patversmju vēsture

Ar prostitūciju kā kaunpilnu cilvēku tirdzniecības veidu cīnījās jau Svētais Basilijs Lielais (300.–379. g.) jeb Basilijs no Kapadokijas Cēzarejas (tagad – Turcijas teritorija) – Cēzerejas bīskaps, Salatēta prototips grieķu tradīcijā, kas izcēlās ar savām rūpēm par nabagajiem un starp daudzajām labdarības iestādēm (t. s. *basilias*) ierīkoja patversmes (*asyl*) kritušām meitenēm.

Bizantijas imperatora Justiniāna sieva Teodora ((ap 500. g. – 28.VI. 548. g.) jeb “Feodora no bordeļa”, jaunībā – ielu dejojāja; kanonizēta pareizticīgo baznīcā – feministe, cīnītāja par sievietu tiesībām, pret homoseksuālismu, publiski kastrēja homoseksuāļus) arī cīnījās pret prostitūciju – izpirka meitenes, apdāvināja viņas un

palaida brīvībā, padzina bordeļu īpašniekus no Konstantinopoles (tagad – Stambula). 500 tādā veidā atbrīvotās meitenes viņa nosūtīja uz kādu senu klosteri Konstantinopoles Āzijas krastā. Dzīves apstākļi tur bija tik grūti, ka daudzas sievietes naktīs ielēca Bosforā (uzskatīja, ka Teodora pati nometa no klints lielāko daļu šo meiteņu, kas nevēlējās nožēlot savus grēkus).

Kopš viduslaikiem slimību un nelaimju gadījumā prostitūtas kristietes pielūdza *Svēto Mariju Magdalēnu, Apustuļiem līdzīgo, mirru nesēju; Sirdsskaidro Ēģiptes Mariju; Svēto Lūciju no Sirakūzām; Svēto Margaritu no Kortonas* – sievietes, kas savas laicīgās dzīves laikā bijušas prostitūtas (izņemot Svēto Lūciju).

Kopš 1220. g. sākas masveida Marijas Magdalēnas namu dibināšana, izveidoja arī Magdalēniešu (vācu val. – *Magdalenerinne, Schwester von der Buße der hl. Magdalene*, fr. val. – *Madelenettes, Filles de la Madeleine*) katoļu sieviešu ordeni ar augustīniešu noteikumiem (1224. g. Vormsā) un klosteru tīklu (vēlāk tajā uzņēma arī tikumīgas meitenes) [1].

Arī Rīgā bija Marijas Magdalēnas klosteris (pastāvējis no 1255. līdz 1582. g.), kur uzturējās neprecētas muižnieku un namnieku meitas un atraitnes; mūsdienās no tā pāri palikusi tikai Jēkaba baznīca.

Francijā Magdalēnas nami parādās kopš 1226. g. (pie Parīzes – Dieva jaunavu klosteris *Les Filles-Dieu*). Itālijā pirmais Magdalēnas nams uzcelts 1257. g. Boloņā. Beļģijā tie parādās 13.–14. gs., piemēram, Brigē bija Dieva meitu (*Gottestochter*) ģilde, kuras patrone bija Sv. Ēģiptes Marija. 14. gs. Vācijā tiek uzcelti nami grēku nožēlniecēm (1302. g. – Špeijera, 1303. g. – Kolmāra nams) un Magdalēnas nami, kuru iemītnieces pielūdza iepriekš nosauktos svētos un veica obligātu darbu (piem., Romā iemītniecēm bija jāpiedalās ugunsgrēku dzēšanā); šo iestāžu iekārta līdzinājās t. s. *Stiftung* – to vada kāda dievbijīga sieviete, un, atšķirībā no klostera, te iemītnieces nesaistīja mūža svētsolījumi, sievietes tika gatavotas patstāvīgai dzīvei. Tos dibināja tirgoņi, zinātnieki, birģeri. Sevišķi tiek apsveiktas laulības ar namu iemītniecēm – 1198. g. pāvests Inokentijs III par to solīja vīriešiem pilnu grēku atlaidi.

Šo namu darbības rezultāti nebija noturīgi un diez cik izcili – daudzas sievietes atgriezās pie iepriekšējā dzīvesveida, neskatoties uz sodiem, kas viņām draudēja.

Izveidojās 15. gs. tipisks “viltus Magdalēnas” tēls: prostitūtas-klaidones, kas ubagoja Marijas Magdalēnas vārdā, apgalvoja, ka vēlas pamest savu rūpalu [1].

Magdalēnas nami piedzīvoja renesansi 19. gs.; radušies protestantu zemēs, tie ieguva lielu popularitāti Eiropā, ASV, Kanādā, arī Krievijā, bet sevišķi katoļu valstīs. Protestantu zemēs tos finansēja labdarības organizācijas un pārvaldīja diakones.

Sākumā Magdalēnas nami bija domāti kā brīvprātīgas sociālās rehabilitācijas iestādes bijušām prostitūtām, vēlāk kļuva par cietumam līdzīgām iestādēm, uz kuriem uz nenoteiktu laiku meitenes un sievietes varēja nosūtīt piederīgie, mācītājs vai ārsts (par amorālu rīcību, piem., par bērna piedzimšanu meitās; ja bija pārciesta seksuāla vardarbība vai pārāk iekārojams izskats, kas radīja viņām briesmas krist grēkā).

Skotijā un Īrijā Magdalēnas nami (*Magdalene Laundry*) pārvērtās par slēgta tipa iestādēm ar smagu piespieddarbu (šūšanu, mazgāšanu).

Pēdējais Magdalēnas nams Eiropā tika slēgts 1996. g. 25. septembrī (Īrijā).

20. gs. nogalē – 21. gs. sākumā šo patversmju vārds skaļi skanēja sakarā ar vairākiem skandāliem, kas atklāja, ka meitenes šajās slēgtās iestādēs tika pakļautas dažāda vardarbībai, gadu desmitu garumā tika piespiedkārtā nodarbinātas (bijušo iemītnieču patiesie dzīvesstāsti veido dokumentālo filmu “Sex in a cold climate” (1997, Īrija) par sievietēm, kas 40 gadus mazgājušas veļu bez samaksas).

Reglamentācija, abolicionisms un sieviešu likteņi

Mūsdienās, dzīvojot tiesiskajā valstī, kur katram ir iespējams iegūt izglītību, pelnīt iztiku, slimības gadījumā – saņemt pabalstu, mums ir grūti iedomāties situāciju, kas bija iespējama vien nedaudz vairāk nekā pirms simts gadiem, kad nokļūšana cilvēku tirdzniecības tīmeklī sievietēm bija vienīgais izdzīvošanas nosacījums, turklāt valsts šos tirgoņus visādi atbalstīja, aizsargāja viņu intereses un apkaroja upuru centienus izkļūt no viņu rokām.

Krievijas impērijā, līdzīgi kā citās valstīs, regulamentācija tika ieviesta labu nodomu un cēlo mērķu labā.

Cara Pētera I valdīšanas laikā (1689–1725) Krievijā parādās pirmie publiskie nami, ko uzturēja vācietes. Imperatores Katrīnas II Lielās (vācietes pēc izcelsmes) valdīšanas laikā (1762–1796) Krievijas impērijā tiek sperti pirmie nozīmīgie soļi sabiedrības veselības jomā attiecībā uz seksuāli transmisīvo saslimšanu un prostitūcijas ierobežošanu – tiek ieviests termins “prostitūcija”, tā tiek oficiāli atzīta par tolerējamu parādību; iznāk “Pilsētu godbijības nolikums” (“Устав городского благочестия”), kas noteica priekameitu izvietojumu atsevišķos pilsētas rajonos un paredzēja viņām periodisku medicīnisku pārbaudi; nodibināja audzināšanas iestādes bārenēm.

Sevišķi lielu uzmanību prostitūcija kā galvenais seksuāli transmisīvo saslimšanu avots izpelnījās pēc 1812. g. Tēvijas kara, kad sifilisa izplatība strauji pieauga.

19. gs. Rīga ieņēma stabilu vietu starptautiskajā prostitūtu tirgū (to uzskatīja par “galveno ostu, caur kuru Krievijā ieplūst vācu izvirtība”). Rīga un Mītava bija tranzītpilsētas, caur kurām ārzemnieces nonāca Krievijas atklātajos namos un Krievijas pavalstnieces – citu zemju iestādēs [2]; piemēram, krievu meitenes no Odesas, Varšavas un Rīgas tika vestas uz Vīni, Leipcigu, Dancigu [3]. Rīgā jau no 1806. g. oficiāli darbojās vairāki publiskie nami; lielākoties tie apkalpoja jūrniekus, bet bija arī uz vietējo iedzīvotāju vajadzībām orientētas iestādes [2]. Turpmāk publisko namu skaits pilsētā progresīvi auga un zemāko klašu iestādes tiek salīdzinātas ar “sifilisa fabrikām”.

19. gs. sabiedrībā valdīja divi polāri uzskati par prostitūciju: regulamentācijas piekritēji uzstāja uz nepieciešamību šo “neizbēgamo sociālo ļaunumu” koncentrēt labiekārtotos publiskos namos; šī viedokļa piekritēji prostitūtas lielākoties uzskatīja par garīgi slimām personām, kas gūst baudu no sava rūpala; abolicionisma piekritēji uzstāja uz nepieciešamību regulamentāciju izbeigt, jo tā kļuva par likumīgu cilvēku tirdzniecības aizsegu, bet prostitūtu uzskatīja par “sabiedrības temperamenta upuri”.

Priekšlikumus prostitūcijas regulamentēšanai un priekameitu darbības ierobežošanai viņu augstās epidemioloģiskās bīstamības dēļ izteica Aleksandru Augstumu iestāžu ārsti O. Hūns (1824) un R. A. Langebeks (1831)

Prostitūtu darbību Rīgā regulēja Rīgas domes izdotie noteikumi (1843) un 1843.–1845. g. izveidotā Rīgas Medicīnas policijas komiteja, kas ietvēra mūsdienu tikumības policijas, kriminālpolicijas, nodokļu inspekcijas, seksuāli transmisīvo saslimšanu dispensera un tā operatīvās grupas, Medicīnas inspekcijas funkcijas: izsniedza licences bordeļu īpašniekiem, iekasēja dažādus nodokļus un maksājumus no seksuālā industrijā nodarbinātiem, veidoja un nepārtraukti atjaunināja prostitūtu reģistrus, glabāja viņu pasēs, vietā izsniedzot t. s. dzeltenās biļetes, bet individuāli strādājošām prostitūtām – veidlapas, sekoja prostitūtu dzīvesvietas izmaiņām, veica medicīniskas apskates (gan uzskaitē esošo prostitūtu apskates 1–2 reizes nedēļā, gan pirms uzņemšanas bordelī, jo bija jāpārlicinās, ka meitene ir pilngadīga, veselīga, nav nevainīga, saprot, ar ko viņai būs jānodarbojas, un brīvprātīgi stājas šajā darbā), periodiskas dažādu zemāko slāņu abu dzimumu (fabrikās strādājošo, par dažādiem pārkāpumiem aizturēto) personu apskates, izsekoja saslimušo vīriešu seksuālās partneres, dežurēja uz ielām, izklaides un atpūtas vietās, lai atmaskotu slepenās prostitūtas, un tāpēc Medicīnas policijas komitejas ierēdņu rokās bija sievietes juridiskā statusa noteikšana (resp., vai viņa ir krietna sieviete vai *pella publica*) [2].

Prostitūta varēja tikt noņemta no uzskaites (resp., varēja no komitejas atgūt savu pasi) tikai sakarā ar slimību (tā bija jāapstiprina diviem ārstiem), lielu vecumu, laulībām, izbraukšanu no pilsētas (tiesa, tad pasēs vietā izsniedza t. s. prostitūtas ceļošanas grāmatiņu, pasi sūtīja pa pastu uz jaunas dzīvesvietas policijas iecirkni), pēc saimnieku, vecāku vai aizbildņu lūguma vai iestājoties kādā aprūpes iestādē. Atstāt bordeli, atgūt pasi, nesamaksājot savu parādu tā īpašniecei, varēja tikai, “ar uzturēšanos žēlsirdīgo māsu draudzē vai tamlīdzīgā iestādē pierādot savu vēlmi laboties”.

Protams, ka uzskaitē nonāca tikai pilngadīgas prostitūtas no bordeļiem un nabadzīgākās individuāli strādājošās ielasmaitas (arī klaidones), jo policijai nebija iespēju pierādīt, ka sieviete no aristokrātu aprindām nodarbojas ar prostitūciju.

Nav oficiālu datu par nepilngadīgo un vīriešu prostitūciju, lai gan tā neapšaubāmi pastāvēja.

Piemēram, ir ziņas, ka Maskavas forštatē pēc Grebenščikova draudzes skolas slēgšanas 12 un pat 10 gadus vecas (vecicībnieku) meitenes sāka nodarboties ar prostitūciju, puikas veidoja zagļu bandas un, visbeidzot, izbadējušies zēni sāka piekopt krievu tautā vēl neredzētu pederastiju [4]. Reiz Sanktpēterburgā tiesa skatīja lietu par jauniešu bandu (vecākajam no viņiem bija 20 gadu), kas sistemātiski grupveidā apkalpoja pederastus, pēc tam klientus šantažēja, iegūtos līdzekļus izšķērdēja greznākajos restorānos – divi no bandas bija Rīgas pilsoņi, bez izglītības un pastāvīgiem ienākumiem [5].

Rīgā apskate Medicīniski policejiskajā komitejā bija pilnīgi oficiāls “aizdomīgas” sievietes soda mērs (pēc brīdinājuma sekoja apskate, sievietes tika spiestas “pakļauties komitejai”, brīvprātīgi atzīties, ka ir prostitūtas, stāties oficiālajā darbā bordelī). Krievijas impērijā sieviešu apskates bija slikti organizētas, proti, lielākā daļā pilsētu nebija nedz ārstnieciski policejisko komiteju, nedz viņu analogu – pilsētu sanitāro komiteju; visas formalitātes nokārtoja vietējie policijas ierēdņi. Apskates notika tam nepiemērotās telpās (piem., pagaidu aizturēšanas kamerā, uz nārām, kur prostitūtu nevarēja nedz atgērbt, nedz apskatīt viņas dzimumorgānus). “Apskates punkts – šaurs, auksts, vāji apgaismots; sievietes apsēžas uz vīnes krēsla, pašas paplēš kaunumlūpas,

ar pirkstiem aizsedzot šankru.” [6] Dažas prostitūtas pazemojošo obligāto apskates procedūru varēja izturēt tikai reibumā. Sanktpēterburgā, kur prostitūcijas uzraudzība bija “paraugkārība”, komitejas centrālā telpā ārstam četru stundu laikā bija jāapskata 200–420 sieviešu, turklāt sievietes uz krēsla kāpa ar visām virsdrēbēm un galošām, turpat urinēja un iemiga.

Tomēr arī šādu apskašu rezultātiem vīrieši ļoti uzticējās un sagaidīja “darbam derīgas” prostitūtas pie komitejas durvīm.

Rīga bija starp tām Krievijas pilsētām (tāpat kā Sanktpēterburga, Varšava, Kazanā), kur uzraudzība bija organizēta vislabāk, un vienīgā, kur Ārstnieciski policejiskās komitejas darbību reglamentēja īpašs noteikumu kodekss (apstiprināts gan tikai 1854. g. janvārī) [6].

Psihiatrijā parādās termins “dzimusī prostitūta” (vācu val. *Geborene prostituirte*): nelabojama, slinka, melīga, zaglīga, ar deģenerācijas pazīmēm, instinktīvās sfēras perversijām, morāliiski slimīgas dabas, ar izvirtušu jutību; “kopš 9 g. v. piekopj seksuālas attiecības, kopš pusaudžu vecuma dzīvo uz vīriešu rēķina, ar izdomu veic dažādas sīkas zādzības, kad nonāk tiesneša vai tiesas ārsta priekšā – klusē, nogaida, uzvedas ļoti prasmīgi, lai sevi attaisnotu, parādītu sevi kā lielpilsētas upuri” [7].

Spožākais reglamentācijas kustības pārstāvis bija psihiatrijas prof. V. M. Tarnovskis, Lombrozo teorijas piekritējs. Pētot prostitūtas Kaļiņinas slimnīcā Sanktpēterburgā, secināja, ka profesionālo prostitūtu pārmantojamība un fiziskās deģenerācijas pazīmes liecina par viņu neveselību, garīgiem traucējumiem, iedzimtām nosliecēm uz noziegumiem. Viņa sieva (arī psihiatre) pierādīja, ka viņas pēc galvaskausa uzbūves līdzinās zemāko rasu pārstāvēm. Prof. Tarnovskis piedāvāja ierīkot parauga publiskos namus armijas vajadzībām, kur strādātu tikai veselīgas prostitūtas vai sievietes vēlnās, nekontagiozās sifilisa stadijās – ar gummām [8].

Pēc Lombrozo teorijas piekritēju domām, sieviešu prostitūcija atbilst vīriešu psihiskā defekta simptomiem – noziedzību ekvivalentiem: klaidonībai un ubagošanai.

Kā klaidonība, tā arī prostitūcija kombinējas ar alkoholismu, kriminalitāti: “*Ströhmberg's* 462 prostituētu starpā rēķina 175 jeb 38% zaglēnu”, “.. prostitūtam diena paiet kāršu spēlē, vieglu romānu lasīšanā; nakts – nepārtrauktā dzeršanā”, “No 2000 Ņujorkas prostituētām (1863. g.) 995 jeb 49,8% – pārmērīgas žūpas, 828 jeb 41,9% – mērenas dzērājas un tikai 359 jeb 17,9% – atturībnieces.” [9]

Pēc ārstes Tarnovskas sniegtajiem rezultātiem, 50% Kaļiņinas slimnīcā ārstēto prostitūtu bija alkoholiķes [3].

Bija arī cits viedoklis par alkoholizācijas iemesliem: “.. alkoholisko dzērienu pārdošana ir viens no bordeļu īpašnieku ienākumu avotiem, tāpēc dzert pašai un piedzirdīt klientus ir katras prostitūtas pienākums.” Īpašiem gadījumiem saimnieces gatavoja speciālu dziru – ožamās tabakas vai cigāru uzlējumu spirtotā vīnā. No tādas pacienāšanas klients krīt no kājām, viņu apzog un pamet kādā klusā nostūrī. Arī pašas meitenes, kļūdas pēc pārdozējot šo dziru, ilgstoši mokās ar saindēšanas simptomiem vai pat aiziet bojā.

Interesanti, ka Rīgas noteikumi liekulīgi paredzēja bordeļu īpašniecēm, cik vien iespējams, meitenes atturēt no alkohola lietošanas un pēc iespējas pieradināt pie rokdarbiem.

“Prostitūtu starpā sastopami visdažādākie indivīdi, un ja arī vairumā tā ir drausmīgi nekaunīga, rupja, galīgi pakļidusi un alkoholā mirkstoša sabiedrība, tad tomēr būtu vislielākā aplamība jau tūlīt taisīt slēdzienu, ka visas prostitūtes bijušas tik nelāgas un samaitātas jau agrāk. Tiesa, liels vairums prostitūtu ir patoloģiski radījumi, kuru starpā sastopamas daudzas histēriķes, nimfomānes un citas tamlīdzīgas psīchopātes. Citas atkal ir ētiski samaitātas, aprobežotu prātu, slinkas, melīgas, apātiskas un visai viegli iespaidojamas dabas, kas padodas katram ietekmējumam. Tieši pēdējās sastāda satedēju upuru lielāko tiesu. Toties, viņu starpā ir ne mazums tādu, kas līdz prostitūcijai nonāk tikai soli pa solim, tiek pavestas, sākumā kaunās par izdarīto, baidās no sekām, līdz arvien vairāk un vairāk ieslīgst kļūmīgā zaņķī un beidz ar visdrausmīgāko prostitūciju. Bez tam, labu tiesu uz prostitūciju spiež trūkums un nabadzība. Tām gribot negribot jāatmet kauns un jāpārdodas, lai varētu sagādāt iztiku sev un savai ģimenei. Beidzot paliek samērā maza, bet diezgan interesanta grupiņa, kas prostitūciju piekopj tā sacīt aiz mīlestības pret mākslu. Tās vairumā ir seksuāli slimas un arī ētiski samaitātas sievietes, kas prostitūcijā atrod zināmu baudu un apmierinājumu. Tādā kārtā prostitūciju piekopusi neviena vien bagātiece, grāfiene vai princese. [...] Mēs tikko aizrādījām, ka laba tiesa prostitūtu ir patoloģiskas sievietes. Alkohols un paradums panāk to, ka patoloģiskās iezīmes, kas sākumā varbūt vēl ir diezgan vājas, uzzeļ tādā mērā, ka prostitūtu neķītrā uzvešanās drīz vien kļūst par piedauzību visai apkārtnei. Spilgtu piemēru tam atrodam slimnīcu venēriskās nodaļās. Tikko slimnīcā ievietotā bordeļa meita palikusi veselāka, tikai dažas dienas ilgā atturēšanās no dzimumsatiksmes tādā mērā satraukusi viņas libido, ka bieži vien tā piekopj lesbiešu mīlu ar citām slimniecēm, vai arī pie loga rāda kailumu garāmejošiem vīriešiem. Bez tam, slimās prostitūtes vēl ļoti rupji un nekaunīgi uzvedās pret māsām un apkopējām. Prostitūtei ar daudz maz attīstītu kauna sajūtu sākumā ļoti grūti pierast pie šādas dzīves un uzvešanās, bet vēlāk arī pati dara to pašu, ko citas. Tām sievietēm, kas ar prostitūciju nemaz nenodarbojas un tikai nelaimīga gadījiena dēļ saslimušas ar venērisku slimību, uzturēšanās kopējā slimnīcas nodaļā ir īstas pekles moka.” 10]

Dažreiz mediķi nepalika parādā: pēc aculiecinieku vārdiem, tālaika veneroloģiskās nodaļās valdīja “briesmīgi noteikumi”, ārsti izrādīja ļoti maz līdzjūtības, sarunās ar sievietēm izmantoja armijnieku toni, atļāvās vieglprātīgus jokus [7].

Pārmācības nolūkā uz slimnīcu nosūtīt varēja arī policijas reidu laikā aizturētas sievietes, kurām konstatēja vien tikai sakasījumu (*phthiasis*), izsūtumu (*intertrigo*) vai tikai utis (*pediculosis*). Parasti šādā gadījumā ciešs kontakts ar prostitūtām darīja savu – pēc atrašanās slimnīcā sievietes piekrita pakļauties reglamentācijai.

Pēc prof. Tarnovska līdzstrādnieces V. Avčiņņikovas vārdiem, Kaļinkinas slimnīcā sifilisa ārstēšana bija otrajā vietā, pirmajā – sieviešu apspiešana un varmākošana; slimnīca līdzinājās pārmācības namam. Pārsteidza ārstu, feldšeru, slimnieku kopēju rupjība un nolaidība. Nozīmējumi bieži netika izpildīti: no desmit ordinētām vannām veica vienu, jo “ar šo pretīgu lopu nav vērts ņemties!”. Maksts spoguļi neizmantoja vai, kas briesmīgāk, izmantoja vienu visām [11].

Ierobežošana uzturā, liegums satikties ar radniekiem un paziņām, spaidu kreklis, karceris – šādi bija sodu mēri, ko izmantoja gan Kaļinkinas slimnīcā Sanktpēterburgā, gan Aleksandra Augstumu iestādēs Rīgā (Aleksandra Augstumu

slimnīcā nepaklausīgas sievietes vēl pārmācīja ar 10 rīkstes cirtieniem, lika pie ūdens un maizes; par spaidu kreklu izmantošanu ziņu nav).

Drīzumā prostitūcijas reglamentācija pierādīja savu neefektivitāti – tā nespēja nedz ierobežot seksuāli transmisīvo saslimšanu izplatību, nedz radīt labiekārtoto publisko namu sistēmu. Prostitūtu saraksti atspoguļoja tikai aisberga redzamo daļu. Faktiski reglamentācija cieši piesaistīja sievieti prostitūcijas rūpalam, liedzot viņai nodarboties ar to fakultatīvi (piem., tikai ziemas laikā), pelnīt iztiku citā ceļā. Valsts iedeva bordeļa īpašniecei gandrīz neierobežotas tiesības ekspluatēt prostitūtu, pakļaujot viņu teju 100% inficēšanas riskam (jo svētku dienās un gadatirgos meitenes pieņēma vairākus desmitus klientu dienā). Valstiska regulācijas sistēma, atzīme “vesela” prostitūtas biļetē netieši stimulēja vīriešus izmantot viņu pakalpojumus.

Prostitūcijā sievietes dzina nabadzība, sociāla neaizsargātība, personības īpašības (ziņkārtība, lētticība, kāre pēc iespaidiem un uzdzīvošanas, zemas morāli ētiskās normas), bet bieži vien viņas tika ievilinātas bordeļos ar apmānu un draudiem, varmācīgi un pret pašas gribu.

Liela daļa no viņām dzimtās mājas pameta jau bērnībā: 8–10 gadu vecumā viņas tika atdotas par kalponēm, auklītēm, mācekļēm dažādās darbnīcās (mēteļu, veļas, aušanas, lietussargu, platmaļu darbnīcā) vai apmācītas izšūt ar zelta diegiem, turklāt daudzas bija kalpojušas 6–7 gadus, nesaņemot ne kapeikas vai saņemot ne vairāk par 2 rubļiem mēnesī (un pat šo naudu atņēma saimniece vai radi). Lielākā daļa publiskos namos nonāca “pa taisno”, nevis no slepenās prostitūcijas aprindām. Daudzas no viņām tajā laikā atradās smagā materiālā stāvoklī, piemēram, pēc pusgada ārstēšanas slimnīcā. Dažas bēguļoja no pamātēm, vēlējās aizbraukt no savas pilsētas pēc tam, kad nāca gaismā viņu sakars ar precēto vīrieti. Vidējais vecums, kad meitenes nonāca bordelī, bija 16–17 gadi.

Meitenes bordeļos nonāca ar starpnieku jeb mākleru palīdzību: ebreju izcelsmes vīriešus dēvēja par makavejiem jeb dzintara žīdiem (jo tie maskēja savu rūpalu, tirgojoties ar dzintara krellēm (it kā no Palangas), kuras bieži vien bija viltotas), sievietes-mākleres sauca par auklēm. No publisko namu īpašniekiem šie māklēri saņēma 20–300 rubļus par katru meiteni, kas atvesta no citas pilsētas. Šos kārtīgi gērbušos, pieklājīgos cilvēkus ar labām manierēm varēja sastapt pastaigājamiem pa ielām netālu no tiem veikaliem un bodītēm, kur saimnieces sūta savas kalpones pēc pirkumiem; viņi uzrunāja meitenes, piedāvājot labāku darbavietu. Savus upurus viņi meklēja arī pie slimnīcām, fabrikās, arī vienkārši publicējot sludinājumus ar bufetnieces, bonnas (mazo bērnu audzinātāja-ārzemniece, arī valodas un labo manieru skolotāja; statuss zemāks nekā guvernantei, bet augstāks nekā auklei), ekonomes darba piedāvājumu. Iepazīstoties ar godīgām ģimenēm, kas nenojauta par viņu rūpalu, māklēri savus pakalpojumus vai naudu piedāvāja brīdī, kad ģimeni bija piemeklējusi nelaime vai meita bija sevi sakompromitējusi. Dažreiz meitenes, kas atsaucās uz darba piedāvājumu, vienkārši ieslēdza bordelī (upuris velti cerēja uz policijas aizstāvību – vietējās amatpersonas ar savaudējiem bija uz vienu roku); fabrikas strādnieces vispirms piedzirdēja, tad apvārdoja, solīja jautru un sātīgu dzīvi; panāca, lai izņem savus dokumentus no fabrikas kantora. Par katru strādnieci starpnieks savam aģentam fabrikā maksāja 1–3 rubļus. Ir vēl kāds pavisam krimināls veids, kā tika papildinātas bordeļu darbinieču rindas: radnieki atver divas iestādes,

viens – modes ateljē, otrs – publiskais nams. Ateljē darbā pieņem tikai skaistas un jaunas šuvējas, vēlams – no citas pilsētas, vēlams – bāreņus. Un tad abas iestādes nodarbina meitenes seksa industrijā: šūšanas darbnīca pārdod vēl nevainīgas meitenes (saimniece, kurai meitene pilnībā uzticas, apgalvo, ka par viņu interesējoties kāds tirgonis vai augstdzimis kungs, grāfs vai ģenerālis; seko dāvanas un intīms vakars ar meitenes piedzirdīšanu un pavešanu), bet pēc tam viņas nodod bordelim. Krievijas rietumu guberņās praktizēja vēl kādu veidu: vairāki nelieši tumsas aizsegā nozog meiteni un uzreiz viņu pārdod bordelim (Belostokas publiskie nami tika uzskatīti par labāko vietu šādu noziegumu slēpšanai). Parasti meitenes kautrējās griezties pie vecākiem ar lūgumu izņemt viņas no bordeļa (piem., Maskavā tādi gadījumi neesot bijuši), baidījās, ka viņu liktenis taps zināms dzimtajā pilsētā. Ja piederīgie tomēr sameklēja meiteni un grasījās viņu atbrīvot, viņu operatīvi pārdeva uz citu pilsētu, paziņojot, ka neko nezina par viņas atrašanās vietu [3].

Meitenes apreibināšana – galvenais pavešanas nosacījums. Meitenei, kas ar viltu tika ievilināta bordelī vai kas īsti nebija izlēmusi savu likteni, tiek piedāvāts “atnākt ciemos, paskatīties, ja klients nepatiks – atteiksiet” [3].

Daudzu bordeļu durvīm bija īpatnēja slēdžu sistēma, kas ļāva tajā brīvi ieiet, bet neļāva patvaļīgi izkļūt ārā. Meitenēm atņēma viņu kleitas (“lai netiktu bojātas”), iziet uz pilsētu viņas drīkstēja tikai ar pavadoni, par kuras pakalpojumiem un ēdināšanu bija jāmaksā, un tas vēl vairāk palielināja meitenes parādu. Bieži vien par nepaklausību, atteikšanos strādāt vai apzagt klientus viņas tika fiziski sodītas [3].

No mūsdienu viedokļa prostitūtu kontingentu veidoja bārenes vai sociālas bārenes (ārļaulības bērni, bērni no nepilnām ģimenēm – vecāki šķīrušies vai dzīvo šķirti, “nožēlojami radījumi .. cietumā vai vel sliktākā vietā dzimuši .. pašu teva vai mates pārdotie par nieka grašiem 10–14 gadu vecumā”), prostitūtu un trimdinieku meitas [12], zaldātu meitas un sievas, zemnieces, strādnieces, reti – muižnieces.

Garīgā un kultūras ziņā gan prostitūcijas zemāko klašu, gan aristokrātijas pārstāves pārsvarā izrādās “nevainīgas līdz analfabētismam, tumsonībai” [5].

Daudzas no viņām bija trauslas miesasbūves, jo “pat agrā vecumā cieta no dažādām kaitēm” (hloroze, dilonis, sirdskaite, rahīts).

Jaunībā daudzām prostitūtām raksturīga opozicionāra, devianta uzvedība, promiskuitāte jeb haotiski dzimumsakari. Nevar izslēgt, ka šāda uzvedība bija ne vien personības disharmonijas pazīme (mūsdienu terminoloģijā – personības traucējumi), bet arī kādas psihiskas saslimšanas vai atpalcības sekas (posttraumatiskā stresa sindroms un t. s. heboīds sindroms), un, protams, ja tika veikti tikai nefarmakoloģiski pasākumi šo meiteņu glābšanai (t. i., kā tas notika Magdalēnas patversmēs), tie bija nolemti sakāvei.

Bija arī citi novērojumi: prostitūtām, neskatoties uz visu savu nepilnvērtību un samaitātību, ir arī zināmas dotības – sabiedrības atraidītas, viņas cita pret citu izturas ļoti iejūtīgi, ir izpalīdzīgas, solidāras, gādā iztiku kaimiņos dzīvojošiem gados veciem ļaudīm, nabagiem, daudz bērnu ģimenēm.

Visi, kas bija pētījuši Parīzes prostitūtas, uzsvēra, ka ārpus sava darba viņas izturas ļoti piedienīgi un bikli, starp viņu lasītām grāmatām nekad nav neķītru vai piedauzīgu romānu [8].

Tikai nelielam skaitam dārgāko prostitūtu (t. s. kamēlijām) izdevās sakrāt naudu, atgriezties mājās, uzsākt savu biznesu un apprecēties (parasti tās bija ārzemnieces, kas savu rūpalu izvēlējās apzināti, racionāli, nesaskatīja tajā nekā nosodāma un nemeklēja aizmiršanos grādīgajā dzīrā) [13]. Vairumam (vismaz 80%) bija lemts cits liktenis [5].

“Kas sagaida prostitūtas nākotnē? Bordeļos viņas var palikt tikai ierobežotu laiku, jo sevišķi smalkākos namos lietojamas tikai jaunas, ziedošas un glītas meitenes. Interesanti izsekot šādas sievietes gaitām no sākuma līdz pat beigām. Tas tomēr ir visai grūti, gandrīz neiespējami. Kā lai izseko prostitūtu, kas trauc no vienas vietas uz otru, no valsts uz valsti, reizēm no bordeļa pāriet uz ielu un atkal otrādi – no ielas iestājas bordelī? Viena lieta ir skaidra, un proti, ka bordeļa sastāvs laiku pa laikam jāatjauno un jāatsvaidzina un ka tamdēļ bordeļa meitas [saslimušas vai sasniegušas Balzaka vecumu – aut. piez.] agrāk vai vēlāk tiek izsviestas uz ielas [vai tiek pārdotas uz citu, zemākas klases bordeli, kas vēl vairāk palielina viņas parādu saimnieci – aut. piez.]. Ļoti liels vairums prostitūtu priekšlaicīgi aiziet bojā no alkohola, sifilisa. Pārējām neatliek nekas cits kā palikt par ielasmeitām vai arī iestāties kādā zemākas šķiras bordelī vai citā tamlīdzīgā iestādē [tādējādi “zaņķim paliekot arvien lielākam, dziļākam un neķītrākam” – aut. piez.]. Veiklākās un izveicīgākās, kas uzrāda veikalnieciskas tieksmes un attiecīgu prasmi, nereti uzkalpojas un pašas paliek par satedējām; bet tādu ir maz. Daudzas beidz dzīvi pašnāvībā (izlec pa bordeļa logu) vai arī trakonamā. Vairums prostitūtu, kad vairs nav iespējams savaldzināt vīriešus, ķeras pie pēdējā salmiņa un dara katru, pat viszemāko un neīrāko darbu atkarībā no rakstura un temperamenta. Tās paliek par ielu tirgotājām, ateju apkopējām, lupatlasēm, zīlniecēm, pestēlotājām. Piemēram, Minchenē ļoti liels vairums sakņu pārdevēju uz ielām senāk bijušas prostitūtas. Vienai otrai viltīgākai vai arī labākai priekameitai gadās arī apprecēties. Ja prostitūtas Golgatai līdzīgo dzīves gaitu apskata bez aizspriedumiem, tad vārdu “priekameita” var uzņemt tikai ar skumjām, jo šajā vārdā slēpjas traģiski rūgta ironija, kura liek no kauna nosarkt katram vīrietim, kas izlieto prostitūtas pakalpojumus. Ja vien varētum iejusties tanī stāvoklī, ko patiesībā izjūt daža laba tingeltangeļa meitene, kas visu apslēpj ar smiekliem un dziesmām, vai arī prostitūta, kas to pašu maskē ar savas amata mākslas paņēmieniem, ja daudz maz varētu apjaust to, kas bijis agrāk un kas viņas tik tālu novedis, tad ikvienam, kam sirds īstā vietā, būtu drausmās jānodrebina.” [3]

Ar savu darbu prostitūtas nodarbojas 4–7 gadus: neveselīgs dzīvesveids (svaiga gaisa trūkums, mazkustīgs dzīvesveids, alkohola un tabakas lietošana, veneriskās slimības) dara savu – prostitūtas ir pakļautas dažādām saslimšanām (histēriskas lēkmes, krampji, neiralģijas, sirds saslimšanas, dilonis, sifliss), viņas iegūst miesas bojājumus (piekauj suteneri, augļa izdzīšanas sekas). Pāragrā nāve viņas paņēma cietumā, “trakonamā”, vai arī viņas izdarīja pašnāvību. Biežāk sastopamie nāves iemesli – distrofija, dilonis, žūpošana, caurejas.

“No simta neatradīsies ne piecas, kuras neķertos ar abām rokām pie iespējas atgriezties pie normālas dzīves vai izvēlētos suicīdu.” Tā, piemēram, 1885. g. kāda gados jauna prostitūta, atrodoties Harkovas zemstes slimnīcā, saindējās ar fosforu. Viņu glābt neizdevās, jo viņa atteicās pieņemt pretindi, ārstam un izmeklētājam atkārtodama: “Atlaidiet mani no šīs elles, nav vairs spēka ciest.” [3]

To sieviešu liktenis, kuras nāve nav paņēmusi, ir neapskaužams – bordeļu īpašniece izprovocē skandālus, dažādus pārratumus un izmet uz ielas [3, 13].

Katru dienu viņām jāgaida kāda nelaime, un visur viņas sāk meklēt atpūtu vai iespēju aizmirsties – te mīlestībā pret bērniem, te degvīnā, te palīdzot nabagajiem, te dažādās pārmērbās [8].

19. gs. vidū, un it sevišķi pēc 1870. g., Eiropā parādījās ārstu ierosinātā abolicionistu kustība pret prostitūcijas reglamentāciju. Šīs kustības piekritēji uz prostitūtu skatījās lielākoties kā uz sabiedrības temperamenta upuri, kam nabadzība kļuva par briesmīgāko no verdzībām; reglamentēto prostitūciju uzskatīja par pauperisma radītu čūlu uz sabiedrības miesas [8].

Interesanti, ka tieši Rīgas krievu ārsts Dmitrijs Dmitrijevičs Ahšarumovs (1823–1910) iepazīstināja Krievijas sabiedrību ar abolicionisma idejām. Tās aizņēma arvien vairāku cilvēku prātus un stiprināja kustību par sieviešu tiesībām.

Diemžēl Latvijā abolicionisma idejām nebija liela atbalsta.

Prostitūtas veselības grāmatiņa, 1901. g. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs

Magdalēnas patversmju kontingents

Tāds ir kādas Berlīnes Magdalēnas patversmes apraksts: “.. patversmē ir 20–25 meitenes, jaunākas par 14–15 gadiem, kuras jau pārdzīvojušas mātes stāvokli. Kāda 14 g. v. meitene gulējusi kopā ar savu 16 g. v. brālīti un ielaidusies ar viņu dzimuma satīksmē. Patversmē atrodas vēl vairākas meitenītes, ne vecākas par 4 gadiem. Te nav ne vēsts no liekulīga, auksti notiesājošā gara. Pie darba var pieradināties veļas mazgātavā un gludinātavā, šuvēju darbnīcā, kur izgatavo sīkus formas apģērbus. Vairākas meitenes pārzin mājas un ķēķa saimniecību. Patversmē izgatavo priekš kādas fabrikas jaunu patentētu līdzekli plankumu iztīrīšanai. Daudzas aizgādājamās meitenes dabū darbu, tas ir pierādījums tam, ka viņas bauda uzticību.” [14]

Evaņģēliskās patversmes un Magdalēnas patversmes pie Reinas 69. pastāvēšanas gada pārskata [14]:

17 gadi, draudēja tikumiskā paklīšana, tēvs strādnieks bez nodarbošanās, žūpa. Māte mirusi. Pavirša un netīrīga.

16 gadi. Slinka un melīga meitene, sēdējusi cietumā par zādzību, draud tikumiska paklīšana, tēvs kalnracis, tagad miris, mātei slikta slava, mātei nav uz viņu ietekmes.

18 gadi. Dzimusi ārļaulībā, no mātes atņemta, jo tā bija prostitūta. Ļauna un viltīga, tikumiski izlaidusies.

15 gadi. Draudēja tikumiska paklīšana. Tēvs sēž cietumā, no sievas atlaulājies. Ubagojusi un zagusi, mātes pamudināta.

16 gadi. Nekaunīga, ātri uzbudināma, nepaklausīga un slinka.

20 gadi. Bijusi audzināšanas namā, ļoti melīga būtne, stipri stūrgalvīga, reiz vairākas dienas no vietas atteicās no ēdiena.

17 gadi. Stipri samaitāta meitene. Vēl skolā būdama, ar nodomu bija smagi ievainojusi kādu 4 g. v. meiteni. Slinkums, zagšanas kāre un jutelība – galvenās viņas īpašības. Satiksmi ar ģimeni ir iespējams aizkvēt tikai caur rūpīgu uzraudzību.

14 gadi. Daudzbērnu ģimenē valda pilnīga tikumiska izlaidība. Audzēkne 12 g. v. sastāvēja dzimuma satiksmē ar saviem brāļiem un atdevās par naudu arī citiem vīriešiem. Jūtas viņā ir tik stipras, ka konfirmācijas (iesvētes) stundās jābūt klāt kādai lielai personai, jo (pēc mācītāja novērojumiem un pēc viņas pašas atzišanās) viņa vairs nespējot sevi savaldīt, ja paliek vienatnē ar vīrieti. Bez tam viņa ir ļoti stūrgalvīga. Viņai vajadzīga stingra uzraudzība un bieži viņu nākas izolēt no citām.

16 gadi. Tiesāta zvērīnāto tiesās Diseldorfā un Berlīnē. Vecāki visiem spēkiem mēģinājuši viņu atswabināt no patversmes. Nedēļu pirms vasaras svētkiem vecāki, iespiedušies patversmes sētā nogaidīja, kadēm meitene māsu pavadībā atgriezās no baznīcas. Ar nāves piedraudējumu vini piespieda māsas meiteni atdot un aizveda to. Otrdien meiteni atveda policija uz patversmi atpakaļ. Vasarassvētku sestdienā māte atkal izdarīja neprātīgu mēģinājumu aizvest meitu, kas utrauca visu patversmi. Māti ar varu aizraidīja prom.

15 gadi. Tēvs žūpa, māte netikle. Meitene daudz pārdzīvojusi. Dusmu pilna vēstulē tēvs viņai paziņo, ka viņam bija par meitu jamaksā 98 markas soda un "jānosēž". Savu mati tā reiz piekāvusi ar koku un vazājusi aiz matiem pa grīdu. Pa naktīm tā nodarbojusies ar prostitūciju, blandīdamās apkārt ostā pa kuģiem un pa jaunbūvēm. Lasīdama "dāvanas priekš armēņu bāreņiem" tā vienā dienā savākusi 45 markas, kuras paturējusi sev. Šo pašu ta izdarījusi ar naudu, ko dabūjusi par nezīn kur ņemtām un iekļātām 3 žaketēm. Aizbēgusi no mājām un paskaubinājusi 12 g.v. brālīti uz zādzībām.

17 gadi. Pēc savāktām ziņām meitene jau 15 g. v. sastāvējusi sakaros ar vairākiem vīriešiem. Tiesā pierādīts, ka no 14 līdz 16 gadiem viņa ir nodarbojusies ar prostitūciju. Melo. Brālis cietumā. Vecākiem nav uz viņu nekāda iespaids.

... gadi. Prostitūta. Tēvs žūpa, bieži sēž cietumā par bērnu spīdzināšanu, bet vienmēr stingri skatās uz to lai bērni ik vakaru noturētu lūgšanu.

17 gadi. Bezkaunīga prostituēta. Vecākiem uz viņu nav nekāda iespaids. Mācītājs, kas šo ģimeni labi pazīst, stasta, ka tajā nekad neesot bijis kārtības.

16 gadi. Līdz 14 gadiem pēc ārējā izskata bija nevainojama skolniece, labākā no konfirmantēm. Bet reizē ar to arī sabojāta caur sliktu grāmatu lasīšanu. Apzinīgi nodarbojas ar prostitūciju. Pārsteidz ar savu cinismu, cinisku bezkaunību. Līdz iestāšanas patversmē kauna jūtas pilnīgi trūka. Ilgi sabijusi slimnīcā. Ļoti rūpīgi jāuzrauga, jo skrien prom, ne vienu reizi vien, ir izdarījusi pārdrošus bēgšanas mēģinājumus (piem., Kelnē).

Rīgas Magdalēnas patversmes dibināšana

Patversmi dibināja mācītājs Lezevics (*Georg Wilhelm Lösewitz*, Can. Theol., dz. 1.VII.1808., pēc Jēkaba baznīcas vācu draudzes mirušo saraksta *Skrīveros (Romershof Station)* vai *Brēmenhofā*, miris no plaušu slimības 17.I.1888. Rīgā, apbedīts 23. janvārī) – īpaši stingrs, dogmatisks un askētisks, ar teicamām runas dotībām. Kopš 1850. g. viņš dzīvoja Rīgā kā privātpersona un darbojās labdarības nozarē, lasīja sprediķus Rīgas trūcīgo jeb nabago slimnīcā, kur tikās ar prostitūtām, kuras tur bija ievietotas ar dažādām slimībām. Tas viņam bija pamudinājums glābt šo meiteņu dvēseles no tālākās grēkā grimšanas [1].

1855. g. 14. janvārī medicīnas policijas komiteja saņēma Baltijas guberņas ģenerālgubernatora vēstuli ar atteikumu finansiāli atbalstīt šīs patversmes izveidi un apstiprināt statūtus, reizē arī atļāva mācītājam Lezevicam “veicināt šādu sieviešu labošanās istabu ieviešanu privātā ceļā” [15]. Mācītāju atbalstīja vairāki draugi (vēlākais bīskaps Dr. Ulmanis (*Ulmann*), mācītājs Ginters (*Günther*), vecākais Šnīdevinds (*Schniedewind*), tirgotājs Karls Bergengrīns (*Bergengrün*) un Dr. Henke (*Hencke*)). Viņi apvienojās un ar 130 rubļu kapitālu nodibināja šo iestādi. Ar to varēja nomaksāt telpu īri un iekārtošanu (pirmā adrese nav zināma).

Pēc mācītāja H. Eizenšmita domām, Rīgas patversme ir ceturta vecākā evaņģēliskā Magdalēnas patversme Eiropā [16]: pirmo evaņģēlisko Magdalēnas patversmi Eiropā 1836. g. dibināja mācītājs Teodors Flīdners (*Theodor Fliedner*) Kaizervertā (*Kaisererth*) (Diseldorfā). Berlīnē Magdalēnas patversme dibināta 1842. g., Holandē – 1848. g., Rīgā – 1851. g. 7. jūlijā.

Arī citās Krievijas impērijas pilsētās notika mēģinājumi atgriezt prostitūtas pie godīga darba un pasargāt riska grupas meitenes: cara Aleksandra I meiteņu skolas izveidei uzaicinātā misionāre angliete Sāra Bilere (*Sara Aleksandrovna Biller*) sadarbībā ar Annu Fjodorovnu Mihelsoni 1833. g. Sanktpēterburgā dibina pirmo Magdalēnas patversmi Krievijā (līdzīgi kā Rīgas iestāde, savas pastāvēšanas sākumā tā atradās īrētos dzīvokļos – Kolomnā; savā aizbildniecībā iestādi pieņēma lielā kņaziene Jelena Pavlovna Romanova, dzimusi Štutgartē kā Vīrtembergas Frederika, izauga protestantu ģimenē, iesvētījās pareizticībā). 1844. g. patversme tika pievienota jaunizveidotai luterāņu Svētās Trijādības žēlsirdības māsu draudzei kā “grēku nožēlnieču nodaļa” (S. Bilere tur tika uzaicināta lasīt sprediķus un vēlāk kļuva par draudzes vadītāju). Draudzē luterānes veidoja 12% no iemītniecēm, iestādi pārvaldīja gan luterāņu, gan pareizticīgās žēlsirdīgās māsas, ar meitenēm strādāja

abu konfesiju garīdznieki. Turpmāk šī iestāde tika pārveidota, līdz 1917. g. turpināja darboties citas patversmes un žēlsirdības nami (piemēram, mācītāja Lalanda dibinātā speciālā evaņģēliskā Magdalēnas patversme, mācītāja K. Stefanoviča un grāfienes Lambertas dibinātā patversme Kaļiņkinas slimnīcas paspārnē (1862–1868), Sanktpēterburgas žēlsirdības nams, imperatora Aleksandra III vārdā sauktā pārmācības–audzināšanas patversme meitenēm u. c.); kopumā ir ziņas par trim Magdalēnas patversmēm, kas pastāvēja Sanktpēterburgā no 1833. līdz 1917. g. (t. sk. arī viena evaņģēliskā patversme). Ir ziņas, ka Maskavā bija viena Magdalēnas patversme, kurā daudzas meitenes nonāca no Mjasņickas slimnīcas (tur, līdzīgi kā Rīgas Aleksandra Augstumos, tika piespiedu kārtā ārstētas prostitūtas, kas slimoja ar veneriskām slimībām) [11, 17].

Oficiālas labdarības ietvaros par kritušo sieviešu glābšanu Krievijā rūpējās cara ģimenes pārstāvji – Oldenburgu dinastija (to varētu saistīt ar viņu vācisko izcelsmi, jo Vācijā tajā laikā aktīvi darbojās “glābšanas armija” – diakonāti, sieviešu nami, patversmes) [11].

Rīgas Magdalēnas patversmes statūti

1.

Magdalēnas patversmei ir mērķis ar disciplīnu un audzināšanu palīdzēt nabadzīgām prostitūtām, kurām ļoti trūcīgā un grēku pilnā dzīve ir kļuvusi nospiedoša un ir vēlēšanās to pamest, atkal sirsnīgi pievērsties Dievam un Pestītājam, no kā viņas bija atteikušās. Patversme palīdzēs šīm meitenēm savus nodomus sasniegt un atdos pilsoniskajai sabiedrībai derīgus locekļus un kristīgām draudzēm godīgas kristietes.

2.

Patversmi pārvalda komiteja 6 personu sastāvā, kas veidojas brīvās vēlēšanās. Komiteja sadala amatus savās starpā, nosaka uzņemšanu, atbrīvošanu, mācības, audzināšanu un ekonomiju; sapulcējas mazākais 1 reizi mēnesī kopīgai apspriedei.

3.

Iestādes mājas dzīves vadība, audzēkņu nodarbināšana un audzināšana tiek nodota priekšniecei, kuru ievēl komiteja, kas pieņem to darbā un uzrauga.

4.

Iestādē tiek uzņemtas visas tās prostitūtas, kuras pēc augšminētajiem nosacījumiem lūdz uzņemšanu, ja ceļā nestāv kādi likumīgi šķēršļi. Šādi prostitūtu lūgumi un uzņemšana dod patversmei nepieciešamās garantijas viņu uzturēšanai un uzticībai, jo viņas pašas sevi vēlas glābt. Nekādi policējiski spaidi pret viņām netiek pielietoti, pie kam, patversmei no vienas puses nav varas, no otras puses – ja šādus spaidus vajadzētu pielietot, tad šo nabago meiteņu tikumīgas sakārtošanas nodomu izdošanās būtu apdraudēta. [18]

5.

Lai nabago meiteņu dzīves un prāta pārvērtības notiktu, patversmē tiek veikta audzināšana un nopietna brīdināšana ar Dieva vārdu palīdzību. Dieva vārds

ienāk viņu sirdīs un prātā ne tikai kopīgās rīta un vakara lūgšanās un ar kopīgu Bībeles tekstu lasīšanu, bet viņas saņem arī kristīgās mācības stundu, jo skolā un pie iesvētīšanas iegūtās zināšanas ir gājušas zudumā. Tas, kas atmiņā un sirdī bija pazudis, tiek no jauna atdzīvināts un nostiprināts, un pie viņām ar šādām zināšanām nonāk Kristus patiesība, gadījumā, ja viņas savā jaunībā pret to bija izturējušās nevēri. Drīzā laikā viņas tiek apmācītas godīgam, izturīgam, cītīgam darbam, jo nepatika un nepieradums pie darba ir daudzu meiteņu bojā ejas galvenais iemesls. Tāpēc viņas tiek mācītas cītīgi veikt tos darbus, ko viņas jau saprot, bet tos, ko viņas vēl nesaprot, ir jāiemācās, lai nepieciešamos roku un mājas darbus varētu pielietot savā turpmākajā dzīvē.

6.

Uzturēšanās ilgums patversmē ir nenoteikts; tas atkarīgs no tā, cik ātri vai lēni nodomātā sirds un dzīves pārmaiņa ir savesta kārtībā tik tālu, kad katram indivīdam tas liekas pietiekami.

7.

Kad iestādes vadītājs patversmes audzēknēs ievēro sādu sirds stāvokli un gatavību dzīvei un, ka atgriešanās sabiedriskajā dzīvē viņām vairs nebūs bīstama, audzēknes no iestādes atbrīvo un tiek piedāvātas viņu spēkiem un sasniegumiem atbilstošas darba attiecības, vērojot īpašu uzmanību uz to, ka šajās darba attiecībās viņām tiek dota iespēja apmeklēt svētdienas dievkalpojumus vai cita veida dievkalpojumu sanāksmes tālākai kristīgo zināšanu nostiprināšanai, svētīgai dzīvei un dzīves veidam. Viņas saglabā ar patversmi arī vēlāk mīlestības un uzticības saites; patversmē var gūt īpašu atbalstu, tā redz galvojuma devējas labo ceļu sākumu. [19]

8.

Ja izrādītos, ka pret atsevišķām audzēknēm visas pūles izvilkt viņas ārā no vecās grēku būtības ir veltīgas, tad tam pamatā ir apstākļi, ka viņas jau ar negodīgiem nodomiem lūgušas uzņemšanu patversmē; ja viņas iestādē uzturēšanās laikā nevēlas pakļauties valdošajai nopietnībai un sekot mīlestības mudinājumiem, tad tādas pēc patversmē pieņemtās kārtības tiek atlaistas kā nelabojamas un par to tiek paziņots policijas iestādē, lai viņas tiktu pakļautas speciālai kontrolei.

9.

Līdzekļus savai pastāvēšanai patversme iegūst no Kristus mīlestības brīvprātīgiem dāvinājumiem. Mīlestība ir žēlsirdīga, jo tā pati ir pieredzējusi apžēlošanu un vienmēr atceras mūsu Kunga vārdus: Svētlaimīgi ir žēlsirdīgie, jo viņi žēlsirdību iegūs.

10.

Magdalēnas patversme, kuru vada ievēlētā komiteja pēc augšminētiem statūtiem, atrodas zem priekšniecības uzraudzības un iesniedz gada pārskatu par savu darbību, kā visas citas labdarības iestādes.

Mācītājs F. Ginters [F. Günther]

Mācītājs G. Lezevics [Lösevitz]

Karls Kr. Ulmans [Ulmann]

Dr. Karls Henke [Hencke]

Karls Bergengrīns [Bergengrün]

P. Šnīdevinds [Schniedewind]

Apstiprināja: kancelejas direktora palīgs (uzvārds nesalasāms) [20].

Dienas kārtība

Patversmes devīze bija “Lūdzies un strādā”. Audzēknes “tika apmācītas godīgam, izturīgam, cītīgam darbam, audzinātas un nopietni brīdinātas ar Dieva vārda palīdzību”.

Valdīja brīvprātības princips; patversmē bija nenoteikts uzturēšanās ilgums (kamēr iestādes vadītājs ievēros tādu sirds stāvokli un gatavību dzīvei, ka atgriešanās sabiedriskā dzīvē audzēknei vairs nebūs bīstama).

Par labošanai pietiekamu laiku uzskatīja 2 gadus – pēc šī laika 25% no meitenes nopelnītās naudas tika viņai atdoti un viņa varēja tikt izlaista.

Uz nepilngadīgām neattiecās brīvprātības princips, jo viņas uz patversmi parasti atveda vecāki vai radnieki.

Sākumā patversmē uzņēma tikai bordeļos kalpojušās prostitūtas, neuzņēma neiesvētītas, vēlāk sāka uzņemt arī neiesvētītas meitenes.

“Meitenēm nav viegli pieņemt lēmumu un iestāties mūsu patversmē, jo katras dienas izpriece nomaina stingra kārtība, nepārtraukta kontrole, darbs katru dienu, noslēgtība no pasaules, jo apmeklējumi ir atļauti tikai tuvākiem radniekiem.”

Katra diena sākās un beidzās ar kopīgu lūgšanu, bija arī mājas altāris, kur notika arī iesvētības (iesvētīšanas svētki Vasarsvētku svētdienā).

Iestādē notika nemitīgs darbs – mājas sakopšana, darbs virtuvē, veļas mazgāšana, matraču sagatavošana, dažādi šūšanas darbi, dārza darbi.

Audzēknēm bija pieejamas dažādas spēles un labas grāmatas, notika dziedāšanas stundas [16].

Rīgas Magdalēnas patversmes audzēknes

Rīgas Magdalēnas patversmē 1851. g. 7. jūlijā tika uzņemta pirmā audzēkne no Austrumprūsijas, viņa bordelī nokalpoja 3 gadus.

Gada laikā uzņemtas vēl 4 meitenes (no tām viena tika atlaista pie vecākiem pēc pašas lūguma un apprecējās, viena aizvesta uz dzemdību namu, un ar viņu sakari pārtrūka).

Nākamajā gadā uzņemtas vēl 9 meitenes.

Pirmajos 15 gados ir uzņemtas aptuveni 75 meitenes – ziņu par viņu tālāko likteni nav.

Turpmākos 35 gados – vēl 409 (125 no Rīgas, 81 – no Kurzemes, 68 – no Vācijas, 57 – no Vidzemes, 32 – no Iekšskrievijas, 8 – no Austrijas, 7 – no Igaunijas, 7 – no Sāmsalas, 1 – no Zviedrijas; 23 meitenēm protokolos dzīvesvieta nebija norādīta). Daudzām pasēs bija norādīta Vācija vai Austrija, bet faktiski viņas sen jau dzīvoja Rīgā, šeit bija nokļuvušas cilvēku tirdzniecības ceļā.

Pirmajos 10 gados (1851–1861) patversmē uzturas vidēji 6 meitenes (1854. g. – 10 meitenes).

Nākamajos 10 gados (1861–1871) – ap 12–13 meiteņu.

1866.–1867. g. tika uzņemtas 12 meitenes. 1876. g. 25 gadu pastāvēšanas svētku laikā iestādē ir 18 audzēknes. 1890. g. patversmē ir 21 apgādājamā, 1891. g. – 30 apgādājamās, 1892. g. – 32 audzēknes.

Pēc 1882. g. audzēkņu skaits namā Margrietas ielā bija mainīgs – vienlaikus no 17 līdz 29 meitenēm. Katru gadu 6–7 tika izlaistas kā labojušās.

“Gada laikā pie mums uzturas 15 meitenes, un tas Rīgai ir ļoti mazs skaits” [16] – iespējams, ka relatīvi nelielu interesi par patversmi izraisīja informācijas trūkums (visticamāk, patversmes darbinieki apmeklēja slimnīcas un tur uzrunāja prostitūtas), nepareizs prostitūtu priekšstats par iestādi (publisko namu turētāji un audzēknes, kam uzturēšanās iestādē nebija palīdzējusi, izplatīja dažādas baumas par Magdalēnas patversmi – ka te meitenes tiek iekautītas, spiestas strādāt), monokonfesionāls darbības virziens (meitenes no pareizticīgām draudzēm netika uzņemtas, un neviena par uzņemšanu nebija interesējusies).

1. tabula

**Rīgas Magdalēnas patversmes kontingents 1866.–1901. g.
(aptuveni puse ir vietējās audzēknes, puse – ārzemnieces)**

Audzēkņu skaits	Vecums
7	13 gadi
8	14 gadi
20	15 gadi
36	16 gadi
37	17 gadi
53	18 gadi
49	19 gadi
41	20 gadi

Parādās nepieciešamība atvērt jauniešu nodaļu, līdzīgi kā Vācijas lielajās pilsētās, jo nepilngadīgām nepieciešama īpaša uzraudzība, viņu vecumam piemērots darbs.

1881. g. pēc Jelgavas kristīgo ļaužu aprūpes iestādes lūguma iestādē tika pieņemtas arī “pērkamās netikles” no Jelgavas (pilsēta maksāja subsīdiju – 100 rubļus katru gadu, un jelgavnieces tika pieņemtas katrā laikā par 50 rubļiem gadā par katru).

Salīdzinājumam: Londonā ar prostitūtu glābšanu nodarbojās 4 iestādes – *Magdalen-Spital, Lock Asylum, London Female Penitentiary, Guardian Sociaety*; no 1758. līdz 1843. g. tās aprūpēja 12 601 prostitūtu.

Sanktpēterburgas 1. Magdalēnas patversme (*1. Магдалинский Приют*), būdama privātiestāde (1833–1844), aprūpēja 40 sievietes katru gadu. Līdz 1844. g. (līdz pievienošanai Svētās Trijādības draudzei – sk. iepriekš) tā deva patversmi 446 sievietēm, 44 no viņām pārgāja uz “grēku nožēlnieču nodaļu”. “Grēku

nožēlnieču nodaļā” vidēji uzturējās 24 sievietes, gada laikā iestājās 36 (kopā ap 60 sieviešu gadā).

Maskavā 1888. g. vienīgā prostitūtu glābšanas iestāde bija Magdalēnas patversme. Tajā bija tikai 30 vietu, par labošanai pietiekamu laiku uzskatīja 3 gadus, tāpēc vietu varēja nākties gaidīt ilgi [3]. 19. gs. otrā pusē Berlīnē skaitījās 5000 reģistrētu un 20 000 slepenu prostituēto personu. Visā Austrijā – apmēram 80 000. Patversmes vadīja diakones, un kopš 1897. g. ar viņu glābšanu sāk nodarboties arī “glābšanas armija”, dibinot vairākus desmitus patversmju. Neapolē 1875. g. bija 700 000 iedzīvotāju, 55 publiski nami, 1207 prostitūtas un no 349 labdarības iestādēm 11 bija domātas prostitūtām [8].

Nevar izslēgt, ka meitenes, atgriežoties pie vecākiem un atrodot darbu šūšanas darbnīcās vai kalpones vietu, atkal nonāk uz paneļa, jo tieši šo darbinieču aprindas papildina bordeļus.

Magdalēnas patversmes finansējums

1854. g. bīskaps Ulmanis Rīgas Literāri praktiskās pilsoņu savienības (turpmāk – Pilsoņu savienība) sanāksmē nolasīja lekciju par Magdalēnas patversmes mērķiem un atspēkoja baumas, kuras bija izplatījuši bordeļu īpašnieki, sivedēji, nelabojamas patversmes audzēknes (ka tā ir līdzīga citām labošanas iestādēm, piem., pārmācības namam, meitenes te tiek sistas, badinātas, spiestas smagi strādāt, ka nav vajadzīga iestāde ar tik maziem panākumiem).

Ulmaņa lekcija veicināja interesi par patversmi arī citos novados – audzēkņu skaits arvien pieaudzis, dzīvokļu īrēšana kļuvusi apgrūtināta, radās nepieciešamība iegādāties māju. Izdevumi auga ar katru gadu.

Mācītājs Eizenšmits savā atskaitē apgalvo, ka līdz 1858. g. uzturlīdzekļi patversmē ienāca tikai no privātu paziņu loka.

1858. g., pateicoties bīskapa Ulmaņa (Evanģēliski luteriskās ģenerālkonsistorijas vicepriekšsēža) personīgai ietekmei, izdevās apstiprināt iestādes statūtus, kas radīja iespēju atklāti vērsties pie Rīgas iedzīvotājiem pēc palīdzības [16].

Bet LVVA 51. f., 1. apr., 751. lietā, 9., 10. lp. mēs varam lasīt, ka no bordeļu īpašniecēm tika iekasēts ikmēneša maksājums Medicīniski policejiskās komitejas ārstnieciski palīdzīgā kasē (“brīvpaprātīgs” maksājums, pretējā gadījumā komiteja neizsniedza atļauju atklāt bordeli): no tās tika segtas uzraudzības izmaksas, venerisko slimnieču ārstēšana, ārsta darbs (apskates) un pabalsti sievietēm, kas vēlas pamest prostitūtas rūpalu.

Prostitūtas par katru apskati maksāja 30–40 kapeikas (viņām apskate bija jāiziet 1 reizi nedēļā), kas gada laikā ienesa ap 2000 rubļu; bordeļu īpašnieces par prostitūtu ārstēšanu iemaksāja ap 800 rubļu [21].

Bija noteikta arī maksa no pašām prostitūtām par labu tām, kas vēlas pamest prostitūciju, bet tā netika iekasēta.

No I šķiras bordeļu prostitūtām komiteja iekasēja 70 kapeikas nedēļā (33 rubļus gadā), no II šķiras bordeļu prostitūtām – 40 kapeikas nedēļā (33 rubļus gadā), no III šķiras – 30 kapeikas nedēļā (112 rubļus gadā) un no IV šķiras bordeļu

prostitūtām – 25 kapeikas (14 rubļus gadā) – šī nauda bija paredzēta ārstu algām. Slimošanas laikā nauda netika iekasēta [22].

Šajā kasē bordeļu īpašnieces 1855. g. oktobrī ieskaitīja 504 rubļus (ar piebildi, ka visa summa ir domāta palīdzības kasei Magdalēnām, bet pārpalikums – ārstu algām) [23].

2. tabula

Bordeļa šķira	Gada maksa rubļos	Kopā
I	60	4 x 60 = 240 rubļi
II	48	3 x 48 = 144 rubļi
III	36	2 x 36 = 72 rubļi
IV	18	48 rubļi

1854. g. Nikolaja slimnīcas direktors Dr. Berenks un Dr. Komenskis par sieviešu apskatēm bordeļos saņēma 1000 sudraba rubļu gadā. Apskatāmo sieviešu skaits svārstījās no 70 līdz 110 (individuāli strādājošās bija jāapskata vienu reizi nedēļā, bordeļos strādājošās – divas reizes nedēļā). Salīdzinājumam – Medicīniski policejiskās komitejas sekretārs-lietvedis (krievu val. – *письмоводитель*) saņēma 300 sudraba rubļu gadā [21].

3. tabula

**Ārstnieciski policejiskās komitejas izdevumi 1854. g.
(patversmē tajā laikā uzturas 10 audzēknes)**

Ārstu algas	2000 rubļu
Komitejas ierēdņu alga	390 rubļu
Palīdzība Magdalēnām	200 rubļu

Iespējams, tas liecina par to, ka Rīgā bijušas vēl kādas iestādes prostitūtu glābšanai. Uz to netieši norāda arī kāda rīdzinieka teiciens 1850. g.: “.. mūsdienās Rīgā, līdzīgi kā citur, arī ir Madgalēnas patversmes.” [4]

Stabu ielas māja kļuva par mazu, 1881. g. nolemts māju Stabu ielā 40 pārdot (par 5000 rubļiem). Jaunbūvei Pilsoņu savienības kase izsniedza aizdevumu 4000 rubļu apmērā, Dāmu klubs jeb Dāmu palīdzības biedrība dāvināja 3000 rubļu, aizņēmums no Rīgas Hipotēku biedrības – 4483 rubļi. 1882. g. 4. oktobrī tika svinīgi iesvētīta māja Margrietas ielā 1, Zasu muižā, meža malā, klusā apkārtnē pie Zasu muižas dzelzceļa stacijas – izskatīga jaunbūve ar draudzīgu iekārtojumu. Pasaules pieredze rādīja, ka Magdalēnas patversmei vislabāk būt nost no blīvi apdzīvotām vietām. Zemes gabals bija 1222 kvadrātatu liels, jaunbūve izmaksāja 16 483 rubļus. 1881.–1898. g. patversme saņem subsīdijas no Medicīnas policijas komitejas 400 rubļu apmērā. Ļoti palīdz mecenātu Sprostu ģimenes ziedojumi [24]. Literāri praktiskā pilsoņu apvienība 1889. g. Magdalēnas patversmei ziedo 3282 rubļus 29 kap. 1890. g. patversmes izmaksas ir 3813 rubļi 78 kapeikas (pilnībā sedz Literāri praktiskā pilsoņu apvienība). 1891. g. izmaksas – 4237 rubļi 55 kapeikas (arī pilnībā sedz šī apvienība). 1892. g. izmaksas – 4749 rubļi 84 kapeikas (atkal pilnībā sedz Literāri praktiskā pilsoņu apvienība) [25]. Salīdzinājumam – Maskavā 19. gs. beigās

Magdalēnas patversmi pilnībā finansēja sieviešu apvienība ar 4,5 tūkstošiem zelta rubļu gadā [17].

Arī māja Margrietas ielā vairs neatbilda prasībām, tajā uzturējās līdz 29 meitenēm. Uzturēšanas izdevumi bija apmēram 6250–7000 rubļu. Pilsoņu savienībai vajadzēja maksāt dotāciju 2000 rubļu apmērā. Kopš 1911. g. Pilsoņu savienība dotāciju samazinājusi, jo dotāciju 1000 rubļu apmērā sāka maksāt Rīgas pilsēta [24].

Kopš paša sākuma iestādē notiek algots darbs, daudzi cilvēki uzticēja dažādus darbus audzēknēm, un dažreiz gada budžets sasniedzis ap 1000 rubļu.

1872. g. par padarītiem darbiem Magdalēnas patversme saņēma 154 rubļus. Līdzekļi tika izlietoti audzēkņu apģērbam, Ziemassvētku dāvanām u. c. [16].

Magdalēnas patversmes vadība

Dievbijīga kristiete, atraitne Laršas (*Larsch*) kundze bez atlīdzības vadīja iestādi 15 gadus (1851–1866) un darīja to “ar žēlsirdīgu mīlestību”; viņas pārziņā bija iestādes dzīves vadība, audzēkņu nodarbināšana un audzināšana.

Mācītājs Lezevics vadīja reliģijas mācības stundas, pašizliedzīgi strādāja patversmes labā. 1866. g. 18. oktobrī viņš nodibināja otru diakonātu – Marijas diakonātu [26].

1890. g. viņa pēdējā sieva Olga fon Karpa pārdeva viņu māju (*Losewitzschenhaus*) Šarlotes ielā (3 stāvi, dārza māja, kariešu šķūnis, blakus diakonāts – *Diakonissen Anstalt*) Rīgas pilsētas slimnīcai par 18 000 rubļu dzemdību nodaļas vajadzībām, jo dzemdību barakā izcēlās nozokomiāla infekcija “dzemdētāju drudzis” un daudzas sievietes gāja bojā [27].

Rātskungs Karls Bergengrīns 45 gadus ir iestādes kases vadītājs (līdz 1896. g.).

Iestādei palīdz Rīgas Dāmu klubs jeb Sieviešu palīdzības biedrība (dibināta 1879. g.) ar ziedojumiem, aizdevumiem, brīvprātīgu darbu: rūpējas par audzēkņu apģērbu, Ziemassvētku dāvanām u. c., veic regulārus apmeklējumus (brīvprātīgās palīdzes audzēknēm pauž mīlestību, nevis morālisku nosodījumu), labākām audzēknēm dāmas sagādā darbvietas, sniedz padomus un palīdzību, tas sabiedrībā raisa sevišķu interesi par iestādi.

Pilsoņu savienības palīdzība ir bezprocentu aizdevums 3000 rubļu apmērā, par ko Magdalēnas patversme iegādājas māju Stabu ielā 40.

1866. g. 31. maijā Pilsoņu savienība pieņēma patversmes komitejas priekšlikumu pārņemt to kā atsevišķu iestādi ar saviem statūtiem, tiesībām un pienākumiem. To bija paredzēts vadīt uz 3 gadiem vēlētai kuratorijai 6 cilvēku sastāvā, viņi kopīgai apspriedei pulcējas, retākais, 1 reizi mēnesī. Tie bija: ģenerālsuperintendents Kristiani, bāreņu nama uzraugs Komprehts, vecākais Karls Bergengrīns, juriskonzults Petersens, policijas ārsts Eizēns Hakens un sekretārs fon Jungs Štilings. Iestādes pārvaldīšanu viņi uzņēmas 1866. g. 3. jūnijā. 17. jūnijā sekoja formāla Vidzemes gubernatora atļauja Magdalēnas patversmes pāriešanai Pilsoņu savienības pakļautībā.

Lai vadītu reliģijas mācības stundas un svētdienas sprediķus, par superintendenta palīgu tika pieņemts palīgmācītājs. Tika algota priekšniece un 2 palīdzes, kas vadīja

saimniecību un uzraudzīja veicamos darbus. Rīgā bija palielinājusies arī dzīves dārdzība, tāpēc Magdalēnas patversme vērsās pēc palīdzības Rīgas evaņģēliskās draudzēs.

1869. g. 17. martā tiek izvirzīts jautājums par iestādes slēgšanu (tās darbu iespaidoja baumas, un nevarēja atrast labu vadītāju). Zīmīga bija 9. maija sēde ar 2 delegātiem no Pilsoņu savienības. Divi kuratorijas locekļi balsoja par iestādes slēgšanu, vairākums – par darba turpināšanu. Tika nolemts iestādi saglabāt vēl gadu izmēģinājuma veidā, Pilsoņu savienība solīja savu atbalstu.

“Kadri nosaka visu” – 1869. g. 20. septembrī iestādi sāk vadīt Drēzdenes diakone māsa Auguste Ālers (*Ahlers*), un turpmākos gadus iestāde darbojas veiksmīgi. Drēzdenes māsas iestādē strādāja līdz 1883. g. sākumam.

Vēlāk iestādi vadīja Smita kundze (1883–1889), M. fon Maieres kundze (1889–1893), F. Meieres kundze (1893–1895), no 1895. g. – A. Procelles kundze ar 2 palīdzēm: Frišfeldes un Pinkovskas jaunkundzi, 1910. g. Procelles kundzei piešķīra nelielu pensiju par iestādes vadīšanu 15 gadu garumā.

1876. g. patversme atzīmēja 25. pastāvēšanas gadadienu un mācītājs E. Moltrehts (*Moltrecht*) nolasīja lekciju “Magdalēnas lieta un tās turpinājums Rīgā”, vēlāk tā tika nodrukāta.

1880. g. superintendents Kristiani aizgāja no amata slimības dēļ, viņa vietu ieņēma J. fon Holsts, Sv. Jēkaba draudzes virsmācītājs (iespējams, kalpojis arī Cēsu draudzē 1855–1877)). Viņš vadīja patversmi līdz 1894. g. 16. novembrim. Vēlāk iestādi vadīja mācītājs Cinks (līdz 1896. g.), Dr. V. fon Kizerickis (*Kieseritzky*, līdz 1899. g.), mācītājs Eizenšmits, mācītājs Taube (kopš 1897. g.). Iestādes kases vadītājs 45 gadus (1851–1896) bija rātskungs Karls Bergengrīns.

Virssekretārs Vilms vadīja kuratoriju 16 gadus (1869–1885).

Kuratorijas sastāvs 1902. g.: rātskungs advokāts R. Brauns, *Dr. med.* A. Hufs, mācītājs Taube, tirgotājs E. Bertels, fabrikas īpašnieks M. Formans, mācītājs Eizenšmits [16].

1911. g. mācītājs Augusts Ekharts ierosināja diskusiju par Magdalēnas patversmes pievienošanu citai institūcijai ar līdzīgiem mērķiem (bija domāti divi pilsētas diakonāti, otru (Marijas diakonātu) blakus savai mājai Šarlotes ielā jau bija nodibinājis mācītājs Lezevics), tika runāts par iestādes pārvietošanu klusākā vietā, kur būtu iespējams nodalīt (nepilngadīgas?) audzēknes [24]. Bet tad sākās karš.

Pilsoņu savienība nespēja maksāt tik lielas subsīdijas, vienīgi 1917. g. izdevās patversmei piešķirt 2000 rubļu.

1917. g. aprīlī kuratorija iestādi slēdza, jo ēkā Margrietas ielā 1 ielauzās karavīri (1920. g. kuratorijas sēdes protokolā minēts, ka boļševiku laikā “māja pārvērsta tādā stāvoklī, ka to nevar ne apdzīvot, ne izmantot” [24]).

1918.–1919. g. Magdalēnas patversme atrodas Fridriķa ielā 9, dokumentos to arvien biežāk sauc par “Magdalēnas nespējnieču patversmi”, Rīgas veco sieviešu patversmi (līdzīgs liktenis piemeklē šādas patversmes arī Krievijā). Iestāde dzīvo ļoti taupīgi, pārtiek no dāržiem, lieto zirgu gaļu, iepērk miltus, raugu, etiķi. Atsevišķa izdevumu sadaļa ir medikamenti un slimnieku apkopšana, liķu mazgāšana; 1919. g. janvārī vien ir mirušas 4 iemītnieces.

Iestādē nevis strādā, bet gan pērk pakalpojumus – piem., pasūta labot veļu kādai sieviešu nespējnieču patversmei Maskavas ielā 140a, iegādājas koka kurpes un lietotus zābakus no pilsētas darba iestādes nepilngadīgiem (Sarkanā iela 4), no aklo institūta; par 2 grīdu birstēm maksā 6 rubļus 12 kapeikas.

Pilsētas sieviešu patversmes rēķins par 1919. g. janvāri vien veido 1904 rubļus 96 kapeikas. Priekšnieces uzvārds nav salasāms (*Kieltner?*), atrodams arī kāds nesamaksāts rēķins par vairāk nekā 4 tūkstošiem rubļu [28].

1919. g. Kuratorija Magdalēnas patversmi slēdza [24].

Magdalēnas patversmes darbības rezultāti

1876. g. ziņots, ka pirmajos 25 pastāvēšanas gados ap 60% audzēkņu ir labojušās un ar panākumiem veic dažādus darbus.

1866.–1867. g. tika uzņemtas 12 meitenes – no tām 7 atlaistas kā nelabojamas, 3 apprecējušās, 1 iestājusies darbā un 1 palikusi iestādē [24].

Ziņas par 1866.–1901. g.: 35 gadu laikā patversmē atradušās 409 meitenes. 162 pēc 2 gadiem atlaistas kā labojušās un strādā; 82 izslēgtas par ļoti rupju uzvedību (par nelabojamām tika ziņots policijas iestādei, un viņas tika pakļautas speciālai kontrolei); 34 slepus aizbēgušas; 105 atlaistas ātrāk par 2 gadiem pēc viņu vēlēšanās vai vecāku lūguma; 5 iestādē mirušas; par 3 audzēknēm nav ziņu.

Kopumā 1/3 glābtas; 1/3 nav bijis iespējams glābt; trešai 1/3 spriedums paliek nenoteikts. Tātad 40% ir labojušās – kļuvušas par krietnām sievietēm, dažas laimīgi apprecējās, daudzas izteica iestādei pateicību par audzināšanu.

Salīdzinājumam Sanktpēterburgas “Grēku nožēlnieču nodaļas” darba rezultāti par 1844.–1862. g.: no 697 prostitutām 505 iestājās darbā vai atgriezās pie radiem, 17 apprecējās, 133 aizgāja no nodaļas vai tika izslēgtas kā nelabojamas.

Londonā no 12 601 glābšanas iestādēs aprūpētās prostitutās (1758–1843) 7529 atgriezās savās ģimenēs vai draudzēs, 176 nomira, 2024 izslēgtas un 49 aizmuka.

1919. g. Latvijas valsts valdība atjaunoja prostitūcijas reglamentācijas un uzraudzības sistēmu. No 1920. g. janvāra Rīgā kontroles stacija apskašu veikšanai un ambulance atradās Stabu ielā 42 – tieši blakus bijušai Magdalēnas patversmes mājai [29].

“Baltais Krusts” pārņēma Magdalēnas patversmes misiju un 1923. g. 25. septembrī Sīmaņu ielā 14/16 prof. P. Sniķera (reglamentācijas aizstāvja! [29]) vadībā atvēra mājokli–darbniču mazturīgām sievietēm ar bērniem, grūtniecēm, bijušām prostitutām – ar darba māju, dzemdību nodaļu, palātu smagi slimiem mazuļiem. Līdz 1928. g. 1. janvārim to apmeklēja 470 sievietes (ap 100 sieviešu gadā) un 169 bērni, šajā iestādē bija dzimuši 144 bērni [30].

No 1923. līdz 1937. gadam tajā uzturējās 1833 sievietes, 1017 bērni un piedzima 326 bērni. Prostitūtas bija vien dažas no apmeklētājām (no pirmajos divos gados aprūpētām 206 sievietēm tikai 12 bija prostitutās, un no tām 2 savu rūpalu pameta) [29].

Pēc publisko namu slēgšanas 1926. g. reģistrēto prostitutu skaits Latvijā neemainījās, bet Rīgā pat pieauga [29].

Padomju okupācijas laikā 1940. g. Tautas veselības komisariāts Rīgā atklāja sieviešu darba profilatoriju ar stacionāru 100 gultām, kas “palīdzēja buržuāziskā režīma upuriem – bijušām prostitutām – uzsākt darba gaitas”, tas pilnībā atbilst padomju varas tradīcijām [31]. Jādomā, ka iestādes mūžs bija īss – līdz nacistiskās Vācijas okupācijas sākumam 1941. g. vasarā. Kara laikā ar prostitūciju bija spiestas nodarboties pat skolnieces; 1942. g. 21. aprīlī tika pieņemts likums par prostitūcijas apkarošanu Rīgā, faktiski – ieviesta kārtējā reglamentācijas sistēma. Saskaņā ar to prostitutām atkal bija jāreģistrējas, 2 reizes nedēļā jāiziet medicīniska apskate, jāziņo par dzīvesvietas maiņu. Prostitūtas, kas bija jaunākas par 21 gadu, izsūtīja piespieddarbu veikšanai, pārējām bija jāatrodas pastāvīgā uzraudzībā, daļa tika izvietota vācu armijas publiskajos namos. Piespiedārstēšanu atkal realizēja Aleksandra Augstumu slimnīcā un speciāli jaunatklātajā slimnīcā [32].

VĒRES

1. Bloch I. *Die Prostitution*. Berlin, 1912.
2. Zelče V. Prostitūcija Rīgā 19. gs. 90. gados. *Latvijas arhīvi*, 1999, 74. lpp. Pieejams: www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/74-95-VESTURE-Zelce.pdf (skatīts 25.07.2014.).
3. Окоороков В. *Возвращение к труду падших девишек*. Москва, 1888.
4. Журавлёв С. *Изображение проституции в Риге, Латвии в творчестве русских литераторов*. Rīga, 2004.
5. Михневичъ В. *Язвы Петербурга*. С.-Петербург, 1886.
6. Елистратов А. И. *О прикреплении женщины к проституции: Врачебно-полицейский надзор*. Казань, 1903.
7. *Psychiatrie für Ärzte*, von Dr. Hans W. Gruhle. Privatdozenten an der Universität Heidelberg. Fachbücher für Ärzte. Band III. Berlin, Verlag von Julius Springer, 1918.
8. Ахшарумов Д. Д. *Проституция и ея регламентация. Докладъ обществу русскихъ врачей въ г. Ригѣ*. Рига, 1889.
9. Кочерс J. *Pārskats par alkoholisma jautājumi*. Rīga: spiestuve “Nākotne”, 1928.
10. Fogels A. *Dzimumu jautājums, III*. Rīga, 1931.
11. Муравьёва М. Государственное призрение проституции в предреволюционном Петербурге. *Сборник научных статей “Нужда и порядок история социальной работы в России XXв.”*. Саратов, 2005.
12. Kampfmeiers P. *Prostitūcija kā sabiedriska šķiru parādība un sabiedrības cīņa ar viņu*. Latviski tulkojis A. Gruzīts. Rīga: Jānis Pīpe, 1905.
13. Бабииков К. И. *Продажные женщины*. Москва, 1870.
14. Dr. Ulmann. *Über ein Magdalenen – Asyl in Riga*. Vortrag gehalten in der Bersammlung der litterärisch-praktischen Bürgerverbindung in Riga im April 1854. Riga, 1854.
15. LVVA, 51. f., 1. apr., 751. l., 66. lp.
16. *Das Magdalenen – Asyl in Riga in den funfzig Jahren feines Beftehens von Pastor H. Eisenschmidt*. Riga, 1902.
17. Энциклопедия благотворительности г. Санкт-Петербург. Pieejams: <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=281238333> (skatīts 29.04.2014.).
18. LVVA, 51. f., 1. apr., 751. l., 68. lp.
19. LVVA, 51. f., 1. apr., 751. l., 69. lp.

20. LVVA, 51. f., 1. apr., 751. l., 70. lp.
21. LVVA, 51. f., 1. apr., 751. l., 9., 10. lp.
22. LVVA, 51. f., 1. apr., 751. l., 184., 185. lp.
23. LVVA, 51. f., 1. apr., 751. l., 186., 187. lp.
24. Hollander B. *Geschichte der literarisch-praktischen Bürgerverbindung in Riga, 1802–1927*. Festschrift für 125-Jährigen Jubileum. Allgemeiner Teil. Riga, 1927.
25. Тобин А. *Призрение бедных в городе Риге*. Рига, 1895.
26. Kallmeyer T. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*. Riga, 1910.
27. LVVA, 2741. f., 1. apr., 2479. l., 23. lp.
28. LVVA, 2881. f., 1. apr., 776. un 788. l.
29. Lipša I. *Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918.–1940*. Promocijas darbs, Rīga, 2009.
30. Милтиньш А. П. Становление и развитие научной дерматовенерологии в Латвии. *Сборник статей “Из истории медицины”*, XVI. Рига, 1986.
31. “Prostitutes and Proletarians: The Labor Clinic as Revolutionary Laboratory in the 1920s”. In: *The Human Tradition in Modern Russia*, ed. William Husband (Scholarly Resources, 2000).
32. Милтиньш А. П. Из Истории развития дерматовенерологической службы в советской Латвии. *Сборник статей “Из истории медицины”*, XIV. Рига. 1984.

Summary

The paper deals with the history of Magdalene Asylum in Riga – the 4th oldest protestant asylum in Europe. It was founded by Riga clergy in 1851 as a unique local institution that evolved from a crisis centre for female victims of psychosocial trauma (chamber maids, prostitutes) into a shelter for the disabled (after 1919). The paper provides a description of the Magdalene Houses' history in Europe. The authors have used unpublished archive sources (e.g. administration reports) and several rare publications to elucidate data about Riga Magdalene Asylum foundation, its statute, and sources of funding. Combating poverty, Riga Magdalene Asylum itself experienced constant financial troubles, e.g. when attempting to find a new, more comfortable placement for the clients. The Asylum was forced to participate in the polemics about its 'non-effective' work, to repulse gossip concerning the abuse of inmates' rights, and to prevent efforts to close the institution. The text elucidates the role of supporting activity of the local charitable institutions, such as the Literary Practical Civil Society (Literarisch-praktischen Bürgerverbindung), the Riga Ladies' Club, and also those of the Dresden diaconica. A picture of the Asylum's everyday life and a 'collective portrait' of inmates is given in this paper. The biggest troubles for Asylum, however, came with the beginning of the World War I. After the Russian revolution in 1917 the number of inmates decreased, the institution practically functioned as a retreat for disabled persons. No gainful work was done, unpaid bills increased. Under the Bolshevik rule the building was damaged. Finally, the Asylum was closed in 1919. During its existence it helped roughly 500 girls and women from the entire Latvia. Later on, in 1920–30's, the Asylum's successor continued to work as a shelter for poor and disabled clients.

Keywords: prostitution, Magdalene Asylum, Literary Practical Civil Society.

Par otru iespējamo latvieti vecajā Tērbatas Universitātē *Possibly the Second Latvian Enrolled at Tartu (Terbata) University*

Bruno Podiņš

Cesvaines nov., Cesvaine, Baznīcas iela 3, LV-4871
E-pasts: bruno.cesvaine@inbox.lv

Zaharijs Pīls (1668–1733) ir Vidzemes luterāņu mācītājs, kurš cēlies no Rīgas latviešu amatniekiem. Viņš no 1693. līdz 1698. gadam studēja teoloģiju “Akademia Gustavo-Carolina” Tērbatā. Z. Pīls strādāja Cesvaines, Tirzas un Velēnas, Valkas un Lugažu draudzē. Izsūtījumā Krievijā viņš atradās no 1707. līdz 1722. gadam.

Atslēgvārdi: Zaharijs Pīls, mācītājs, Tērbatas Universitāte.

Pirmais akadēmiski izglītais latvietis ir plaši pazīstamais luterāņu mācītājs un garīgo rakstu tulkotājs Jānis Reiters (ap 1632–1695 vai 1697). Viņš no 1650. gada studējis Gustava akadēmijā Tērbatā un 1656. gadā tur aizstāvējis disertāciju, kļūdam par teoloģijas maģistru [1].

Otrais iespējamais latvietis, kurš tāpat studēja Tērbatā un vēlāk kļuva par luterāņu mācītāju Vidzemē, bija Zaharijs Pīls (*Zacharias Piel*, arī *Pihl*, *Pyl*, *Pyls*), dzim. 1668. gada 18. (j. st. 28.) oktobrī Rīgā, miris 1733. gada 13. (j. st. 24.) martā Valkā.

Ar īsu Z. Pīla biogrāfiju iepazīstina vecās Tērbatas Universitātes akadēmiskais albums. Tajā starp 1693. gadā imatrikulētajiem studentiem redzams Z. Pīls [2].

Plašākā biogrāfijas atstāstā uzzinām, ka Z. Pīla tēvs ir Rīgas drēbniekmeistars *Jonas Pyll* (*Lette?*) [3], tāpat iespējams, ka latvietis. Māte ir Emerencija, dzim. Vurcela (*Emerentija geb. Wurtzel*).

Z. Pīls no 1678. līdz 1689. gadam [3] mācījās Rīgā, Kārļa skolā (*Schola Carolina*), kas atradās Sv. Jēkaba baznīcas piebūvē. Skola pēc Zviedrijas karaļa Kārļa XI pavēles bija nodibināta 1675. gadā. Tā bija vācu skola, ko sauca arī par kroņa trūcīgo bērnu skolu. Šī mācību iestāde bija paredzēta tādiem skolēniem, kam vēlāk pienācās kalpot valsts civilajā vai militārajā dienestā. Beidzēji varēja uzsākt studijas universitātē [4].

Tūlīt pēc Kārļa skolas beigšanas Z. Pīls 1689. gada septembrī sāka studēt Vitenbergas Universitātē Vācijā [3]. Jāņem vērā, ka šinī gadā viņš nevarēja izvēlēties Tērbatas Universitāti, jo tās darbībā bija radies pārtraukums.

Uz Tērbatu Z. Pīls pārgāja 1693. gadā un tika šai augstskolā, ko tajā laikā sauca par “Academia Gustavo-Carolina”, imatrikulēts 23. oktobrī [2].

Iespējams, ka stāties Tērbatā Z. Pīlu mudināja likumu izmaiņas 17. gs. beigās. Lieta tā, ka Kārlis XI panāca Zviedrijas baznīcas likumu ieviešanu Vidzemē. Ārzemju augstskolās studējušajiem pašu zemes teologiem vajadzēja iestāties arī Tērbatas Universitātē, ja vien viņi gribēja dabūt mācītāju vietu Vidzemē.

Augstskolā "Academia Gustavo-Carolina" Z. Pīls visus 5 gadus bija preceptors, t. i., profesora palīgs vai mācīšanas asistents, pats joprojām palikdams students. Ordinēts viņš 1698. gada jūlijā [3], iegūstot mācītāja amata kandidāta tiesības.

Tajā pašā gadā Z. Pīls kļuva par palīgmācītāju jeb adjunktū Cesvaines luterāņu draudzē [3] pie mācītāja Johana Neudāla (*Neudahl*).

Interesanti, ka visi četri mācītāja palīgi kļuva par viņa znotiem, t. sk. arī Z. Pīls [5].

No 1699. līdz 1707. gadam viņš bija pilntiesīgs mācītājs Tirzas un Velēnas draudzē [3] turpat kaimiņos iepriekšējai. Līdz 1702. gadam Z. Pīla tiešais priekšnieks bija Kokneses apriņķa prāvests Ernsts Glikš Alūksnē.

Tolaik viens mācītājs apkopa gan Tirzas, gan Velēnas jeb Lizuma (Lizones) draudzi. Arī dievkalpojumi notika pārmaiņus divās baznīcās, par kurām 1687. gadā rakstīts, ka tās „ir tik sliktas un mazas, ka tās vairs nevar būt sliktākas” [6].

1700. gadā izcēlās Ziemeļu karš, un nākamā gada sākumā karalis Kārlis XII pavēlēja formēt latviešu un igauņu zemnieku bataljonus. Kā zināms, vienu no tiem sauca par Tirzas bataljonu.

Arī mācītājiem bija jādod pilnīgi apgērbti un apgādāti dragūni. Z. Pīls, nosūtīdams vajadzīgo „priestera dragoņu” kopā ar Liezēres mācītāju, raksta zviedru armijas virsniekam, ka viņš piesūta „1) to vīru (*den Kerl*), 2) svārkus, 3) ādas kamzoli, 4) ādas bikses, 5) lakotu kaputki (cepuri)” utt., kopā 17 lietas. Otrs mācītājs deva 9 lietas, t. sk. zirgu, seglus ar iemauktiem, siksnām, pavadām un iepakājamo (sic!) seglu kastiņu, pistoli ar gaiļiem un 3 pārus kramu [7].

Tirzas un Velēnas draudzē krievu karaspēks 1702. gada 13. augustā nodedzināja abas baznīcas, mācītāja muižu un skolu. Mācītājam palikusi klēts un maza pirtiņa [8]. 1703. gadā dievkalpojumi noturēti pārmaiņus vienu svētdienu Tirzas muižas rijā un otru „pie kāda zemnieka viņpus Gaujas” [9].

Pašu Z. Pīlu krievi sagūstīja 1705. gadā un nogādāja Sebežā, Krievijā. Viņu atlaida pēc izpirkuma naudas saņemšanas. No jauna Tirzas mācītājs krita gūstā 1707. gadā un nonāca Vologdā, Krievijā. Par Z. Pīla pirmo laulību nav sīkāku ziņu, bet Vologdā viņš apprecēja gūstā aizvestā Cesvaines mācītāja meitu Margarētu. Zināms, ka 1716. gadā viņš dzīvo Maskavā [3].

Vidzemē Z. Pīls kopā ar ģimeni atgriezās tikai 1722. gadā pēc noslēgtā Nīstades jeb Nīštates miera līguma (1721). Tā kā Tirzas draudzes mācītāja vieta sen bija aizņemta, viņš 1723. gadā pēc iepriekšējā mācītāja nāves dabūja vietu Valkas un Lugažu draudzē.

Šeit robežojas latviešu un igauņu apdzīvotās teritorijas, kas arī mūsdienās ievieš zināmas īpatnības.

17. gs. beigās zviedru valdība Ziemeļvidzemē apriņķu robežas pārkārtoja pēc tautību principa. Iznākumā Lugažu un Valkas draudze tika pievienotas Rīgas apriņķim [10]. Varam secināt, ka abas Z. Pīla draudzes pārsvarā bija latviešu draudzes.

Mūsdienās sadalītajā Valkā ir divas luterāņu baznīcas. Latvijas daļā atrodas Valkas Lugažu Sv. Katrīnas baznīca, Igaunijas daļā – Valgas Sv. Jāņa baznīca. Gaisa līnijā tās ir ap 450 m viena no otras. Vēsturiski Valkas Lugažu baznīca bija lauku baznīca, bet Sv. Jāņa – Valkas pilsētas baznīca. Toties pirmā bija mūra ēka, bet otrā – celta no koka.

Abas baznīcas 1702. gada 20. jūlijā bija nodedzinājis krievu karaspēks. Valkas Lugažu baznīca atjaunota 1729. gadā. Tajā pašā laikā no koka uzcelta jauna Jāņa baznīca [11]. Tātad abu dievnamu atjaunošana notikusi Z. Pīļa laikā. Arhitektūras vēsturnieks Pauls Kampe gan raksta, ka Lugažu baznīca remontēta jau 1704. gadā [12].

Interesanti, ka jau 1638. gadā Valkā par mācītāju strādājis Matīss Hābers (Auziņš), kuru vēsturnieks Edgars Dunsdorfs nosaucis par neapšaubāmu latviešu tautības mācītāju [13].

Baznīcas vēsturnieks Ludvigs Ādamovičs sniedz vairākas ziņas par Z. Pīli, lai arī tas sevišķi neizcēlies pārējo mācītāju vidū.

Autors viņu ieskaita 21 zviedru laiku mācītāja grupā, kuri pēc Ziemeļu kara turpināja darbu Vidzemē:

„Baznīcas dzīvībai viņus vadīja stingrs baznīcas gars un griba nostiprināt un uzturēt ārējo baznīciskumu – zviedru laikos normētās kulta formas un ciešas baznīcas paražas. Teoloģiskais virziens bij luteriskā ortodoksija ..” [14]

Z. Pīls mira 1733. gadā, Valkā viņš bija nokalpojis gandrīz 10 gadus.

L. Ādamovičs ieskatījies ziņojumā par nomirušā amatbrāļa atstāto mantu, ko sastādījuši kaimiņu mācītāji:

„Palikuši 3 veci kleperi, 17 govīs un vērši, 3 jaunlopi, 17 aitas, mazums kazu un cūku, gultas drēbes un veļa tikai tik, cik nepieciešami vajadzīgs un – parādi; grāmatas novēlētas dēlam Pēterim, kas patiesi arī tapa par teologu.” [15]

Jāpaskaidro, ka Pēteris Pīls (*Peter Pie(h)l*) dzimis Vologdā ap 1710. gadu. Teoloģiju studējis Leipcigā. Neilgu laiku strādājis par mājskolotāju. Bijis mācītājs Aizkrauklē (1741–1747) un Alūksnē (1747–1758) [3].

Z. Pīls, visticamāk, apglabāts Lugažu baznīcā saskaņā ar tālaika tradīciju. Draudzes mācītāju kapu vietas parasti atradās altāra priekšā. Lugažu baznīcā 18. gs. pirmajā pusē šādi mācītāju apbedījumi tiešām ir minēti. Savukārt 20. gs. 80. gados, atverot kapenes zem baznīcas grīdas, tajās atklājušies zārki [16].

Nobeigumā jāatgriežas pie Z. Pīļa tautības jautājuma.

Rīgas Sv. Jēkaba draudzes grāmatā, kas datēta no 1668. līdz 1704. gadam, ir īss ieraksts par to, ka 1668. gada 18. oktobrī kristīts *Jonas Pyl* dēls *Zacharias*. Nākamā mācītāja tēva vārds *Jonas* vedina domāt, ka viņš varētu būt latvietis, jo vācieša vārds būtu *Johann*.

E. Dunsdorfs, atsaucoties uz vēstures pētnieku Jāni Straubergu, nosauc trīs latviešu mācītājus Rīgā, kas nākuši no līnu audējiem: Viļumu Kleisi, Doma baznīcas mācītāju no 1624. līdz 1649. gadam, mācītāju Pinkeniusu un mācītāju Pīli [13].

Savukārt J. Straubergs raksta:

„... no līnu audēju Pīles ģimenes nāk mācītāji Pīles, un tie nav vienīgie.” [17]

J. Strauberga rokrakstu fonds Latvijas Nacionālajā bibliotēkā tomēr nepalīdz noskaidrot Z. Pīļa ģenealoģiju. Fonds gan satur plašus Rīgas latviešu iedzīvotāju vārdu un uzvārdu sarakstus un lielu kartotēku, bet ļoti maz pasaka par šiem cilvēkiem. Saraksti vienīgi ļauj spriest, ka rīdzinieku vidē šis uzvārds bijis pazīstams.

Divi Pīli atrodami pat Baltijas novadpētnieka Johana Kristofa Broces dotajā Rīgas Melngalvju brālības locekļu sarakstā. Tie visdrīzāk ir bijuši vācieši [18].

17. gs. vidējo un augstāko izglītību varēja iegūt tikai vācu valodā. Arī mācītāja amats jebkuru latvieti spieda pieslieties vāciešiem, t. i., pārvācoties. Tā notika arī ar Z. Pīlu.

Tomēr viņa vieta ir blakus Jānim Reiteram – pirmajam latvietim, kas akadēmisko izglītību ieguva Tērbatas Universitātē.

VĒRES

1. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992, 267. lpp.
2. Tering A. *Album Academicum der Universitat Dorpat (Tartu) 1632–1710*. Tallinn: Valgus, 1984.
3. Baerent P. *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Koln: Bohlau, 1977. 372 S.
4. Broce J. K. *Zīmējumi un apraksti, 1. sēj.: Rīgas skati, ļaudis un ēkas*. Rīga: Zinātne, 1992, 273.–287. lpp.
5. Vītols A. *Cesvaines draudze. Vēsturisks apraksts*. Cesvaine: J. Ķirsons, 1929, 14. lpp.
6. Mašnovskis V. *Latvijas luterāņu baznīcas, 4. sēj. (Sar–Z)*. Rīga: DUE, 2007, 180. lpp.
7. *Tirzas baznīca 1826.–1926*. Rīga: Tirzas baznīcas 100 gadu jubilejas komitejas izdevums, 1926, 23. lpp.
8. Vičs A. Skolu lietas Vidzemē no 1700.–1750. gadam. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 2. Rīga, 1922, 135.–144. lpp.
9. Kampe P. Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660.–1710.). *Latvijas Universitātes Raksti. Arhitektūras fakultātes sesija*, II sēj., Nr. 2. Rīga, 1937, 31. lpp.
10. Dunsdorfs E. *Latvijas vēsture 1600–1710*. Upsala: Daugava, 1962, 72. lpp.
11. Mašnovskis V. *Latvijas luterāņu baznīcas, 4. sēj. (Sar–Z)*, 258.–259., 264. lpp.
12. Kampe P. Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660.–1710.). *Latvijas Universitātes Raksti. Arhitektūras fakultātes sesija*, II sēj., Nr. 2, 49. lpp.
13. Dunsdorfs V. *Latvijas vēsture 1600–1710*, 378.–379. lpp.
14. Ādamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710–1740*. Linkolna: Sējējs, 1963, 150.–151. lpp.
15. Turpat, 128. lpp.
16. Mašnovskis V. *Latvijas luterāņu baznīcas, 4. sēj. (Sar–Z)*, 265. lpp.
17. Straubergs J. *Sen to Rīgu daudzinaja*. Stokholma: Daugava, 1952, 76. lpp.
18. Broce J. K. *Zīmējumi un apraksti, 1. sēj.: Rīgas skati, ļaudis un ēkas*, 316.–317. lpp.

Summary

Zaharijs Pīls (1668–1733) was a Vidzeme Lutheran clergyman who came from a Latvian craftsman's family in Riga. He studied theology from 1693–1698 at the Akademia Gustavo-Carolina in Tartu. He served the Cesvaine, Tirza and Velēna, Valka and Lugaži parishes. He was deported to Russia in 1707 until 1722.

Keywords: Zaharijs Pīls, clergyman, Tartu University.

**Latvijas Universitātes pasniedzēji un studējošie
no Malēnijas 1919–1940**
*University of Latvia Lecturers and Students
from Malenia 1919–1940*

Jēkabs Raipulis

Rīgas Pedagoģijas un izglītības akadēmija
Imantas 7. līnija 1, Rīga, LV-1083
E-pasts: jekabs.raipulis@rpiva.lv

Laikā no 1919. līdz 1940. gadam Latvijas Universitātē (LU) strādāja par pasniedzējiem (24) un arī studēja ievērojams skaits (89) malēniešu. Uzskaitīti ir tie studenti, kuri ieņēmuši tik nozīmīgus amatus, ka minēti tālāka informatīvajos avotos vai arī mūsdienu publikācijās. LU studējušie malēnieši aktīvi iesaistījās jaunās valsts celtniecībā un sabiedriskajā dzīvē. Taču okupācijas un karš vairumam no viņiem atņēma iespēju iegūtās zināšanas un prasmes lietot turpmākajās Latvijas norisēs. Darbā sniegta plašāka informācija par Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes, Matemātikas un dabaszinību fakultātes, Inženierzinātņu fakultātes pasniedzējiem un studentiem.

Atslēgvārdi: LU Dabaszinību fakultātes pasniedzēji un studenti, LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes pasniedzēji un studenti. LU Inženierzinātņu fakultātes pasniedzēji un studenti.

Raksta virsrakstā minētajā Malēnijā (akadēmiķes Daces Markus (2010) ieteiktais nosaukums Malienas vietā, lai nejauktu ar bijušo Malienas pagastu) ietverti bijušie pagasti – Alsviķu, Alūksnes, Annas, Bejas, Gaujienas, Ilzenes, Jaunlaicenes, Jaunrozes, Kalncempju, Karvas, Litenes, Mālpupes, Mārkalnes, Pededzes, Stāmerienes, Trapenes, Veclaicenes, Zeltiņu, Ziemera pagasts – un latviešu Lauru kolonijas Dienvidaustrumu Igaunijā, kuros runāja malēniski jeb zinātniskajā apzīmējumā – augšzemnieku dialekta dziļajā latgaliskajā izloksnē. Malēnijā izglītības saknes meklējamas tālajos zviedru laikos 17. gs., kad vācu mācītājs un Bībeles tulkotājs latviešu valodā Ernsts Gliks Malēnijā nodibināja trīs skolas latviešu zemnieku bērnu izglītošanai – Alūksnē, Zeltiņos un Apekalnā. Krievijas iebrukums Livonijā labi aizsāko izglītošanas darbu pārtrauca, taču ne pavisam. Progresīvākie vācu muižnieki un mācītāji, gan ieviešot hernhūtismu, gan organizējot zemnieku bērnu apmācīšanu mājās un stingri pārbaudot lasīt un rakstīt prasmi (piem., mācītājs B. Trejs Opekalna draudzē), kas gan ne vienmēr vairoja šo apgaismotāju popularitāti vienkāršo darba cilvēku vidū, veicināja malēniešu izglītošanās tieksmes. Malēnijā lielākā iedzīvotāju daļa 19. gs., kad Vidzemē vairs nepastāvēja dzimtbūšana (atcēla 1819. g.), bija zemnieki un laukstrādnieki, bet bija arī amatnieki, celtnieki, skolotāji, mežkopji, tirgotāji, krodzinieki u. c. Iedzīvotāji bija trūcīgi, taču jau 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā daļa malēniešu bija tikuši pie tādas rocības, lai vismaz vienu bērnu censtos izglītēt vairāk par trim klasēm [1].

Alūksnē un citās tuvākās un lielākās apdzīvotās vietās nebija mācību iestāžu, kurās varētu iegūt vidējo vai augstāko izglītību, tādēļ malēnieši bija spiesti doties mācīties uz tālākām vietām. Vidzemes draudžu skolotāju seminārs Valmierā (1839–1849), vēlāk Valkā (1849–1890) bija tuvākā vieta Latvijā, kur sagatavoja skolotājus Vidzemes guberņas draudžu skolām. Uz turieni viens otrs malēnieši devās mācīties, bet izdevīgāk bija iegūt vidējo izglītību, izskoloties par skolotāju, apgūt mērnika vai kādu citu arodu netālajā Pleskavā, Pleskavas reālskolā un klasiskajā ģimnāzijā, Pleskavas Skolotāju seminārā, Pleskavas mērnieku skolā un mērnieku kursus, Pleskavas Lauksaimniecības skolā u. c. Arī Tērbata ar savu slaveno universitāti nebija tālu, kur malēnieši ieguva ārsta, teologa, jurista u. c. zināšanas augstākās izglītības virzienos. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā malēnieši devās izglītoties uz Pēterburgu, Maskavu, Harkovu u. c. Krievijas pilsētām [2]. Kad Alūksnē sāka darboties II pakāpes četrklasīgā progimnāzija (1910–1912), kura pārtapa par zēnu un meiteņu progimnāziju (1912–1918), virsreālskolu (1918), valsts vidusskolu (1918) un vidusskolu (1919–1929), vietējiem jauniešiem pavērās iespēja iegūt vidējo izglītību uz vietas. Pirmā pasaules kara laikā Malēnija neatradās kauju zonā, tādēļ, spītējot kara grūtībām, vidusskola turpināja darbu [3].

Līdz ar neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanos un Latvijas Universitātes darbības sākšanos Rīgas Politehniskā institūta (RPI) vietā vairāki RPI pasniedzēji vai studenti turpināja darbu vai studijas LU. Tomēr vairums Malēnijas censoņu, kuri līdz 1919. gadam mācījās, strādāja vai atradās bēgļu gaitās plašās Krievijas dažādās vietās, atgriezās Latvijā un turpināja citur aizsāktās studijas LU vai kļuva par tās docētājiem un darbiniekiem. Taču tajā 21 gadu ilgajā LU darba posmā neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā lielu daļu studējošo malēniešu veidoja tie, kas bija beiguši Alūksnes vidusskolu [4].

1919. gadā dibinātajā Latvijas Universitātē darbojās vienpadsmit fakultātes – Arhitektūras, Inženierzinātņu, Mehānikas, Ķīmijas, Lauksaimniecības, Medicīnas, Veterinārmedicīnas, Matemātikas un dabaszinātņu, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu, Filoloģijas un filozofijas un Teoloģijas fakultāte. Visās tajās strādāja pasniedzēji un zinātniskie darbinieki un arī mācījās studenti no Malēnijas. No studentiem uzskaitīti tikai tie, kuri minēti izziņas literatūrā kā nozīmīgi iegūtās profesijas veicēji. Arhitektūras fakultātē strādāja 3 docētāji un mācījās 1 students no Malēnijas, Inženierzinātņu fakultātē – 6 pasniedzēji un 10 studenti, Mehānikas fakultātē – 1 pasniedzējs un 2 studenti, Ķīmijas fakultātē – 1 pasniedzējs, 1 students, Lauksaimniecības fakultātē – 1 pasniedzējs un 10 studenti, Medicīnas fakultātē – 2 pasniedzēji un 23 studenti, Veterinārmedicīnas fakultātē – 1 pasniedzējs, Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē – 5 pasniedzēji un 2 studenti, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē – 2 pasniedzēji un 21 students, Filoloģijas un filozofijas fakultātē – 1 pasniedzējs un 10 studenti (vairums pedagoģijas nodaļā), Teoloģijas fakultātē – 1 pasniedzējs un 9 studenti. Ierobežotā raksta apjoma dēļ raksta autors plašāku informāciju sniegs tikai par trīs fakultāšu – Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes ar Tautsaimniecības zinātņu nodaļu un Tiesību zinātņu nodaļu [5], Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes, Inženierzinātņu fakultātes [6] – pasniedzējiem un studentiem, kas nākuši no Malēnijas.

LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāte (TTZF). *Par pasniedzējiem LU TTZF strādājuši: Longins Ausējs* Toma d., dz. 1885. g. Pededzes pag. lauksaimnieku ģimenē. Mācījies Alūksnes draudzes skolā, pēc tam Pleskavas

reālskolā un klasiskajā ģimnāzijā, studējis Pēterburgas Universitātē Fizikas un matemātikas fakultātē (beidza 1910) un kā eksterns beidzis LU TTZF Tautsaimniecības nodaļu. Strādāja Cēsu reālskolā. 1917. g. – Vidzemes zemes padomē. 1918. g. Cēsu pilsētas galva. LU docētājs (1921–1940). Rīgas pilsētas domnieks un skolu valdes loceklis (1925–1928), žurnāla “Burtnieks” redaktors (1925–1936), II un III Saeimas deputāts, Izglītības komisijas vadītājs (1925–1931). Publicējis darbus “Finanšu matemātika” (1927), “Aritmētikas metodika” (1933), daudzus rakstus par izglītības un skolu darba pilnveidošanu. 1929. g. apbalvots ar TZO (III). 1941. g. 14. jūn. arestēts kopā ar ģimeni, nošauts Molotovas apgabala Usoļlagā 1942. g. 9. jūn., dēls Orests nošauts 1942. g. 17. jūn., sieva Lūcija mirusi 1943. g. 26. dec. Krasnojarskas novada Kanskas rajonā [7, 8, 9, 10]. **Eduards Balodis** Andreja d., dz. 1880. g. Litenes pag. amatnieka ģimenē. Mācījies Litenes pagasta skolā, Valkas Skolotāju seminārā (1897–1900), Kijevas komercinstitūtā, *cand. oec.* (1910–1914). Rēzeknes komercskolas skolotājs (1914–1918), Rēzeknes komercskolas direktors (1918–1919). Tautas padomes loceklis (substitūts) Latgaliešu frakcijā (1918–1920). 1926. g. LU privātdocents Kooperācijas katedrā. 1934. g. apbalvots ar TZO (III), 1936. g. ieguva *Dr. oec.* grādu, 1937. g. ievēlēts par profesoru Kooperācijas katedrā. Izdevis grāmatas par grāmatvedību, darbvedību, kooperāciju: “Patērētāju biedrību darbvedība un grāmatvedība” (1929), “Modernās kooperācijas priekšteči Latvijā” (1930), “Latviešu kredītkooperācijas no viņas sākuma līdz pasaules karam” (1934) u. c. 1938. g. apbalvots ar TZO (IV). Bijis Latvijas Tautas bankas valdes loceklis, Rēzeknes pilsētas domnieks, Latvijas kooperatīvu izdevniecības savienības valdes loceklis, Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīva valdes loceklis. LVU Grāmatvedības katedras vadītājs (1948–1951). Miris 1951. g. [11, 12, 13, 14].

LU TTZF Tautsaimniecības zinātņu nodaļā studējuši: **Jānis Kadilis**, dz. 1903. g. 16. janvārī Stāmerienas pag. Kraukļos laukstrādnieka ģimenē. Beidzis LU TTZF Tautsaimniecības nodaļu (1933). Strādājis par skolotāju Vecgulbenē (1921–1923), Franču licejā Rīgā (1923–1937 un 1940–1941). Bijis žurnāla “Daugava” redaktors (1938–1940) un akciju sabiedrības apgāda “Valters un Rapa” direktora vietnieks. 1942. g. Kadilis nodibināja savu grāmatu apgādu un izdeva ap 50 daiļliteratūras un mākslas grāmatu Rīgā (1942–1944) un Vācijā (1947–1950). Emigrācijā turpinājis literatūrkritiķa un grāmatizdevēja darbu. Miris 1994. g. 14. aprīlī Vašingtonā, ASV [15, 16]. **Ādolfs Krastiņš** Jēkaba d., dz. 1886. g. Ilzenes pag. amatnieka ģimenē. Bijis Majoru pastmeistars, Satiksmes ministrijas Pasta, telefona un telegrāfa departamenta daļas vadītājs. Apbalvots ar TZO [17]. **Harijs Lūsis**, dz. 1897. g. Ziemeļa pag. tirgotāja ģimenē. Pirmajā pasaules karā karojis Ziemeļu (Rīgas) frontē. Piedalījies Brīvības cīņās. Latvijas armijā pulkvežleitnants. Apbalvots ar TZO (V). Izsūtīts 1941. g. 14. jūn. Piespriests nāvessods 1941. g. decembrī, izpildīts 1942. g. 29. jūn. [18, 19, 20]. **Aleksandrs Malvess** Kārļa d., dz. 1889. g. Bejas Maiupē zemnieka ģimenē. Beidzis Mangaļu jūrskolu un LU TTZF Tautsaimniecības nodaļu. Strādājis Finanšu ministrijas Jūrniecības departamentā dažādos amatos, Finanšu ministrijas Saimniecības departamenta revidents. Publicējis vairākus rakstus par kuģniecību un zvejniecību “Kuģniecības gada grāmatā”, izdevumā “Jūras zvejnieku padomnieks” u. c. Aizsargu jūras divizona rotas komandieris. Deportēts 1941. g. 14. jūn. Nošauts Usoļlagā 1942. g. 15. maijā [21, 22]. **Jānis Pumpītis** Aleksandra d., dz. 1883. g. Alsviķu pag. lauksaimnieka ģimenē. Beidzis Pēterburgas Skolotāju institūtu un LU

TTZF Tautsaimniecības nodaļu. Skolotājs Latvijā, pēc 1905. g. revolūcijas – Krievijā. Pēc Pirmā pasaules kara – Alūksnes vidusskolas skolotājs, Valkas apriņķa pamatskolu inspektors. Piešķirts 18. novembra ordenis, TZO (IV). Sarakstījis grāmatu “Latvijas saimnieciskā ģeogrāfija” [23, 24, 25]. **Valdemārs Veidiņš** Kārļa d., dz. 1898. g. Jaunrozes pag. lauksaimnieka ģimenē. Beidzis Aleksandra ģimnāziju Tērbatā, LU TTZF Tautsaimniecības nodaļu. Latvijas dzelzceļa negadījumu un pensiju biroja pārzinis [26]. **Arvids Vuškals** Kārļa d., dz. 1902. g. 28. jūn. Jaunlaicenes pag. Piedalījies kaujās pret bermontiešiem. LKOK (Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris). Atvaļināts. Noliktavu un darbnīcu pārzinis Rīgas pilsētas elektrības direkcijā. Miris 1958. g. 14. jūl. Apbedīts Mārupes kapos [27].

LU TTZF Tiesību zinātņu nodaļā studējuši: **Verners Āboliņš** Aleksandra d., dz. 1905. g. Litenes pag. lauksaimnieku ģimenē. Beidzis LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāti, *mg. jur.* (1925–1939), grāmatvedis un AEV (Armijas ekonomiskais veikals) pilnvarnieks muitas un valūtas lietās. Latvju jaunatnes savienības centrālās valdes priekšsēdis. Zviedru-latviešu biedrības akadēmiskās sekcijas priekšsēdis. Miris 1940. g. Apbedīts Meža kapos Rīgā [28]. **Roberts Biedriņš** Jāņa d., dz. 1898. g. Alsviķu Pīrjos lauksaimnieku ģimenē. Piedalījies Brīvības cīņās. Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta Kriminālo un civilo lietu nodaļas vadītājs un Kārtības policijas departamenta Iekšējās apsardzes nodaļas priekšnieks. Apbalvots ar TZO un VO. Deportēts 1941. g., domājams, miris izsūtījumā [29, 30]. **Gerds Bergsons**, dz. 1907. g. Stāmerienes pag. muižas rentnieka ģimenē, studējis tieslietas LU (1925–1933), papildinājis Alberta Universitātē Karalaučos, Herdera institūtā (1928–1933). No 1937. g. zvērināts advokāts Liepājā. Repatriējies uz Vāciju 1939. g. Kritis pie Orlas vācu bruņotajos spēkos 1943. g. [31]. **Alfrēds Būmanis** Andrēja d., dz. 1901. g. Annas pag. zemkopja ģimenē. Beidzis LU TTZF. Bijis izmeklēšanas tiesnesis, Rīgas apgabaltiesas viceprokurors [32]. **Osvalds Dankers**, dz. 1881. g. 21. oktobrī Jaungulbenes pag. Studējis Tērbatas Universitātē (1914–1917). Beidzis arī LU TTZF Tiesību zinību nodaļu. Strādājis par skolotāju Tērbatas komercskolā, Cesvaines ģimnāzijā, Biržu reālskolā. 20. un 30. gados Jēkabpils un Rēzeknes valsts komercskolas un ģimnāzijas inspektors (1935–1938), Alūksnes ģimnāzijas direktors (1938–1940), preses darbinieks – laikraksta “Jēkabpils Vēstnesis” atbildīgais redaktors (1926) [33, 34, 35, 36]. **Jēkabs Gustavs Dak(k)ers** Kārļa d., dz. 1893. g. 5. maijā Zeltiņu pag. Uzsācis studijas LU TTZF. Piedalījies Brīvības cīņās, apbalvots ar LKOK. Miris 1978. g. Apglabāts Zeltiņu kapos [37]. **Eduards Dimiņš** Alekša d., dz. 1895. g. Ilzenes pag. Ezerslokās lauksaimnieka ģimenē. Studējis tieslietas LU (1923–1934), strādājot tirdzniecībā par grāmatvedi. No 1935. g. zvērināts advokāts, no 1937. g. Iekšlietu ministrijas Baznīcu un konfesiju departamenta direktors. Viņa vadībā nokārtots Latvijas Pareizticīgās baznīcas stāvoklis, pārstrādāta šīs baznīcas Satversme; izveidota un pārkārtota vecticībnieku draudžu darbība, pārstrādāta baptistu un bīskapa metodistu draudžu Satversme; nokārtots sīko reliģisko novirzienu stāvoklis. Apbalvots ar Atzinības krustu, Vatikāna ordeni. Arestēts 1941. g. 14. jūn. Miris 1943. g. Usoļlagā [38, 39, 40]. **Valdemārs Krustiņš** Kārļa d., dz. 1901. g. Trapenes Seveļos lauksaimnieka ģimenē. Piedalījies Brīvības cīņās. Strādājis Iekšlietu ministrijas Reliģijas un konfesiju departamentā [41]. **Pēteris Ķikuts**, dz. 1907. g. Annas pag. Ušiņos zemnieku ģimenē. Pēc Alūksnes vidusskolas beigšanas no 1926. g. studē tieslietas LU, strādādams par bezdarbnieku kontrolieri darba biržā.

Dzejnieks, žurnālists. Par laikraksta "Pamatšķira", kas vērsts pret sociāldemokrātu vadoniem, izdošanu, P. Ķikutu aizmuguriski notiesāja uz 4 gadiem spaidu darbos. Bēdzis uz PSRS. Mācījies M. Gorkija Literatūras institūtā. 1936. g. iznāca poēmu un dzejoļu krājums "Tilts". 1937. g. represēts. Miris 1943. g. 24. nov. PSRS [42, 43, 44]. **Oskars Melnbrencis**, dz. 1894. g. Kalncempju pag. lauksaimnieka ģimenē, studējis tieslietas LU (1922–1928). No 1928. g. līdz 1940. g. zvērināts advokāts. Divies bēgļu gaitās Vācijā un ASV. Grāmatvedis un mašīnu mehāniķis Kolumbusā (ASV). Miris 1974. g. Kolumbusā. Apglabāts Jaunajos kapos [45, 46]. **Fridrihs Arvīds Noriņš**, dz. 1894. g. Annas pag. Beidzis ģimnāziju Dubultos, studējis jurisprudenci Tērbatas Universitātē (1915–1916), beidzis LU TTZF Tiesību zinātņu nodaļu. Miertiesnesis Madonā [47, 48]. **Leo Svemps** Sīmaņa d., dz. 1897. g. Beļavas pag. Vecbaranos lauksaimnieka ģimenē. 1917. g. beidzis Rīgas Pareizticīgo garīgo semināru, Maskavas Universitātes Tiesību zinātņu nodaļas students (1917–1918), ieguvis mākslinieka izglītību Maskavā (1918–1919). Beidzis LU, *Mg. iur.* (1920–1925), miertiesnesis, zvērināta advokāta palīgs, zvērināts advokāts (1920–1940). Apbalvots ar Atzinības krusta IV šķiru. Mākslas akadēmijas pedagogs (1940–1941 un 1944–1947), LPSR Mākslinieku savienības priekšsēdētājs (1946–1951), profesors un Glezniecības un kompozīcijas katedras vadītājs (1947–1952), Mākslas akadēmijas rektors (1961–1974). Miris 1975. g. Rīgā [49, 50]. **Arnolds Jūlijs Tomsons** Alekša d., dz. 1895. g. Zeltiņu Vilkos lauksaimnieku ģimenē, beidzis Rīgas Politehniskā institūta Komercijas nodaļu, studējis arī Maskavas Universitātes Filoloģijas fakultātē. Ārlietu ministrijas Juridiskās nodaļas vadītājs. Apbalvots ar TZO (V) un ārzemju ordeņiem. Apcietināts 1941. g. 14. jūn. Aizvests uz Soļikamskas soda noietnēm, kur pieprasīts nāvēssods nošaujot. 1942. g. 2. martā Usoļjes soda noietnes Surmogas punktā miris [51, 52, 53]. **Ļevs Žagars** Pētera d., dz. 1894. g. Annas pag. Maskavas Universitātes Tieslietu fakultātes students (1914–1915), 1915. g. iesaukts armijā un karo dažādās Pirmā pasaules kara frontēs. Latvijas armijā Armijas virspavēlnieka štāba iekšējās izlūkošanas izmeklēšanas tiesnesis, 1920. g. Armijas štāba operatīvas daļas virsnieks, 1924. g. beidzis LU TTZF Tiesību zinātņu nodaļu, 1924. g. zvērināta advokāta E. Grīnberga palīgs, 1927. g. Armijas komandiera štāba tieslietu pārzinis, 1928. g. zvērināta advokāta A. Krastkalna palīgs, 1930. g. zvērināts advokāts Rīgā, 1940.–1941. g. nav ieskaitīts advokatūrā, no 1941. g. zvērināts advokāts Rīgā, 1944. g. izbraucis uz Vāciju, 1945. g. Bavārijas apgabala Latviešu bēgļu komitejas loceklis, 1949. g. izceļojis uz ASV. Miris 1990. g. Losandželosā, ASV [54, 55].

LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultāte. *Par pasniedzējiem fakultātē strādājuši:* **Leons Āboliņš** Oto d., dz. 1895. g. Stāmerienā lauksaimnieku ģimenē. Studējis no 1915. līdz 1920. g. Petrogradas un Maskavas Universitātē, 1921. g. beidza LU. LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes asistents (1922), privātdocents (1923). Papildinājies Bioloģijas pētniecības institūtā Vīnē un Zooloģijas stacijā Neapolē. LU profesors un Zoofizioloģijas laboratorijas vadītājs, nodibināja un vadīja Eksperimentālās zooloģijas institūtu. Apbalvots ar Atzinības krustu. 1943. g. parakstījis Latvijas Centrālās padomes (LCP) memorandu un turpinājis aktīvi darboties LCP Zviedrijā. No 1944. g. trimdā Zviedrijā, kur strādājis Vennera-Grena Eksperimentālās bioloģijas institūtā Stokholmā (1945–1950) un Zooloģijas institūtā Upsalas Universitātē (1950–1963). Upsalas Universitātes goda doktors 1959. g. Miris 1974. g. [56, 57, 58]. **Pauls Kupčs** Jāņa d., dz. 1891. g. Māļupes pag. Bejas

Sofijalnā lauksaimnieka ģimenē. Mācījies Mārupes skolā, Valmieras Skolotāju seminārā (1906–1910), Tērbatas Skolotāju institūtu beidz 1918. g., piedalās Brīvības cīņās (1918–1920), studē LU Matemātikas un dabaszinību fakultātes Dabaszinātņu nodaļā. Bijis tautskolu inspektors Rīgā, Jelgavas Skolotāju institūta inspektors un direktors, Latvijas skolu departamenta direktors (1942–1944), piedalījies pamatskolu programmu pārstrādāšanas komisijā 1925. g. un 1935. g. Veicis pētījumus par Latvijas kladoceru faunu. Sarakstījis grāmatas “Dabas mācības un lauksaimniecības metodika”, “Metodikas konspekts” u. c. Apbalvots ar TZO. Emigrējies uz Vāciju. Divies bēgļu gaitās Vācijā. Miris 1977. g. Vācijā, Flensburgā, Mirvikas bēgļu nometnē [59, 60, 61]. **Oto Mellis**, dz. 1906. g. Pēterburgā no Malienas iebraukušajiem vecākiem. Tēvs tirgotājs. Mācījies Pēterburgas Ķeizarkajā komercskolā, studējis Petrogradas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes Mineraloģijas un ģeoloģijas nodaļā (1921–1923). 1923. g. atgriezās Latvijā, studēja LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes Dabaszinātņu nodaļā. Zinātnisko un pedagoģisko darbu veica LU, to pēc Otrā pasaules kara turpināja Zviedrijā, Upsalā un Stokholmā, kur kļuva par vienu no ievērojamākajiem šīs zemes mineraloģiem, Zviedrijas Mineraloģijas biedrības priekšsēdētājs. Būdams izcils optisko instrumentu pazinējs un mikroskopijas speciālists, bijis Ceisa un Leika firmas (Vācijā) konsultants. Mirst 1970. g. Zviedrijā [62, 63, 64]. **Leonīds Slaucītājs** Jāņa d., dz. Jaunlaicenes pag. skolotāja ģimenē. Ģeofizikā, matemātikas zinātņu doktors (1943), Štutgartē aizstāv otrreiz doktora grādu 1948. g., trešo reizi 1964. g. Sidnejas Universitātē. Pēc Valkas reālskolas beigšanas iestājies Kara flotes virsnieku skolā Pēterburgā. Absolvējis LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti 1925. g. Studējis Latvijas Konservatorijā kompozīcijas un diriģēšanas klasēs. Papildinājies ģeofizikā Itālijā, Francijā 1927. g., ASV, Anglijā 1936. g. LVU profesors (1940–1941), RU ārkārtas profesors (1941–1944). Izdarījis zemes magnētisma mērījumus Latvijā, pētījis ledus stāvokļus, hidroloģiskās problēmas Baltijas jūras piekrastē. Apbalvots ar TZO. Komponējis skaņdarbus klavierēm, orķestrim, korim. Emigrē uz Vāciju 1944. g. No 1946. līdz 1948. g. Baltijas Universitātes profesors Vācijā, no 1948. līdz 1961. g. Laplatas Universitātes profesors Argentīnā, no 1961. līdz 1963. g. Sidnejas Universitātes profesors. Studējis glezniecību Laplatas Mākslas skolā un gleznojis Antarktīdas ainas. Pētījis Zemes magnētisko lauku Antarktīdā 1950.–1960. g., 1951. g. vadījis ģeofizikālos pētījumus Antarktīdas ekspedīcijā. Miris 1971. g. Austrālijā. Pēc L. Slaucītāja nāves Pasaules brīvo latviešu apvienība viņam piešķirusi Tautas balvu par “izciliem nopelniem zinātnē, literatūrā, mūzikā un glezniecībā. Kā LU ģeofizikas profesors ar savu daudzpusīgo talantu, darbu un centieniem viņš popularizējis Latvijas un latviešu zinātnieku vārdu visos pasaules kontinentos”. Darbi: “Par Apukalna-Alūksnes augstumu apgabala morfometriju un hidrogrāfiju” (Ģeografiski raksti, III un IV sēj. Rīga: Latvijas Ģeografijas biedrība, 1934, 115.–165. lpp.), “Zinātnes darbā – draugos ar mākslu” (Linkolna: Vaidava, 1969. 320 lpp.) [65, 66, 67, 68]. **Sergejs Slaucītājs** Jāņa d., dz. 1902. g. Jaunlaicenes pag., astronoms, Leonīda brālis. No 1913. līdz 1917. g. mācījies Valkas reālskolā. Bijis LU privātdocents (1940–1944). 1937. g. Sergejs Slaucītājs kā K. Morberga stipendiāts strādāja Zviedrijas Zinātņu akadēmijas Stokholmas observatorijā. Savos pētījumos viņš pievērsās zvaigžņu fotometrijai un spektroskopijai. Sarakstījis grāmatu “Kosmogāfija vidusskolām”. No 1944. g. emigrācijā, Baltijas Universitātes ārkārtas profesors (1946–1948), no 1948. g. darbojies Argentīnā

(Laplatas Universitātes profesors un Astronomiskās observatorijas direktors). Viņam bija pakļauta visa astronomiskā pētniecība Argentīnā. Konstruējis jaunu fotoelektrisko reģistrētāju okulārmikrometru. Zvaigžņu rektascenciju noteikšanai uzlabojis vairākus astronomiskos instrumentus. Pētījis dienviņu puslodes zvaigznāju. Vadījis astronomijas žurnālu. Miris 1982. g. Laplatā, Argentīnā [69, 70, 71, 72].

Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē studējuši: **Haralds Mednis**, dz. 1906. g. Jaunlaicenes pag. skolotāja ģimenē. Studējis arī Latvijas Konservatorijā. Matemātikas skolotājs Lazdonas pamatskolā, kur arī sācis diriģenta gaitas. Trijos dziesmusvētkos bijis virsdiriģents (1950, 1973, 1990), goda virsdiriģents (1993, 1998). Apbalvots ar TZO (IV). Miris 2000. g., apglabāts Rīgas Otrajos Meža kapos [73, 74]. **Nikolajs Eduards Ozoliņš** Andreja d., dz. 1890. g. Alūksnē būvuzņēmēja ģimenē. Beidzis LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti. Bijis ģimnāzijas skolotājs Alūksnē. Rēzeknes komercskolas un ģimnāzijas inspektors. Darbi: “Das Bultbild und die Amungsentensitat...” (1935), “Mirstības cēloņi Alūksnes evaņģeliski luterāniskā draudzē” (1938) [75, 76].

LU Inženierzinātņu fakultāte. Viens no pirmajiem malēniešiem, kas 1919. g. sāka strādāt jaundibinātajā LU, bija **Alvils Buholcs**. Alvils Buholcs Johana d., dz. 1880. g. Mālpupē lauksaimnieka ģimenē. Mācījies Rīgā ģimnāzijā un studējis inženierzinātnes RPI no 1898. līdz 1904. g., RPI docētājs (1904–1918). Būvinženieris, ģeodēzists, aerofotogrammetrijas zinātnes pamatlicējs Latvijā. *Dr. ing.* (1933), LU Inženierzinātņu fakultātes profesors no 1919. līdz 1940. g. un Rīgas Universitātes profesors no 1940. līdz 1944. g. Ģeodēzijas institūta dibinātājs un direktors no 1924. līdz 1940. g. No 1944. g. trimdā Vācijā. Drēzdenes TA profesors no 1947. līdz 1960. g. Darbi ģeodēzijā un fotogrammetrijā. Miris Drēzdenē 1971. g. [77, 78, 79]. **Jānis Biķis** Oto d., dz. 1897. g. Mālpupes pag. lauksaimnieku ģimenē. Beidzis Alūksnes proģimnāziju, Tveras vidusskolas Kultūrtehnisko mērniecības nodaļu, piedalījies Brīvības cīņās (1919–1920). 1929. g. absolvējis LU Inženierzinātņu fakultāti, 1939. g. ieguvis inženierzinātņu doktora grādu. J. Biķis veicis Zemes vertikālo kustību pētījumus Baltijas jūras piekrastē, izmantojot ļoti plašus un ilgākā laikā izdarītos novērojumus Baltijas jūrai piegulošās valstīs. Materiālus publicē darbā “Zemes garozas kustības Latvijā un Baltijas jūras piekrastē”. Jelgavas LA Mērniecības katedras vadītājs (1939–1944). Profesors (1940). No 1945. g. līdz 1950. g. prof. J. Biķis bija Mežsaimniecības un Mežtehnikas fakultātes dekāns, turklāt vienlaikus bija dekāns arī 1947. g. nodibinātajai Zemes ierīcības fakultātei un 1948. g. nodibinātajai Hidromeliorācijas fakultātei. 1950. g. šīm abām fakultātēm izveidoja kopīgu dekanātu, un prof. Jānis Biķis dekāna pienākumus pildīja līdz 1954. g. Pētījis precīzās nivelēšanas metodes, Zemes garozas vertikālo kustību ātrumu, kustības ietekmes prognozēšanu uz nivelēšanas tīkliem. Miris 1962. g. LLA 1990. g. tika nodibināta Jāņa Biķa stipendija, kas tiek piešķirta kopš 1990./1991. studiju g. [80, 81, 82, 83, 84]. **Arturs Berkolds** Pauļa d., dz. 1902. g. Kalncempju pag. Nākupos zemnieku ģimenē. Studējis LU ģeodēziju. LU Ģeodēzijas katedras subasistents (1924–1929), jaunākais asistents (1929–1930). LU beidzis 1929. g., papildinājies Minhenes Tehniskajā augstskolā 1930. g. Strādājis Zemes ierīcības departamentā (1932–1940), LU Inženierzinātņu fakultātes Ģeoloģijas katedras docents (1940–1941). Darbi: “Valsts trigonometriskā tīkla katalogs”, III–IX sēj. 1944. g. emigrē. Mirst 1959. g. ASV [85, 86]. **Elmārs Ģermanis**, dz. 1910. g. 14. septembrī Alūksnes pag. kā lauksaimnieka

dēls. Mācījās LU Inženierzinātņu fakultātē, ko beidza (1939) ar *summa cum laude*. LU Inženierzinātnes fakultātes Inženiermatemātikas katedras jaunākais asistents (1939–1940), LVU asistents (1940–1941), Rīgas Universitātes ārštata jaunākais asistents (1941–1942), asistents (1942–1944). 1944. g. neilgi iesauca karadienestā. Dienēja 15. divīzijas artilērijā Krievijā, Latvijā un Austrumvācijā. Nonāca noietnēs Vācijā un kara beigās strādāja par darbnīcu vadītāju. 1949. g. ar ģimeni izceļo uz Austrāliju. Publisko darbu departamenta Inženieru projektēšanas daļas vadītājs Sidnejā (1949–1975). 2012. g. ģimenes lokā nosvinēja 102. dzimšanas dienu [87, 88]. **Arnolds Kazaks (Kasaks)**, dz. 1910. g. Jaunrozes pag. Absolvējis LU Inženierzinātņu fakultāti 1940. g. LU Inženierzinātņu fakultātes Tiltu katedras subasistents (1939), jaunākais asistents (1940). LVU asistents, docenta vietas izpildītājs, Mācību pārvaldes inspektors (1940–1941). RU Tiltu un dzelzs konstrukciju katedras asistents (1941–1944). Kopš 1944. g. trimdā. Inženieris Zviedrijā (1945–1950), Kanādā (1950–1967, 1974–1977), ASV, Kalifornijā (1967–1968) [89]. **Eduards Ramanis** Friča d., dz. 1874. g. 16. dec. Mārkalnes pag. dzirnavnieka ģimenē. 1894. g. beidzis Pleskavas Sergeja reālskolu, mācās Rīgas Politehnikumā, ko beidz ar būvinženiera grādu (1894–1901). Dienvidsibīrijas dzelzceļa būves galvenā inženiera palīgs Krievijā (1901–1921). Latvijas Dzelzceļu virsvaldes vecākais inženieris (1921–1924), sevišķu uzdevumu vecākais inženieris (1924–1929), 1929. g. LU lektors, 1930. g. vecākais docents, 1937. g. ieguvis *Dr. ing.* grādu, 1939. g. ievēlēts par profesoru Inženierzinātņu fakultātē. Vācu okupanti E. Ramani arestēja. Miris 1944. g. Vācijā. Sarakstījis grāmatu “Satiksmes ceļu problēma Latvijā un kaimiņvalstīs” [90, 91].

Inženierzinātņu fakultātē studēja ievērojams skaits malēniešu. Minēšu dažus no tiem, kuri jau paspēja sevi parādīt neilgajā laikā līdz Latvijas okupācijai. **Kārlis Baķis** Kārļa d., dz. 1902. g. Lauros lauksaimnieka ģimenē. Rīgas Piensaimnieku savienības Restorānu un Paviljonu nodaļas vadītājs. Rakstījis presē par piensaimniecību un tirdzniecību [92]. **Eduards Bisenieks** Jāņa d., dz. 1901. g. Trapenes pag. zemnieku ģimenē. Studējis LU Inženierzinātņu fakultātē, piedalījies Brīvības cīņās, Valsts kontroles revidents, Latvijas Amatniecības kameras ģenerālsekretārs, Latvijas Lauksaimniecības kameras Revīzijas komisijas loceklis, žurnāla “Amatnieks” atbildīgais redaktors. Arestēts 1941. g. 14. jūn. Miris Kirovas apgabala Vjatlagā 1942. g. 21. apr. [93, 94]. **Ludvigs Brūniņš** Augusta d., dz. 1897. g. Litenes pag. zemnieku ģimenē. Mācījies Pleskavas Aleksandra ģimnāzijā. Būvinženieris, gleznotājs, Rīgas Izglītības valdes Saimniecības daļas vadītājs. Miris 1961. g. [95, 96]. **Elmārs Kalnavārns**, dz. 1909. g. Jaunlaicenes pag. Beidzis LU Inženierzinātņu fakultāti (1937), būvinženieris [97]. **Alberts Kauliņš**, dz. 1904. g. Jaunlaicenes pag. Beidzis LU Inženierzinātņu fakultāti (1941), būvinženieris [98]. **Kārlis Lielbriedis** Jāņa d., dz. Jaunlaicenes pag. lauksaimnieka ģimenē. Beidzis LU. Inženieris radiotehniķis. Kuldīgas raidstacijas pirmais priekšnieks, kurš bija palīdzējis sākt strādāt arī Madonas raidstacijai. Miris 2000. g. Montgomeri, Merilendā [99, 100]. **Arnolds Ozols** Jēkaba d., dz. 1896. g. Jaunlaicenes pag. lauksaimnieku ģimenē. Beidzis LU Inženierzinātņu fakultāti. Bijis Kuldīgas un Ventspils apriņķa būvinspektors, Iekšlietu ministrijas Rīgas apriņķa būvinspektors [101, 102]. **Jānis Aleksandrs Ratenieks** Gustava d., dz. 1897. g. Alūksnē zemnieku ģimenē. Beidzis LU Inženierzinātņu fakultāti (1926). Šoseju un zemes dienesta departamenta IX rajona inženieris Valmierā (1929–1940). Apbalvots ar Aizsargu organizācijas Nopelnu krustu [103, 104, 105]. **Alfreds Upītis**

Jāņa d., dz. 1897. g. Jaunlaicenes pag. zemnieku ģimenē. Beidzis Apukalna draudzes skolu, praporščiku skolu, LU Inženierzinātņu fakultāti. Piedalījies Brīvības cīņās. Strādājis Rīgas būvvaldes Ceļu direkcijā. Miris 1957. g. 1. dec., apglabāts Apukalna kapos [106].

VĒRES

1. Raipulis J. Malēnieši citzemju mācību iestādēs. *Kultūrvēstures avoti un Alūksnes novads*. Rīga: LZA Vēstis, 2013, 249.–251. lpp.
2. Turpat, 252.–258. lpp.
3. *Ernsta Glika Alūksnes Valsts ģimnāzija 1910–2005*. Alūksne: SELJA, 2005, 11. lpp.
4. Raipulis J. Malēnieši citzemju mācību iestādēs. *Kultūrvēstures avoti un Alūksnes novads*. Rīga: LZA Vēstis, 2013, 263.–264. lpp.
5. *Latvijas Universitātes divu gadu darbības pārskats 1924.–1926*. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1926, 141.–184. lpp.
6. Turpat, 47.–56. lpp.
7. *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 1.–12. sēj. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1927–1940, 1. sēj., 1254.–1255. lpp.
8. *Pedagoģijas doma Latvijā no 1890. g. līdz 1940. g.* Antoloģija. A. Stara sakārtojumā. Rīga: Zvaigzne, 1994, 181.–187. lpp.
9. *Triju zvaigžņu gaismā, I daļa. 1924–1940*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997, 152. lpp.
10. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Izdevumu sagatavojuši: A. Bambals, A. Kalnciema, D. Kļaviņa, I. Lase, E. Pelkaus, J. Riekstiņš, L. Vītola. Rīga: Nordik, 2001, 419. lpp.
11. *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 1.–12. sēj. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1927–1940, 1. sēj., 1629.–1630. lpp.
12. *Triju zvaigžņu gaismā. I daļa. 1924–1940*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997, 195. lpp.
13. *Enciklopēdiskā vārdnīca 2 sējumos*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991, 1. sēj., 67. lpp.
14. *Zinātne Tēvzemei, divdesmit gadi 1918–1938*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 287., 290. lpp.
15. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 227. lpp.
16. Pieejams: <http://www.gulbenesbiblioteka.lv/index.php/lv/novads/novadnieks/zinatnieki/kadilis/> (skatīts 16.04.2014.).
17. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 260. lpp.
18. *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940*. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Nordik, 1998, 318. lpp.
19. *Triju zvaigžņu gaismā. I daļa. 1924–1940*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997, 159. lpp.
20. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Izdevumu sagatavojuši: A. Bambals, A. Kalnciema, D. Kļaviņa, I. Lase, E. Pelkaus, J. Riekstiņš, L. Vītola. Rīga: Nordik, 2001, 431. lpp.
21. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 323. lpp.
22. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Izdevumu sagatavojuši: A. Bambals, A. Kalnciema, D. Kļaviņa, I. Lase, E. Pelkaus, J. Riekstiņš, L. Vītola. Rīga: Nordik, 2001, 430. lpp.
23. Birkerts P. *1905. gada revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji*. Rīga: Latvijas vēstures pētīšanas biedrība, 1927, 113. lpp.

24. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 394. lpp.
25. *Triju zvaigžņu gaismā. I daļa. 1924–1940*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997, 159. lpp.
26. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 517. lpp.
27. Pieejams: <http://www.lkok.com/detail1.asp?ID=1716> (skatīts 16.04.2014.).
28. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 18. lpp.
29. Turpat, 73. lpp.
30. Pieejams: http://www.latvietislatvija.com/These_Names_Accuse/Supplement_B.html (skatīts 16.04.2014.).
31. *Latvijas advokatūra: Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945*. Biogrāfiska vārdnīca. Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 18. lpp.
32. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 103. lpp.
33. Turpat, 121. lpp.
34. *Ernsta Glika Alūksnes Valsts ģimnāzija 1910–2005*. Alūksne: SELJA, 2005, 19. lpp.
35. Šaurums G. *Tērbatas Universitāte 1632–1932*. Rīga: Autora apgādība, 1932, 196. lpp.
36. Pieejams: http://biographien.lv/D_dizc.html (skatīts 16.04.2014.).
37. Pieejams: www.lkok.com/detail1.asp?ID=322 (skatīts 16.04.2014.).
38. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 129. lpp.
39. *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940*. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Nordik, 1998, 157. lpp.
40. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Izdevumu sagatavojuši: A. Bambals, A. Kalnciema, D. Kļaviņa, I. Lase, E. Pelkaus, J. Riekstiņš, L. Vītola. Rīga: Nordik, 2001, 521. lpp.
41. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 273. lpp.
42. *Latviešu literatūras darbinieki*. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Zinātne, 1965, 166.–167. lpp.
43. *Latviešu dzejas antoloģija*, 5. sēj. Rīga: Liesma, 1973, 332.–333. lpp.
44. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 283. lpp.
45. *Latvijas advokatūra: Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945*. Biogrāfiska vārdnīca. Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 348.–349. lpp.
46. Pieejams: <https://www.google.lv/#q=oskars+melnbrencis+findagrave.com> (skatīts 16.04.2014.).
47. Šaurums G. *Tērbatas Universitāte 1632–1932*. Rīga: Autora apgādība, 1932, 179. lpp.
48. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 179. lpp.
49. Turpat, 467. lpp.
50. *Latvijas padomju enciklopēdija*, 1.–10.,₁ sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981–1988, 9. sēj., 366.–367. lpp.
51. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 491. lpp.

52. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Izdevumu sagatavojuši: A. Bambals, A. Kalnciema, D. Kļaviņa, I. Lase, E. Pelkaus, J. Riekstiņš, L. Vītola. Rīga: Nordik, 2001, 456. lpp.
53. *Triju zvaigžņu gaismā. I daļa. 1924–1940*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997, 278. lpp.
54. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 557. lpp.
55. Veigners I. *Latvieši Rietumzemēs un vēl dažās zemēs*. Rīga: Drukātava, 2009. 978 lpp., personu tematiskais rādītājs 38 lpp., 961. lpp.
56. Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas Vēsture*, 1996/2 (21), 76.–86. lpp.
57. *Latvju enciklopēdija 1962–1982*. E. Andersona redakcijā. Linkolna, Nebraska; Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983, 1. sēj., 4. lpp.
58. Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas centrālā padome – LCP. Latviešu nacionālās pretestības kustība 1943–1945*. LCP, Upsala, 2000, 106.–107., 418. lpp.
59. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 278. lpp.
60. *Valmieras (Valakas) skolotāju semināra audzēkņi 1894–1919. Vēsturiski un biogrāfiski materiāli*. Rīga: Valmieras (Valakas) skolotāju semināra audzēkņu biedrība Rīgā, 1936, 180.–181. lpp.
61. *Latvju enciklopēdija 1962–1982*. E. Andersona redakcijā. Linkolna, Nebraska; Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983, 1. sēj., 228. lpp.
62. Grosvalds I., Alksnis U., Zabela A. Mineralogs profesors Oto Mellis (1906–1970). *LU Raksti*, 716. sēj., *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 94.–105. lpp.
63. Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas Vēsture*, 1996/2 (21), 83. lpp.
64. *Zinātne Tēvzemei, divdesmit gadi 1918–1938*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 157., 171. lpp.
65. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 446. lpp.
66. Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas Vēsture*, 1996/2 (21), 81. lpp.
67. Slaucītājs L. Zinātnes darbā – draugos ar mākslu. No: *Atmiņas*. Linkolna, Nebraska: Vaidava, 1969. 320 lpp.
68. *Latvju enciklopēdija 1962–1982*. E. Andersona redakcijā. Linkolna, Nebraska; Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983, 1. sēj., 354.–355. lpp.
69. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 446. lpp.
70. Husāre E. Ziemeļlatvija – nozīmīgs Latvijas dabaszinātnieku izcelsmes novads. *Ziemeļlatvijas daba un cilvēki reģionālā skatījumā. Alūksne. 2005. gada 22.–24. jūnijā*. Rīga: Latvijas Ģeogrāfijas biedrība, 2005, 42.–43. lpp.
71. *Latvju enciklopēdija 1962–1982*. E. Andersona redakcijā. Linkolna, Nebraska; Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983, 1. sēj., 355. lpp.
72. Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas Vēsture*, 1996/2 (21), 82. lpp.
73. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Haralds_Mednis (skatīts 16.04.2014.).
74. *Alūksnei 700*. Rīga: Avots, 1985, 138. lpp.

75. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 365. lpp.
76. Pieejams: <http://latgalesdati.du.lv/persona/1187> (skatīts 16.04.2014.).
77. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 100. lpp.
78. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa*. Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Latvijas Valsts universitātē 1919–1958. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2004, 426. lpp.
79. *Zinātne Tēvzemei, divdesmit gadi 1918–1938*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 135. lpp.
80. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 74. lpp.
81. Šaurums G. *Tērbatas Universitāte 1632–1932*. Rīga: Autora apgādība, 1932, 206. lpp.
82. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa*. Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Latvijas Valsts universitātē 1919–1958. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2004, 422. lpp.
83. *Latviju enciklopēdija. Papildinājumi*. Lidijas Švābes redakcijā. Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1962, 26. lpp.
84. Pieejams: <http://www2.llu.lv/homepg/lif/ip-stip.htm> Jānis Biķis (skatīts 16.04.2014.).
85. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 64. lpp.
86. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa*. Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Latvijas Valsts universitātē 1919–1958. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2004, 421. lpp.
87. Turpat, 436. lpp.
88. Pieejams: <http://www.laikraksts.com/raksti/raksts.php?KursRaksts=649> – Elmārs Ģermanis (skatīts 16.04.2014.).
89. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa*. Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Latvijas Valsts universitātē 1919–1958. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2004, 443. lpp.
90. Turpat, 461. lpp.
91. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 402. lpp.
92. Turpat, 46. lpp.
93. Turpat, 80. lpp.
94. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Izdevumu sagatavojuši: A. Bambals, A. Kalnciema, D. Kļaviņa, I. Lase, E. Pelkaus, J. Riekstiņš, L. Vītola. Rīga: Nordik, 2001, 163. lpp.
95. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 99. lpp.
96. Pieejams: www.gulbenesbiblioteka.lv/index.php/lv/.../ranka/ Ludvigs Brūniņš (skatīts 16.04.2014.).
97. Pieejams: http://www.biographien.lv/K_dizc.html Elmārs Kalnavārnis (skatīts 16.04.2014.).
98. Pieejams: http://biographien.lv/K_dizc.html Alberts Kauliņš (skatīts 16.04.2014.).
99. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 299. lpp.

100. Pieejams: <http://www.sakaru-pasaule.lv/main.php3?sub=view&RID=883> Kārlis Lielbriedis (skatīts 16.04.2014.).
101. Pieejams: http://biographien.lv/O_dizc.html Arnolds Ozols (skatīts 16.04.2014.).
102. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 367. lpp.
103. Pieejams: http://biographien.lv/R_dizc.html Jānis Rtenieks (skatīts 16.04.2014.).
104. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 404. lpp.
105. Pieejams: <http://nekropole.info/lv/Janis-Ratenieks-01.04.1897> (skatīts 16.04.2014.).
106. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 503. lpp.

Summary

During the period from 1919 until 1940, University of Latvia (LU) had 24 lecturers from Malenia and also a significant number of students – 89 Malenians. Malenia is a region of Latvia in the North–Eastern part of Vidzeme. Only those students who worked in important positions are listed, since they were mentioned in the historic information sources or in the contemporary publications. Malenians that studied at LU were actively involved in the construction of the new Republic and were active members of social life. However, the occupation and the Second World War mostly took away the possibility of acquired knowledge and skills to be used within the subsequent processes in Latvia. Malenians worked and studied in all the faculties of the University. The paper provides more information on the lecturers and students of the Faculty of Economics and Law, the Faculty of Mathematics and Natural Sciences, Engineering Faculty.

Keywords: *University of Latvia lecturers and students of Natural Sciences Faculty, University of Latvia lecturers and students of Economics and Law Faculty, University of Latvia lecturers and students of Engineering Faculty.*

**Gerhards Feders – ārsts, docētājs,
sabiedriskais darbinieks**
*Gerchard Feder – Medical Doctor, Lecturer,
Community Worker*

Danute Ražuka-Ebela¹, Inguna Ebela², Romualds Ražuks³

¹ Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte, studente
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: *d.razuka.ebela@gmail.com*

² Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte, asociētā profesore
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: *inguna.ebela@inbox.lv*

³ Veselības vadības ārsts, Saeimas deputāts
Jēkaba iela 11, Rīga, LV-1811
E-pasts: *romualdsr@hotmail.com*

Ārsts un Latvijas Universitātes mācībspēks Gerhards Feders ir viens no nepelnīti aizmirstiem latviešu akadēmiskās medicīnas skolas pamatlicējiem, kuru centienus neizdevās īstenot pilnā apjomā Latvijas okupācijas un Otrā pasaules kara izraisīto traģisko pārmaiņu dēļ. Vēstures likloči, kuros nonāca Latvija, lika viņam, kā arī daudziem citiem izciliem mūsu intelīģences pārstāvjiem izvēlēties emigrācijas ceļu, taču viņa veikums bērnu slimību ārstēšanas un tuberkulozes apkarošanas jomā ir ievērojams un kļuvis par pamatu G. Federa darba turpinātājiem. Latvijas pediatrijas, kā arī Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes vēsture nebūtu pilnīga bez Gerhardam Federam veltītām lappusēm.

Atslēgvārdi: Gerhards Feders, Latvijas Universitāte, pediatrija, tuberkuloze.

Ārsts, docētājs

Gerhards Feders piedzima 1890. gada 5. martā Cēsīs. Tēvs Georgs Feders bija mācītājs, māte Auguste, dzimusi Pole. Vēl ģimenē auga jaunākais brālis Oļģerts Feders, kurš piedzima 1901. gadā. G. Feders absolvēja Rīgas pilsētas ģimnāziju 1907. gadā un iestājās Tērbatas Universitātes Ķīmijas fakultātē, bet 1908. gadā pārgāja uz Medicīnas fakultāti. Tāpat arī brālis Oļģerts pēc gada studijām LU Mehānikas fakultātē, jau neatkarīgajā Latvijā, tika pārcelts uz medicīnas studijām. 1913. gadā G. Feders ieguva ārsta diplomu, absolvējot Tērbatas Universitātes Medicīnas fakultāti, un nokārtoja teorētiskos eksāmenus medicīnas doktora grāda iegūšanai [1].

1913.–1914. gadā G. Feders bija ārsts Obuhovas slimnīcas Iekšējā nodaļā Pēterburgā. 1914. gadā, sākoties Pirmajam pasaules karam, tika iesaukts karadienestā un sabija Krievijas armijas ārsts līdz pat 1917. gadam. No 1916. līdz 1917. gadam G. Feders bija Rīgas 2. latviešu strēlnieku pulka vecākais ārsts. Mainoties varām un

frontes līnijām, strādājis arī Polijā (1918) un Krievijā (no 1919. līdz 1921. gadam). 1921. gadā ārsts atgriezās Latvijā.

G. Feders 1921. gadā kļuva par Rīgas Bērnu slimnīcas Ķirurģijas nodaļas asistentu. Atveroties LU Bērnu slimību klīnikai 1922. gada janvārī Bērnu slimnīcā, Gerhards Feders sāka strādāt par asistentu Bērnu slimību katedrā, bet kopš 1928. gada – par vecāko asistentu. 1924. gadā ārsts nokārtoja praktiskos eksāmenus medicīnas doktora grāda iegūšanai. 1926. gada 27. oktobrī G. Feders aizstāvēja medicīnas doktora disertāciju “Par profilaktisko vakcināciju pret tuberkulozi un viņas izredzēm pie zīdaiņiem sakarā ar jautājumu par tuberkulīn jutības attiecībām ar iegūto imunitāti” profesora Mārtiņa Zīles vadībā [1].

G. Feders zināšanas papildinājis ārvalstīs, vairākkārt dodoties zinātniskos komandējumos, tajā skaitā 1924. gadā un 1925. gadā vasarās stažējies Austrijā, Vācijā un Francijā, 1935. gadā atkārtoti Vācijā un 1938. gadā Somijā, Helsinkos. No 1926. līdz 1927. gadam bija Rokfelleru fonda stipendiāts Vācijā un Francijā. 1934. gadā piedalījās Starptautiskās prettuberkulozes līgas pasaules kongresā Varšavā.

No 1928. līdz 1940. gadam un no 1941. līdz 1942. gadam G. Feders tika ievēlēts par LU Medicīnas fakultātes privātdocentu. Habilitācijas raksts – “Diphtheriotoxin und Menschenhirnlipoid im Meerschweinchenversuch”. No 1938. gada doktors apmācīja studentus arī bērnu infekciju slimībās [1, 2].

Gerhards Feders pameta fakultāti 1942. gadā un 1944. gadā emigrēja uz Vāciju, vēlāk ir aizceļojis uz Minesotu, ASV. Visticamāk, Dr. G. Feders būtu vadījis Pediatrijas katedru, kam bija gatavojies vairāk nekā 20 gadus, taču viņa aizceļošanas dēļ tas nenotika. Pēc kāda laika šo stafeti no vācfranču izcelsmes Igaunijas pilsoņa Eduarda Gartje, savukārt tam pamatot Latviju uz visiem laikiem, pārņēma kaut īslaicīgi, bet pirmoreiz latvietis – Gedimins Ebels [3].

Darbs Latvijas Tuberkulozes apkarošanas biedrībā un tās aizgāda punktā

G. Federa sabiedriskās aktivitātes starpkaru laikā nesaraucjami saistītas ar Latvijas Tuberkulozes apkarošanas biedrību (LTAB), kur līdztekus savam tiešam ārsta-pediatra darbam un zinātniskai tuberkulozes izpētei viņš veica lielu organizatorisku un sabiedrību izglītojošu darbu.

Latvijas Tuberkulozes apkarošanas biedrībā, kas tika nodibināta 1923. gadā, tās priekšsēdētāja bija Elza Klaustiņa. Biedrībā 1924. gadā tika atvērts aizgādniecības punkts, kur bērnus konsultēja G. Feders, bet pieaugušos Veinberga-Skuja. Sākumā punkts atradies Rīgas pilsētas un bērnu slimnīcās, kā arī Sarkandaugavā. 1926. gadā Rīgas pilsētas valde tam atvēlējusi telpas Tērbatas ielā 58 [8].

1928. gadā tikusi nodibināta Meža skola Biķernieku mežā trūcīgo ģimeņu bērniem, kuri slimojuši vai kuru ģimenēs kāds slimojis ar tuberkulozi vai miris no tās. Skola pastāvējusi piecus gadus, ārstniecisko darbību vadījis G. Feders.

1924. gadā G. Feders kļuva par LTAB padomes locekli, bet 1933. gadā – par LTAB valdes priekšsēdētāja vietnieku [1, 8].

Trimdā pavadītais laiks

Lai gan ievērojama Gerharda Federa dzīves daļa pagāja trimdā, zinātniskajā literatūrā atrodami dati par šo laiku ir pavisam skopi.

1944. gada rudenī G. Feders dodas uz Vāciju, kur sāk strādāt pārvietoto personu slimnīcā Mīldorfā-Eksbergā, bet 1947. gadā Minhenē kļūst par ārzemnieku slimnīcas Altersheimā Bērnu slimību nodaļas vadītāju [2]. Gerharda Federa vārds atrodams korporācijas “Lettonia” laikabiedru sarakstā Vācijā, Eslingenē, 1950. gadā izdotajā mazajā albumā “Album Lettonorum” ar 339. korporācijas biedra numuru [4].

1951. gada martā G. Feders dodas uz Minesotu, kur sāk darbu Mineapolisas Ziemeļrietumu slimnīcā (*Northwestern Hospital*) slimnieku Medicīniskās vēstures nodaļā (*Medical Record Library*). Pāriet uz Anokas valsts slimnīcu (*Anoka State Hospital*) un 1955. gadā iegūst darba tiesības ASV [5]. Turpina darbu Anokas slimnīcā 10 gadu garumā. 1965. gadā pāriet uz Fariboltas (*Faribault*) slimnīcu, kur strādā līdz aiziešanai pensijā. Latviešu ārstu un zobārstu apvienības (LAZA) “Apkārtrakstā” Nr. 106 (1974. gada aprīlis) Gerharda Federa vārds atrodams līdzās brāļa Oļģerta Federa vārdam LAZA biedru saraksta pirmajā daļā (Amerikā) [6].

G. Feders pārceļas uz Leikelmo (*Lake Elmo*) netālu no Dviņu pilsētām, un pēc pāris gadiem pie savas meitas Marijas Bērnsvillē (*Burnsville*) [2]. G. Feders miris 1974. gada 6. jūlijā Mineapolisā, ASV [1, 7].

Zinātniskie darbi un publikācijas

Latvijas brīvvalsts laikā Gerhards Feders publicējis zinātniskos žurnālos Latvijā, Francijā un Vācijā, vēlāk LAZA “Apkārtrakstā” Amerikā. Publicējis arī vairākus populārzinātniskus rakstus Latvijas periodiskajos izdevumos, lai izglītotu vecākus, tajā skaitā par bērnu veselības jautājumiem, par to, kādus mājas līdzekļus lietot un kad ir jāgriežas pie ārsta, kad bērns ir saslimis. Starp zinātniskiem rakstiem īpaši akcentējami raksti par tuberkulozi, plaušu tuberkulozi, kaulu un locītavu tuberkulozi, kā arī raksti par infekcijas slimībām un iedzimto sifilisu.

G. Federu interesēja arī Latvijas jūrmalas klimata ārstnieciskās īpašības un vasaras saules iespaids, kam viņš veltījis arī pētījumus. Dzīvodams trimdā, G. Feders sekoja arī medicīnas zinātnei Latvijā, par ko liecina viņa recenzija 1960. gada LAZA “Apkārtrakstā” par prof. Kristapa Rudziša rakstu LPSR Zinātņu akadēmijas izdevumā “Par heparinocītiem klīnikā un eksperimentā”.

G. Federa zinātniskās intereses neaprobežojās tikai ar medicīnu, tuvi viņam bija arī filozofijas zinātnes pētījumi. Tā, piemēram, 1960. gadā viņš LAZA “Apkārtrakstā” publicēja rakstu savu vecāku godināšanai, kurā viņš uzsver, ka Rietumu kultūra izaugusi no trim saknēm: jūdaisma, hellēnisma, kristiānisma. 1956. gada 2. martā LAZA sanāksmē Minesotā viņš nolasīja referātu par Freida grāmatu “Das Ich und das Es” [9].

Kopumā G. Feders savas dzīves laikā ir sarakstījis vairāk nekā 60 publikāciju [7]. Dažas no tām:

1. Par iedzimta lues diagnozi un terapiju pie zīdaiņiem. L. A. žurnāls, 1924, Nr. 1/2.
2. Kāds vārds par autiņu skaitu silēs. L. A. žurnāls, 1924, Nr. 24.

3. Tuberkulinempfindlichkeit bei Kindern nach Vakzinierung mit Lungenrachem Impfstoff. 147. D. med. W. 1925, Nr. 40.
4. Šēma tuberkulozai superinfekcijai. L. A. žurnāls, 1925, Nr. 11/12.
5. Par zīdaiņu profilaktisko vakcināciju pret tuberkulozi. Latvijas I Ārstu kongresa darbs.
6. Disertācija 1926. gadā – “Par profilaktisko vakcināciju pret tuberkulozi un viņas izredzēm pie zīdaiņiem sakarā ar jautājumu par tuberkulīnjutības attiecībām ar iegūto imunitāti”.
7. Zur Frage der angeblichen Semibeitierung von Sauglingen gegen Tuberkulin mittels kombinierter intrakutaner Impfung von Kuhpockenlymphe plus Tuberkulin (sadarbībā ar Dr. Goerber-Kaufman). Jahrb. f. Kinderheilkunde, 1926, Bd. C. XIII.
8. Allergie ou sensibilité a la tuberculine (sadarbībā ar Dr. Stalberg un Hiršovic). Revue de la tuberculose 1926.
9. Rīgas latviešu pamatskolēnu garums un svars. Rīga, 1936 [1, 9].

Kolēģi par skolotāju G. Federu

Gerharda Federa docētāja talants atklājās, gan darbojoties LU Medicīnas fakultātes Bērnu slimību katedrā, gan Rīgas tuberkulozes aizgādvieta.

G. Federa students Raimunds Pavasars apraksta G. Federu kā “dzimušu ārstu”, klusas dabas, bet labu apmācītāju un debatētāju, ja runa bija par bērnu veselību. Studentiem G. Feders palīdzējis iepazīt bērnu slimību īpatnības. Viņš bijis liels dabas mīļotājs un mednieks. G. Federa kabinetā un uzgaidāmajā istabā bijušas izliktas vairākas trofejas – briežu, stirnu, meža cūku galvas, ragi u. c. Bērniem bieži vien, skatoties uz eksponātiem, esot pārgājušas bailes no ārsta [2, 9].

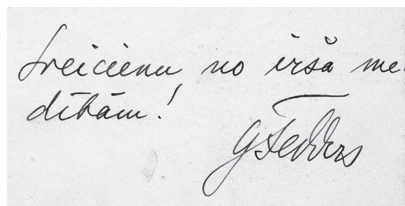
Vēl viens G. Federa skolnieks bija Gedimins Ebels, vēlāk pirmais latviešu izcelsmes Pediatrijas katedras vadītājs. Viņi abi bija vidzemnieki, dzīves krustcelēs tikušies jau agrāk. Savās atmiņu burtnīcās Gedimins Ebels atceras satiekam Gerhardu un Oļģertu Federus ceļā pie Cēsīm, kad tie “ar flintēm pār plecu devušies medībās”. Gedimins jau agrāk interesējies par tuberkulozi, bet no 1933.–1944. gada viņš strādāja par Rīgas Centrālā tuberkulozes dispansera ārstu. G. Ebela māte agri bija gājusi bojā no tuberkulozes, atstādama četrus nepilngadīgus bērnus. G. Ebels uzsver, ka toreiz tuberkuloze bijusi ļoti bīstama saslimšana – katrs 5. vai 6. miris no tuberkulozes. Ārstēšana bijusi tikai klimatiska, diētiska, labākā gadījumā simptomātiska, bez izredzēm izārstēties [3, 10].

Kad G. Feders vadījis Rīgas tuberkulozes aizgādvieta, G. Ebels viņu uzmeklēja Rīgas pilsētas Bērnu slimnīcā un izprasījis atļauju apmeklēt viņu tuberkulozes aizgādvieta Tērbatas ielā un paskatīties, kā viņš strādā: “Vai es drīkstu pie jums pamācīties tuberkulozi?” – “Lūdzu!”

Kad G. Ebels pirmoreiz atnācis uz tuberkulozes aizgādvieta, Dr. Federa kungs, sniedzot roku, teicis žēlsirdīgai mātai: “Redziet, tas ir pirmais ārsts, kas atnācis uz šejieni un interesējas par tuberkulozi.” G. Feders lūdzis G. Ebelam nosēsties aiz muguras un klausīties, ko viņš dara. Pēc tam kopā ar Dr. Kārli Mazuru viņi skatījās slimniekus ar rentgena aparātu. G. Feders kopā ar G. Ebelu nolēma nofotografēt

Gerhards Feders

Gerharda Federa zīmīte
Gediminam Ebelam

Gedimins Ebels un privātdocents Gerhards Feders ar darbiniecēm 30. gados

visas intratorakālās tuberkulozes formas, tādējādi tika fiksētas ļoti retas plaušu tuberkulozes izpausmes formas. G. Ebels, kopīgi ar G. Federu vērojot rentgenoskopiju un pētot laboratorijas datus *quod bacillis*, atkarībā no saslimšanas pakāpes nosūtīja pacientus uz Gaujas sanatoriju, Īli, Meža skolu, slimnīcu utt. Kad G. Ebels visas tuberkulozes formas bija iepazinis, G. Feders atstāja viņu savā vietā un pats vairs tikai vienu reizi nedēļā sniedza konsultācijas. Vēlāk tika atlaisti arī rentgenologi un G. Ebels viens pats palika strādāt ar tuberkulozes slimniekiem. G. Feders teicis G. Ebelam: “Jūs zināt, es no šejienes iešu prom. Jums jāpaliek manā vietā.” Kad G. Ebels izteicis izbrīnu, G. Feders atbildējis: “Jūs visas formas esat redzējis.” Abi ārsti vienojās, ka turpmāk G. Feders vienreiz nedēļā nāks par konsultantu pie G. Ebela [10].

VĒRES

1. Latvijas Universitātes Valsts arhīvs, 7427. f., 13. apr., 462. l. "Latvijas Universitāte, Gerhards Feders, vec. asist. un privātdocents". 14.–15., 17., 21.–28., 33.–36., 40.–43., 63.–64. lpp.
2. Pavasars R. Latvijas bērniem veltīts mūžs. *LAZA Apkārtraksts*, Nr. 104, 13.–14. lpp.
3. Ebela I., Ražuka-Ebela D. Latviešu pediatrijas skolas tapšana laikmeta kolīzijās. *Latvijas Universitātes Raksti*, 780. sēj., 2012, 75.–93. lpp.
4. *Mazais album Lettonorum*. Lettonias kopa Eslingenē, Vācija, 1950. 28 lpp.
5. *Archivs: raksti par latviskām problēmām*. Red. Edgars Dunsdorfs. PBLA un K. Zariņa fonds. Burtnīca XIV "Tautas veselība", 287. lpp.
6. *LAZA Apkārtraksts*, Nr. 106, 1974. g. apr.
7. *Archivs: raksti par latviskām problēmām*. Red. Edgars Dunsdorfs. PBLA un K. Zariņa fonds. Burtnīca XXI "Zinātne", 128. lpp.
8. *Latvijas Tuberkulozes apkarošanas biedrības 10 gadu darbības pārskats 1923–1933*. Rīga: A. Krēšliņa grāmatu spiestuve, 1933, 3.–14. lpp.
9. Pavasars R. In memoriam. *LAZA Apkārtraksts*, Nr. 107, 30.–31. lpp.
10. Ebela I. *Ebeļu dzimta un Latvijas medicīna*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 23.–24., 35., 70.–77., 91., 159., 229. lpp.

Summary

Medical doctor and University of Latvia lecturer Gerhard Feder is one of the undeservedly forgotten founders of the Latvian academic school of medicine. His efforts were not fully realized due to the tragic changes brought about by the Soviet occupation of Latvia and the Second World War. G. Feder would have most likely become the first leader of Latvian origin of the Department of Pediatrics. He had worked toward this goal for more than 20 years, however, it remained unfulfilled, because he left the country. The winding road of Latvian history forced him, like so many other excellent members of the intelligentsia to choose the path of emigration, nevertheless, his achievement in paediatrics and the fight against tuberculosis was substantial and became the foundation for those continuing his work. The history of Latvian paediatrics, as well as the history of the Medical faculty at the University of Latvia would not be complete without pages dedicated to Gerhard Feder.

Keywords: *Gerhard Feder, University of Latvia, paediatrics, tuberculosis.*

Grigorija Lemperta 1946. gadā aizstāvētā un 1948. gadā noraidītā disertācija “Vācu okupācijas demogrāfisko seku analīze Latvijas PSR 1941.–1945. g.”

Dissertation Defended by Grigorijs Lemperts in 1946 and Rejected in 1948 “Analysis of Demographic Consequences of German Occupation in Latvian USSR in 1941–1945”

Arnis Vīksna

Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte

Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586

E-pasts: arnis.viksna@lu.lv

Rakstā apkopoti dati par G. Lemperta disertācijas aizstāvēšanu un noraidīšanu, kā arī par tās teksta ilgiem meklējumiem, līdz tagad tā atrasta, nodota mūsdienīgam vērtējumam un turpmākiem salīdzinošiem pētījumiem.

Atslēgvārdi: Grigorijs Lemperts, PSRS un Vācijas karš, demogrāfiskās sekas Latvijā.

Pēc Otrā pasaules kara ar lielām grūtībām atjaunotajā LVU Medicīnas fakultātē disertāciju aizstāvēšana norisa ar dažādiem sarežģījumiem. Neierastas un neskaidras bija prasības, bet pati procedūras gaita – grūti prognozējama. Nepietika ar disertācijas aizstāvēšanu vietējā augstskolā, jo pavisam negaidīti šķēršļi, pie tam ne tikai zinātniski, bet arī politiski vai ideoloģiski, varēja rasties Augstākā atestācijas komitejā Maskavā, kurp disertācijas tika sūtītas apstiprināšanai, jo tikai pēc tam oficiāli varēja sākt lietot zinātnisko grādu un saņemt noteikta apjoma piemaksu pie amatalgas.

Visai neparasts bija LVU Medicīnas fakultātes lektora un docenta v. i., Veselības aizsardzības organizācijas katedras pirmā vadītāja Grigorija Lemperta medicīnas zinātņu kandidāta disertācijas “Демографический анализ последствий немецкой оккупации 1941–1945 гг. по Латвийской ССР” liktenis. Tā kā Rīgā vēl attiecīga zinātniskā padome nebija izveidota, G. Lemperts savu disertāciju aizstāvēja Maskavas 1. Medicīnas institūtā 1946. gada 30. decembrī. Notikuma aculiecinieks vai vismaz labs zinātnis Fjodors Grigorašs (1906–1984), kas tolaik bija LPSR veselības aizsardzības ministra vietnieks un vēlāk RMI profesors, šo rindu autoram kā savam audzēknim vairākkārt tika stāstījis, ka G. Lemperts disertāciju bija pavairojis tipogrāfiski vairākos desmitos eksemplāros pēc pirmskara LU Medicīnas fakultātes noteikumiem un pasniedzis to padomes locekļiem. Tas izraisījis apbrīnu, jo vēl daudzus gadu desmitus pēc tam PSRS disertācijas tika drukātas ar rakstāmmašīnu un pavairotas ar koppelāru dažos eksemplāros. Arī disertanta uzstāšanās bijusi ļoti efektīva un izraisījusi daudzu padomes locekļu sajūsmu, visvairāk jau bijušajam pirmajam KFPSR veselības aizsardzības tautas komisāram, kvēlajam Ļeņina

līdzgaitniekam, profesoram un akadēmiķim Nikolajam Semaško (1874–1949). Taču spoži norisošo procedūru pārtraucis kāds padomes loceklis un sēde pārtraukta, lai sasauktu padomes locekļu – VK(b)P biedru – ārkārtas slēgtu sapulci. Kas tur noticis, F. Grigorašs nezina, taču atpakaļ padomes sēdē N. Semaško atgriezies stipri remdenāks, laikam citu pāraudzināts. Disertācija tomēr guvusi padomes atbalstu, G. Lempertam piešķirts medicīnas zinātņu kandidāta grāds, taču vairāk nekā pēc gada, 1948. gada 21. februārī, PSRS Augstākā atestācijas komiteja padomes lēmumu atcēla, atzīstot disertāciju par politiski kaitīgu, kā arī lūdzot PSRS augstākās izglītības ministru Sergeju Kaftanovu (1905–1978) nodot G. Lempertu goda tiesai, tāpat izskatīt jautājumu par oficiālo oponentu profesoru Arkadija Merkova (1899–1971) un Arona Bojarska (1906–1985), kas bija ievērojami padomju medicīnas statistikas speciālisti, nodošanu goda tiesai par politisku tuvredzību (labi, ka tā!). Šis lēmums arī apspriežams un novērtējams PSRS medicīnas augstskolās [1].

Bet noticis bija, lūk, kas. Vispirms nelabvēlīga atsauksme par G. Lemperta darbu bija parādījusies vissavienības presē [2], bet pēc tam Latvijas krievu avīzē [3]. Maskavā kritikas autors bija Nikolajs Turanovs (1905–1983), vēlāk profesors dermatovenerologs, Rīgā – kāds Kacs, varbūt tas ir kritiķa pseidonīms. G. Lempertam tika pārņemta vēsturisko faktu kropļošana, nezinātniska koncepcija – bioloģiskie faktori prevalējot pār sociāliem; fašistiskās statistikas datu reklamēšana, zemisku pretpadomju ideju paušana, nepareizu datu apkopošana un tendencioza skaidrošana, līdzjutība 1939. gadā aizbraukušajiem vācbaltiešiem, fašistu literatūras citēšana, padomju dzīves īstenības apmelošana. Visu šo iemeslu dēļ monogrāfiju ar disertācijas tekstu un profesora A. Bojarska priekšvārdu pārtraukuši salikt.

Savukārt LPSR Veselības aizsardzības ministrijas 1948. gada kadru atskaitē, ko parakstījis jau minētais F. Grigorašs, norādīts uz idejiski politiskās audzināšanas nepietiekamību, jo tapusi G. Lemperta disertācija, kas ir faktus izkropļojošs, antimarksistisks un antiļeņinisks darbs, kuru nosodījusi ministrijas kolēģija, bet LVU iepriekš nav nopietni recenzējusi [4].

Vēl bargāka pirms tam bijusi Latvijas PSR Galvenā literatūras pārvalde (proti, cenzūra), kuras priekšnieks Valentīns Jaunzems 1947. gada pārskatā minējis, ka aizliedzis G. Lemperta (norādīta izkropļota uzvārda forma – G. Lamberts) grāmatu “Demogrāfiskā vācu okupācijas seku analīze 1941.–1945. gadā Latvijas PSR”. Cenzora atsauksme nosūtīta LK(b)P CK un LPSR Veselības aizsardzības ministrijai [5]. “Tā rezultātā Lamberts,” rakstīja V. Jaunzems, “tika atbrīvots no vadoša darba Veselības aizsardzības ministrijā, bet LK(b)P CK pieņēma lēmumu vērsties pie PSRS Augstākās izglītības ministrijas izskatīt jautājumu par medicīnas zinātņu kandidāta grāda piešķiršanu par šo darbu.” [6] Lūk, no kuras puses pūta vējš!

Taisni jābrīnās, ka pēc tik asa uzbrukuma G. Lemperts palika relatīvi neskarts, jo, tiesa gan, atstājis darbu ministrijā un augstskolā, turpināja to Rīgas pilsētas 1. slimnīcā. Vēl jau arī ebreju vajāšana Staļina pirmsnāves gaisotnē nebija sākusies.

Biogrāfiskie dati liecina, ka Grigorijs Lemperts dzimis 1906. gada 16. augustā Rīgā ārsta un mūzikas skolotājas ģimenē. Vidējo izglītību guvis Rīgā un no 1924. līdz 1930. gadam studējis Vīnes Universitātes Medicīnas fakultātē, ko beidzis, kā tas Austrijā bija pieņemts, ar *Dr. med.* grādu. Zināšanas 1930. un 1931. gadā pilnņgojis Hamburgā. Atgriezies Rīgā, vienu gadu studējis LU Medicīnas fakultātē, jo ārzemēs

iegūtu grādu tolaik Latvijā neatzina, nolīcis gala eksāmenus un 1932. gadā saņēmis LU ārsta diplomu. Gadu obligātā dienestā Latvijas armijā kā ārsts leitnants. No 1933. līdz 1934. gadam lauku ārsts Naukšēnos, pēc tam līdz 1937. gadam brīvi praktizējošs ārsts Aizputē un līdz 1940. gadam rajona un pilsētas ārsts Piltenē, 1940. gadā arī dažus mēnešus rajona ārsts Vidrižos. Nodibinoties padomju varai Latvijā, no 1940. līdz 1941. un no 1944. līdz 1945. gadam LPSR galvenā sanitārā inspektora vietnieks, bet pa vidu ārsts Derbentā, Dagestānā.

No 1944. gada G. Lemperts tika iesaistīts LVU darbā kā lektors un 1947. gadā ievēlēts par docenta v. i. 1945. gadā viņš izveidoja Veselības aizsardzības organizācijas katedru un bija tās pirmais vadītājs līdz 1947. gadam, kad tika atlaists [7], bet katedra uz laiku likvidēta un līdz 1951. gadam pievienota Higiēnas katedrai. Katedra atradās namā Stabu ielā 18, to iekārtojot, G. Lemperts saveda pats savas mēbeles no dzīvokļa, ko vēlāk prasīja atpakaļ [8], bet nesaņēma.

Pēc tik smaga trieciena G. Lemperts nesalūza un no 1948. līdz 1963. gadam bija Rīgas pilsētas 1. slimnīcas ārsts, nodaļas un kabineta vadītājs, 1952. un 1953. gadā arī RMI asistents [9]. Viņš pievērsās tolaik jaunai medicīnas nozarei elektrokardiogrāfijai, kurai veltītu savu otro medicīnas zinātņu kandidāta disertāciju aizstāvēja 1955. gadā Ļeņingradā [10], publicēja divas grāmatas latviešu valodā Rīgā [11] un vienu kā vissavienības izdevumu krievu valodā Maskavā [12].

G. Lemperta zinātniskais mantojums tāpat aptver elektrokardiogrāfiju, sanitāro statistiku un demogrāfiju. Apbalvots ar vienu PSRS medaļu 1946. gadā. Precējies ar medicīnas māsu Elzu Glāzeri (1906–?) 1934. gadā, dēls Juris.

Balstoties uz radniecību, 1963. gadā G. Lemperts emigrēja uz Austriju, kur miris 1980. gada 2. novembrī Vīnē. Urna ar pelniem apbedīta Šmerļa kapos Rīgā [13].

Šo rindu autoru kā medicīnas vēsturnieku ļoti interesēja G. Lemperta pirmajā disertācijā ietvertais faktu materiāls, jo statistikas datus par attiecīgo laikposmu bija grūti dabūt. Turklāt varēja pieļaut, ka šie dati būtu pietiekami detalizēti, vēl ņemot vērā, ka disertants pats bijis Veselības aizsardzības ministrijas atbildīgs darbinieks. Sākot no pagājušā gadsimta 70. gadiem, vispirms tika meklēts rakstveidā PSRS Centrālā medicīnas bibliotēkā Maskavā, kur ir īpaša disertāciju nodaļa un kurā tās obligāti nonāk pēc aizstāvēšanas. Pēc tam, nodrošinoties ar īpašām atļaujām, kādas bija nepieciešamas padomju laikā, tika meklēts vairāku lielāko bibliotēku t. s. specfondos, balstoties uz pārliecību, ka viss, kas vien ir nodrukāts (īpaši PSRS), ir saglabājies un saglabāts, vienīgi, kur un kā tikt klāt. Pēdējais mēģinājums tika veikts pirmsatmodas laikmetā LPSR Veselības aizsardzības ministrijā Rīgā, Skolas ielā 28, jo kādu citu līdzīgu izdevumu bija izdevies atrast, aizkritušu aiz grāmatvedības skapja atvilktnes pirms vairākiem gadu desmitiem. Rakājoties pa statistikas biroju ar vadītājas atļauju un viņas klātienē ar nelielu baiļu izteiksmi sejā, beidzot atradām aizsietu mapi ar sarkanu uzrakstu “Секретно”, kur tik tiešām bija ar paša G. Lemperta roku veikti kaut kādi aprēķini uz izsvoidītām lapiņām. Varbūt tas bija pārpalikums no iznīcinātiem svarīgākiem rakstiem. Var jau būt, ka slēpt un iznīcināt vajadzēja tāpēc, ka demogrāfiskās sekas, varētu pieļaut, nemaz tik briesmīgas nebija, toties, no otras puses, sistematizēti dati, piemēram, mirstība pa nozoloģijām, tagad būtu ārkārtīgi noderīgi.

Brīnumainā kārtā G. Lemperta darbs tomēr atradās. Uzzinājis par maniem ilgu gadu nesekmīgiem meklējumiem, palīdzīgu roku sniedza akadēmiķis Jānis Stradiņš

ar savu izcili dižo atmiņu. Viņš nolēma pārbaudīt sava tēva profesora Paula Stradiņa veco grāmatu krājumu, kurā aizliegtajam un no jebkuras aprites izņemtajam iespieddarbam it kā vajadzētu būt. Un atradās! J. Stradiņš man to iedeva papēīt, bet es noņemu kopiju, oriģinālu atdodot akadēmiķim atpakaļ.

G. Lemperta darbs izdots dienesta vajadzībām ar numurētiem eksemplāriem [14]. P. Stradiņš to saņēmis kā LPSR Veselības aizsardzības ministrijas Medicīnas zinātniskās padomes priekšsēdētājs, eksemplārs Nr. 9, ar G. Lemperta rakstisku veltījumu “aicinātājam un skubinātājam” 1946. gada 16. novembrī. Izdevējs LPSR Veselības aizsardzības ministrijas Sanitārās statistikas zinātniski metodiskais birojs, titullapā norādīta arī LVU Medicīnas fakultātes Veselības aizsardzības organizācijas katedra, kurā darbs tapis. Izdevniecības pasē iekļauta cenzūras atļaujas norāde (JT 06634) 1946. gada 17. oktobrī un tirāža 400 eksemplāri. Nav norādīts, ka tā ir disertācija, taču nosaukums ir atbilstošs un iespējama notikusi pirms aizstāvēšanas, tālab jāpieņem, ka tas ir Maskavā 1946. gada 30. decembrī aizstāvētais darbs. Vai tas bijis identisks V. Jaunzema 1947. gadā aizliegtajai monogrāfijai, var tikai minēt.

Darba apjoms 163 lpp., tas sastāv no priekšvārdiem, deviņām nodaļām, pielikumiem un literatūras saraksta. Priekšvārdi ir divi, abi visnotaļ pozitīvi: pirmo parakstījis jau minētais profesors A. Bojarskis, otro – LPSR Veselības aizsardzības ministrijas Sanitārās statistikas zinātniski metodiskā biroja direktors medicīnas zinātņu kandidāts Jakovs Švarcs (1898–?). Viņš bijis arī LVU docents un pat Medicīnas fakultātes dekāna vietnieks, politiski ļoti aktīvs, taču, pēc laikabiedru atmiņām, 1948. gadā atmaksots kā viltvārdis bez akadēmiskas izglītības un zinātniska grāda un Rīgu pametis [15]. J. Švarcs mīlējis rakstīt sūdzības, un varētu pieļaut, ka viņam bijusi kāda loma G. Lemperta disertācijas izgāšanā.

Darba pirmā nodaļa veltīta demogrāfijas terminoloģijai, konstatējot, ka tā nepilnīga un vēl jāpilnveido, un paskaidrojot, piemēram, kāda atšķirība ir jēdzieniem demogrāfisks un demoloģisks.

Otrā nodaļa satur ievadu ar akcentāciju trīs virzienos: Pirmā pasaules kara demogrāfisko seku aplūkojums literatūrā, grūtības kara laika demogrāfisko raksturlielumu noteikšanā un kara demogrāfisko seku shēma.

Trešā nodaļa veltīta vēsturiskiem priekšnoteikumiem: lielvalstu cīņa par kundzību Baltijā, Pirmā pasaules kara un pēckara laika sekas, vēsturisko procesu atspulgs demogrāfiskos raksturlielumos, nepieciešamība tūlīt apkopot Otrā pasaules kara rezultātā notikušās demogrāfiskās pārmaiņas, kā arī norādīts uz traucējumiem korektas demogrāfiskās uzskaites veikšanā.

Ceturtajā darba nodaļā analizēti avoti un literatūra, sīkāk tos sadalot avotos par iedzīvotāju skaitu, iedzīvotāju dabisko un mehānisko kustību, literatūras klasificēšanu un “buržuāziskās Latvijas” statistikas politisko ievirzi, kā arī demogrāfiskām likumsakarībām literatūrā.

Būtiska ir piektā nodaļa, kas veltīta demogrāfiskajiem pamatprocesiem Latvijas teritorijā no 1939. līdz 1945. gadam. To ievada pārskats ar demogrāfiskās dinamikas raksturu miera un kara laikā. Seko iedzīvotāju mehāniskās un dabiskās kustības aplūkojums. Mehāniskā kustībā secīgi analizēti “iniciālās trauksmes etaps” (vācbaltiešu “repatriācija”), Latvijas pievienošana (“atgriešanās”) PSRS (latviešu ierašanās no PSRS un vācbaltiešu papildu izbraukšana), iedzīvotāju sastāvs vācu karaspēka

iebrukuma brīdī (padomju aktīvistu evakuācija un vācu rezidentu ierašanās, iedzīvotāju piespiedu ievēšana no KPFSR, vācu iedzīvotāju imigrācija un iedzīvotāju piespiedu ievēšana no vācu okupētām Eiropas valstīm), vācu okupācijas perioda demogrāfija, ekspansija un Baltija vēsturiskā perspektīvā, vācu varas “nacionālā politika” Baltijā, Latvijas civiliedzīvotāju pazemošana un izvešana darbaspēka veidā uz Vāciju, migrācijas procesi varas maiņas un reformatīvajā periodā (Latvijas iedzīvotāju piespiedu izvešana uz Vāciju, mikromigrācija Latvijas teritorijā tiešas karadarbības rezultātā, reevakuācija, repatriācija, imigrācija no citām PSRS republikām). Migrācijas pamatvirzieni uzskatāmi ilustrēti diagrammā.

Dabiskā kustība aplūkota krietni plašāk par mehānisko, ietverot iedzīvotāju dabiskās kustības raksturlielumu inertuma analīzi un salīdzinājumu ar agrāku laiku, kā arī citām Eiropas valstīm, Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūru, datus par laulātiem, nāves cēloņiem, bērnu mirstību, teritoriālām atšķirībām, lauku un pilsētu iedzīvotāju specifiku, dzimstību, auglību un virkni īpašu raksturlielumu.

Piektajā nodaļā, kas ir pati svarīgākā, sniegta Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā bilance laikā no 1939. līdz 1945. gadam, hronoloģiski to sadalot sešos posmos, kam seko bilances kopsavilkums. Autors norāda uz daudziem faktoriem, kas liedz gūt pilnvērtīgu ainu, tomēr cenšas skaitliski raksturot demogrāfisko procesu.

Pirmajā posmā no 1939. gada 1. janvārim līdz 1940. gada 1. janvārim pieaugumu veido dzimstība (36,9 tk.) un imigrācija g. k. no Polijas (4,4 tk.), zudumu – dabiskā mirstība (27,7 tk.), vācbaltiešu izceļošana (40,9 tk.) un pagaidu statusa guvušo ārzemnieku izbraukšana (16,0 tk.). Iedzīvotāju kopskaits samazinājies par 43,3 tk. (no 1 959,5 tk. līdz 1 916,2 tk.).

Otrajā posmā no 1940. gada 1. janvāra līdz 1941. gada 1. janvārim pieaugumu nodrošinājusi dzimstība (37,5 tk.) un imigrācija (2,0 tk.), zudumu – dabiskā mirstība (30,1 tk.), emigrācija (15,0 tk.) un baltvāciešu izceļošana (11,0 tk.), kā arī sezonas strādnieku došanās mājup (4,6 tk.). Atkal notikusi iedzīvotāju kopskaita samazināšanās (par 21,2 tk.) līdz 1 895,0 tk.

Trešais posms izvēlēts no 1941. gada 1. janvāra līdz 1. augustam un ietver karadarbības sākumu Latvijas teritorijā un nonākšanu vācu okupācijas varā. Pieaugumu veido dzimstība (22,7 tk.) un iebrucēji no citām PSRS republikām (29,6 tk.), zudumu – dabiskā mirstība (18,3 tk.), vardarbīgā mirstība (13,0 tk., t. sk. tiešā karadarbībā 3 tk. un civiliedzīvotāju iznīcināšanā 10,0 tk.), vācbaltiešu pēdējā izbraukšana (11,0 tk.) un padomju aktīvistu “evakuācija” uz PSRS (58,0 tk.). Kopējais samazinājums 48,0 tk. iedzīvotāju kopskaitu samazinājis līdz 1 847,0 tk.

Ceturto posmu autors norobežo ar 1941. gada 1. augustu, no vienas puses, un 1943. gada 24. februāri, no otras puses. Iedzīvotāju skaita pieaugumu veido dzimstība (59,2 tk.), no Vācijas iebrukušais darbaspēks (13,0 tk.) un piespiedu kārtā atvestie cilvēki (134,0 tk.). Zudumu savukārt dabiskā mirstība (50,1 tk.), cilvēku iznīcināšana (185,0 tk., t. sk. vietējie iedzīvotāji aptuveni 90,0 tk., g. k. ebreji), darbā uz Vāciju izvestie (30,0 tk.), armijā un celtniecības organizācijās mobilizētie (20,0 tk.). Šoreiz samazinājums 78,0 tk., bet iedzīvotāju kopskaits sarucis līdz 1 768,1 tk.

Piektais posms datēts no 1943. gada 24. februāra līdz 1944./1945. gadam, kad norisa vācu uzkundzēšanās perioda fināls un Latvijā atkal ienāca Sarkanā armija. Pieaugumu veido dzimstība (59,5 tk.) un vardarbīga cilvēku ievēšana no citiem

PSRS reģioniem (114,5 tk.). Iedzīvotāju skaits savukārt samazinājies uz dabiskās (52,0 tk.) un vardarbīgās mirstības rēķina (81,0 tk., t. sk. tiešā karadarbībā bojā gāja 16,0 tk., bet iznīcināti tika 65,0 tk. civiliedzīvotāju; uz Vāciju aizvesti 200,0 tk., aizbraukuši uz Zviedriju, Dāniju u. c. valstīm 5,0 tk., vācu armijā mobilizēti 30,0 tk., aizbraukuši vācu rezidenti 13,0 tk., citi neuzskaitītie varas maiņas brīdī 96,9 tk.). Iedzīvotāju skaits samazinājies visvairāk par 303,9 tk., un kopskaits noslīdējis līdz 1 464,2 tk. Tomēr iedzīvotāju dabiskajā kustībā visu šo laiku dzimstība pārsniegusi mirstību.

Pēdējais, sestais posms aptver laiku no varas maiņas līdz 1945. gada 1. septembrim, tātad jau padomju laiku. Pieaugumu veido dzimstība (26,1 tk.), iebrucēji uz pastāvīgu dzīvi no citām republikām un uz vietas palikušie pēc demobilizācijas no armijas (54,0 tk.), reevakuācija (22,0 tk.) un repatriācija (30,0 tk.), kā arī papildus uzskaitītie iedzīvotāji ārpus pastāvīgām dzīvesvietām (16,0 tk.). Zudumu veido paaugstināta dabiskā mirstība (36,6 tk.) un ievesto personu repatriācija (92,0 tk.). Pirmo reizi iedzīvotāju skaits pieaudzis par 19,5 tk. un posma beigās veidoja 1 483,7 tk. (Latvijas pamatiedzīvotāji – 1 382,0 tk.).

Bet pa visu laiku no 1939. līdz 1945. gadam iedzīvotāju skaits bija sarucis par 475,8 tk. Autors gan norāda, ka 1945. gada 1. septembrī nav uzskaitīti Aizsardzības tautas komisariāta, Jūras kara flotes komisariāta, Iekšlietu tautas komisariāta un Valsts drošības tautas komisariāta pakļautībā dienošās personas, no Latvijas PSR Sarkanajā armijā mobilizētie iedzīvotāji, kā arī arestētie. Tālab arī uzskaites grūtības un daļa datu ir tikai aptuveni.

Seko grāmatas septītā nodaļa ar rezultātu analīzi un kopsakarību meklējumiem. Salīdzinot 1941. un 1945. gada datus, visās lielākajās pilsētās iedzīvotāju skaits ir samazinājies: Rīgā no 355,2 tk. līdz 226,2 tk., Liepājā attiecīgi no 46,0 tk. līdz 31,7 tk., Ventspilī no 13,2 tk. līdz 12,1 tk., Daugavpilī no 46,2 līdz 14,8 tk. un visjūtāmāk Jelgavā no 32,7 līdz 4,1 tk. Samazinājums ir arī visos lauku apriņķos, izņemot Aizputes, Ventspils un Talsu apriņķi, kur tas pieaudzis uz kara bēgļu rēķina.

Astotā nodaļa ietver secinājumus, devītā nodaļa – nobeigumu, kam seko pielikumi ar tabulām un literatūras saraksts.

Kopumā ņemot, G. Lemperta darbā ietvertie dati izrādījās ne tikai visai pilnīgi, bet daudzējādā ziņā arī pārsteidzoši, jo neatbilda pēckara gados un arī vēlāk literatūrā nostiprinātiem pārspilējumiem, it īpaši par zaudējumiem. Veselības departamenta, vēlāk Veselības aizsardzības tautas komisariāta, resp., ministrijas Sanitārās statistikas zinātniski metodiskā biroja, dati, kas izmantoti G. Lemperta pētījumā, varētu būt ļoti ticami, jo birojam taču bija precīzi jāzina izmaiņas iedzīvotāju skaitā, sastāvā un izvietojumā, tāpat saslimstībā, dzimstībā, mirstībā u. tml., lai varētu pienācīgi plānot apgādi ar medikamentiem, vakcīnām, iekārtām, piederumiem utt. Tādā gadījumā G. Lemperta sniegtie pietiekami patiesie un, varētu teikt, objektīvie dati atradās visai klajā pretrunā ar oficiālās padomju propagandas pausto par vācu fašistu ļaundarbībām, kādas patiešām bija, taču atšķirīgi skaitliski ilustrētas.

Par G. Lemperta izgāzto disertāciju referējot LU 72. konferences Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas sēdē 2014. gada 27. janvārī, saņēmu klausītāju nedalītu uzmanību un ieinteresētību, taču tajā pašā laikā sapratu, ka spriest par demogrāfijas problēmām kara laikā kā medicīnas vēsturnieks neesmu pietiekami kompetents un

tur jāpieaicina profesionāli demogrāfi un medicīnas statistiķi, varbūt arī vēsturnieki un politiķi.

Tāpēc esmu sagatavojis G. Lemperta darba astoņas kopijas, ko nodošu Latvijas lielākām bibliotēkām, P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejam un dažām ieinteresētām personām, lai izpildītu savu pienākumu pret Latviju un tās sāpīgo pagātni.

VĒRES

1. LU arhīvs, 7. apr., 1596. l., 34.–39. lp.
2. Туранов Н. В плену реакционных теорий. *Мед. работник*, 1947, 20 ноября.
3. Кац И. Злобный пасквиль под флагом научной диссертации. *Сов. Латвия*, 1947, 27 дек.
4. Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 1022. f., 14. apr., 93. l., 16., 19. lp.
5. V. Jaunzema vēstule veselības aizsardzības ministra vietniekam V. Ozoliņam atrodas “docenta” Jakova Švarca personīgā lietā, kas ļauj domāt par viņa lomu šais notikumos. No: Personāldokumentu valsts arhīvs (PDVA), 440. f., 2. p. apr., 71. l., 148.–151. lp.
6. Strods H. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. Rīga, 2010, 1. d., 194.–196. lpp. Aplūkojot šo gadījumu, R. Brieža grāmatā lietota cita izkropļota uzvārda forma Lenperts. Sk. Briedis R. *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga, 2010, 100.–101. lpp.
7. LVA PA, 788. f., 1. apr., 5. l., 165. lpp.
8. Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte. 1919–1950*. Rīga, 2011, 321. lpp.
9. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4578. f., 1. apr., 931. l.; LU arhīvs, 7. apr., 1596. l.; PDVA, 440. f., 2. p. apr., 71. l., 148.–151. lp.; 3. p. apr., 138. l., 37.–46. lpp.; 142. l., 220.–223. lpp.; RSU arhīvs, 7. apr., 572. l.
10. Лемперт Г. Л. *К вопросу методики количественной характеристики направления электрической оси сердца*. Л., 1955. 18 с.
11. Lemperts G. *Ievads klīniskā elektrokardioloģijā*. Rīga, 1961. 182 lpp.; Lemperts G. *Elektrokardiogrāfiskais slēdziens*. Rīga, 1963. 64 lpp.
12. Лемперт Г. Л. *Основы электрокардиологии*. М., 1963. 327 с.
13. Vātere E. *Ebreji-mediķi Latvijā (1918–1996)*. Rīga, 1997, 59. lpp.
14. Лемперт Г. *Демографический анализ последствий немецкой оккупации 1941–1945 г. по Латвийской ССР*. Р., 1946. 163 с.
15. Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte. 1919–1950*. Rīga, 2011, 437., 438. lpp.

Summary

The article contains collected data on defending and rejection of dissertation of G. Lemperts, as well as a prolonged search for its texts, until their recovery, contemporary assessment and further comparative research.

Keywords: *Grigorijis Lemperts, USSR and German war, demographic consequences in Latvia.*

Astronomijas terminoloģijas attīstība latviešu valodā 19. un 20. gadsimtā *Development of Astronomy Terminology in Latvian Language during the 19th and 20th Centuries*

Ilgonis Vilks

LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: *ilgonis.vilks@lu.lv*

Līdz ar zinātnes un valodas attīstību notiek arī pārmaiņas terminoloģijā. Rakstā izanalizēti pieci avoti, kas satur astronomijas terminus un debess objektu nosaukumus latviešu valodā. Tie izdoti 200 gadu laika posmā no 1796. līdz 1996. gadam. Izdarīti secinājumi par terminu pārveidošanos no aprakstošas formas uz īsiem formulējumiem, aplūkotas gramatikas izmaiņas, kā arī izmaiņas, kuras izraisījusi zinātnes attīstība.

Atslēgvārdi: terminoloģija, astronomija, latviešu valoda, G. F. Stenders, K. Barons.

18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā parādījās pirmās grāmatas latviešu valodā un raksti presē, kas veltīti dabaszinātņu, tai skaitā astronomijas, tēmām. Zinātniskās terminoloģijas izkopšanā liela nozīme bija jaunlatviešu darbībai 19. gadsimta vidū [1]. Lai izsekotu, kā 200 gadu laikā latviešu valodā mainījušies astronomijas termini un objektu nosaukumi, salīdzināsim piecus literatūras avotus – Gotharda Frīdriha Stendera “Augstas gudrības grāmatu no pasaules un dabas” (1796. gada izdevums) [2]; Krišjāņa Barona rakstus par astronomiju avīzē “Mājas Viesis” 1856., 1857. gadā un “Pēterburgas Avīzēs” 1862. gadā [3]; M. Meijera un V. Bolšes grāmatu “Debess spīdekļu pasaulē”, kuru 1910. gadā no vācu valodas iztulkojis R. Makstis [4]; Alfrēda Žaggera mācību grāmatu “Vispārīgā astronomija” (izdota 1940. gadā) [5]; kā arī šo rindu autora mācību grāmatu “Astronomija vidusskolai”, kas iznākusi 1996. gadā [6].

G. F. Stendera grāmatā atrodami 98 astronomijas termini un debess objektu nosaukumi, K. Barona rakstos to ir nedaudz mazāk – 80. Astronomijas zinātnei attīstoties, populārzinātniskos tekstos un mācību grāmatās terminu un nosaukumu skaits ir palielinājies. R. Maksta tulkojumā šādu vārdu jau ir 135, A. Žaggera grāmatā – 235, neskaitot specifiskos laika skaitīšanas terminus. Šo rindu autora grāmatā 20. gadsimta beigās skaidroti aptuveni 700 termini. Tabulā ievietoti tikai tie termini un nosaukumi, kas ir kopīgi vismaz trim avotiem, tādu ir 133. Ar slīpsvītru atdalīti sinonīmi.

Tabula

Analizētajos literatūras avotos biežāk sastopamie astronomijas termini un objektu nosaukumi

Saules sistēma

G. F. Stenders	K. Barons	R. Makstis	A. Žaggers	I. Vilks
saules – ēka		saules sistema		Saules sistēma
liels riņķis / ceļš pie debess		Zemes orbita / orbita	orbita	orbīta
		apgriešanās laiks / periods	planetu apgriešanās laiks	apriņķojuma periods
saule	saule	saule	Saule	Saule
pleķes / zīmes virs saules	saules pleķi	saules plankumi		Saules plankums
	(saules) kronis	saules kronis	Saules vainags / korona	Saules vainags
		chromosfera	chromosfera	hromosfēra
		protuberancis	protuberance	protuberance
mēness	mēness	mēnesis / mēness	Mēness	Mēness
mēness jūra	jūra			Mēness jūra
zemes – lode	zeme	Zeme / zeme / zemes lode	Zeme	Zeme
gāju – zvaigzne	planēta / gājēja zvaigzne	planete / lielā planete	planeta	planēta
Merkurijs / maza Vakara un Rīta- zvaigzne / mazais Auseklis	Merkurs / maza vakara un rīta zvaigzne	Merkurijs / Merkurs	Merkurs	Merkurs
Auseklis / liela Rīta- un Vakara zvaigzne / Venus / lielais Auseklis	(liela) vakara un rīta zvaigzne / Venera	Venera / Venuss	Venera / Vakara zvaigzne / Auseklis	Venera
Marss / Sarkana zvaigzne	Marts	Marss	Marss	Marss
Jupiter / Zila zvaigzne	Jupiters	Jupiters	Jupiters	Jupiters
Zaturnus / Bāla zvaigzne	Saturns	Saturns	Saturns	Saturns
gredzens (Saturna)	(Saturna) riņķis		Saturna gredzeni	Saturna gredzens
Uranus / Tāļa zvaigzne		Urans	Urans	Urāns
		Neptuns	Neptuns	Neptūns
mēnesis	mēnesis	pavadonis	pavadoņi	planētas / zvaigznes pavadonis

astita – zvaigzne	komēta jeb astaiņa zvaigzne	kometa		komēta
aste (komētas)	(komētas) aste			komētas aste
	ļoti maza pasaules lode	mazā planēte / planetoīde	mazā planeta	mazā planēta / asteroīds
lieks uguns gaisā šaujās	krītoša zvaigzne	krītošā zvaigzne / meteorīts		meteors
		pāriešana	Veneras / Merkura / planetas iešana pār Saules ripu	pāriešana (Merkura, Venēras)

Debess sfēra, laika skaitīšana

G. F. Stenders	K. Barons	R. Makstis	A. Žaggers	I. Vilks
	saules augstums		augstums	leņķiskais augstums
	debess	debesis		debess
debess velve	debess velve	debess velve	debess sfēra	debess sfēra
		spideklis	spīdeklis	spīdeklis
		taisnā uzlēcšana / rektascensija	rektascensija	rektascensija
		noliekšanās / deklinācija	deklinācija	deklinācija
	saules gada ceļš / saules ceļš		ekliptika	ekliptika
debess – zīmes / saules vietas	debesu zīmes / zvaigžņu zīmes		zodiaka josla / zodiaka zvaigznāji	zodiaka zīme
	debess velves ass		debess ass	pasaules ass
	debess velves pols		debess pols	debess pols
gadalaiki	gada laiks	gada - laiki		gadalaiks
pavasara	pavasara			pavasaris
vasara	vasara			vasara
rudens	rudens			rudens
ziema	ziema			ziema
lēcšana / saule uzkāpj	saule lec	saule uzlec	lēcšana	saules lēkts
saule nolaižās / noiet / norietešana	saule noiet	saule noiet / noiešana	norietēšana	saules riets
dienas / nakts garums			dienas garums	dienas garums
rīta / vakara blāzma / krēsla	pakrēsla	vakara krēsla	civilā / nautiskā / astronomiskā krēsla	krēsla
	zvaigžņu karte	debess karte		zvaigžņu karte

ziemēlas puse	ziemelis / ziemeļa puse		ziemeļpunkts	ziemeļi
ziemēls	ziemeļa pols			ziemeļpols
ziemeļa atgriešanas ceļš			Vēža tropis	ziemeļu tropu loks
	rīta puse		austrumu punkts	austrumi
pretziemeļas puse	dienasvidus puse		dienvidpunkts	dienvidi
pretziemeļs	dienas vidus pols	pols		dienvidpols
	vakara puse		rietumu punkts	rietumi
vidusceļš		ekvators	ekvators	ekvators
laiku – grāmata / kalendars		kalendars	kalendars	kalendārs
vecais kalendars	vecais kalenders		vecais stils / Jūlija kalendars	vecais stils / Jūlija kalendārs
jaunais kalendars	jaunais kalenders		jaunais stils / Gregora kalendars	jaunais stils / Gregora kalendārs
šaltgads / liekugads	šaltgads		garais gads	garais gads
dienas un nakts līdzība	dienas un nakts līdzība	saules pavasaras punkts / ekvinokcija	vidējais ekvinokss	ekvinokcija

Zvaigznes un zvaigznāji

G. F. Stenders	K. Barons	R. Makstis	A. Žaggers	I. Vilks
zvaigzne / stāvu – zvaigzne	zvaigzne / stāvētāja zvaigzne	zvaigzne / stāvzvaigzne	zvaigzne	zvaigzne
		pārmaiņu zvaigzne	maiņzvaigzne / variablā zvaigzne	maiņzvaigzne
		dubult - zvaigzne	dubultzvaigzne	dubultzvaigzne
		optiska dubult - zvaigzne	optiskais zvaigžņu pāris	optiska dubultzvaigzne
		fiziska dubult - zvaigzne	fiziskais zvaigžņu pāris	fiziska dubultzvaigzne
zvaigzņu bilde	zvaigžņu bilde	zvaigžņu - zīme	zvaigznājs / konstellācija	zvaigznājs
		spožums	spožums	(zvaigznes) spožums
		izliekošais spožums	redzamais spožums	redzamais spožums
		zvaigžņu lielums / "lielums"	spožuma / lieluma klase	zvaigžņlielums
Auns	auns		Auns	Auns
Vērsis	vērsis		Vērsis	Vērsis
Dvīņi / Kazlēnu pāris	dvīņi	Dvīņi	Dvīņi	Dvīņi
Vēzis	vēzis	Vēzis	Vēzis	Vēzis
Lauva	lauva		Lauva	Lauva

Jumprava / Pļāvēja	jumprava	Jaunava	Jaunava	Jaunava
Svars	svari		Svari	Svari
Skārpis	skarpis		Skorpijs	Skorpions
Strēlnieks	strēlnieks			Strēlnieks
Āzis	meža āzis		Mežāzis	Mežāzis
Ūdensvīrs			Ūdensvīrs	Ūdensvīrs
Zivis	zivis		Zivis	Zivis
	greizie rati / lielie rati	Debess Rati / Greizie Vāgi / Lielais Lācis	Lielais Lācis / Greizie rati	Lielais Lācis / Lielie Greizie Rati
	mazie rati	Mazie Rati / Mazie Greizie Vāgi / Mazais Lācis	Mazais Lācis	Mazais Lācis / Mazie Greizie Rati
	kasiopeja	Kasiopeja / Davida krēslis	Kasiopeja	Kasiopeja
		Cefejs	Cefejs	Cefejs
		Pūķis	Pūķis	Pūķis
		Medību Suņi	Mednieku Suņi	Medību Suņi
		Orions / Kūlēji	Orions	Orions
Jēkaba niedra		Oriona jostas vieta / Jēkaba zizlis		Oriona josta
		Vedejs	Vazonis	Vedējs
		Vainags / Ziemeļa Kronis	Ziemeļu Vainags	Ziemeļu Vainags
		Ofiuchs	Čūsku nesējs	Čūsknesis
		Gulbis	Gulbis	Gulbis
		Līra	Līra	Līra
		Ērglis	Ērglis	Ērglis
		Lielais Suns	Lielais Suns	Lielais Suns
		Mazais Suns	Mazais Suns	Mazais Suns
Trīsstūriņš			Trijstūris	Trijstūris
		Andromeda	Andromeda	Andromeda
		Veronikas Mati	Berenices Mati	Berenikes Mati
		Centaurs	Kentaurs	Centaurs
		Dienvidus Krusts	Dienvidu Krusts	Dienvidu Krusts / Krusts
	sietiņš		Plejades / Sietiņš	Sietiņš
	ziemeļu zvaigzne	Polarzvaigzne	Polarzvaigzne	Polarzvaigzne
	Vega	Vega	Vega	Vega
	kaza (Capella)	Kapella		Kapella
Suņu zvaigzne		Siriuss		Sīriuss
		Beteigeuze	Beteigeuze, Betelgeuse	Betelgeize

Fāzes un aptumsumi

G. F. Stenders	K. Barons	R. Makstis	A. Žaggers	I. Vilks
mēneša starpas		fāze	Mēness fāzes	Mēness fāzes
jauns / tukšs mēness	jauns mēness / tukšs mēness	jaunais - mēnesis	jauns Mēness	jauns Mēness
pirmais ceturksnis	pirmais mēneša ceturksnis		pirmais ceturksnis	pirmais ceturksnis
pilns / pilnais mēness	fills mēness		pilns Mēness	pilns Mēness
pēdīgais ceturksnis	pēdējs mēneša ceturksnis		beidzamais ceturksnis	pēdējais ceturksnis
augošs / dilstošs mēness			briestošs / dilstošs Mēness	augošs / dilstošs Mēness
saules / mēness aptumšošana / maitašana	saules aptumšošana	saules aptumšošanās	Mēness / Saules aptumšošanās	Mēness / Saules aptumsums
		parciēlā / pa daļai aptumšošanās	parciālā / daļas aptumšošanās	daļējs aptumsums
	pilla aptumšošana	totālā / pilnā aptumšošanās	pilnā aptumšošanās	pilns aptumsums
		gredzenveidīga saules aptumšošanās	riņķveida Saules aptumšošanās	gredzenveida aptumsums
pakrēsla		ēna	ēnas kons	ēna

Dažādi

G. F. Stenders	K. Barons	R. Makstis	A. Žaggers	I. Vilks
pasaules ēka		pasaules telpa / kosmoss / Visums / debess telpa		Visums / kosmoss
zvaigznu - pratigs	astronoms / zvaigžņu prātīgs vīrs	astronoms		astronoms
	elipse	ellipsis		elipse
		parallakss	parallakse	paralakse
		gada parallakss	gada paralakse	gada paralakse
		gaismas - gads	gaismas gads	gaismas gads
	matērija	materija		matērija
glāze stobrā / tāļuma glāze	ķīķeris	tālskatama trūba / teleskops	tālskatis	teleskops
gaisa / salmu / piena ceļš	putnu ceļš / gaisa ceļš	Putnu Ceļš		Piena Ceļš
	zvaigžņu migla	miglajs / miglas plankums		miglājs
		gredzenveidīgs miglas plankums	Līras zvaigznāja miglājs	planetārais miglājs

		Andromedas miglājs / miglas plankums	Andromedas miglājs	Andromedas galaktika
		spirālais / spi- ralveidīgs miglas plankums	spirālveida miglāji	spirālveida galaktika
murgi / baigi pret ziemeli / ziemeļa spīdums		kāvi / polarap- gabalu blāzmas / ziemeļblāzma		ziemeļblāzma

G. F. Stendera “Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas”, kuras pirmās izdevums iznāca 1776. gadā (šajā apskatā izmantots 1796. gada izdevuma teksts), ir nozīmīgs dabaszinātņu terminoloģijas avots, kaut arī latviešu zemniekiem domātie skaidrojumi ir primitīvi un aprakstoši. Dažādām parādībām bija nepieciešami nosaukumi latviešu valodā, tāpēc tie tika veidoti no jauna, izmantojot esošos latviešu valodas vārdus, vai arī tos aizguva no citām valodām [1]. G. F. Stendera tekstos ir daudz vārdu, kas mūsdienās vairs netiek lietoti. Piemēram, ja 18. gadsimta beigās gribēja latviski pateikt, ka astronoms skatās teleskopā, tad bija jāsaka “zvaigznu pratīgs lūkojas tāļuma glāzē” [7]. Pusgadsimtu vēlāk K. Barona rakstos lietotie termini jau ir tuvāki mūsdienu valodai, un minētais teikums varētu skanēt šādi – “astronoms (zvaigžņu prātīgs vīrs) skatās ķīķerī”. Savukārt R. Makstis 1910. gadā izmanto pašlaik pieņemtos vārdus “astronoms” un “teleskops”.

Zvaigžņu un zvaigznāju nosaukumi kopš ienākšanas latviešu tekstos lielākoties nav mainījušies (piemēri – Vega, Auns). Dažos nosaukumos patskaņi ir ieguvuši garumzīmi, bet citos – to zaudējuši (piemēri, Sīriuss – Sīriuss, Altaīrs – Altaīrs). Izņēmums ir zvaigzne Betelgeize, kas saukta gan par Beteigeuzi, gan Betelgeusi. Dažu zvaigznāju vai to daļu nosaukumos agrāk izmantotas senās nosaukuma formas. Jaunava saukta par Jumpravu [3] vai vēl senāk par Pļāvēju [2]. Dvīņi – Kazlēnu pāris [2], Vedējs – Važonis [5]. Skorpions agrāk saukts Skorpijs [5] vai Skārpis [2]. Orions dēvēts par Kūlējiem [4], bet Kasiopeja par Dāvida krēsli [4]. Sens Oriona jostas nosaukums ir Jēkaba niedra [2] jeb Jēkaba zizlis [4]. Pats vārds “zvaigznājs” ir evolucionējis. Sākumā tā bija “zvaigžņu bilde” [3] vai “zvaigžņu zīme” [4], bet A. Žaggers jau saka “zvaigznājs”, bet kā sinonīmu dod vārdu “konstellācija”.

Visbiežāk izmantotie spīdekļu apzīmējumi, kā “saule” un “mēness”, nav mainījušies, vienīgi tagad abus raksta ar lielo burtu. Taču vārda “zvaigzne” lietojums gan ir mainījies. Agrāk zvaigzne bija stāvu–zvaigzne [2] jeb stāvētāja zvaigzne [3], jo tā bija jānošķir no planētas, ko sauca par gāju–zvaigzni [2] jeb gājēju zvaigzni [3]. R. Makstis attiecīgi raksta “stāvzvaigzne” un “planete/lielā planete”. Tiesa, jau K. Barons lieto arī vārdu “planēta”, bet A. Žaggers gadsimtu vēlāk vairs neredz vajadzību vārdam “zvaigzne” pievienot kādus apzīmētājus. Mainīga spožuma zvaigznes apzīmēšanai ieviesti vārdi “pārmaiņu zvaigzne” [4]; “maiņzvaigzne/variablā zvaigzne” [5]. Sena vēsture ir vārdiem “asteszvaigzne” un “krītošā zvaigzne”, kas apzīmē attiecīgi komētu un meteoru. G. F. Stenders par komētu saka “astīta–zvaigzne”; K. Barons – “komēta” jeb “astaiņa zvaigzne”; R. Makstis – “kometa”. Tie paši autori par meteoru saka “lieks uguns gaisā šaujās”; “krītoša zvaigzne”; “krītošā zvaigzne/meteorīts”. Mūsdienās vārdus “asteszvaigzne” un “krītošā zvaigzne” reizēm lieto

ikdienas valodā kā poētiskus sinonīmus zinātniskajiem terminiem “komēta” un “meteors”.

Mēness fāzes tāpat sauktas arī pirms simt un divsimt gadiem, tikai reizēm lietotas nepierastas vārdu formas. Piemēram, pēdējais ceturksnis ir bijis “pēdigais cetorksnis” [2], “pēdējs mēneša ceturksnis” [3] un “beidzamais ceturksnis” [5]. Būtiskākas pārmaiņas skārušas vārdu “aptumsums”. Stenderam aptumsums vēl ir Saules un Mēness “maitāšana”, bet vēlākajos avotos lietots vārds “aptumšošana” jeb “aptumšošanās”. Piemēram, “parcielā [t. i., daļējā – I. V.] mēness aptumšošanās” [4] vai “pilla saules aptumšošana” [3]. No grieķu mitoloģijas nākušais Piena Ceļš agrāk dēvēts latviskāk. G. F. Stenders to sauc gan par gaisu, salmu un piena ceļu, bet turpmākie autori bieži saka – Putnu Ceļš.

Galvenie secinājumi ir šādi.

1. Vērojama vispārīga tendence, ka jauns termins sākumā tiek dots aprakstoši, latviešu valodā, bet beigās nonāk pie formas, kas darināta no svešvalodas. Piemēram, G. F. Stendera un K. Barona minētā “dienas un nakts līdzība” kļuvusi par ekvinokciju. K. Barons raksta “ļoti maza pasaules lode”, bet mūsdienās saka “asteroīds”. R. Makstis kā sinonīmu vārdam “rektascensija” piedāvā “taisno uzlēcšanu”, bet šis variants nav iegājies.
2. Daži vārdi ir mainījuši dzimti – “pavasara” [2, 3] nu ir pavasaris, “protuberancis” [4] – protuberance, bet “parallakss” [4] tagad ir paralakse.
3. Mūsdienu valodā vairāk lieto garumzīmes. “Polarzvaigzne” [4, 5] pārtapusi par Polārzvaigzni; “spektralanalīze” [4] – par spektrālanalīzi.
4. Pieaug terminu zinātniskā precizitāte. G. F. Stenderam ziemeļblāzma ir “murgi pret ziemeļi” vai “baigi pret ziemeļi”, bet R. Makstis gadsimtu vēlāk lieto zinātniski precīzākus vārdus: “kāvi” un “polarapgabalu blāzmas”.
5. Jauni atklājumi rada jaunus vārdus, bet daļa veco terminu iziet no aprites vai nonāk ikdienas valodā. Runājot par planētām, G. F. Stenders min Urānu (atklāts 1781); R. Makstis min Neptūnu (atklāts 1846), bet K. Barons to nemin, kaut arī viņa rakstu tapšanas laikā planēta jau bija atklāta. A. Žaggers nosauc arī Plutonu (atklāts 1930). Kā piemēru vārdiem, kurus vairs nelieto, var minēt “intramerkurialo planetu” [5]. Merkura orbītas iekšpusē nav planētas, līdz ar to šāds termins vairs nav vajadzīgs. Vārdus, kas nonākuši ikdienas valodā, jau aplūkojām piemēros par komētu un meteoru.

Līdzīgus secinājumus izdara E. Vūlards, analizējot dažu astronomijas terminu attīstību daudz plašākā laika intervālā – no Senās Grieķijas un arābu civilizācijas uzplaukuma laika līdz 20. gadsimta vidum [8]. Ikdienas valodas vārdi tiek adaptēti lietojumam terminoloģijā, lielākā vai mazākā mērā saglabājot savu burtisko nozīmi. Piemēram, horizontu grieķi sākotnēji aprakstījuši kā lielo riņķi, kas norobežo redzamo puslodi no neredzamās puslodes. Tagad šis apraksts saīsinājies līdz vienam vārdam – “robeža” (horizonts). Vēsture rāda, ka daži vārdi ir būtiski pārveidojušies. Piemēram, vārds “zenīts” radies no arābu formulējuma “samt al-ra’s”, kas nozīmē ‘galvas virziens’. Pārrakstīšanas kļūdu un valodas evolūcijas rezultātā iegūta pašreizējā forma. Daži termini attīstības procesā tiek pārtulkoti attiecīgās tautas valodā. Piemēram, vārds “ekvinokcija”, kas cēlies no latīņu valodas, vāciski tiek tulkots kā “Tagundnachtgleiche”. Šo rindu autors minēja gadījumu, ka R. Makstis vārda

“rektascensija” vietā piedāvāja tulkojumu “taisnā uzlēcšana”, kas praksē neieviesās. Tāpat astronomijā reizēm lieto novecojušus vārdus, kas saglabājušies no vecām, atmestām teorijām. Piemēram, iedalījums “augšējā planēta” un “apakšējā planēta” kādreiz bija svarīgs ģeocentriskajā pasaules uzbūves teorijā.

VĒRES

1. Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LVI, 2002. 224 lpp.
2. Stenders G. F. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas*. 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem. Rīga: Liesma, 1988.
3. *Krišjāņa Barona raksti*. Rīga: Krišjāņa barona biedrības izdevums, 1928; Raksti par astronomiju “Mājas Viesī” 1856., 1857. gadā un “Pēterburgas Avīzēs” 1862. gadā.
4. Meijers M., Bolše V. *Debess spīdekļu pasaulē*. Tulkojis R. Makstis. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 1910.
5. Žaggers A. *Vispārīgā astronomija. I daļa*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1940.
6. Vilks I. *Astronomija vidusskolai*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996. 246 lpp.
7. Vilks I. Zvaigznu pratīgs lūkojas tāluma glāzē. *Zvaigžņotā Debess*, 2013./14. ziema, (222), 38.–40. lpp.
8. Woolard, E. W. The Evolution of Fundamental Astronomical Concepts as Reflected in the Terminology of Astronomy. *Popular Astronomy*, vol. 57 (1949), p. 482–488.

Summary

Scientific terminology changes in time with the development of language and science. The article provides analysis of five sources written in Latvian and published from 1796 to 1996. These sources are two popular science books (1796, 1910); one set of newspaper articles (1856, 1857, 1862) and two astronomy textbooks (1940, 1996). The table – which is the main part of this article – contains 133 astronomy terms that are shared among at least three of the mentioned sources. There are the following main conclusions: astronomy terms gradually change from descriptive forms written in native language into the short terms derived from foreign (source) language; many grammatical changes have occurred during the observed 200 years, including diacritical signs and change in gender of words; development of science leads to introduction of new terms or more accurate forms of old terms; some words become obsolete or find a new use in the everyday language.

Keywords: Terminology, astronomy, Latvian language, G. F. Stender, K. Barons.

**Eleonora Upatniece (1893–1980) – Latvijas Universitātes
profesora Ernsta Šneidera (1878–1957) skolniece**
*Eleonora Upatniece (1893–1980) – the Student
of the Professor Ernst Schneider (1878–1957) from
University of Latvia*

Lilita Znotiņa

Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
Jūrmalas gatve 74/76, Rīga, LV-1083
E-pasts: lilita.znotina@gmail.com

Eleonora Upatniece studijas Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē uzsāka 1921. gadā, kur šajā laikā Šveices profesors Ernsts Šneiders bija pedagoģijas un psiholoģijas docents. Mācības pie profesora Ernsta Šneidera noteica turpmāko Eleonoras Upatnieces profesionālo darbību – viņa sāka specializēties bērnu psiholoģijā un audzināšanā. 1924. gadā E. Upatniece uzsāka darba gaitas Rīgas pilsētas defektīvo bērnu ambulancē (tiek lietoti vēsturiskie nosaukumi), strādājot par laboranti inteligences pārbaudījumos. Nervu ambulances nosaukumiem un direktoriem mainoties, E. Upatniece te nostrādāja 20 gadus. Turpinot īstenot E. Šneidera idejas, E. Upatniece apkopoja un tulkoja viņa vadītos seminārus latviešu valodā, rakstīja publikācijas, kā arī sniedza konsultācijas skolotājiem un vecākiem. Tematos, kurus aplūko E. Upatniece, ir jūtama E. Šneidera ietekme, piemēram, par bērna bailēm, seksuālo audzināšanu, mazvērtības izjūtu, alkohola lietošanu un dabisku psihes attīstību.

Atslēgvārdi: Ernsts Šneiders, Eleonora Upatniece, Latvijas Universitāte, pedagoģiskā psiholoģija.

Dibinoties neatkarīgai Latvijas valstij un attīstoties izglītības sistēmai, interese par bērnu pētniecību pieauga, un arī Latvijas Universitātē auga studēt gribētāju skaits. Viena no Latvijas Universitātes pirmajām studentēm bija Eleonora Upatniece, kas studijas Filoloģijas un filozofijas fakultātē uzsāka 1921. gadā [1]. Šajā laikā viens no mācītspēkiem bija pedagoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas docents [2] Ernsts Šneiders, kas Latvijā bija ieradies no Šveices. Viņš docēja tādus studiju kursus kā bērnu psiholoģija, inteligences pārbaude, kā arī vadīja seminārus psihopatoloģijā [3]. Rīgā Ernsts Šneiders nokļuva, pateicoties Žana Žaka Ruso institūta (*Institut Jean-Jacques Rousseau*) vadītāja Pjēra Bovē (*Pierre Bovet*, 1878–1965) ieteikumam [4]. Te viņš ieradās kopā ar savu ģimeni un dzīvoja Mežaparkā. Paralēli darbam Latvijas Universitātē Ernsts Šneiders praktizēja psihoanalīzi [5] un ir uzskatāms par psihoanalīzes aizsācēju Latvijā [6]. Ernsta Šneidera devums neaprobežojas tikai ar psihoanalīzes attīstīšanu, viņš aizsāka veikt arī intelekta testus, kas tajā laikā bija populāri. 1924. gadā viņa ietekmē Latvijā sāka lietot Roršaha testu [7]. No 1926. gada viņš izdeva žurnālu “*Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*”, kurā tika rakstīts par psihoanalīzes un pedagoģijas attiecībām un psihoanalīzes izmantošanas iespējām pedagoģijā. Ernsts

Šneideris sekmēja Latvijā arī interesi par intelektuālo spēju attīstību, 1927. gadā izdodot grāmatu “Spēju attīstītājs”, kurā praktiskās psiholoģijas vingrinājumu kurss tika balstīts uz tādu zinātnieku atziņām kā E. Klaperēds (*Edouard Claparède*, 1873–1940), V. Šterns (*Wiliam Stern*, 1871–1938) un citi [8]. Latvijas Universitātē notika Eleonoras Upatnieces pirmā sastapšanās ar Ernstu Šneideru, un lielā interese par E. Šneidera pētniecības tematiem noteica viņas turpmāko profesionālo darbību. Jaunā pedagoģe sāka specializēties bērnu psiholoģijā un audzināšanā – problemātiskā, kura tajā laikā Latvijā bija maz pētīta [9]. Lai gan Eleonora Upatniece studijas Latvijas Universitātē nepabeidza [10], sadarbība ar Ernstu Šneideru turpinājās ārpus LU sienām. Tā kā Ernsts Šneideris dažādus psiholoģiskos testus lietoja vācu valodā, tad Eleonora Upatniece nodarbojās ar to pielāgošanu Latvijas sabiedrībai. Ar Ernstu Šneideru viņa strādāja kopā arī Rīgas pilsētas Jaunatnes un arodu piemērotības pētīšanas institūtā. Eleonora Upatniece ir vērtējama kā Šveices profesora Ernsta Šneidera sekotāja Latvijā.

Eleonoras Upatnieces gaitas līdz studijām Latvijas Universitātē

Eleonora Upatniece ir dzimusi 1893. gada 28. oktobrī Spriestīņu pagasta Baikās, Valmieras apkārtnē. Pēc Eleonoras piedzimšanas ģimene pārcēlās uz Valmieru, kur tēvam Pēterim Jēgeram piederēja vairāki uzņēmumi. Eleonoras darba gaitas sākās agri, jo tēvs nomira, kad viņa bija tikai 14 gadu. Meitenei bija jādomā par palīdzību slimajai mātei un piecu cilvēku lielās ģimenes uzturēšanu. 15 gadu vecumā Eleonora sāka strādāt par privātskolotāju, mācot nesekmīgajām Valmieras ģimnāzijas skolniecēm franču valodu. Kad 1912. gadā Eleonora pabeidza Valmieras sieviešu ģimnāzijas vispārējo kursu [11], viņa, tāpat kā daudzi izglītoti latvieši tajos gados, devās uz Krieviju un strādāja par mājskolotāju un audzinātāju muižnieka ģimenē. 1914. gadā viņa ar izcilām sekmēm pabeidza astoto pedagoģisko klasi Kijevas Funduklēja sieviešu ģimnāzijā. Atbilstoši Krievijā populārās pedagoģiskās klases programmai viņa apguva pedagoģiju un didaktiku, cilvēka anatomiju un fizioloģiju, kā arī franču valodu un krievu literatūras vēsturi. Eleonora Upatniece ieguva mājskolotājas tiesības un atļauju mācīt krievu, vācu un franču valodu [12]. Cerības studēt izjauca Pirmais pasaules karš. Māte aicināja meitu atgriezties mājās. Atgriežoties Latvijā, no 1914. līdz 1915. gadam Eleonora Upatniece strādāja par skolotāju Dikļu draudzes skolā [13]. Pēc Rīgas krišanas 1917. gadā Eleonora kopā ar māsām devās bēgļu gaitās uz Tomsku, kur strādāja par skolotāju Tomskas Latviešu kultūras biedrības skolā [14] un aktīvi iesaistījās sabiedriskajā dzīvē. Šajā laikā Tomskā kā bēgļi atradušies arī daudzi augstskolu mācītspēki, kuru lekcijas tautas augstskolā cītīgi apmeklēja arī Eleonora [15]. Latvijā viņa atgriezās 1920. gadā un sāka strādāt par skolotāju Valmieras 1. pamatskolā [16].

Eleonoras Upatnieces darba gaitas Latvijā

Pēckara laiks Latvijā bija radījis trūcīgus apstākļus, arī morālu degradāciju, kas ietekmēja bērnu psihi un vispārējo attīstību. 20. gadsimta 20. gados, valstij sākot pakāpeniski attīstīties gan saimnieciski, gan garīgi, pieauga vajadzība dibināt iestādi, kuras galvenais uzdevums būtu nodrošināt pedagogus ar padomiem psihiatrijā. Tāpēc Rīgas pilsētas valdes Izglītības nodaļa dibināja Rīgas pilsētas defektīvo

bērnu ambulanci [17], par vadītāju ieceļot Dr. Maksimilianu Melleru (*Maximilian Möller*, 1890–1938) [18]. Mediķis un zinātnieks vadīja ambulances darbu līdz 1934. gada oktobrim [19], bet no 1935. gada darbojās kā konsultants [20]. Paralēli viņš 1934./1935. mācību gadā strādājis par skolas ārstu Rīgas pilsētas 4. īpatnējā pamatskolā [21]. 1939. gadā, jau pēc zinātnieka nāves, Mellera ģimene devās uz Zviedriju [22].

1924. gadā ambulance tika pārvērsta vispārējā skolas bērnu nervu ambulancē un tajā tika izsludināta laboranta vakance. No 300 pretendentiem [23] Eleonora Upatniece tika apstiprināta amatā 1924. gada 1. februārī, un viņa sāka veidot ambulances darbības psiholoģisko virzienu [24]. Aktīvi darbojoties Psiholoģijas nodaļā, Eleonora Upatniece tulkoja literatūru par intelekta testiem un pielāgoja ārzemēs tapušās metodes Latvijas sabiedrībai. Kā atzinusi pati Upatniece, te lielu atbalstu sniedza Ernsts Šneiders, kas no 1926. gada bijis arī institūta konsultants [25]. Pie Ernsta Šneidera Eleonora Upatniece mācījās arī privāti, papildinot zināšanas psiholoģijā [26]. Ernsta Šneidera idejas kļuva jaunajai studentei par tālākās dzīves un darba noteicējām. Ar jauniegūto zināšanu palīdzību viņa veica plašu pētniecisko darbību, un viņu interesēja bērnu attīstības jautājumi. Tāpēc Eleonora Upatniece var tikt uzskatīta par pedagoģiskās psiholoģijas aizsācēju Latvijā [27]. Savus pētījumu rezultātus Eleonora popularizēja tādos preses izdevumos kā “Mūsu Nākotne”, “Nākotnes Spēks”, “Audzinātājs”, “Jaunākās Ziņas”.

Nervu ambulances nosaukumi un direktori laika gaitā mainījās. 1925. gadā tā tika pārdēvēta par Rīgas pilsētas Jaunatnes un aroda piemērotības pētīšanas institūtu, kura direktors no 1934. līdz 1936. gadam bija Longins Ausējs (1885–1942) [28]. 1936. gadā tas tika pārdēvēts par Rīgas pilsētas Psihotehnikas un arodizvēles institūtu, tā direktors no 1936. līdz 1944. gadam bija Leonīds Cenne (1890–1969) [29]. Eleonora Upatniece te nostrādāja 20 gadus, vadot skolas Psiholoģijas nodaļu, līdz 1944. gadā devās trimdā uz Vāciju un vēlāk – uz Ameriku [30]. Paralēli darbam Rīgas pilsētas Jaunatnes un aroda piemērotības pētīšanas institūtā viņa radiofonā lasīja referātus, kas 1943. gadā tika publicēti grāmatā “Mazbērnu un bērnu garīgā audzināšana” [31]. Viņa arī lasīja lekcijas Darba kameras mātes skolā [32] un kursus, mājturības skolās [33] un vecāku un skolotāju auditorijās [34].

Blakus Ernsta Šneidera lekciju un semināru tulkošanai Eleonora Upatniece deva iespēju sabiedrībai iepazīties arī ar citu profesoru lekcijām, tulkojot tās latviešu valodā, piemēram, ar austriešu profesora Rūdolfa Urbančiča (*Rudolf R. von Urbantschitsch*, 1879–1964) lekciju par jaunākajiem sasniegumiem bērnu audzināšanā (lasīja 1928. gadā Rīgā) [35] un Zīgfriīda Bernfelda (*Siegfried Bernfeld*, 1892–1953) lekciju par dziļu psiholoģiju un pedagoģiju (lasīja 1933. gadā Rīgā) [36]. Bernfelds ir viens no pirmajiem psihoanalītiķiem.

Ernsta Šneidera ietekme uz Eleonoras Upatnieces pētījumiem

Eleonora Upatniece ne tikai klausījās Ernsta Šneidera docētās lekcijas, bet arī apkopoja un tulkoja viņa paustās idejas studentu semināros. Piemēram, “Par dzērāju psiholoģiju” [37], “Par pašnāvībām” [38], kā arī apkopoja rakstus no Ernsta Šneidera un Heinriha Menga (*Heinrich Meng*, 1887–1972) izdotā žurnāla “Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik” [39]. Pētot Eleonoras Upatnieces rakstus preses

izdevumos, ir tieši redzama Ernsta Šneidera ietekme – aktualitātes, kuras Ernsts Šneiders aplūkojis lekcijās un semināros, drīz vien savos rakstos atspoguļo arī Eleonora Upatniece. Piemēram, bērna bailes, seksuālā audzināšana, mazvērtības izjūta, alkohola lietošana, dabiska psihies attīstība.

Pirmkārt, bērna bailes. Šveices profesora raksts par baiļu psiholoģiju tika publicēts 1920. gadā. Tajā tika runāts par dažādiem baiļu veidiem, bailēm kā audzināšanas sekām, kā arī uzsvērts psihoanalīzes nozīmīgums, lai izprastu bērna dvēseli [40]. Arī Eleonora Upatniece savā rakstā “Bērna bailes – audzināšanas kļūdas sekas” (1932) uzvērusi, ka audzināšanas kļūdas sekmē baiļu izjūtu bērnos un ka bērna bailes ir nepareizas audzināšanas sekas [41]. Daudzveidīgas audzināšanas kļūdas rada bērnos baiļu izjūtu, piemēram, bailes no tumsas, vienatnes, dažādiem trokšņiem. Kā savā laikā izmantotus populārākos baidīšanas līdzekļus Eleonora Upatniece min saslimšanu, došanos pie ārsta un operāciju. Pēc sestā, septītā dzīves gada bērna bailes nonāk zemapziņā, tomēr vēlāk konkrētās situācijās sākotnējā baiļu pieredze atgriežas apziņā, ko ir sarežģīti loģiski izskaidrot un pamatot. Tāpat bērna baiļu sākotnējie cēloņi ir jāmeklē bērnības iespaidos. Salīdzinot Eleonoras Upatnieces un Ernsta Šneidera uzskatus par baiļu ietekmi uz bērna attīstību, ir skaidri redzama Ernsta Šneidera ideju pārņemšana. Vienīgā atšķirība ir tā, ka Ernsts Šneiders šo jautājumu aplūko plašāk – viņš padziļināti analizē baiļu izcelsmi gan kā apspiešanas sekas, gan arī kā iedzimtības un vides faktoros.

Otrkārt, seksuālā audzināšana. Eleonora Upatniece savos rakstos kā būtisku tēmu aplūko bērna seksuālo audzināšanu [42]. Psihologe uzsver, ka bērnam jāsaņem atbildes uz viņa jautājumiem par dzimumu, brāļa vai māsas rašanos, turklāt nevis pasaciņa, bet gan patiesība. Bērns, kurš saņems skaidrojumu saprotamā veidā, neizdarīs dažādus pārkāpumus. Tāpat kā Ernsts Šneiders, arī Eleonora Upatniece ir viena no pirmajām, kas Latvijā sāk uzsvērt seksuālās audzināšanas nozīmīgumu [43]. Kopumā 20. gadsimta 20.–30. gados valdīja rezervēta attieksme pret bērna seksuālo audzināšanu. Sabiedrības attieksme, spriežot pēc viedokļiem presē, dalāma divās savstarpēji pretnostatītās grupās – seksuālās audzināšanas noliedzējos un atbalstītājos. Viena sabiedrības daļa uzskatīja, ka par seksuālo audzināšanu nedrīkst runāt publiski. Gan skolās, gan mājās šis jautājums tika turēts noslēpumā, un, lai par to runātu, bija vajadzīga liela drosme [44]. Bērna seksualitāti uzskatīja par patoloģisku, slimīgu fenomenu, un ar to saistījās misticisms [45]. Valdīja uzskats, ka bērnam ir jāstāsta mīts, ja viņš jautā par māsas vai brāļa rašanos, lai paildzinātu viņa bērnību un sekmētu viņa dabisko attīstību, jo citādi bērns pārāk agri tiktu iepazīstināts ar pieaugušo pasauli [46]. Viens no šī viedokļa pārstāvjiem bija Augusts Rudītis (1880–1948), ētikas un ticības mācības skolotājs, viens no ievērojamākajiem Latvijas tautskolotājiem [47]. Tomēr ne visi piekrita šādam viedoklim un preses izdevumos ir pausti arī pretēji uzskati. Presē lasāmi raksti, kuros tiek uzsvērts, ka vecākiem jāatbild uz bērna jautājumiem, sniedzot pamatotu atbildi, nevis stāstot pasaku [48]. Eleonora Upatniece rakstīja atbildes rakstu Augustam Rudītim, paužot pretēju viedokli apgalvojumam, ka bērnam būtu jāstāsta pasaka, lai veicinātu dabisko attīstību un prieku. Viņa savā rakstā jautāja: “Mēs cenšamies bērniem noskaidrot visas lietas un dabas parādības, ar kurām bērns saduras un par kurām jautā, kāpēc seksuālie jautājumi lai būtu izņēmums?!” [49]

Treškārt, mazvērtības izjūta. Ernsts Šneiders par mazvērtības izjūtu kā pašnāvības iemeslu rakstījis 1928. gadā [50], drīz pēc tam – 1932. gadā – arī Eleonora Upatniece runā par mazvērtības kompleksu kā audzināšanas sekām [51]. Viņa raksta, ka vecāki parasti audzina savu bērnu tā, lai viņš ir pieklājīgs un paklausīgs, taču bieži vien šādas audzināšanas rezultāts ir mazvērtības komplekss. No vienas puses, tas veicina aktivitātes trūkumu un nedrošību, bet, no otras puses, var izpausties kā pārmērīga lielīšanās. Tātad mazvērtības izjūtu bieži vien sekmē vecāki, un psihoanalīze varētu atklāt šos dvēseles apspiedumus.

Ceturtkārt, alkohola lietošana. Ernsts Šneiders rakstu par dzērāju psiholoģiju publicēja 1928. gadā [52], un Eleonora Upatniece pēc gada publicē savas piezīmes diskusijā “par mūsu bērniem” [53], paužot idejas par alkohola lietošanas popularitātes iemesliem, un tās ir ļoti līdzīgas Ernsta Šneidera idejām. Piemēram, arī viņa uzsver atkarotības nozīmīgumu bērna attīstībā. Bieži vien vecāki uzsver, cik kaitīgs ir alkohols, tomēr to patērē, lai gan zina, ka tas ir slikti. Tas ir veids, kā cilvēks tiecas rast laimi. Tomēr ne visi bēdās nonākušie cilvēki patērē alkoholu, tāpēc gan Ernsts Šneiders, gan Eleonora Upatniece uzskatīja, ka pamati alkohola lietošanai var tikt rasti cilvēka psihē – kad tā veidojas un attīstās. Te psihoanalīze var būt palīgs.

Piektkārt, dabiska psihes attīstība. Tā kā Eleonora Upatniece bija Ernsta Šneidera skolniece, viņa gandrīz visos savos rakstos uzsvērusi psihes dabiskās attīstības nozīmīgumu [54]. Tas tiek darīts, aicinot vecākus ļaut bērniem spēlēties, vērot un radīt.

Lai gan Ernsts Šneiders akadēmiskajās aprindās Latvijā tā īsti netika pieņemts un 1928. gadā tika atbrīvots no amata Latvijas Universitātē [55], viņa idejām netrūka sekotāju. Latvijas Universitātes studente Eleonora Upatniece atzina, pārņēma un turpināja īstenot viņa idejas par psihoanalīzi un bērna dabiskās attīstības sekmēšanu. Ernsts Šneiders padziļināti aplūkoja tēmas, pret kurām sabiedrība bija atturīga, viņa atziņas par psihoanalīzi daudziem šķita nepieņemamas. Tomēr savam laikam progresīvās idejas Eleonora Upatniece tiecās ieviest arī Latvijas pedagoģiskajā praksē, bagātinot pieejamo literatūru un praktiski darbojoties. Var secināt, ka inovatīvas idejas ne vienmēr atbalsta plašs sabiedrības loks un ka personībai ir būtiska nozīme šo ideju izplatīšanā. Varam izvirzīt dažādus pieņēmumus, kāpēc Eleonora Upatniece turpināja īstenot tieši Ernsta Šneidera idejas: vai tā bija vēlme veicināt reformas audzināšanas procesā vai atbalsts bērna dabiskas un veselīgas attīstības sekmēšanai, vai personiski faktori, kas noteica šādu interesi.

VĒRES

1. Andersons E. (galv. red.). *Latvju enciklopēdija: 1962–1982*, 5. sēj. Rockville, MD: Amerikas latviešu apvienības latviešu institūts, 2006, 207. lpp.; Unāms, Ž. (red.) *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: SIA Multineo, 2007, 503. lpp.
2. LVVA, 1632. f., 2. apr., 210. l., 3. lp.
3. LVVA, 7427. f., 6. apr., 244. l., 90. lp.
4. Šuvajevs I. *Psihoanalīzes pēdas Latvijā. Dzīļu psiholoģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 23. lpp.
5. Turpat, 24. lpp.

6. Šuvajevs I. *Psihoanalīzes pēdas Latvijā. Dzīļu psiholoģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 252 lpp.; Reņģe, V. Latvijas psiholoģijas uzplaukums un noriets Baltijas kontekstā 20. gs. pirmajā pusē. *Latvijas Universitātes Raksti. Psiholoģija*, 786. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 8.–20. lpp.
7. Reņģe V. Latvijas psiholoģijas uzplaukums un noriets Baltijas kontekstā 20. gs. pirmajā pusē. *Latvijas Universitātes Raksti. Psiholoģija*, 786. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 13. lpp.
8. Šneiders E. *Spēju attīstītājs: Modernās praktiskās psiholoģijas uzdevumu un vingrinājumu kurss apdāvinātības tipa noteikšanai un garīgo spēju attīstīšanai pēc ievērojamo zinātnieku, prof. V. Šterna (Hamburgā), Dr. Ed. Kapareda (Parīzē), G. A. Jaederholma (Stokholmā), prof. Dr. L. Termana (Amerikā) pārbaudītām metodēm*. Rīga: Psyche, 1927, 112. lpp.
9. Mollers Dr. Par ārstniecisko audzināšanu Latvijā. No: *Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes Izglītības Nodaļas izdevums, 1925, 151.–156. lpp.
10. Šuvajevs I. *Psihoanalīzes pēdas Latvijā. Dzīļu psiholoģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 252 lpp.
11. LVVA, 1632. f., 1. apr., 22335. l., 1. lp., 5. lp.
12. Turpat, 3. lp.
13. Turpat, 1., 5. lp.
14. Turpat, 1. lp.
15. Ķestere I. Eleonora Upatniece. No: Staris A. (red.). *Rietumu trimdas latviešu pedagoģiskā doma (1944–1990). Antoloģija*. Rīga: RaKa, 122. lpp.
16. LVVA, 1632. f., 1. apr., 22335. l., 1. lp.; Andersons E. (galv. red.). *Latvju enciklopēdija: 1962–1982*, 5. sēj. Rockville, MD: Amerikas latviešu apvienības latviešu institūts, 2006, 207. lpp.; P. Z. Pa mūža gadu kāpnēm. *Laiks*, 1968. g. 9. sept., 6. lpp.
17. Attiecībā uz iestāžu nosaukumiem tiek lietoti vēsturiskie termini.
18. Möellers Dr. Par ārstniecisko audzināšanu Latvijā. No: *Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes Izglītības Nodaļas izdevums, 1925, 151.–156. lpp.; Moeller Dr. Hilfsschulwesen in Lettland. *Stadische Deutsche Sonderschule zu Riga*. Rīga: Baltischer Verlag, 1930, S. 3–5.
19. LVVA, 3258. f., 14. apr., 96. l., 2. lp.
20. Turpat, 16. lp.
21. LVVA, 6637. f., 2. apr., 688. l., 128. lp.
22. Olof Möller. Pieejams: <http://en.cyclopaedia.net/wiki/Olof-Moeller-1> (skatīts 01.03.2014.).
23. Ķestere I. Eleonora Upatniece. No: Staris A. (red.). *Rietumu trimdas latviešu pedagoģiskā doma (1944–1990). Antoloģija*. Rīga: RaKa, 122. lpp.
24. Möellers Dr. Par ārstniecisko audzināšanu Latvijā. No: *Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes Izglītības Nodaļas izdevums, 1925, 151.–156. lpp.
25. LVVA, 3258. f., 14. apr., 96. l., 4. lp.
26. Briedums K. Psiholoģe Eleonora Upatniece – klusa, bet svētīga darba darītāja. *Trimdas Skola*, 1962. g. 1. aug., 824.–826. lpp.
27. Šuvajevs I. *Psihoanalīzes pēdas Latvijā. Dzīļu psiholoģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 252 lpp.
28. Jaunatnes piemērotības pētīšanas institūtam jauns direktors. *Rīts*, 1934. g. 1. sept., 7. lpp.

29. Jauns direktors pārņem jaunatnes pētišanas institūta vadību. *Brīvā Zeme*, 1936. g. 1. sept., 3. lpp.
30. Ķestere I. Eleonora Upatniece. No: Staris A. (red.). *Rietumu trimdas latviešu pedagoģiskā doma (1944–1990)*. *Antoloģija*. Rīga: RaKa, 123.–124. lpp.
31. Upatniece E. *Mazbērnu un bērnu garīgā audzināšana*. Rīga: Tautas Palīdzība, 1943, 103. lpp.
32. LVVA, 1632. f., 1. apr., 17040. l., 36. lp.
33. Turpat, 5. lp.
34. Briedums K. Psiholoģe Eleonora Upatniece – klusa, bet svētīga darba darītāja. *Trimdas Skola*, 1962. g. 1. aug., 824.–826. lpp.
35. Upatnieks E. R. Urbančičs par jaunākajiem sasniegumiem bērnu audzināšanā. *Nākotnes Spēks*, 1928. g. 1. okt., 525.–528. lpp.; *Nākotnes Spēks*, 1928. g. 1. nov., 573.–576. lpp.
36. Upatniece E. Dziļumu psiholoģijā un paidagoģijā (Dr. Sigfrida a lekcijas atreferējums). *Nākotnes Spēks*, 1933. g. 1. janv., 40.–42. lpp.
37. Šneiders E. Par dzērāju psiholoģiju. *Mūsu Nākotne*, 1928. g. 1. maijs, 298.–299. lpp.
38. Šneiders E. Par pašnāvībām. *Mūsu Nākotne*, 1928. g. 1. marts, 137.–141. lpp; *Mūsu Nākotne*, 1928. g. 15. marts, 174.–178. lpp.
39. Upatnieks E. Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik. Dr. Heinricha Menga un prof. Dr. Ernsta Šneidera vadīts un izdots pedagoģisks žurnāls. *Mūsu Nākotne*, 1930. g. 1. apr., 122.–124. lpp.
40. Šneiders E. Baiļu psiholoģija. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1920. g. 27. maijs, 97.–109. lpp.
41. Upatniece E. Bērnu bailes – audzināšanas kļūdas sekas. *Jaunākās Ziņas*, 1932. g. 26. jūl., 4. lpp.
42. Upatnieks E. Dažas piezīmes pie A. Rudīša “Divām pasakām”. *Nākotnes Spēks*, 1931. g. 1. janv., 1.–5. lpp.
43. Šneiders E. Par pašnāvībām. *Mūsu Nākotne*, 1928. g. 1. marts, 137.–141. lpp.; *Mūsu Nākotne*, 1928. g. 15. marts, 174.–178. lpp.
44. Liepiņa M. Jauniešu erotika un seksuālā attīstība. *Mūsu Nākotne*, 1929. g., 28. jūn., 319.–325. lpp.; Pirmā internacionālā seksuālzinātnes kongresa psiholoģiskie un paidagoģiskie jautājumi. *Burtnieks*, 1927. g., 1. jūn., 515.–517. lpp.; Švikul D. Seksualitāte un audzināšana. *Pēdējā Brīdī*, 1933. g. 27. sept., 8. lpp.
45. Pirmā internacionālā seksuālzinātnes kongresa psiholoģiskie un paidagoģiskie jautājumi. *Burtnieks*, 1927. g., 1. jūn., 515.–517. lpp.; Brants K. Veselības nedēļa Rīgā. *Mūsu Nākotne*, 1926. g. 15. jūl., 630.–623. lpp.
46. Rudītis A. Divas pasaciņas. *Nākotnes Spēks*, 1930. g. 1. dec., 537.–545. lpp.; Čikste-Rūtenfelde A. Vai nepieciešami ar bērniem runāt par dzimuma dzīvi? *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927. g. 1. dec., 461.–473. lpp.
47. Kraukle I. Augusts Rudītis – tautskolotājs un sabiedrisks darbinieks. No: Krūze A. (red.). *Laikmets un personība. Rakstu krājums*, 2. krāj. Rīga: RaKa, 2001, 10.–39. lpp.
48. Čikste-Rūtenfelde A. Vai nepieciešami ar bērniem runāt par dzimuma dzīvi? *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927. g. 1. dec., 461.–473. lpp.; Pētersons K. Vairāk vēribas seksuālai audzināšanai. *Nākotnes spēks*, 1933. g. 1. apr., 174.–183. lpp.; Švikul D. Seksualitāte un audzināšana. *Pēdējā Brīdī*, 1933. g. 27. sept., 8. lpp.
49. Upatnieks E. Dažas piezīmes pie A. Rudīša “Divām pasakām”. *Nākotnes Spēks*, 1931. g. 1. janv., 1.–5. lpp.
50. Turpat.

51. Upatniece E. Kādas audzināšanas kļūdas vecāki nodara visbiežāk. *Jaunākās Ziņas*, 1932. g. 26. jūl., 4. lpp.
52. Šneiders E. Par dzērāju psiholoģiju. *Mūsu Nākotne*, 1928. g. 1. maijs, 298.–299. lpp.
53. Upatnieks E. Dažas piezīmes diskusijā par mūsu bērniem. *Mūsu Nākotne*, 1929. g. 30. marts, 181.–182. lpp.
54. Upatniece E. Netraucējiet bērnu rotaļas! *Jaunākās Ziņas*, 1932. g. 27. sept., 4. lpp.; Upatniece E. Kur likt “nelabojamos” skolas bērnus? *Jaunākās Ziņas*, 1937. g. 19. janv., 5. lpp.
55. Šuvajevs I. *Psihoanalīzes pēdas Latvijā. Dzīļu psiholoģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 252 lpp.

Summary

In 1921 Eleonora Upatniece entered the University of Latvia, Faculty of Philology and Philosophy. At this time Ernst Schneider from Switzerland gave lectures in pedagogy and psychology. Eleonora Upatniece was particularly interested in Swiss professor's lectures. Moreover, her studies determined her professional activities – she started to specialize in child's psychology and upbringing. In 1924 Eleonora Upatniece commenced the work in the Defective children's dispensary of Riga city (historical terms regarding children's with special needs are used). She was a laboratory assistant for intelligence tests, and an important task for her was to adapt research methods for Latvian society. A great support in this task was provided by Ernst Schneider. Although the Defective children's dispensary's name and directors changed through times, Eleonora Upatniece worked there for 20 years, until she went into an exile. Continuing Ernst Schneider's ideas, she summarized those in the student seminars translated into Latvian. Moreover, Ernst Schneider clearly impacted Eleonora Upatniece – most of the issues included in his lectures and articles soon were covered by her. For instance, child's fear, sexual education, the inferiority complex, the consumption of alcohol and natural development of psyche.

Keywords: Ernst Schneider, Eleonora Upatniece, University of Latvia, educational psychology.